

MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

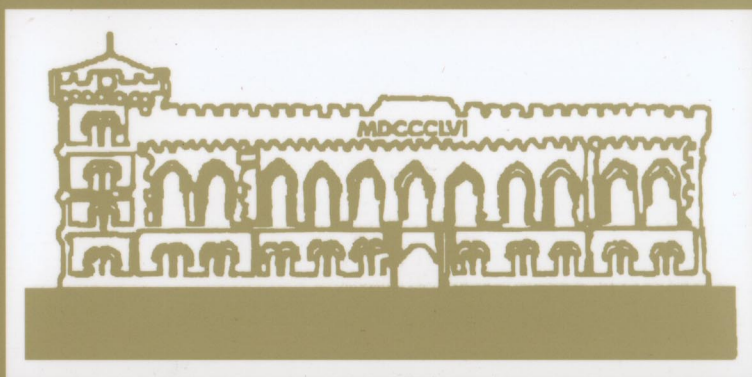
Serie nouă

ARHEOLOGIE - ISTORIE

X-XI

2002-2003

1

Editura MIRTON Timișoara
2004

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE - ISTORIE

X-XI

2002-2003

1

ISSN 1221-678X

**MUZEUL BANATULUI
TIMIȘOARA**

ANALELE BANATULUI

**Serie nouă
ARHEOLOGIE - ISTORIE
X-XI
2002-2003**

1

**Editura MIRTON Timișoara
2004**

Colegiul de redacție:

Dr. Octavian Dogariu, *director al Muzeului Banatului*

Tatiana Bădescu, *director adjunct al Muzeului Banatului*

Florin Medeș, *redactor șef, responsabil de număr*

Nicoleta Demian, Petru Rogozea, Daniela Micu, *secretari de redacție*

Valentin Cedică, Dan Leopold Ciobotaru, Vasile Dudaș, Mircea Mare, Vasile Râmneanțu, Alexandru Szentmiklosi, *membri*

Vigneta copertei: Wiliam Vastag

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1872-1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928-1931

Tibiscus, 1971-1979

Orice corespondență se va adresa Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, 300 002 Timișoara

Please send any mail to Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 300 002 Timișoara

Tout correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 300 002 Timișoara

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO - 300 002 Timișoara

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Tehnoredactare computerizată: Cosmin Onea

Tiparul executat la

Imprimeria

MIRTON

Timișoara, str. Samuil Micu nr. 7

Tel.: 0256-225684, 272926

Fax: 0256-208924

E-mail: mirton@mail.dnttm.ro

www.mirton.ro

CUPRINS

SOMMAIRE

INHALT

CONTENTS

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

FLORENTINA CHIU, Cercetări arheozoologice în situl neolitic de la Foeni – <i>Cimitirul ortodox</i> (jud. Timiș). Campania 2002 <i>Archaeozoological investigations in the neolithic site from Foeni - the Orthodox Cemetery</i> (Timiș County), campaign 2002.....	13
FLORENTINA MARTIȘ, OCTAVIAN POPESCU, Unelte de piatră șlefuită din locuirile neolitice de la Hodoni (jud. Timiș) <i>Polished Stone Tools from the Neolithic Settlements from Hodoni (Timiș County)</i>	21
MARIUS MOGA, MIHAI-SORIN SÎRBU, Ceramica Coțofeni de la Românești – <i>Peștera cu Apă</i> (com. Curtea, jud. Timiș) <i>The Coțofeni Pottery from Românești - Peștera cu apă (Comm. Curtea, Timiș County)</i> <i>unearthed by Marius Moga in 1948</i>	45
IOAN BEJINARIU, Piese din necropola de epoca bronzului de la Felnac (jud. Arad) aflate în colecția Muzeului din Zalău <i>Des pièces de la nécropole de l'époque du bronze de Felnac (dép. d'Arad) appartenant</i> <i>à la collection du Musée de Zalău</i>	57
PETRU ROGOZEA, RĂZVAN PINCA, O așezare din epoca bronzului de la Lugoj <i>A Settlement belonging to the Bronze Age from Lugoj</i>	73
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, Un mormânt de incinerare aparținând culturii Cruceni-Belegiș descoperit la Șag (jud. Timiș) <i>A Cremation Grave belonging to Cruceni-Belegiș Culture discovered at Șag (Timiș County)</i>	81
FLORIN MEDELEȚ, VALENTIN CEDICĂ, MIRCEA MARE, FLORENTINA CHIU, PETRU ROGOZEA, Cercetările arheologice de la Herneacova - Cetate (com. Recaș, jud. Timiș). Campania 2003, v. I <i>Archaeological Excavations at Herneacova - Cetate (Timiș County). The 2003 Campaign, v. I</i>	93
FLORIN MEDELEȚ, VALENTIN CEDICĂ, Coiful greco-ilir de la Găvojdia (jud. Timiș) <i>The Greek Bronze Illyrian Helmet from Găvojdia (Timiș County)</i>	97
EUGEN D. PĂDUREANU, Două accesorii vestimentare descoperite în zona Mureșului <i>Zwei in der Gegend der Marosch Gefundene Kleidungsbehöre</i>	101

ADRIAN ARDEȚ, LUCIA CARMEN ARDEȚ, O nouă fortificație militară romană descoperită la Tibiscum-Iaz <i>A New Roman Military Fortification discovered in Tibiscum-Iaz</i>	109
ATALIA ȘTEFĂNESCU, Cultul zeiței Hecate în Dacia romană <i>The Cult of Hecate in Roman Dacia</i>	131
DOINA BENEĂ, Despre pandantivul tip <i>bullae</i> din provincia Dacia <i>Über einige Entdeckungen von Bullae aus der Provinz Dacia</i>	141
MARIANA CRÎNGUȘ, Elemente ornamental-simbolistice pe monumentele din sud-vestul Daciei (I) <i>Des éléments ornementaux-symboliques sur les monuments du sud-ouest de la Dacie (I)</i>	147
ALEXANDRU FLUTUR, Ștampilele tegulare ale legiunii a IV-a Flavia Felix de la <i>Bersobis</i>	157
SIMONA REGEȘ-VLASCICI, O nouă <i>lucerna</i> descoperită la Tibiscum <i>Une nouvelle lucerna à Tibiscum</i>	163
SORIN PRIBAC, CĂLIN TIMOC, Instrumente medicale de factură romană din colecția Muzeului Banatului din Timișoara <i>Römische Ärztliche Gegenstände aus der Sammlung des Banater Museums</i>	167
NICOLETA TOMA-DEMIAN, Repertoriul descoperirilor monetare dintre anii 275-383 p.Chr. din jud. Timiș <i>The Repertory of Monetary Discoveries dated between 275-383 AD in the Timiș County</i>	173
MIRCEA MARE, Obiecte de cult din perioada secolelor III/IV - IX din Banat <i>Cultic Artefacts dated to 3rd/4th - 9th Centuries AD from Banat</i>	199
DANIELA TĂNASE, Două morminte din sec. IV-V p.Chr. descoperite la Dudeștii Vechi (jud. Timiș) <i>Zwei entdeckte Gräber aus dem 4. - 5. Jh. n. Chr. in Dudeștii Vechi (Kreis Timiș)</i>	233
OLIVIAN DULEA, Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII-VIII p.Chr. (III. Monede și descoperiri izolate) <i>Considerations on the Habitation from Banat and Transylvania in the VIIth - VIIIth Centuries AD (III. Coins and Isolated Discoveries)</i>	245
RĂZVAN PINCA, Pintenii medievale și piese de harnașament din colecțiile Muzeului din Lugoj <i>Mittelalterliche Sporen und Zaunzeugteile aus den Sammlungen des Lugoscher Museums</i>	267
GEORGETA EL SUSI, Cercetări arheozoologice preliminare în cetatea medievală de la Carașova (jud. Caraș-Severin) <i>Recherches archéozoologiques préliminaires dans la forteresse médiévale de Carașova (départ. de Caraș-Severin)</i>	285
RAOUL-M. ȘEPTILICI, Câteva descoperiri monetare din Banat, inedite sau mai puțin cunoscute <i>A Few Monetary Finds from Banat, New or Less Known</i>	299

LIGIA BOLDEA, Un caz aparte în elita socială a Banatului medieval: familia nobililor de Cerna (secolul al XV-lea) <i>Un cas spécial dans l'élite social du Banat médiéval: la famille des nobles de Cerna (XVème siècle)</i>	317
OVIDIU MARINEL TUFİȘ, Situația mineritului și metalurgiei bănățene la începutul stăpânirii habsburgice, analizată prin prisma a două rapoarte de inspecție datând din anii 1726 și respectiv 1727 <i>Die Lage des Banater Berg- und Hüttenwesens am Anfang der Habsburgischen Besetzung, Analysiert Anhand Zweier Inspektionsberichte aus den Jahren 1726 und 1727</i>	335
IBOLYA ȘIPOȘ, Încorporarea Banatului la Ungaria <i>Die Eingliederung des Banates in Ungarn</i>	383
VIRGIL GRĂDINARU, Imaginea Banatului reflectată de un dicționar istorico-geografic de la sfârșitul sec. al XVIII-lea <i>Das Bild des Banates in einem historisch-geographischen Lexikon vom Ende des 18. Jh.</i>	433
DIANA MIHOC ANDRÁSY, Lucrări ale meșterului argintar Johannes Kostics în biserici sârbești din Banat <i>Works of the Silversmith Johannes Kostics in Serbian Churches of Banat</i>	443
FLORIN MEDELEȚ, DANIELA MICU, O poezie românească din Lugoj din anul 1841 <i>A Romanian Poem from Lugoj in 1841</i>	451
DAN DEMȘEA, FRANZ URSACHI HUM, Zilele de preludiu ale bătăliei din data de 9 august 1849 de lângă cetatea Timișoarei	463
VASILE DUDAȘ, Din activitatea publicistică desfășurată de Corneliu Diaconovici <i>Quelques aspects de l'activité publiciste de Corneliu Diaconovici</i>	471
CORNEL PETROMAN, Contribuții bănățene la expozițiile ASTREI <i>Les contributions du Banat aux expositions d'ASTRA</i>	483
DUMITRU TOMONI, Prima adunare generală a ASTREI la Timișoara (1904) <i>La première réunion générale de l'ASTRA à Timișoara (1904)</i>	499
VASILE RĂMNEANȚU, Activitatea Reuniunii Femeilor Române din Timișoara și provincie în perioada 1930-1940 <i>L'activité de la Réunion des femmes roumaines de Timișoara et de la province pendant la période 1930-1940</i>	515
VALERIU GIURAN, Aspecte privind activitățile militare ale Brigăzii/Diviziei 9 Cavalerie în cel de-al doilea război mondial, campania din est (1941-1944) <i>Des moments de l'activité militaire de la Brigade/Division 9 Cavaliere pendant la seconde guerre mondiale, la campagne de l'est (1941-1944)</i>	533

ISTORIA CULTURII, MUZEOLOGIE, ISTORIOGRAFIE, CATALOAGE, VARIA

MARIA MICLE, <i>Carte sau lumină</i> , Snagov, 1699, tradusă și tipărită de Antim Ivireanul, în colecțiile B.C.U. "Eugen Todoran" din Timișoara <i>Livre ou lumière</i> , Snagov, 1699, traduit et publié par Antim Ivireanul, dans les collections de la Bibliothèque Centrale Universitaire "Eugen Todoran" de Timișoara.....	547
ALEXANDRU SZENTMIKLOSI, <i>Câmpurile de urne funerare din Banat</i> . Expoziție permanentă	555
NICOLETA DEMIAN, <i>Istoria Castelului Huniade</i> . Expoziție permanentă	569
NICOLETA DEMIAN, <i>Dan hier ist beser zu leben als in dem schwaben land</i> . Vom deutschen Südwesten in das Banat und nach Siebenbürgen <i>Pentru că aici este mai bine de trăit decât în țara șvabilor</i> . Din sud-vestul Germaniei în Banat și Transilvania. Expoziție internațională itinerantă.....	577
ALEXANDRU FOTA, MARIA MÎȚU, <i>Lucrările de restaurare și conservare a sanctuarului neolitic de la Parța (jud. Timiș) din anul 2003</i>	581

RECENZII

CORIOLAN HORAȚIU OPREAN, <i>Transilvania la sfârșitul antichității și în perioada migrațiilor</i> , Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2003, 235 p., 61 fig. (Doina Benea).....	587
VASILE PÂRVAN, <i>Scrieri de istorie romană</i> , Iași, 2002, 287 p. (Doina Benea).....	593
ERWIN SCHÄFFER, <i>Jetoane. Rumänien - Romänia. Wertmarken und Zeichen</i> . <i>Semne valorice și mărci</i> , Ed. Corvin, Deva, 2003, 592 p. (Raoul-M. Șeptilici).....	597

DIN CRONICA MUZEULUI BANATULUI

Colectivul secției de istorie a Muzeului Banatului în anii 2002-2003.....	607
Studii publicate de membrii secțiilor de arheologie și de istorie în perioada 2002-2003	609
Cronica acțiunilor culturale ale Muzeului Banatului în 2002.....	613
Cronica acțiunilor culturale ale Muzeului Banatului în 2003.....	616
Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în anul 2002	620
Activitatea de cercetare arheologică a Muzeului Banatului în anul 2003	621
Creșterea patrimoniului secției de istorie a Muzeului Banatului, 2002-2003	622

Publicații intrate în patrimoniul bibliotecii Muzeului Banatului prin schimb național, internațional, donații și achiziții între 2002-2003.....	623
NORME DE PUBLICARE	629
ABREVIERI.....	643

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

CERCETĂRI ARHEOZOOLOGICE ÎN SITUL NEOLITIC DE LA FOENI - *CIMITIRUL ORTODOX* (JUD. TIMIȘ). CAMPANIA 2002

Florentina Chiu

Cercetările arheologice, desfășurate în așezarea neolitică târzie (grupul cultural Foeni)¹ de la Foeni-*Cimitirul ortodox*, au adus la lumină o impresionantă cantitate de resturi faunistice, până în prezent recoltându-se și determinându-se peste 20.000 oase². Raportul nostru are menirea de a completa cu date noi informațiile existente și de a ridica unele probleme legate de obiectivitatea datelor faunistice obținute în urma prelucrării loturilor osteologice mici. În acest context menționăm că eșantionul, ce face obiectul acestui articol, cuprinde 626 resturi faunistice care provin în totalitate din S17/2002, adâncimea 0, 80 m, nivelul I³.

În ansamblu, materialul eșantionului este puternic fragmentat, fiind constituit din deșeuri menajere, numărul așchiilor reprezentând cca 20 %. În situația în care nu s-a putut realiza demarcația sigură dintre cerb și vită, în special pe vertebre și pe coaste, am creat categoria "Bos/Cervus". Pe lângă cele 603 fragmente osoase ce aparțin mamiferelor au fost determinate și 20 de valve care aparțin scoicii de râu din genul *Unio* și trei vertebre de pește de apă dulce din familia Ciprinidelor.

*

Între mamiferele domestice predomină **bovinele** cu cel mai numeros material, respectiv 163 fragmente osoase, reprezentând 48,4 % din totalul celor determinate. Ca NMI (număr minim de indivizi) estimat, specia totalizează doar 25,5 %, având un procent egal cu cel al ovicaprinelor. Diferențele dintre cele două frecvențe se datorează, în primul rând, slabei reprezentări a resturilor maxilare în lotul de oase al bovinelor, elementele de schelet postcefalic furnizând puține indicii în aprecierea NMI și a vârstelor de tăiere. Din cele 12 exemplare estimate, un animal este juvenil, doi sunt subadulți, cinci sunt adulți și patru maturi (Tabel 3).

Ponderea redusă a tineretului și a subadulților se datorează cu certitudine procentului mic de resturi maxilare, așa cum aminteam la început. În acest caz, estimarea vârstelor de sacrificare s-a făcut în mare măsură pe baza suturării

epifizelor unor oase lungi. În cadrul maturilor corporali, predomină animalele sacrificate imediat după 3,5-4 ani. S-a identificat și un exemplar cu dentiția foarte erodată sugerând o vită exploatată până la o vârstă înaintată. O astfel de repartitie pe vârste de tăiere sugerează utilizarea bovinelor pentru carne, lapte, forță de muncă⁴.

Deși materialul nostru nu conține oase de castrați, fenomenul castrării și, implicit, al utilizării vitelor la tracțiune a fost evidențiat în materialul de la Foeni⁵.

Din scheletul cefalic provine un corn de tip "*brahyceros*" (de femelă), cu diam. mare /diam. mic /circonf. bază de 58/45,5/169 mm. Piesa este ușor curbată, situată în plan cu frontalul, având vârful rupt. Deși nu există piese întregi, dimensionările pe lățimile oaselor indică prevalența masculilor și a exemplarelor cu o conformație robustă, multe dimensionări intrând în domeniul de variație al bourului, specie relativ frecventă în Câmpia Banatului în neoliticul târziu. În general, populația de bovine domestice exploatată în așezarea respectivă era de mărime medie-mare, cu un dimorfism sexual bine exprimat⁶.

Ovicaprinele înregistrează o frecvență de 17,5 % pe cele 59 de resturi și 25,5 % pe NMI. Puțin material s-a pretat unei diagnoze diferențiale între genurile *Ovis* și *Capra*, datorită prevalenței resturilor maxilare în cadrul eșantionului lor. De la capră s-a determinat un corn stâng de tip "*aegagrus*", cu secțiunea biconvexă, cele două muchii bine exprimate, nedimensionabil. De la un mascul de *Ovis* s-a determinat un corn de tip "*coppersheep*", cu secțiunea bazei triunghiulară, cele trei fețe și muchii bine individualizate, având diam. mare /diam. mic /circonf. bază de 54/36/147 mm și lg. pe curbura mare de 145 mm. Piesa este curbată în spate și lateral, fiind de dimensiuni moderate⁷. Puținele măsurători executate indică ovicaprine de mărime mică și gracile caracteristice neoliticului din Câmpia Banatului⁸.

Printre cei 12 indivizi estimați a fost identificat un singur individ aparținând genului *Capra* și doi indivizi aparținând genului *Ovis*, unul fiind mascul. Distribuția pe vârste de sacrificare sugerează o situație asemănătoare cu cea a bovinelor, în sensul prevalenței animalelor tăiate după atingerea maturității corporale. Astfel, tineretul și subadultii însumează 25 %, adulții reprezintă 50 %, iar maturii 25 %. Această distribuție sugerează creșterea rumegătoarelor mici prevalent în scopuri utilitare pentru lapte, lână și, secundar, pentru carne.

Porcinele totalizează 34 fragmente (10,1 %) provenind de la minimum nouă exemplare (19,2 %). De asemenea, în acest caz se remarcă ponderea însemnată a resturilor maxilare, care reprezintă jumătate din eșantionul speciei. Astfel, potrivit distribuției pe vârste de tăiere, 77,8 % dintre animalele prezumate au fost sacrificate în stadiul de adult și de matur, tineretul și subadultii reprezentând o treime. Dintre animalele adulte, marea majoritate au fost tăiate între 1,5-2 ani, când

se pare că specia atingea o greutate corporală optimă în vederea sacrificării. A fost identificat un exemplar cu o dentiție puternic erodată, provenind de la un animal bătrân. Pe baza lotului analizat nu se pot face aprecieri asupra taliei și conformației corporale.

Canidelor le revin opt resturi (2,4 %), toate provenind de la un singur exemplar adult de talie mică. Din scheletul său cefalic s-a păstrat o porțiune din regiunea nucală caracterizată printr-o creastă sagitală mediu dezvoltată, o protuberanță occipitală externă puternic trasă caudal, iar liniile temporale proeminente. Gaura occipitală are lățime/ înălțime de 16/15, iar lț. la condilii occipitali este de 33,5 mm. Nu este exclusă utilizarea câinelui în alimentație, având în vedere faptul că nici un os nu s-a păstrat întreg, multe provin din regiunile cămoase ale corpului, iar fragmentul respectiv de neurocraniu, după spărtură, poate proveni de la un animal căruia i s-a extras creierul.

Printre speciile sălbatice, **cerbul** înregistrează cel mai mare procentaj, 13,6 % (46 oase). Ca NMI are o frecvență mai mică, 10,7 %. Dintre cele cinci animale identificate, trei au fost vânată între 2-3 ani, un individ pe la 4 ani și un altul mult mai târziu. Nu s-au găsit coarne, ci numai așchii rezultate din activitatea de obținere a unor unelte (trei fragmente), cât și trei piese finite (împungătoare). Ele nu au fost cumulate la eșantionul cerbului. Puținele date metrice indică animale de mărime medie, în unele cazuri dimorfismul sexual fiind evident.

Pe locul secund, printre speciile sălbatice, se plasează **bourul** cu 18 fragmente osoase (5,3 %) provenind de la trei exemplare (6,4 %), ce au depășit stadiul de adult. Datele metrice prelevate par să sugereze exemplare femele. O serie de oase prezintă date metrice aflate în intervalul de variație dintre vită și bour. Acestea au fost trecute în tabelul 2 cu „?”. Astfel, în seria metacarpului distal se remarcă o piesă cu lț. distală/diam. distal de 72/40 mm, care poate reprezenta fie o femelă de bour, fie un mascul domestic (Tabel 2) sau un radius cu lț. prox./diam. prox. de 94,5/47 mm⁹. Acestea au fost trecute în tabelul 2 cu “?”. De fapt, în materialul de la Foeni, există numeroase oase greu de încadrat la una din cele două specii¹⁰. De la **mistreț** s-au identificat patru resturi osoase reprezentând 1,2 %, toate aparținând unui exemplar ce a atins maturitatea corporală. De la **căprior** provin două mandibule drepte, de la doi indivizi care au depășit 12 luni și un fragment de corn picat. **Jderului** îi aparține o porțiune de mandibulă (ram ascendent) stângă, iar **vulpea** este reprezentată printr-un fragment de mandibulă stângă, cu lungimea jugală de 61 și lg. M1 de 15,5 mm.

*

Deși puțin numeros în resturi faunistice, eșantionul prezentat este important, întrucât completează în mod pertinent datele existente cu privire la evoluția faunei din nivelele neoliticului târziu de la Foeni. Potrivit datelor oferite de acesta, în mod evident, predomină bovinele cu 48 % (ca număr de resturi), urmate la mare distanță de ovicaprine cu 17,5 % și porcine cu 10,1 % (Tabel 1).

Per ansamblu, resturile speciilor domestice totalizează cca 2/3 din eșantion.

Printre animalele sălbatice, cerbul are ponderea cea mai mare, de 13,6 %, urmat de bour cu 5.3 %. Mistrețul, căpriorul și celelalte carnivore mici au ponderi de sub 2 %. Așa cum o arată procentul grupelor de sacrificare, atât cornutele mari cât și cele mici erau crescute pentru lapte, piei, lână, forță de muncă (bovine) și, secundar, pentru carne. Vânatul furniza carnea, blănurile și materia cornoasă necesară obținerii uneltelor. Pe lângă vânătoare și gospodărirea bovinelor, ovicaprinelor, porcinelor, existau preocupări cu caracter sezonier pentru pescuit, culesul moluștelor, deși lotul nostru conține puține resturi ale acestora.

Discrepanțele care apar între ponderea speciilor ca număr de fragmente și număr de indivizi sunt inerente pentru eșantioanele mici.

În cazul nostru, reprezentarea speciilor ca NMI evidențiază egalitatea procentuală dintre bovine și rumegătoarele mici (25,5%), ceea ce contrastează de fapt situației reale. Tot în acest context, porcinele au o pondere crescută de 19,2%, fapt oarecum exagerat.

Comparând rezultatele înregistrate în campania 2002 cu cele ale lotului de bază, există unele discrepanțe mai ales în cazul bovinelor care cumulează un procent de resturi osoase de 48% față de numai 43,1% în eșantionul de până în anul 2002.

Procentele ovicaprinelor (17,5%) și porcinelor (10,1%), precum și ale speciilor sălbatice sunt foarte apropiate cu cele ale lotului de bază.

Aceste aspecte sunt consecința primară a unui eșantion redus numeric, care nu reușește să reflecte pe deplin trăsăturile definitorii ale exploatării animalelor în timpul neoliticului târziu de la Foeni. Rezultatele obținute pot da, cel mult, o imagine generală asupra unor specii cu care omul a intrat în contact la un moment dat, ponderea lor cât de cât apropiată de realitățile vremurilor respective putând fi dată doar de un eșantion bogat. În viitor, publicarea întregului material faunistic din așezare va trasa clar reperele exploatării animalelor în Câmpia Banatului la finele neoliticului mijlociu.

Tabel 1. Distribuția resturilor faunistice pe specii și ponderea lor la Foeni

Specie/Grup	FOENI - 2002				FOENI 1992-2001	
	Frgm.	%	NMI	%	Frgm.	%
Bos taurus	163	48,4	12	25,5	6912	43,1
Ovis/Capra	59	17,5	12	25,5	2862	17,9
Sus s. domesticus	34	10,1	9	19,2	2109	13,2
Canis familiaris	8	2,4	1	2,1	234	1,5
Total domestice	264	78,4	34	72,3	12117	75,7
Cervus elaphus	46	13,6	5	10,7	2422	15,1
Sus s.ferrus	4	1,2	1	2,1	529	3,3
Capreolus capreolus	3	0,9	2	4,3	289	1,8
Bos primigenius	18	5,3	3	6,4	561	3,5
Lepus sp.					65	0,4
Castor fiber					10	0,06
Ursus arctos					1	0
Meles meles					9	0,06
Martes martes	1	0,3	1	2,1	7	0,04
Vulpes vulpes	1	0,3	1	2,1	10	0,06
Canis lupus					3	0,02
Lynx lynx					1	0
Felis silvestris					4	0,02
Carnivora					6	0,03
Total sălbatice	73	21,6	13	27,7	3920	24,3
Total determinate	337	100	47	100	16037	100
Bos sp.					289	
Bos/Cervus	62				1794	
Sus sp.					265	
Ovicap./Capreolus					262	
Așchii	198				3682	
Mammalia	603				22329	
Aves					24	
Reptilia					61	
Pisces	3				157	
Mollusca	20				994	
TOTAL	620				23565	
Corn cerb	6				847	
Total eșantion	62				24412	

Tabel 2. Datele metrice ale principalelor specii de la Foeni

Dimensionări	Bos t. /Bos p. *	Ovis/Capra	Sus d. / S. f*	Cervus
Maxila -M1-M3 -M3	86,5 32; 32; 29	41,5 15,5	28	
Madibula -M3		22	28; 29	
Atlas -Lț. cranială -Lț. caudală -Înălțime	116 96 113*			
Axis -Lț. cranială -Lg. corp	83,5; 94,5 119,5	39		
Scapula -D cavitate -d cavitate	46 38,5; 50,5; 67,5*			
Humerus -Lț. trohlee -Lț. dist. - D dist.		23 22,5		57; 62,5
Radius -Lț. prox. -D prox. -Lț. dist. -D dist.	94,5 ? 47	25,5 17		
Metacarp -Lț.prox. -D prox. -Lț. dist. -D dist.	68; 71,5* 35; 43 73; 72 ?; 76*; 80* 36; 40 ?; 41; 40,5	17,5; 18; 18,5; 18,5; 19 12; 14; 14; 13; 19 (subadultți)		
Coxal-D cavitate acetabulară		31,5 (O)		42*
Tibie -Lț. distală - D distal	69; 73; 73*; 81* 52; 54; 57; 59	34,5 29,5		51; 60 38, 42
Metatars -Lț. prox. - D prox. - Lț. dist. - D dist.	46,5; 53; 53; 58 47,5; 54; 54; 57 55 31; 35			
Astragal -Lg. lat. -Lg. med. -Lț. max.	64,5 60 41			
Ph. I -Lg. max.	59,5 – 72,5, M- 63,6 (n-13); 74,5			61,5

Tabel 3. Vârstele de sacrificare la speciile domestice

		juvenili	subadulți	adulți	maturi/senili	Total
Bovine	nr. indivizi	1	2	5	4	12
	%	8,3	16,7	41,7	33,3	100
Ovicaprine	nr. indivizi	1	2	6	3	12
	%	8,3	16,7	50	25	100
Porcine	nr. indivizi	1	1	6	1	9
	%	11,1	11,1	66,7	1,1	100

NOTE

¹ Mulțumim domnului dr. Florin Drașovean, responsabil de șantier, pentru materialul oferit spre studiu și valorificare.

² G. El Susi, *Analogii și diferențe între economiile animaleiere ale comunităților Vinča C și grupul Foeni în așezări din Banat*, în *Banatica*, 16, 2003, p. 136

³ Informații Florin Drașovean.

⁴ G. El Susi, *Archaeozoological Reasearches in The Neolithic Site of Foeni (Timiș County)*, în *The Late Neolithic of the Middle Danube Region, BHAB*, XIV, Timișoara, 1998, p. 150.

⁵ *Ibidem*, p. 143.

⁶ *Ibidem*.

⁷ G. El Susi, *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î. Chr-I d. Chr.*, *BHAB*, III, Timișoara, 1996, p. 292.

⁸ G. El Susi, *Studiu preliminar al resturilor de faună din așezarea neolitică de la Parța-tell 2 (jud. Timiș)*, în *AnB*, S.N., VI, 1998, p. 131.

⁹ S. Bökönyi, *Zur Naturgeschichte des Ures in Ungarn und das Problem des Domestikation des Hausrindes*, în *ActaArchHung*, 1-2, 1962, T. XIV, f. 1-2.

¹⁰ Informație dr. Georgeta El Susi.

ARCHAEOZOOLOGICAL INVESTIGATIONS IN THE NEOLITHIC SITE FROM FOENI –*THE ORTHODOX CEMETERY* (TIMIȘ COUNTY), CAMPAIGN 2002

Summary

The analyzed faunal sample comes from the late Neolithic settlement belonging to the cultural group Foeni from Foeni village (Timiș county) - *The orthodox cemetery*.

From 626 faunal remains, the sample contains 603 bony fragments belonging to mammals, 20 river shell valves of *Unio* genre and 3 fish vertebrae from the family Cyprinidae. Among the domestic mammals, *bovids* predominate with 48% bony remains, followed by *ovicaprines* with 17,5% and domestic swines with 10%.

As the percentage of the sacrifice groups has showed, both the big horned and the small ones were bred for milk, skins, wool, labour force (cattle), and, secondary, for meat. Among the wild animals, the deer appears in the highest percentage 13,6% in bony fragments, followed by the aurochs (5,3%) and the wild boar. There have been also identified a few bony fragments that come from deer (*Capreolus capreolus L.*), marten (*Martes martes L.*) and fox (*Vulpes vulpes L.*).

Hunting provided meat, furs and horny material necessary for making tools. By comparing the results obtained in the campaign 2002 with those of the base group, we have noticed some discrepancies as a consequence of a sample reduced in number that does not entirely reflect the defining features of the animal exploitation during the late Neolithic from Foeni.

The final conclusions closed by the reality of the respective times can be traced on the basis of a much richer faunal sample.

UNELTELE DE PIATRĂ ȘLEFUITĂ DIN LOCUIRILE NEOLITICE DE LA HODONI (JUD. TIMIȘ)

Florentina Marțiș, Octavian Popescu

Cercetările sistematice din locuirile Vinca C1 și Tisa clasică de la Hodoni au condus la descoperirea unui bogat și divers inventar arheologic care a contribuit în mod substanțial la o mai bună cunoaștere a realităților etno-culturale din nordul Banatului în prima jumătate a mileniului al V-lea a.Chr. Un loc aparte în cadrul materialelor scoase la lumină de cercetări îl ocupă un număr semnificativ de unelte din piatră șlefuită. Prezentul studiu își propune analizarea acestora din punct de vedere tipologic și petrografic.

Din punct de vedere tipologic topoarele de piatră descoperite în aceste locuri se înscriu în grupele topoarelor neperforate și perforate, a ciocanelor și a buzduganelor. Această împărțire este cea mai frecvent utilizată de specialiști datorită dificultăților, uneori insurmontabile, întâlnite în încercările acestora de a le separa pe baza utilizării uneltelor de piatră șlefuită. Conștienți de aceste dificultăți vom încadra artefactele șlefuite de la Hodoni în tipologia clasică, iar atunci când dovezile sunt irefutabile vom preciza și utilizarea acestora.

Categorii de roci utilizate la confecționarea uneltelor de piatră șlefuită, descoperite la Hodoni

Materiile prime folosite la confecționarea uneltelor din piatră șlefuită de la Hodoni sunt atât sedimentare, categorie din care fac parte chailleul și marnocalcarele cât și a rocilor eruptive în care se înscriu dioritele, microdioritele și riolitele. Dioritele și riolitele formează grupa granitelor. Din clasa rocilor metamorfice, corneenele sunt roci metamorfice de contact, și au ca element de bază temperatura la coacere, iar metadioritele și ortoamfibolitele sunt roci metamorfice regionale, cu elementele de bază, temperatura și presiunea.

Gresiile cuarțoase - roci detritice terigene, sunt formate din granule minerale dure de cuarț legate între ele de un liant silicios. În componența gresiilor intră material petrografic alogen cuarț, feldspați și fragmente litice care ar fi indicatori ai sursei de materie primă¹ pentru artefactele șlefuite descoperite în așezările

neolitice din Banat. Din categoria dioritelor unele sunt abisice - diorite propriu-zise, filoniene sau hipoabisice din categoria porfiritelor dioritice, altele vulcanice sau efuzive ca andezite și porfirite².

Microdiorite clastice sunt roci nediferențiate aflate la periferia masivelor intruzive, sau sub formă de filoane în diverse masive, având în componență plagioclazi 30-40%, hornblenda 30%, ortoza și cuarțul în procente mai mici, biotit și augit, alături de minerale opace³.

Chaille - Accident silicios în roci carbonatice.

Silicolit nodular inform colorat cenușiu deschis-galben, brun sau negru cu spărtură neregulată sau concoidală cu luciu de ceară sau sticlos. Textură amorfă microcristalină⁴.

Ortoamfibolit - Șist cristalin de natură eruptivă, șisturile verzi în zona gnaizerelor trec la structura amfibolică cu plagioclazi ca ortoamfibolite⁵.

Metadiorit - Amfibolitele sunt constituite din hornblendă și plagioclazi. Printre acești amfiboli există roci care s-au format pe seama gabourilor, diabazelor sau dioritelor asemănătoare rocilor eruptive, numindu-se metagabouri, metadiabaze sau metadiorite⁶.

Riolit fluidal - rocă efuzivă, calcoalcalină, pot fi întâlnite texturi fluidale ori rubanate⁷.

Încadrare tipologică și petrografică

Au fost folosite pentru aceste analize, un eșantion de 45 de piese din categoria uneltelor șlefuite descoperite în campaniile arheologice din anii 1986-1991 de la Hodoni⁸.

Vom analiza fiecare piesă după criteriile tipologice, funcționale, date de rezultatele analizelor macroscopice, al formei, manufacturii, sursei de materii prime, a determinării geologice, dimensiuni și localizare în suprafețele cercetate.

Pl. I/1. (H. 309) Toporaș din mamocalcar cu hidrozoare (fosile), vârstă - Doger, facies marno-grezos-calcaros, cu sursa dificil de localizat, secțiune convex/convex. La o primă observație macroscopică pare a fi folosit direct neprelucrat, însă muchia pare uzată iar pe lateral prezintă aceleași urme de prelucrare. Felul în care este uzată muchia, ne sugerează o posibilă utilizare a piesei în domeniul agriculturii ca săpăligă. Culoare gri-albăstrui, dimensiuni 8,4 x 4,2 cm, relativ puțin finisat, aparține nivelului cultural vincian.

Pl. I/2. (H. 22771) Topor calapod, stare fragmentară, fragment distal, dimensiuni 6 x 4,7 cm, lucrat probabil din corneeană(?), de culoare gri-albăstrui, secțiune plan/convex. Corneenele sunt roci cornificate, produse termic-metamorfice⁹,

moștenesc și conservă importante trăsături structural-texturale, paleontologice de compoziție chimică și minerală ale protorocilor permițând identificarea rocilor originale, aria și chiar locul de proveniență¹⁰. Piesa este ruptă probabil datorită folosirii. A fost descoperită în groapa nr. 6 și aparține nivelului cultural vincian.

Pl. I/3. (H. 22478) Topor calapod în stare fragmentară, secțiune plan/convex, se identifică doar o parte laterală, profilul însă ne sugerează forma de topor calapod, cu dimensiunea 7,8 x 2,9 cm. Roca este de culoare gri-verzuie, probabil corneeană, de natură eruptivă submarină. Această categorie de roci pot proveni din zona vestică a Munților Apuseni, Munții Drocea. Prezintă uzură datorată unei folosiri intense într-o etapă când unealta a fost întrebuințată pentru alte scopuri decât cele inițiale. A fost descoperit în S 8, carou 8, la adâncimea de 0,80 m și aparține stratului cultural vincian.

Pl. I/4. (Nr. inv. H. 22498) Topor calapod fragmentar, secțiune plan/convex, lipsește extremitatea proximală și distală, confecționat din corneeană (?)¹¹ de culoare gri-verzuie, cu duritatea de aproximativ 5,5-6 pe scala Mohs, ceea ce ne dovedește calitatea nealterată a rocii. Rocă de natură eruptivă submarină, în structura petrografică apar fosile ceea ce denotă un metamorfism slab, format în sistem ofiolitic, în general acestea având culoarea verde. De remarcat în ce măsură efectul mediului bazic ar influența culoarea rocii în nuanță de verde. Piesa este descoperită în S 12, caroul 18, adâncimea de 0,80 m și aparține nivelului cultural vincian. Dimensiuni 10,5 x 3,6 x 4,3 cm.

Pl. I/5. (H. 631) Toporaș rectangular de tip calapod lucrat din corneeană cenușie cu structura microgranulară, dimensiuni 5,3 x 2,2 x 1,5 cm, secțiune plan/convex. Dimensiunea mică, starea bună de conservare și lipsa uzurii ne sugerează o altă utilitate decât aceea de toporaș sau posibilitatea ca piesa să nu fie utilizată. A fost descoperită în caroul 4, adâncimea 0,60 m în nivelul cultural vincian.

Pl. I/6. (H. 163) Toporaș din corneeană, trapez, secțiune plan/convex, de culoare cenușiu-închis, alterat la suprafață unde are culoarea cenușiu deschis datorită oxidării determinată de factori de mediu, ca o alterare superficială. Piesa este întreagă, prezintă pe lateral posibile retușe de prindere. Muchia este ușor asimetrică, destinația acestei unelte poate fi dedusă din orientarea muchiei, starea ei de conservare nu este o garanție a funcționalității. Dimensiuni 6,2 x 2,9 x 1,4 cm, loc descoperire S 8, carou 3, adâncime 0,80 m, în strat cultural vincian.

Pl. I/7. (H.637) Toporaș rectangular din corneeană, secțiune plan/convex, de culoare cenușie cu structura microgranulară. Prezintă spărturi la nivelul muchiei probabil datorate folosirii. Dimensiunile mici și integritatea piesei relevă utilitatea ei diferită de cea de topor, dimensiuni 6 x 2,8 x 1,5 cm. Piesa a fost descoperită în secțiunea 9, carou 10, la adâncimea de 0,60 m, în stratul cultural vincian.

Pl. I/8. (H. 264) Toporaș din corneeană sau banatit de culoare gri verzuie, rocă dură microgranulară cu suprafața alterată din cauza unor agenți externi (oscilații climatice, factori poluanți etc.) secțiune plan/convex. În zona distală prezintă ciobituri pe muchie, date de folosirea într-un mediu diferit de cel inițial. Simetria muchiei încadrează utilitatea uneltei în categoria tipologică a topoarelor. Dimensiunea piesei 6,4 x 2,8 cm, descoperit la 1,0 m, aparține nivelului cultural vincian.

Pl. II/1. (H. 22203) Topor plat, secțiune plan/convex, prezintă lipsa zonei proximale. Este un monzodiorit cu schlieruri verzui și albe, având probabil originea în Valea Năraștia (sursă de diorite cu schlieruri), Munții Banatului și mai precis în Munții Dognecei, unde, de asemenea, au fost localizate astfel de roci. În zona muchiei prezintă o spărtură alungită și uzată până la lustruire, muchia fiind bine ascuțită, probabil utilitatea uneltei era cea de răzuitor și daltă pentru un mediu dur. Zona proximală este spartă. Dimensiuni 8,3 x 5,1 cm, piesa este descoperită la adâncimea de 0,45 m și se încadrează în cultura Vinča.

Pl. II/2. (H. 22637) Topor calapod, secțiune plan/convex, din microdiorit de culoare ocru-cărmiziu, cu schlieruri, culoarea fiind determinată de amfiboli. Nu se poate afirma cu precizie în ce fel a fost înmănușată unealta sau dacă a funcționat ca ciocan sau săpăligă. Urmele de uzură de pe ceafa toporului sunt datorate percuțiilor, iar muchia prezintă ciobituri ușoare. Zona proximală ar fi putut fi folosită ca pistil, pentru mojarat diverse substanțe, iar forma muchiei indică o folosire îndelungată într-o anumită poziție. Dimensiuni 10 x 4,5 x 3,3 cm, descoperit în locuința 4 aparține nivelului cultural Tisa.

Pl. II/3. (H. 22784) Topor trapezoidal plat, secțiune plan/convex, din microdiorit de culoare neagră, cu zona distală foarte uzată, forma muchiei incertă. După gradul de uzură se poate presupune că utilitatea lui a fost cea de percutor cu ambele capete, sau săpăligă. Dimensiunile sunt 7,5 x 3,8 x 2,8 cm, descoperit în S 15, carou 9, adâncime 0,45 m, aparține nivelului cultural Tisa.

Pl. II/4. (H. S 8, carou 8, adâncime 0,45 m) Topor trapezoidal plat, înalt secțiune plan/plan, din diorit clasic microgranular, cu muchia ușor asimetrică, culoare gri-roșcat. Zona distală este uzată iar muchia prezintă spărturi ce indică utilizarea uneltei în agricultură sau la prelucrarea lemnului. Dimensiuni 8 x 4 x 2,2 cm. Aparține nivelului cultural vincian.

Pl. II/5. (H. 22763) Topor rectangular plat, secțiune convex/convex, cu muchia ciobită, cu posibilitate de reconstituire, zona mediană ciobită. Descoperit la adâncimea de 0,45 m, dimensiuni 8,3 x 4,5 cm, aparține nivelului cultural vincian. Este un ortoamfibolit (metadiorit) cu schlieruri albe de amfiboli, pe un fond gri verzui și tente roșcate. Consistența rocii precum și duritatea acesteia, coroborate cu

forma uneltei și felul uzurii, ne conduce la posibilitatea ca aceasta să fi fost folosită la prelucrarea lemnului.

Pl. II/6. (H. 22394) Toporaș trapez, secțiune plan/convex, din ortoamfibolit (metadiorit), culoare negru-verzui, cu schlieruri albe de amfiboli, zona proximală este lustruită parțial. Dimensiunile reduse indică utilizarea ca toporaș într-un suport de înmănușare. Muchia, într-o stare bună de conservare, orientată orizontal, prezintă ciobituri superficiale. Dimensiuni 4,2 x 3,3 cm, este descoperit în S 12, carou 12, adâncime 0,80 m, aparține nivelului cultural vincian.

Pl. II/7. (H. 22434) Topor calapod fragmentar, secțiune plan/plan, lucrat din corneeană (?), de culoare gri-verzui, extrem de șlefuit în partea ventrală, partea dorsală lipsește fiind desprinsă datorită folosirii. Zona distală, pe muchie prezintă ciobituri adânci, folosit intens, fapt ce indică utilitatea piesei în funcția de topor. Dimensiunile piesei 6,7 x 3,7 cm, descoperit în S 12, groapa 4, aparține nivelului cultural vincian.

Pl. III/1. (H. 22513) Cute din gresie cuarțoasă cu particule fine de sericit (mică albă). Prezintă pe trei fețe canale executate prin șlefuire. Canalele din mijlocul piesei, pe cele trei fețe, sugerează ideea unui instrument ce a fost folosit la ascuțirea uneltelor de os. Dimensiuni 6,4 x 3,9 x 2,5 cm, loc de descoperire S 12, carou 18, adâncime 0,80 m, în nivelul cultural vincian.

Pl. III/2. (H. f.n.i.) Topor calapod, secțiune plan/convex, cu gaură de înmănușare începută, în trei încercări. Factori necunoscuți întrerup procesul de perforare al acestuia. Este lucrat din microdiorit cu amfiboli negru-verzui, microcristalin de culoare gri-verzui. Pe suprafață prezintă flecuri de oxizi roșii de hematit, ca pată alterată la suprafață, prin ardere superficială, în urma căreia rezultă o fisură care va produce ruptura din timpul perforării, dimensiuni 9,8 x 4,2 x 3,9 cm. Descoperit în secțiunea S 8, aparține nivelului vincian.

Pl. III/3. (H. 262) Topor calapod, secțiune plan/convex, înalt, fragment distal, din chaille de culoare albă, consistență cretoasă, un calcar bogat în silice - dar nu suficient pentru a fi încadrat în categoria silicolitelor - prezintă spiculi de spongieri. Muchia simetrică este uzată, prezintă ciobituri, din uzură sau folosire într-un mediu neadecvat durității materialului din care este confecționată unealta. Gradul înalt de finisare ce caracterizează întreaga suprafață a piesei ne îndreptățește să credem că a fost confecționată inițial într-un scop decorativ sau ritual. Descoperit în S 8, carou 5, adâncime 1,00 m, încadrează piesa în nivel cultural vincian.

Pl. III/4. (H. 628) Râșniță din gresie microcristalină, cu pigmentare diferită pe suprafețe din același fragment, culoare gri și cărămiziu, probabil explicată de

prezența oxizilor de fier. Prezintă o ușoară alveolare foarte bine șlefuită datorată folosirii. Piesa a fost descoperită în S 9, caroul 1, adâncime 0,60 m.

Pl. IV/1. (H. 22393) Vârf de topor perforat, secțiune plan/plan, din metadiorit, culoare negru-verzui. Muchia este în stare bună de conservare, chiar dacă urmele de uzură sugerează folosirea intensă. Piesa a cedat în zona găurii de înmănușare. Muchia este în poziție verticală, paralelă la gaura de înmănușare. Descoperit în S 12, carou 11, adâncime 0,80 m și aparține nivelului cultural vincian. Dimensiuni 9,2 x 4,7 x 2,8 cm.

Pl. IV/2. (Fni. S 6, caroul 1, adâncime 0,55 m) Topor perforat, fragmentar, secțiune plan/plan, spart în zona găurii de înmănușare. Este lucrat din microdiorit cu amfiboli negru-verzui, microcristalin de culoare gri-verzui. Muchia este simetrică, orientată paralel la perforație, formă tipică de topor. Dimensiuni 12,3 x 5 x 2,7 cm.

Pl. IV/3. (H. 22414) Fragment de topor perforat, secțiune plan/plan, lucrat din ortoamfibolit-metadiorit (diorit metamorfozat în amfibolit), de culoare gri-verzui cu schlieruri din amfiboli de culoare albă, dimensiuni 4,9 x 2,9 cm. Piesa, probabil s-a rupt datorită folosirii, în mai multe bucăți păstrându-se doar un fragment spart longitudinal, din zona perforației, este posibil ca într-o etapă târzie să fi fost folosit ca săpăligă sau buzdugan. Loc de descoperire S 12, carou 11, adâncime 0,45 m, nivel Ia, aparține nivelului cultural vincian.

Pl. IV/4. (H. 22462) Vârf topor din microdiorit gri-verzui, cu feldspați plagioclazi de culoare albă, fragment distal, cu dimensiuni 3,2 x 2,2 cm. Muchia a fost intens folosită lustruirea inițială este mătuită. Descoperit în S 12, carou 11, adâncimea 0,60 m, nivelul I a, aparține nivelului cultural vincian, dimensiuni 3 x 2,3 cm. Prin analogie ca formă, a fost un topor perforat cu gaură de înmănușare, nedefinit ca utilizare. Locul de descoperire încadrează piesa în nivelul cultural vincian.

Pl. IV/5. (H. 636) Vârf topor, fragment distal, cu secțiune incertă, din metadiorit negru-verzui cu structură microcristalină cu feldspați plagioclazi rari de culoare albă, dimensiuni 4 x 2,5 cm. Piesa a avut muchia parte activă, luciul muchiei fiind mat, zonă pe care sunt vizibile urme de lovituri relevând modul în care a acționat unealta. A fost descoperit în S 9, carou 9, adâncime 0,60 m, aparținând nivelului cultural vincian.

Pl. IV/6. (H. 22236) Topor perforat, fragment median, secțiune plan/plan, cu lungimea de 4,1 cm, lucrat din microdiorit cenușiu-deschis cu schlieruri de culoare dictată de amfiboli, gri deschis. Muchia nedefinită, piesa este ruptă de la gaura de înmănușare astfel că nu se poate afirma cu certitudine care era funcționalitatea piesei. Este descoperit în S 10, carou 15, adâncime 0,60 m, aparținând nivelului cultural vincian. Dimensiuni 5 x 4,2 cm.

Pl. IV/7. (H. 263) Fragment median de topor perforat, secțiune plan/plan, din metadiorit cu amfiboli negru-verzui microcristalin, culoare cenușiu-verzui, cu dimensiuni 4,2 x 3 x 2,3 cm. Piesa este ruptă de la gaura de înmănușare, într-o primă etapă toporul s-a rupt de la gaura de înmănușare, după care este perforat într-o nouă încercare finalizată. Urmele de percuție evidente de pe ceafă, sugerează utilizarea acestuia în funcția de ciocan, zdrobitor sau altă unealtă percutoare. Descoperit în S 8, carou 44, adâncime 0,80 m, aparține nivelului cultural vincian.

Pl. V/1. (H. 22638) Topor calapod, secțiune plan/convex, din corneeană, de culoare gri-albăstrui, cu feldspați plagioclazi, structură microgranulară, cu fosile de spongieri silicioși, în spiculi. Toporul a fost descoperit în S 15, carou 24, nivel de călcare al locuinței 5, nivel cultural Tisa.

Pl. V/2. (F.n.i.) Topor calapod dim. 6,8 x 5 cm, secțiune plan/convex, din corneeană microgranulară de culoare gri-albăstrui. Pe muchie prezintă urme de folosire, iar în zona proximală pot fi identificate urme de lovire. Este descoperit în locuința Tisa din S 8.

Pl. V/3. (H. 540) Topor trapezoidal, secțiune convex/convex, din chaille de calitate bună, cu șistozități, de culoare gri-deschis, probabil din corneeană atipică microcristalină. Muchia este tăioasă și prezintă uzură minimă. Toporașul aparține nivelului cultural Tisa, descoperit în S 8, în locuința 1. Dimensiuni 6,8 x 3,9 cm.

Pl. V/4. (H. 541) Topor fragmentar, fragment proximal, secțiune plan/convex, din corneeană(?), de culoare gri-verzui cu filonașe de cuarțit, bine șlefuit. Pe lateral prezintă rețușe cu rol de prindere. Probabil piesa a cedat la lovire, pe lungime existând o fisură veche, de-a lungul acesteia desprinzându-se așchii. Dimensiuni 7,2 x 2,1 cm, loc de descoperire S 8, carou 2, adâncime 0,60 m, loc. 1, inventarul din locuință aparține nivelului cultural Tisa.

Pl. V/5. (H. 22412) Topor calapod fragmentar foarte bine șlefuit, fragment distal, secțiune plan/convex, din riolit cu textură fluidală, cenușiu-verzui, cu sursa probabilă în M-ții Apuseni. Toporul este rupt în lungime, pe zona laterală pot fi văzute urmele de rețușe de prindere. Muchia prezintă spărturi de la folosirea intensă ca topor sau daltă. Aparține nivelului cultural Tisa, descoperit în locuința 3. Dimensiuni 7,4 x 2,7 cm.

Pl. V/6. (H. 14) Toporaș trapez, plan/convex, înalt, din chailleu-diatomit, calcit pur cu urme silicioase în compoziție, de culoare albă. Prezintă uzură la nivel de muchie, iar pe zona ventrală este ușor de identificat o spărtură care a rezultat din lovirea muchiei și din care s-a desprins o așchie de aproximativ 3,8 cm. Uzura este mică, prezintă doar ciobiri restrânse pe muchie. Duritatea mică și rezistența scăzută sugerează utilizarea toporașului în altă funcție, la răzuire sau omogenizat, denumirea de toporaș fiind convențională și improprie. Piesa este descoperită în secțiunea 8, carou 58, adâncime 0,60 m, în nivelul cultural Tisa.

Pl. V/7. (H. 542) Topor trapez, secțiune plan/convex, din corneeană(?), de culoare gri-albăstrui microgranular, cu alterare superficială. Profilul acestei unelte ne permite să sugerăm utilizarea lui în funcția de toporaș de mână, ciobiturile din zona distală sugereză modul de acționare prin lovire cu muchia. Dimensiuni 7,2 x 3,8 cm, descoperit la suprafață (prin analogie ca formă și material), aparține nivelului cultural Tisa.

Pl. VI/1. (H. 11) Fragment de topor, secțiune incertă, parte distală din microdiorit gri-verzui. Manufactura diferită de celelalte piese sugerează un import sau alt atelier de prelucrare. Este posibil ca unealta să fi avut gaură de înmănușare. Muchia este uzată dar bine conservată, având orientarea paralelă la direcția găuri de înmănușare. Fragmentul este descoperit în S 8, carou 56, adâncime 0,40 m, în strat cultural Tisa. Dimensiuni 7,7 x 3,7 x 3 cm.

Pl. VI/2 (F.n.i., S 8, carou 8, adâncime 0,45 m) Daltă fragmentară, secțiune plan/plan, din chaille cu aglomerări de silice, cu spongi silicioși, culoarea cenușiu deschis, dim. 5,5 x 6,7 x 1,8 cm. Uzură minimă, piesa este spartă aproximativ la jumătatea ei, muchia este întreagă, bine ascuțită. Aparține de nivelul cultural Tisa.

Pl. VI/3. (H. 22783) Topor trapezoidal, secțiune plan/plan, din microdiorit cenușiu-verzui, cu încercare de perforare nefinalizată (în poziție perpendiculară pe direcția muchiei). Forma toporașului cu muchia orientată în poziție orizontală față de perforație, dă acestuia utilitatea de teslă sau armă înmănușată. Muchia este ciobită într-un singur loc pe o suprafață de 1 cm. Dimensiuni: 6,8 x 3,2 x 1,9 cm, descoperit în S 15, carou 6, adâncime 0,45 m, în strat cultural Tisa.

Pl. VI/4. (H. 22266) Fragment de topor, secțiune incertă, prin analogie cu alte piese a fost probabil perforat, fragment distal, din microdiorit de culoare gri-verzui, cu amfiboli negru-verzui, dimensiuni 6,1 x 3 cm. Muchia toporului este ascuțită dar nu tăioasă, prezintă o spărtură, din folosire. Piesa a fost descoperită în S 12, carou 14, locuința 3 și aparține nivelului cultural Tisa.

Pl. VI/5. (H. 538) Topor perforat, secțiune plan/convex din microdiorit de culoare gri-verzui cu patină de culoare ocru-brun. La nivelul muchiei prezintă spărturi și ciobiri determinate de folosirea uneltei. După ciobire, piesa a fost intens folosită determinându-se lustruirea tăișului. Dimensiuni 17 x 4,8 x 3,2 cm, descoperit în S 8, carou 1a, adâncime 0,30 m, în locuința 1, aparține nivelului cultural Tisa.

Pl. VI/6. (H. 22454) Topor calapod, secțiune plan/convex, din chaille alb-cenușiu cu aglomerări de silice și spongi silicioși, masă compactă microgranulară. Pe partea ventrală apar schlieruri de natură compactă silicioasă de culoare gri intens. Muchia este uzată astfel că nu se poate presupune forma zonei distale. Are dimensiuni mari în raport cu celelalte piese 12,7 x 5,3 x 3,5 cm. Descoperit în locuința 3 din secțiunea 12 și aparține nivelului cultural Tisa.

Pl. VI/7. (H. 615) Fragment distal de topor, secțiune incertă, din microdiorit negru-cenușiu cu tente verzui, date de prezența unor amfiboli aciculari. Prin analogie piesa a avut gaură de înmănușare, poziția muchiei fiind, probabil, paralelă la gaura de înmănușare. Muchia acestei piese este teșită, probabil proces rezultat în urma uzurii intense a acestei părți. Locul de descoperire în S 9, carou 3, adâncime 0,45 m, dimensiuni 5,8 x 3,2 cm, aparține nivelului cultural Tisa.

Pl. VII/1. (H. 542). Topor calapod, secțiune plan/convex, înalt, cu dimensiunea 10,1 x 3,6 cm, din chaill alb-crem, bogat în silice, calitativ se apropie de calcedonie. Pe lateral în ambele părți prezintă retușe de înmănușare sau prindere, la muchie prezintă ciobituri ușoare. Funcționalitatea acestuia posibil să fie cea de topor sau răzuitor. Orientarea muchiei însă ne trimite spre utilitatea uneltei în domeniul răzuitorului. Piesa a fost descoperită la suprafață.

Pl. VII/2. (H. 513) Topor calapod întreg neperforat, cu secțiune plan/convex, din chaille, culoare alb-gălbui, cu structură microgranulară, masă compactă, dim. 10,2 x 3,9 x 2,6 cm. Pe partea ventrală urme extragranulare de culoare brun-roșcată. Prezintă urme de folosire în zona proximală pe partea dorsală sub formă de zgârieturi paralele orientate oblic. Zona activă, muchia, este conservată foarte bine, fapt ce denotă utilizarea ei în anumite scopuri altele decât de tăiere prin lovire. Pe lateral piesa prezintă două alveolări de prindere simetrice, asemeni piesei precedente. Unealta este descoperită în S 8, carou 3, adâncimea 0,60 m, în nivel cultural vincian.

Pl. VII/3. (H. 517) Topor calapod cu secțiune plan/convex, înalt, fragmentar, fragment proximal, din chaille culoare alb-crem, bogat în silice spre calcedonie, masă compactă microgranulară, dim. 4,3 x 2,9 x 2,8 cm. Având doar zona proximală piesa este considerată nedefinită. A fost descoperit în S 8, carou 5, adâncime 0,60 m și aparține nivelului cultural Tisa.

Pl. VII/4. (H. 22636) Toporaș cu secțiune convex/convex, din chaille microgranular cu mangan psihomelan (oxid de mangan). Pe muchie prezintă urme fine de ciobiri, rezultate în urma folosirii piesei. Este extrem de fin prelucrată până la lustruire, iar pe lateral prezintă retușele de prindere asemeni uneltelor de tip Tisa (vezi Pl. V/4, 5, Pl. VII/1, 2, 5, Pl. VIII/1 etc). În zona proximală nu sunt urme de percuție, iar pe muchie pe ambele fețe pot fi observate urme de zgârieturi fine datorate uzurii. A fost descoperită în locuința 4, S 14, carou 9, adâncime 0,45 m și aparține nivelului cultural Tisa.

Pl. VII/5. (H. 514) Topor trapezoidal, cu secțiune convex/convex, dimensiuni 9,7 x 6 cm, cu retușe de prindere, din chaill alb-cretos și silice cu fosile de spongieri silicioși. Pe muchie prezintă o spărtură datorată folosirii. Duritatea foarte slabă a rocii ne sugerează ipoteza folosirii uneltei pentru alte scopuri decât acela de a lovi sau dăltui. Descoperit în locuința 1, toporul aparține nivelului cultural Tisa.

Concluzii

1. Au fost descoperite și analizate un număr de 45 de artefacte șlefuite dintre care 26 de piese în nivelul Vinča C, ceea ce reprezintă 57% din total și respectiv 19 piese în nivelul Tisa exprimat printr-un procent de 43% (vezi fig. I.a).

În general tipurile de topoare cu muchia simetrică se încadrează în formele de tip I a6, 7; I b2; I c4; I d1, 2, 5, 6; I e4. În categoria topoare neperforate cu muchia simetrică în secțiunea longitudinală, sunt topoare de tip II a1, II b4, II c4, 6, II d1, 4. Topoarele calapod cu muchia asimetrică (tesle și ciocane) formează categoria a III-a. Dintre acestea specific așezării de la Hodoni este tipul III a6, III b5, III c6, III d5, 6, III e6, III f6 și tipul III g6, 7. Categoria III d și III f incerte datorită stării fragmentare a pieselor. Topoarele perforate se încadrează în tipurile IV a3, IV b3, IV c3, IV d2, IV e1, IV f1 (vezi fig. 2). S-a folosit tipologia propusă de D. Ignat la care am adus îmbunătățiri¹².

În cadrul nivelului Vinča au fost identificate 17 unelte de piatră șlefuită neperforate ce reprezintă 65% din totalul uneltelor din această categorie și 7 bucăți de topoare perforate cu o pondere de 27%. În categoria topoarelor neperforate 64% (11 bucăți) sunt topoare de tip calapod (Vinca cat. I). Topoarele trapezoidale, în număr de 6 piese, ocupă 36% din totalul uneltelor din această categorie. La acestea se adaugă și alte tipuri de unelte (râșniță, cute) ce reprezintă un procentaj de 7,6%.

Din punctul de vedere al materiei prime din care au fost confecționate uneltele nivelului vincian, topoarele de tip calapod au fost lucrate din marnocalcar 9,5%, corneeană 45%, diorite 36% și chailleu 9,5%.

Topoarele de formă trapezoidală au fost lucrate în proporție egală din diorite și corneeană 50% (Vinca cat. II).

Topoarele perforate au fost executate în totalitate din diorite (Vinca cat. III) (vezi fig. I.c). Tipologic inventarul litic șlefuit pe nivelul vincian se încadrează în tipurile I a6, b2, c4, d2, d5, e4, II a1, b4, c4, d4, III a6, b5, c6, d5, f6, IV a3, b2, c3, f2 (vezi fig. II).

În nivelul cultural Tisa au fost identificate și analizate 19 piese ce reprezintă 43% din totalul uneltelor șlefuite din acest strat. Din acestea 15 bucăți, ce reprezintă 78%, sunt neperforate, iar 4 bucăți (22%) sunt perforate. În categoria topoarelor neperforate au fost identificate 9 piese de tip calapod reprezentând 60% (Tisa cat.I) din totalul uneltelor neperforate și 6 bucăți din seria topoarelor trapezoidale ce ocupă o pondere de 40%.(Tisa cat.II).

Din punctul de vedere al materiei prime, topoarele neperforate de tip calapod au fost confecționate din chailleu (55%), corneeană (33%) și riolit (11%). Topoarele trapezoidale au fost făcute din chailleu (66%), corneeană (17%) și

diorite (17%). Și în nivelul Tisa, la fel ca în nivelul vincian, topoarele perforate sunt lucrate din diorite în proporție de 100% (Tisa cat. III) (vezi fig. I.b).

Materialul litic șlefuit din acest nivel cultural se încadrează în categoriile tipologice I a7, d1, d2, d6, e4, II a1, c6, d1, d4, III c6, g6, g7, IV b2, b3, f1, e2 (vezi fig. II).

2. Uneltele confecționate din chailleu ceea ce reprezintă o rocă moale, cu toate acestea, paradoxal, majoritatea pieselor descoperite lucrate din această rocă au fost găsite întregi. De asemenea unele dintre acestea nu prezintă urme de uzură, fapt ce ne determină să considerăm că aceste piese au putut avea o menire ritualică.

3. Din punctul de vedere al provenienței materiei prime, sursele se află în Munții Poiana Ruscă, Munții Drocea (Highiş) și Metaliferi¹³, Munții Trascăului, Munții Aninei, iar Valea Timișului ca o sursă secundară.

Cea mai apropiată sursă de diorite pentru așezările din Banatul de Nord este în M-ții Metaliferi, pentru ortoamfiboliți în M-ții Banatului. Compoziția monzonitică trimite ca sursă pentru monzodiorite la M-ții Banatului, spațiu în care pot fi descoperite sursele de roci cu structura macroscopică tipică cu schlieruri (vezi Pl. II/5).

4. Artefactele se confecționau urmând etapele tăierii sau decupării din bulgăru de rocă, apoi într-o fază ulterioară este șlefuit, uneori se aplică o tăiere longitudinală pe mijlocul piesei astfel modelată, obținându-se două piese identice¹⁴. În zona de contact cu suprafața ventrală, o față laterală are un unghi drept ca rezultat al operației de tăiere și șlefuire (ex. Pl. I/3, 4), primind aspect fațetat¹⁵.

În afara categoriilor tipologice menționate, pot fi amintite artefactele decorative¹⁶ sau nedefinite după tipologia propusă de Joanović¹⁷.

Elementele comune în cadrul tipologiei și materia primă asemănătoare cu cea din așezare de la Suplacul de Barcău, cu cele de la Potporani, denotă legături culturale și preocupări economice asemănătoare între acestea și așezarea neolitică de la Hodoni.

NOTE

¹ Anastasiu, N., *Minerale și roci sedimentare-Determinator*, Editura Tehnică, București, 1977, p. 233.

² Pavelescu, Lazăr, *Petrografia rocilor magmatice și metamorfice*, Ed. Tehnică, București, 1980, pp. 337-

³ *Ibidem*, p. 125

⁴ Anastasiu, *op.cit.*, p. 304

⁵ Pavelescu, *op.cit.*, pp. 337-338

⁶ *Ibidem*, p. 361

⁷ *Ibidem*, p. 93-94

⁸ F. Drașovean, căruia îi mulțumesc pentru amabilitate și sprijin.

⁹ Mărza, Ion, Maxim, Zoia, *Unelte neolitice cioplite din corneene, descoperite în Bazinul Someșean. Date petrografice și arheologice*, în *Acta MP*, Zalău, 1993, pp. 57-63.

¹⁰ Stoicoviciu, Eugen, *Calcedoniile de la Gornea-Sichevița, jud. Caraș-Severin*, în *Acta MN*, XXII-XXIII, 1985-1986, pp. 51-58.

¹¹ Incertă determinarea, material greu de identificat în absența analizelor spectrale.

¹² Ignat, Doina, Florica, *Grupul cultural neolitic Suplacul de Barcău*, Ed. Mirton, Timișoara, 1998, pp. 35-38

¹³ Boboș, Iuliu, Radu, *Artefacte silicioase din cultura Vinca (Mineralogie, petrografie geochimie, surse geologice)*, Reșița, 1991, p. 4.

¹⁴ Ignat, Doina, Florica, *op.cit.*, p. 40

¹⁵ Joanović, Šarolta, *Tipološka analiza glačanog kamenog materijala iz Potpornja*, Gradski Muzei Vršac, 2003, p. 6

¹⁶ Antonović, Dragana, *Predmeti od glačanog kamena iz Vinče*, Beograd, 1992, p. 8

¹⁷ Joanović, *op. cit.*, p. 5-74

POLISHED STONE TOOLS FROM THE NEOLITHICAL SETTLEMENTS FROM HODONI (TIMIȘ COUNTY)

Summary

The systematical excavations from the Vinča and classic Tisa settlements from Hodoni (Timiș County) led to the discovery of a rich archaeological inventory which has substantially contributed to a good knowledge of the ethnic-cultural reality in the north of the Banat in the first half of the 5th millennium B.C.

This study analyzes the settlement's inventory from a typological and petrographical point of view. From a typological point of view the artifacts discovered in this settlement are included in the category of the perforated and unperforated hammers and maces. This division is the most used by specialists. The trial to separate in typological categories on the basis of their utilization constitutes a difficult and uncertain process. Conscious of these difficulties, the archaeological material from Hodoni will be framed in classical patterns, and as concerns the irrefutable proofs, we are going to specify their utility too.

The raw materials used to make tools and weapons are both sedimentary stones and eruptive stones. We analyzed a sample of 45 items discovered in the campaigns led by Fl. Drasovean from 1986 to 1991. From the 45 items, most of them belong to the Vinča level with 26 artifacts made of diorites 50%, corneean 30%, grit stones 7%, chailleu 7%, marnocalcar 3,8%, and other materials 2,2%. The level Tisa is represented by 19 items from which 47% chailleu, 21% corneene, diorites 26%, and fluidal rhyolites 5%. In the Vinča cultural level, 50% diorites are materialized in perforated hammers 53%. The tools made of corneene are typologically represented by the pattern-axes in a percentage of 63% and other types of flat-trapezes 37%. The raw material in the Tisa level is different from that one used in the Vinča level (Chailleu 47%), of which are made flat-trapeze axes 56% and pattern-axes 44%.

The stone inventory discovered in the archaeological excavations from Hodoni (Timiș County) contains fragmentary items and a few complete objects.

From a typological point of view, the perforated axes are the most frequent in the Vinča level. Generally, the types of axes belong to the shapes of **I** a6 type b2, c4, d2, d5, e4, **II** a1, b4, c4, d4, **III** a6, b5, c6, d5, f6, **IV** a3, b2, c3, f2 type, in

accordance with the typology proposed by Ignat (IGNAT, 1998, 35-38). The small flat and medium chisels are generally made of cornnen belonging to the I and II categories. In the Vinča level, the pattern-axes represent 38% from all the polished items (Cat. I Vinča). The trapezoidal axes (cat II Vinča) are represented in a percentage of 27%, of marnocalcar 10%, corneeană 40%, diorites 40%, chailleu 10%, and perforated axes (cat III Vinča) are made of corneene and diorites in equal proportions of 50%.

In the Tisa level the category of pattern axes (cat I Tisa), there are rectangular items 60% and trapez ones 40%, made of chailleu 40%, corneeană 30%, microdiorites 20%, grit stone (rhyolites) 10%. The trapez axes 32% from the cat II Tisa are made of chailleu in a percentage of 66%. The perforated axes (Tisa cat III) are made of diorites in a percentage of 100%. The types of axes in the Tisa level belonging to the I a7 tipe, d1, d2, d6, e4, II a1, c6, d1, d4, III c6, g6, g7, IV b2, b3, f1, e2 tipe.

The tools in the Tisa level are mostly made of a soft stone that does not assure the endurance for hard milieus. It is possible that these items because of their reduced hardness and integrity to have had a ritual utilization, not a common destination.

The main source of raw material in the Neolithic stone industry in the centre of Banat was in the south of the Apuseni Mountains. The Mureş Valley with a certain source in the Metaliferi Mountains for some other materials and, in a short extent, another source was in the Mounts of Banat.

The common elements of the inventories from the settlements from Suplacul of Barcău and the settlements from Potporani indicate cultural links and common economical preoccupations among these ones and the Neolithic settlement from Hodoni.

**Ponderea tipologică a uneltelor slefuite
(culturile Vinča și Tisa)**

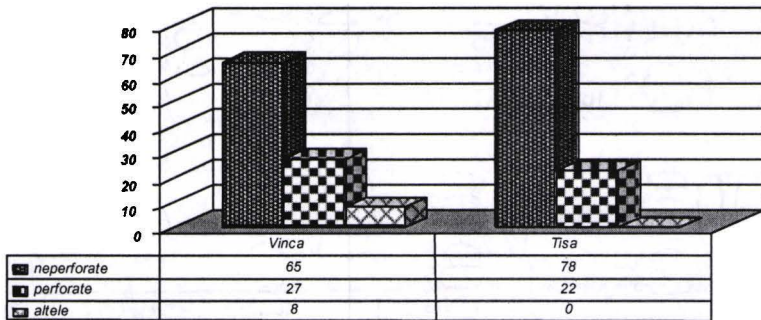

Fig. Ia

Ponderea materiei prime la uneltile de piatră slefuită (cultura Tisa)

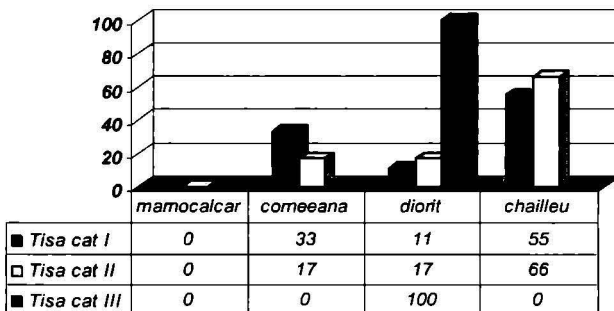

Fig. Ib

Ponderea materiei prime la uneltile de piatră slefuită (cultura Vinča)

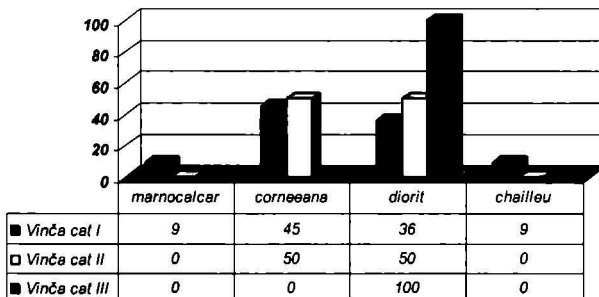

Fig. Ic

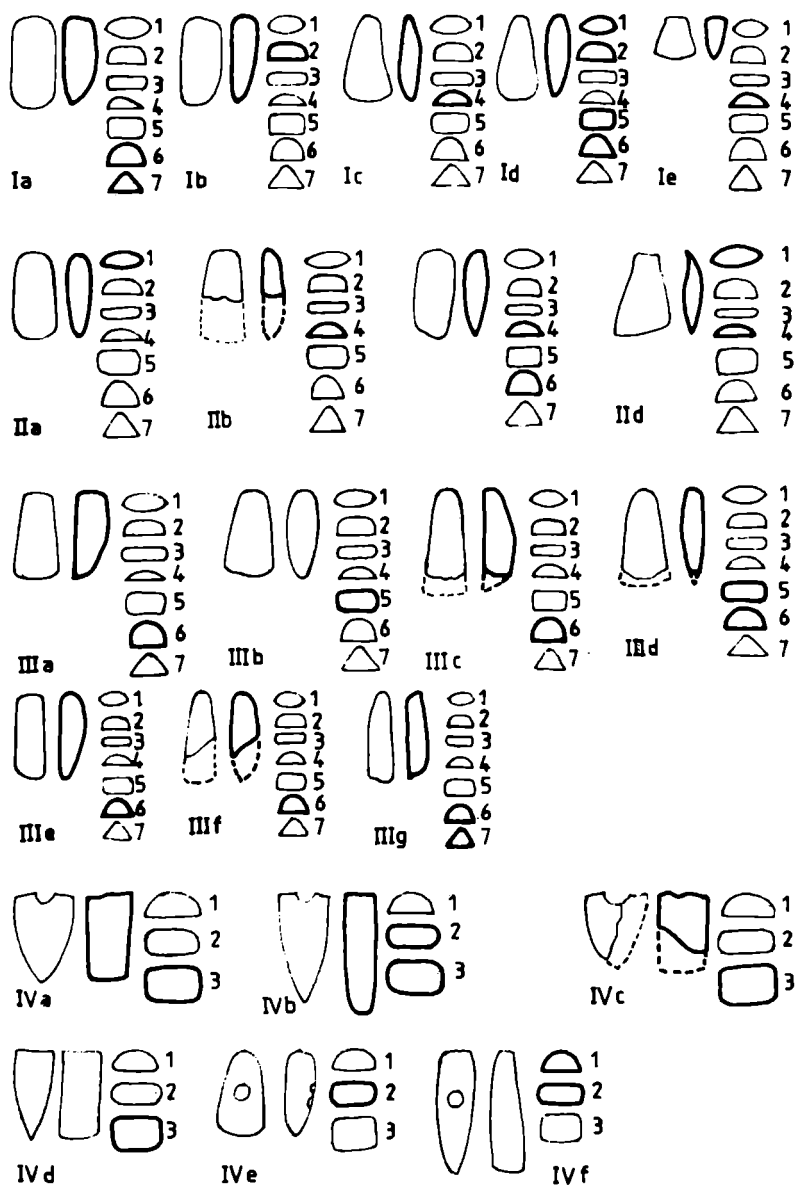
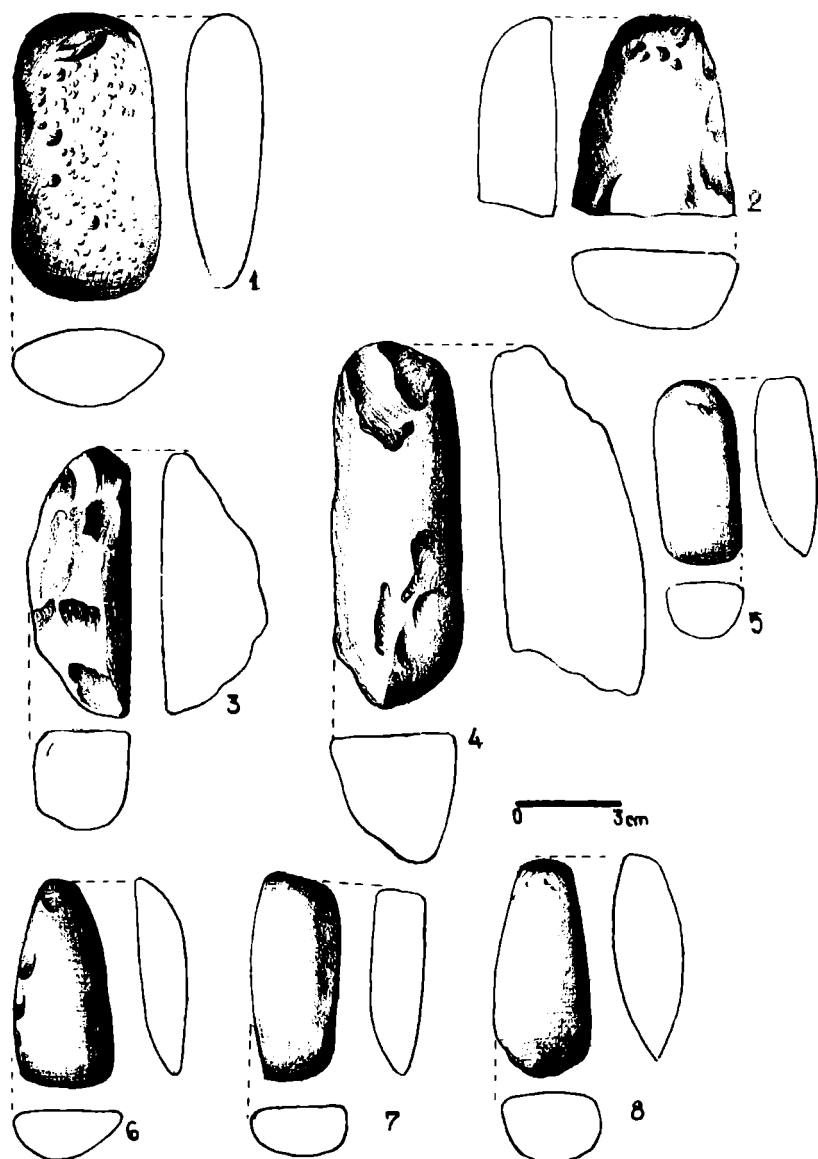
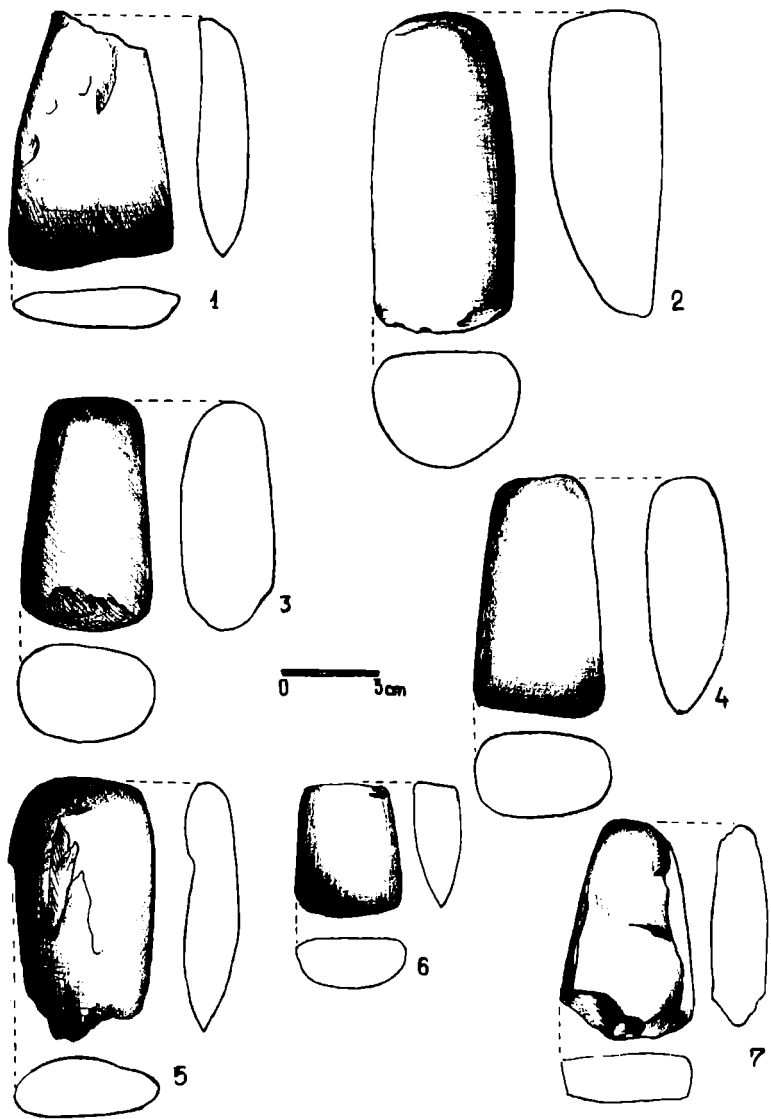

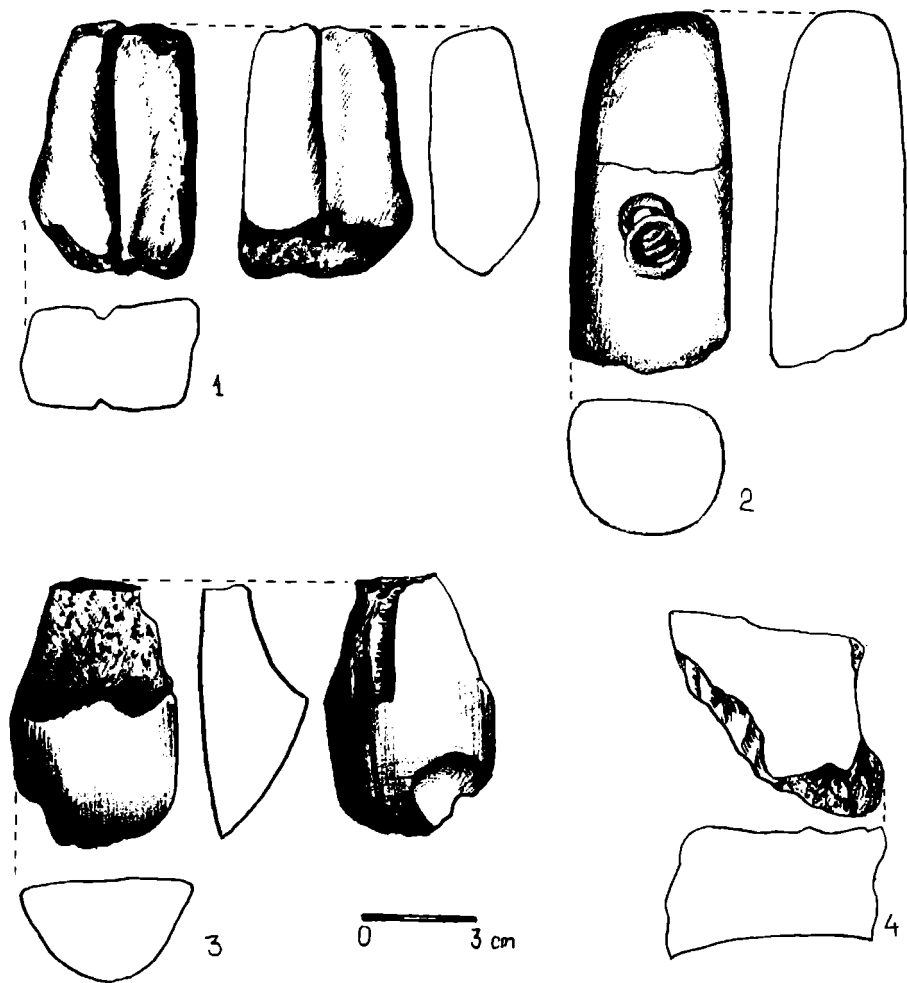
Fig. II. Tipologia utilajului litic șlefuit din așezarea neolitică de la Hodoni (jud. Timiș)

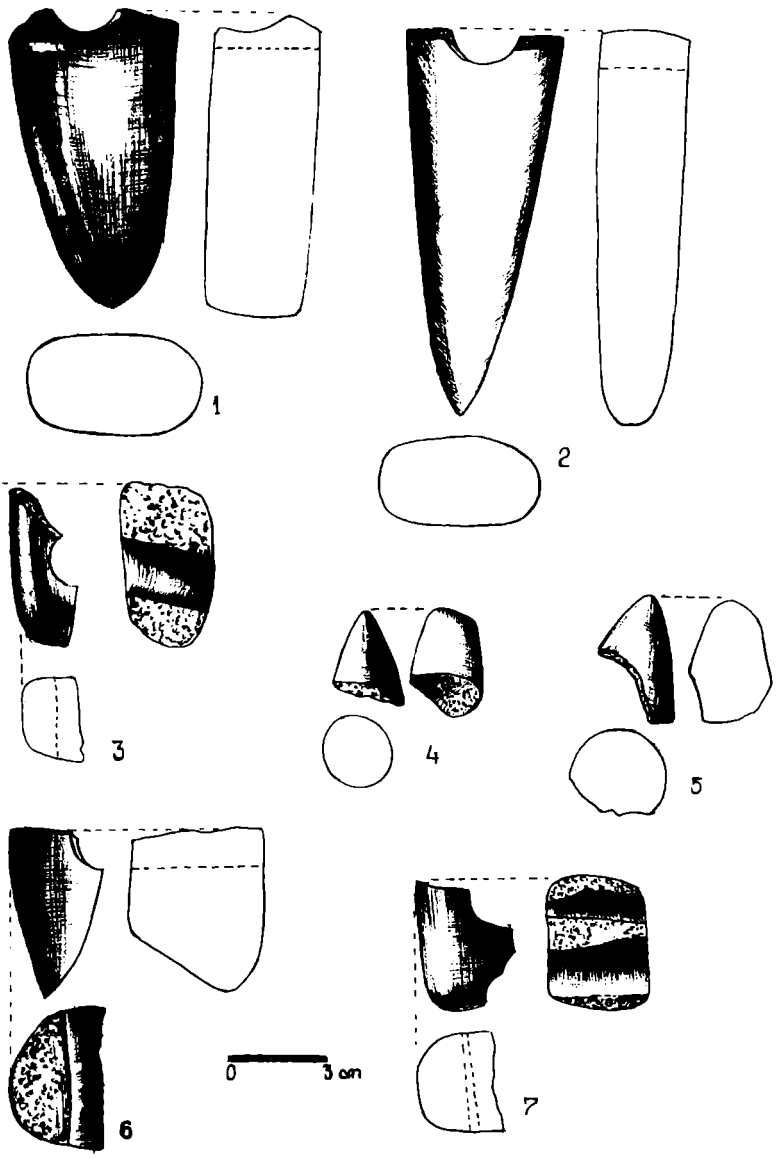
Pl. I. Hodoni – unelte șlefuite

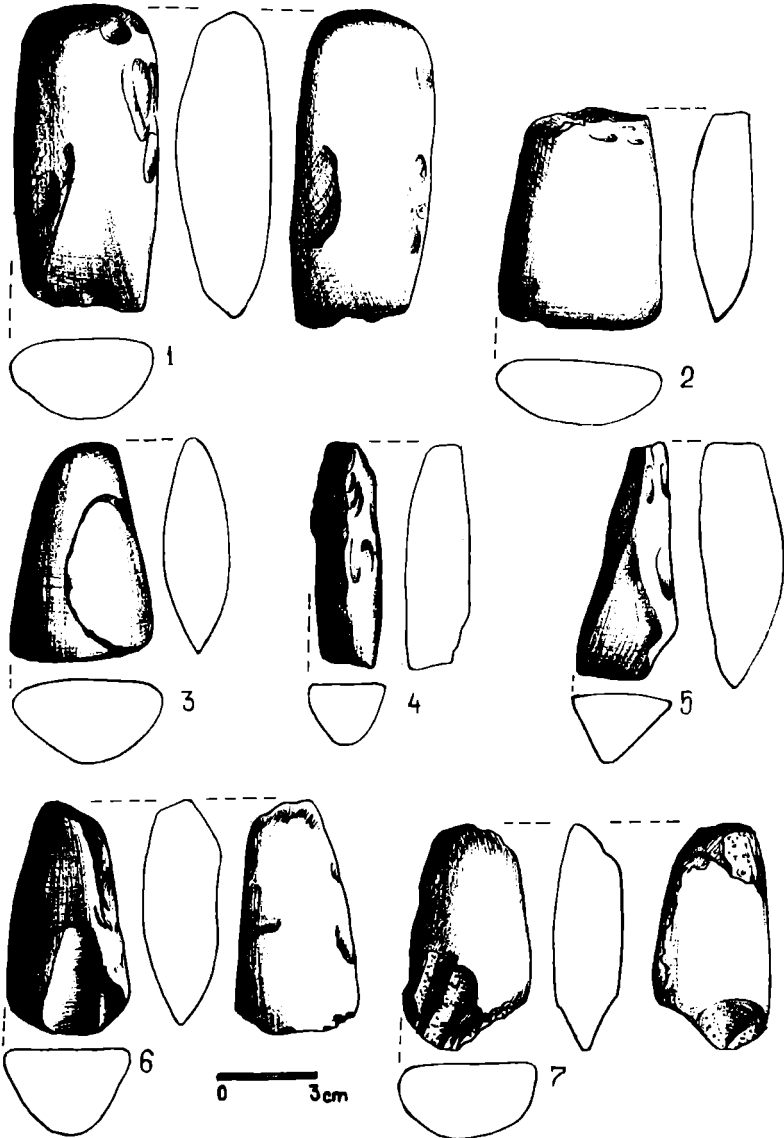
Pl. II. Hodoni – unelte șlefuite, nivel Vinča

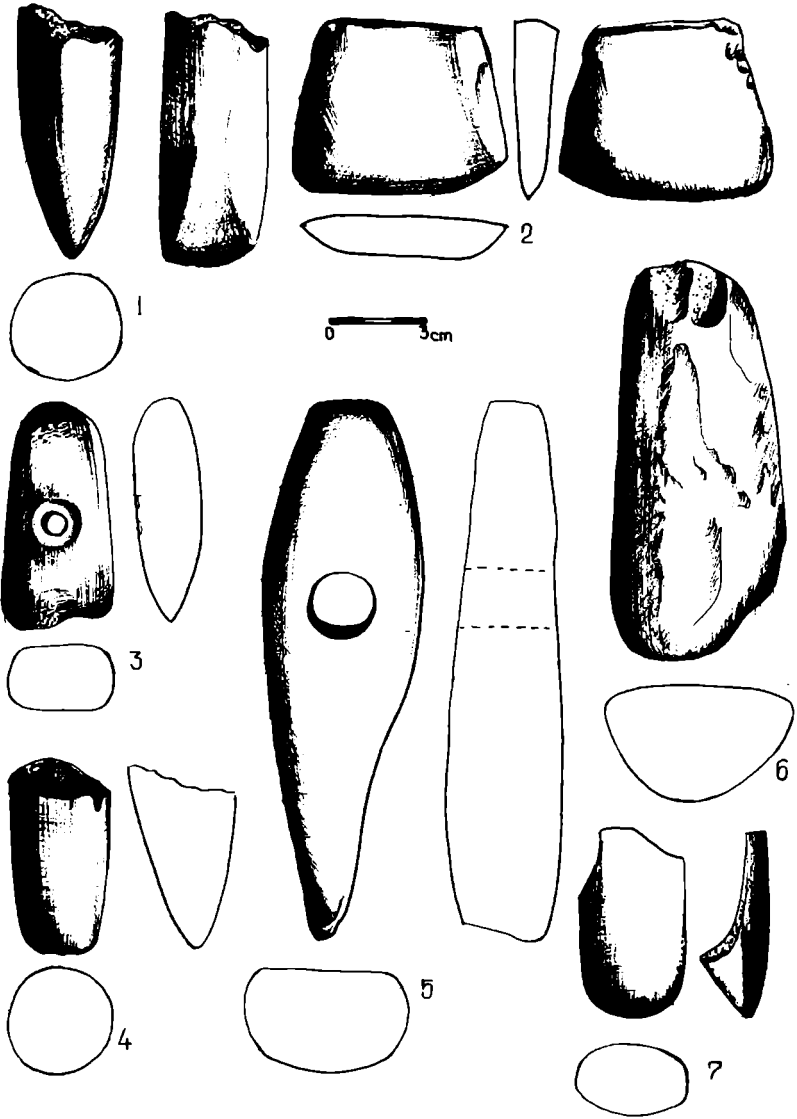
Pl. III. Hodoni – unelte șlefuite

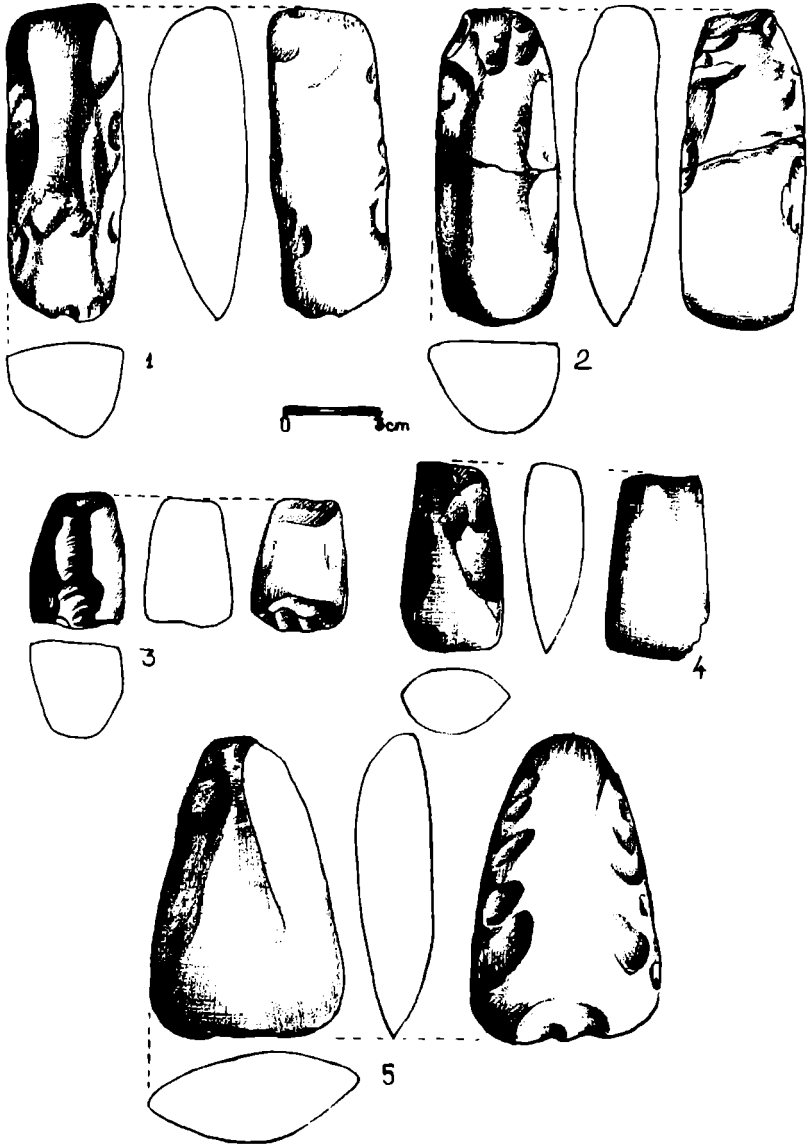
Pl. IV. Hodoni – Topoare perforate, cultura Vinča

Pl. V. Hodoni – unelte șlefuite

Pl. VI. Hodoni – unelte şlefuite

Pl. VII. Hodoni – unelte șlefuite

CERAMICA COȚOFENI DE LA ROMÂNEȘTI - PEȘTERA CU APĂ (COM. CURTEA, JUD. TIMIȘ)

Marius Moga, Mihai-Sorin Sîrbu

1. Localizarea și descrierea sitului

Localitatea Românești (com. Curtea, jud. Timiș) se află situată în partea de est a județului Timiș, la aproximativ 60 km de orașul Lugoj, în bazinul superior al râului Bega.

Situl în discuție, *Peștera cu Apă*¹, este situat la SE de satul Românești, în versantul stâng al Văii Pustina, la 2,2 km în amonte de confluența acestui pârâu cu Bega Poienilor în versantul nordic al *Dealului lui Filip*, numit și *Dosul Peșterii* (Pl. I).

Peștera cu Apă, cod hidro-speologic 2273/1, mai este cunoscută și sub denumirile²: Peștera Mare de la Fereșești, Peștera de la Românești, Peștera Românești-Fereșești, Rumunyes-barlang, Facsadi-barlang. Cavitata este o peșteră activă având o dezvoltare de 1386 m³ (Pl. II).

2. Istoricul cercetărilor

Primele studii științifice au fost efectuate încă din 1872 fiind de natură geologică și faunistică⁴. Cercetarea arheologică a fost inițiată de Marius Moga în 1948⁵ iar apoi reluată de Ion Stratan și Florea Mogoșanu în 1960-1961⁶. În anul 1963, peștera face obiectul unor cercetări speologice complexe și se întocmește planul cavității⁷, pentru ca cercetarile arheologice să se reia în 1991⁸ de un colectiv format din Florin Drașovean, Florin Gogâltan și Petru Rogozea. Situl este parțial deranjat de unele săpături neautorizate efectuate atât în perioada modernă dar și mai recent între 1988-1989⁹.

Studiul de față analizează ceramica Coțofeni din campania din 1948 condusă de Marius Moga¹⁰. O parte a acestor materiale a fost publicată de către P. I. Roman în 1976 în cadrul monografiei culturii Coțofeni¹¹, însă cea mai mare parte a materialului ceramic a rămas în afara circuitului științific¹².

3. Elemente de tehnologie a ceramicii

Ceramica Coțofeni de la Românești - *Peștera cu Apă*, se împarte în două categorii: ceramică fină și uzuală.

Ceramica fină, este de bună calitate, realizată dintr-o pastă bine frământată; ca degresanți s-a utilizat nisip fin, destul de rar pietricele și cioburi pisate. Arderea vaselor s-a făcut atât oxidant cât și reducător, ceramica variind din punct de vedere al culorii: negru, brun sau cărămiziu. Ceramica fină este în general bine lustruită, îndeosebi categoria de culoare neagră.

Ceramica uzuală, este mai numeroasă în raport cu cea fină, utilizându-se ca degresant nisip și frecvent pietricele, în câteva cazuri am sesizat mică folosită ca degresant, în afară de mica existentă în mod natural în zacamintele de argilă¹³ sau în nisipul folosit ca degresant. Arderea ceramicii uzuale este în general oxidantă predominând fragmentele de culoare cărămizie. În general ceramica uzuală nu este lustruită dar există și cazuri în care se observă un lustru ușor.

4. Forme ceramice

Starea ceramicii este deosebit de fragmentară, datorită condițiilor specifice de peșteră, unele fragmente prezentând și urme de rulare.

Totuși s-au putut reconstitui o serie de forme ceramice după cum urmează:

I. Străchini: în cadrul acestei categorii, am identificat tipul bitronconic, cu următoarele variante:

I.a. cu partea superioară dreaptă și buza ușor teșită în partea superioară (Pl. III/1, 3)

I.c. cu buză dreaptă, corp ușor bombat (Pl. III/2)

I.d. cu buză evazată (Roman 1976, Pl. 105/8, 10)

Și tipul tronconic:

I.e. de mici dimensiuni, cu profil oblic (Pl. III/4)

II. **Castroane:** cu buză rotujită, profil oblic (Pl. III/5)

III. **Oale:**

III.a. corp bombat, buza ușor evazată (Pl. IV/3, 4)

III.b. corp bombat, buză puternic evazată (Pl. IV/1, 2)

IV. **Amfore:**

IV.a. cu gât drept și scurt, corp bombat (Pl. V/1)

IV.b. cu gât înalt și margine ușor evazată (Roman 1976, p. 49; Pl. 106/fg. 2, 4, 16)

V. **Boluri:** cu corp bombat (Pl. VI/1)

VI. **Căni:** cu toartă supraînălțată (Pl. V/2, 3)

VII. **Canite:** fund drept, umăr bombat, margine oblică cu *cioc*, toartă supraînălțată (Roman 1976, p. 21, 49; Pl. 107/fg. 3)

VIII. **Cești:**

VIII.a. cu margine dreaptă, toartă supraînălțată (Roman 1976, p. 49; Pl. 105/fg. 2, 17)

VIII.b. cu fund drept, toartă în bandă supraînălțată (Roman 1976, p. 20, 49; pl. 107/fg. 2)

VIII.c cu corp emisferic, fund rotunjit, gât în formă de pâlnie (Roman 1976, p. 20, 49; Pl. 107/fg. 1)

VIII.d. cu margine ușor evazată, toartă supraînălțată (Roman 1976, p. 49; Pl. 105/fg. 15)

IX. **Pahare:**

IX.a. cu gura în formă de pâlnie (Roman 1976, p. 21; Pl. 107/fg. 4)

IX.b. gura ușor evazată (Pl. VI/3)

IX.c. profil oblic (Pl. VI/2)

X. **Vas de provizii de mari dimensiuni:** (Pl. VI/4, vezi și Roman 1976, p. 49; Pl. 108/fg. 1, 2)

XI. **Vase ce imită forme de metal** (Roman 1976, p. 49; Pl. 106/fg. 3)

5. Torțile

În cadrul ceramicii de la Romanești - *Peștera cu Apă*, torțile sunt ușor supraînălțate, aparțin doar categoriei așa numite: *de apucat* nefiind identificate tipuri de torți folosite pentru agățat. Ele sunt:

a. torți în bandă lată (Pl. V/2, 3)

b. torți sub formă de panglică (Roman 1976, Pl. 35/fg. 13)

c. torți cu butoni (Roman 1976, pl. 107/fg. 7)

6. Ornamentarea vaselor

Deosebit de variată, ornamentarea vaselor cuprinde trei tehnici decorative: prin adâncire, în relief și prin încrustație cuprinzând următoarele tipuri de decoruri:

- **incizia:** reprezintă tipul de decor principal și este reprezentat prin linii subțiri sau șanțulețe late și adânci, nefiind identificate striuri.

- **canelura:** este slab reprezentată, ea apărând în cadrul unui singur fragment ceramic.

- **impresiunea:** este realizată prin apăsare piezișă sau uneori perpendiculară, repetată strâns (*Furchenstrich*), sau mai rară.

- în cadrul decorurilor în relief, la Românești - *Peștera cu apă*, întâlnim: **brâuri, proeminente și aplicații gen boabe de linte** (*Linsenkeramik*).

- **incrustația**: este realizată cu o pastă albă, nefiind identificată deocamdată natura materialului. În general se consideră, că incrustația, reprezintă un element principal în ornamentație¹⁴, nepăstrarea ei fiind datorată acidității solului sau în peșteri, datorită depunerilor acide din planșeu¹⁵. La Românești *Peștera cu Apă*, am identificat 5 fragmente ceramice ce păstrau urme de incrustație, atât în cazul decorurilor incizate cât și a celor prin împunsături succesive.

Aceste tipuri de decor formează o gamă largă de motive ornamentale¹⁶ după cum urmează:

A. **Triunghiul** apare frecvent fiind realizat atât prin incizie (Pl. VII/1, 3) cât și prin șiruri de împunsături succesive (Pl. VII/2, 4) în următoarele cazuri:

- A.1. cu laturile marcate (Pl. VII/3).
- A.2. triunghiuri îngropate (Pl. VII/1, 4)
- A.3. triunghiuri realizate din franjuri (Pl. VII/2)

B. **Benzile hașurate** sunt realizate exclusiv prin incizie.

Hașurarea este realizată în mai multe tipuri: orizontal (Pl. VII/5, 8); vertical (Pl. VII/7); oblic (Pl. VII/5) sau în rețea regulată (Pl. VII/6). După modul de dispunere al benzii acestea sunt:

- B.1. orizontale (Pl. VII/6, 7)
- B.2. verticale (Pl. VII/5)
- B.3. oblice (Pl. VII/5, 8)

C. **Benzile incizate** sunt de asemenea realizate doar prin incizie. Hașurarea acestora cuprinde mai multe variante: vertical (Pl. VIII/7); orizontal (Pl. VIII/1); oblic (Pl. VIII/1, 2, 3, 4, 6, 7); rețea regulată (Pl. VIII/6) sau neregulată (Pl. VIII/5).

După modul de dispunere se împart în:

- C.1. orizontale (Pl. VIII/1)
- C.2. verticale (Pl. VIII/2, 6)
- C.3. oblice (Pl. VIII/1, 3, 6)
- C.4. în zig-zag (Pl. VIII/7)
- C.5. unghiular (Pl. VIII/5)

D. **Scheletul de pește** este realizat atât prin incizie (Pl. IX/1, 2), cât și prin impresiune (Pl. IX/3). Într-un singur caz acest motiv este dispus pe interiorul vasului, pe buza evazată (Pl. IX/3). După rolul său ornamental:

- D.1. se află în alternanță cu alte motive ornamentale (Pl. IX/1)
- D.2. formează manșeta ornamentală (Pl. IX/3)

E. **Ramura de brad** folosește ca tehnică incizia, fiind de două tipuri:

- E.1. cu linie mediană (Pl. IX/1, 5)

- E.2. fără linie mediană (Pl. IX/4)
- F. **Rețelele** sunt incizate, dispuse:
 - F.1. neregulat, în cele mai multe cazuri (Pl. IX/7, 8)
 - F.2. regulat (Pl. IX/6)
- G. **Tabla de șah** este realizată atât prin incizie (Pl. X/1, 2, 3) dar și prin impresiune cu puncte (Pl. III/2)
 - G.1. alternează cu alte motive ornamentale (Pl. X/1, 2, 3)
- H. **Motiv în forma literei X** apare într-un singur caz, fiind realizat prin impresiune (Pl. X/4)
- I. **Rombul** apare într-un singur caz, realizat prin incizie, având însă un rol important în evoluția culturii și în încadrarea cronologică a sitului.
 - I.1. șir de romburi hașurate în rețea (Pl. X/5)
- J. **Șiruri de impresiuni prin puncte** apar destul de frecvent fiind de două tipuri:
 - J.1. șiruri orizontale paralele (Pl. XI/3, 4, 5)
 - J.2. șiruri formând rețele neregulate (Pl. XI/1, 2)
- K. **Motivele canelate** sunt foarte rare, apar într-un singur caz, formând metope ornamentale prin alternanță de caneluri oblice și în zig-zag (Pl. IV/2).
- L. **Aplicațiile plastice - boabe de linte** sunt apariții frecvente atât pe exteriorul vasului (Pl. XII/1-5), cât și pe interiorul acestora (Pl. V/3); ele separă motive ornamentale (Pl. XII/4, 5) sau acoperă un motiv ornamental (Pl. XII/1, 2; Pl. V/3). După tipul de dispunere sunt:
 - L.1. șiruri orizontale (Pl. XII/1, 2)
 - L.2. șiruri verticale (Pl. XII/3)
 - L.3. șiruri oblice (Pl. XII/1)
 - L.4. dispuse neregulat (Pl. V/3; Pl. XII/4, 5)
- M. **Brăurile** sunt apariții rare, dispuse imediat sub buza vasului fiind ornamentate cu creștături (Pl. XIII/4, 5).
- N. **Butonii** apar în două cazuri: dispus sub buza vasului sau pe pântec
 - N.1. rotund (Pl. XIII/2)
 - N.2. oval, decorat cu creștături (Pl. XIII/1)
- O. **Potcoave în relief** (Roman 1976, Pl. 106/fg. 9-10)
- P. **Perforațiile**, de asemenea rare, au rol exclusiv uzual (probabil pentru agățat, Pl. XIII/3).

7. Încadrare cronologică. Concluzii

Locuirea Coțofeni de la Românești - *Peștera cu Apă*, se înscrie în faza a III-a¹⁷ a culturii. Dat fiind procesul de regionalizare¹⁸ întâlnit în această fază de evoluție, elementele specifice Banatului se întâlnesc și în ceramica de aici: câni și cești cu toarta în bandă supraînălțate, străchini evazate, amfore cu gât înalt sau vase de mari dimensiuni.

În cadrul ornamentației se remarcă abundența ceramicii decorate cu împunsături succesive, pe lângă cea incizată, dintre motivele specifice menționăm: inciziile în rețea, tabla de șah, brăurile, proeminențele, șirurile de boabe de linte, având analogii în toate așezările bănățene de faza III, alături de motivele cu răspândire generală: benzi, ramura de brad, scheletul de pește etc.

Situarea sitului la contactul cu Transilvania face simțite aici unele influențe transilvănene ale culturii Coțofeni cum ar fi: ceramica neagră bine lustruită, vase ce imită formele de metal (tip XI), cu analogii la: Sebeș - *Râpa Roșie*¹⁹ sau Câlnic²⁰ sau în ornamentație: triunghiuri realizate din franjuri (tip A.3.), cu analogii la Răchita - *Vârful Zăpozii*²¹, Poiana Ampoiului - *Piatra Corbului*²² sau Meteș - *Piatra Peșterii*²³.

Apariția șirurilor de romburi sau a benzilor în rețea, în ceramica de aici, cu proveniență din mediul Kostolac târziu și Vucedol²⁴, ce apar în Banat la Dubova - *Cuina Turcului*²⁵ și Cuptoare - *Piatra Ilișovii*²⁶ arată pătrunderea acestor influențe spre Transilvania, unde ajung la un orizont post Coțofeni III c, în grupul Livezile²⁷. Având în vedere aceste aspecte încadrăm locuirea Coțofeni de la Românești - *Peștera cu Apă*, la un orizont Coțofeni III b - III c, probabil marcând finalul culturii Coțofeni în NE Banatului.

NOTE

¹ Orghidan și colab. 1984, p. 119 *sqq*

² Goran 1982, p. 173

³ *Ibidem*

⁴ Orghidan și colab. 1984, p. 119

⁵ Roman 1976, p. 84

⁶ *Ibidem*; Boroneanț 1966, p. 335; Boroneanț 2000, p. 92

⁷ Orghidan și colab. 1984, p. 119

⁸ Rogoza 1994, p. 155; Munteanu 1995, p. 145

⁹ Rogoza 1994, Pl. 1

¹⁰ Ceramica Tiszapolgar din campania 1948 a fost publicată: Moga, Bochiș 2001, p. 83-93

¹¹ Roman 1976, Pl. 105-108

¹² Studiul acestor materiale ne-a fost facilitat de Institutul Român de Tracologie, filiala Banat (domnii Florin Medelet și Petru Rogoza) și Muzeul Banatului din Timișoara (domnii Florin Drașovean și Valentin Cedică), cărora le mulțumim și pe această cale.

¹³ Despre existența particulelor de mică în zăcămintele de argilă vezi și Ciută și colab. 2000, p. 107

¹⁴ Roman 1976, p. 25; Ciugudean 2000, p. 26 *sq*; Petrescu 2000, p. 60

¹⁵ Petrescu 2000, p. 60

¹⁶ în cadrul ornamentării ceramicii am folosit terminologia elaborată de P. I. Roman în monografia culturii Coțofeni (Roman 1976, p. 26 *sqq*)

¹⁷ Roman 1976, p. 49

¹⁸ *Ibidem*, p. 43

¹⁹ *Ibidem*, Pl. 32/4

²⁰ *Ibidem*, Pl. 32/5-7

²¹ *Ibidem*, Pl. 36/11-12

²² Ciugudean 2000, Pl. 72/6, Pl. 73/8-9, Pl. 74/3, Pl. 77/2

²³ *Ibidem*, Pl. 79/1-2, Pl. 80/1

²⁴ Vucedol 1988, kat. 45, 87; Tasić 1995, Pl. 10/83, Pl. 26/6

²⁵ Boroneanț 1966, fg. 2/9

²⁶ Kalmar-Maxim 1993, fg. 3 LP; LY

²⁷ Ciugudean 1997, fg. 15/10, fg. 16/1-3,6-7; manifestările de acest tip din Transilvania au fost denumite și Coțofeni IV

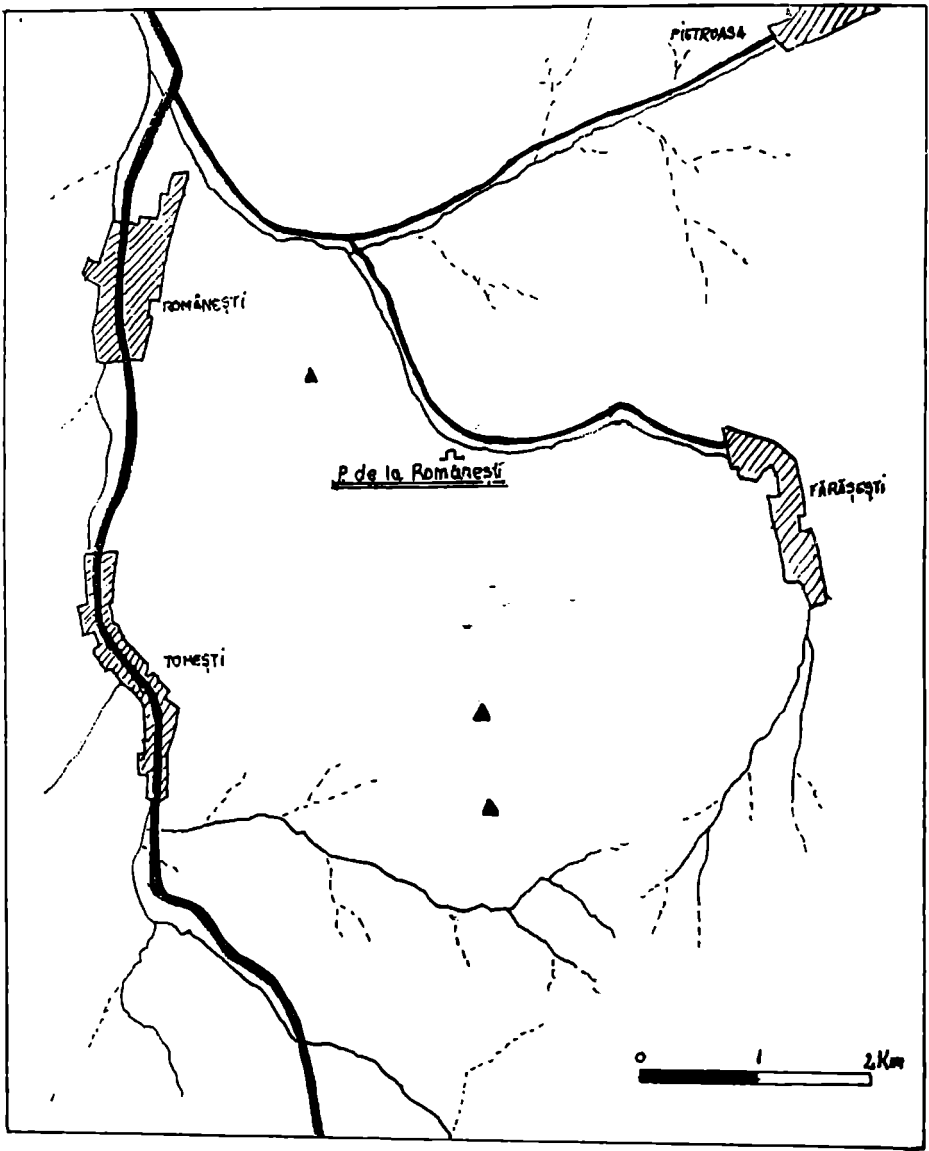
BIBLIOGRAFIE

- Boroneanț 1966 V. Boroneanț, *Cultura Kostolač de la Cuina Turcului*, în *SCIV*, tom 17, nr. 2, p. 345-353
- Boroneanț 2000 V. Boroneanț, *Arheologia peșterilor și minelor din România*, București, 2000, p. 3
- Ciugudean 2000 H. Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: cultura Coțofeni*, BHAB, XXVI, Timișoara, 2000, p. 3
- Ciugudean 1997 H. Ciugudean, *Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania*, Alba Iulia, 1997
- Ciută și colab. 2000 M. Ciută, D. Anghel, D. Sabău, *Considerații cu privire la tehnologia de confecționare a ceramicii culturii Preciș*, în *Apulum*, XXXVII, 1, 2000, p. 103-132
- Goran 1982 C. Goran, *Catalogul sistematic al peșterilor din România*, București, 1982, p. 173
- Kalmar-Maxim 1993 Z. Kalmar-Maxim, *Prelucrarea datelor arheologice de la Piatra Ilișovii cu ajutorul calculatorului*, în *Ziridava*, XVIII, 1993, p. 11-20
- Moga-Bochiș 2001 M. Moga, B. Bochiș, *Ceramica Tiszapolgar de la Românești - Peștera cu Apă (com. Curtea, jud. Timiș). Săpături - Marius Moga, 1948*, în *AnB*, IX, 2001, p. 83-93
- Munteanu 1995 M. Munteanu, *Considerații antropologice asupra unor oase umane provenite din Peștera de la Românești (jud. Timiș)*, în *Banatica*, 13, 1, 1995, p. 145-148
- Orghidan și colab. 1984 T. Orghidan, Șt. Negrea, Gh. Racoviță, C. Lascu, *Peșteri din România*, București, 1984, p. 119 sqq
- Petrescu 2000 S. M. Petrescu, *Locuirea umană a peșterilor din Banat până în epoca romană*, BHAB, XXVII, Timișoara, 2000, p. 60
- Rogozea 1994 P. Rogozea, *New archeological finds in the Cave from Românești, Timiș County*, în *The Early Hallstatt Period (1200-700 B.C) in South-Eastern Europe*, Alba Iulia, 1994, p. 155-166
- Roman 1976 P. I. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976
- Tasič 1995 N. Tasič, *Eneolithic Cultures of Central and West Balkans*, Belgrad, 1995
- Vucedol 1988 *Vucedol, three thousand years B.C.*, Muzejski prostor, Zagreb, 1988

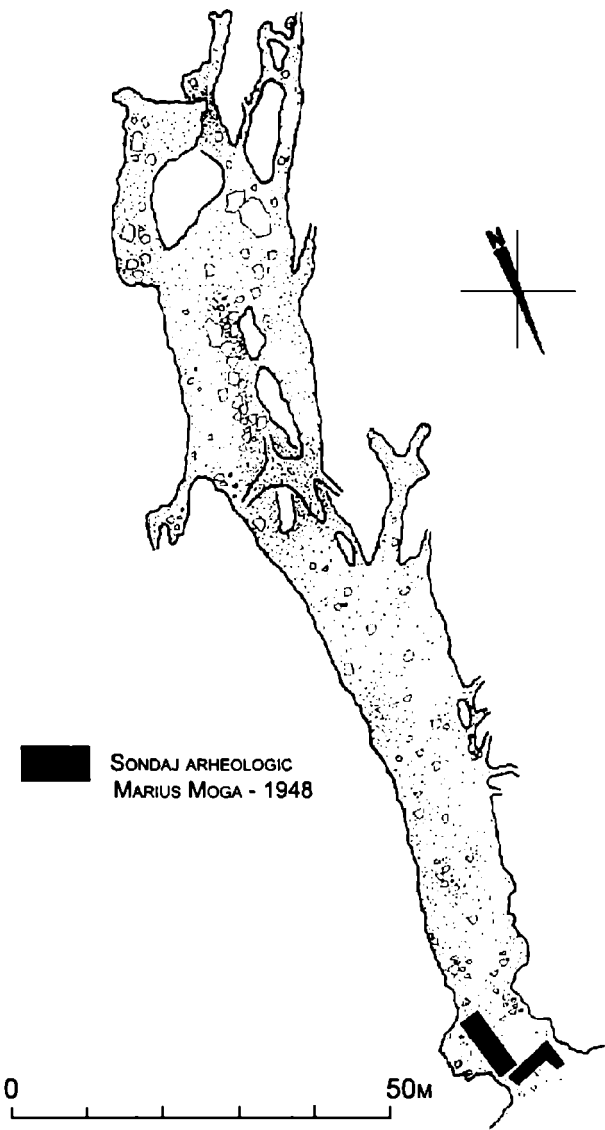
THE COȚOFENI POTTERY FROM ROMÂNEȘTI - PEȘTERA CU APĂ (COMM. CURTEA, TIMIȘ COUNTY)

Summary

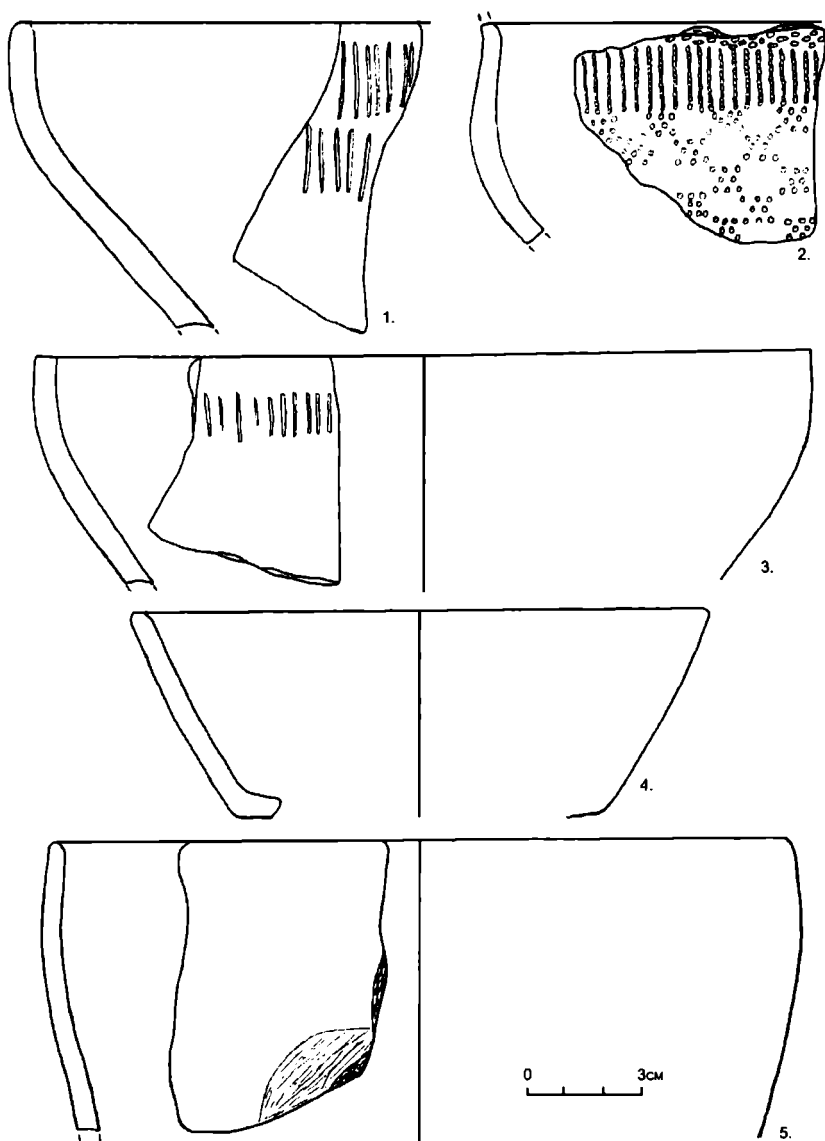
Peștera cu Apă from Românești is located in the eastern part of Timiș County. The cave was the subject of different archaeological excavations: Marius Moga in 1948, Ion Stratan and Florea Mogoșanu between 1960-1961 and Florin Drașovean, Petru Rogozea and Florin Gogâltan in 1991. The Coțofeni pottery analized in this article comes from Marius Moga's excavation in 1948. The materials represent the final of the Coțofeni culture în north eastern Banat, the relative chronology: Coțofeni III b - III c.

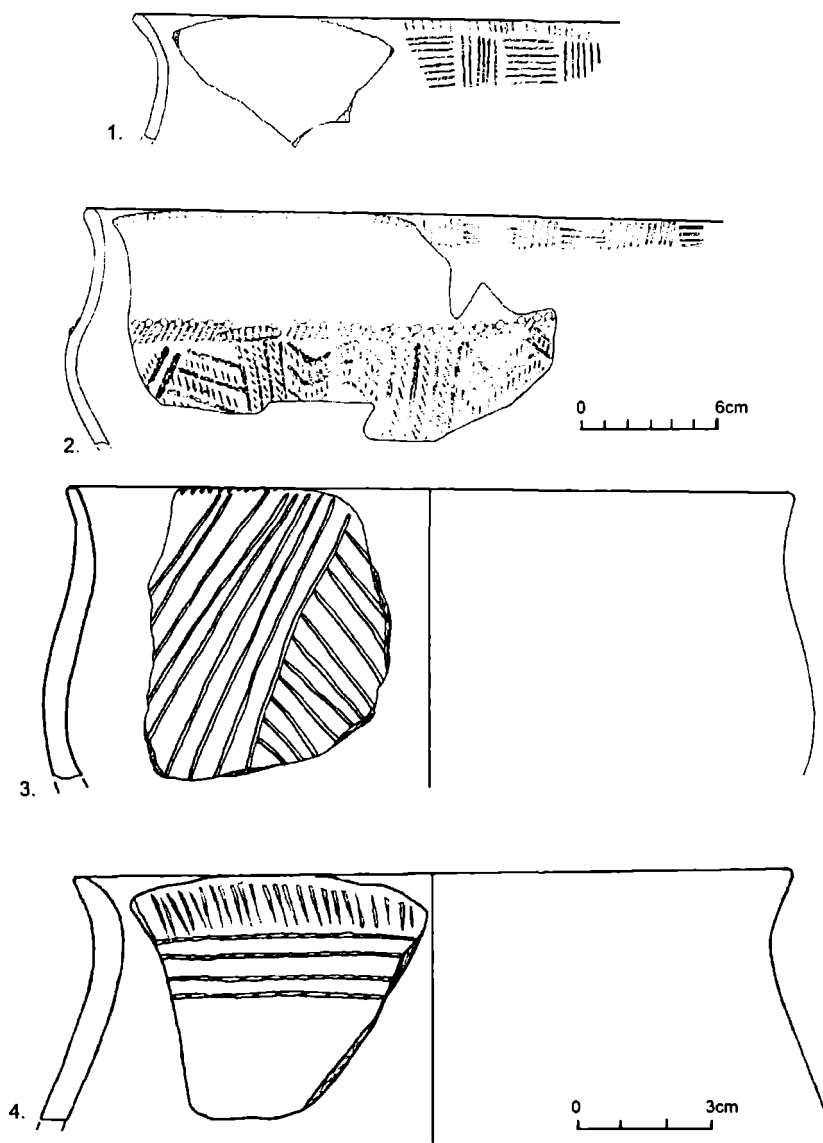
**Pl. I. Bazinul superior al râului Bega. Localizarea Peșterii cu Apă
(după Orghidan și colab. 1984, p. 120, fig. 32) / The map of the cave area**

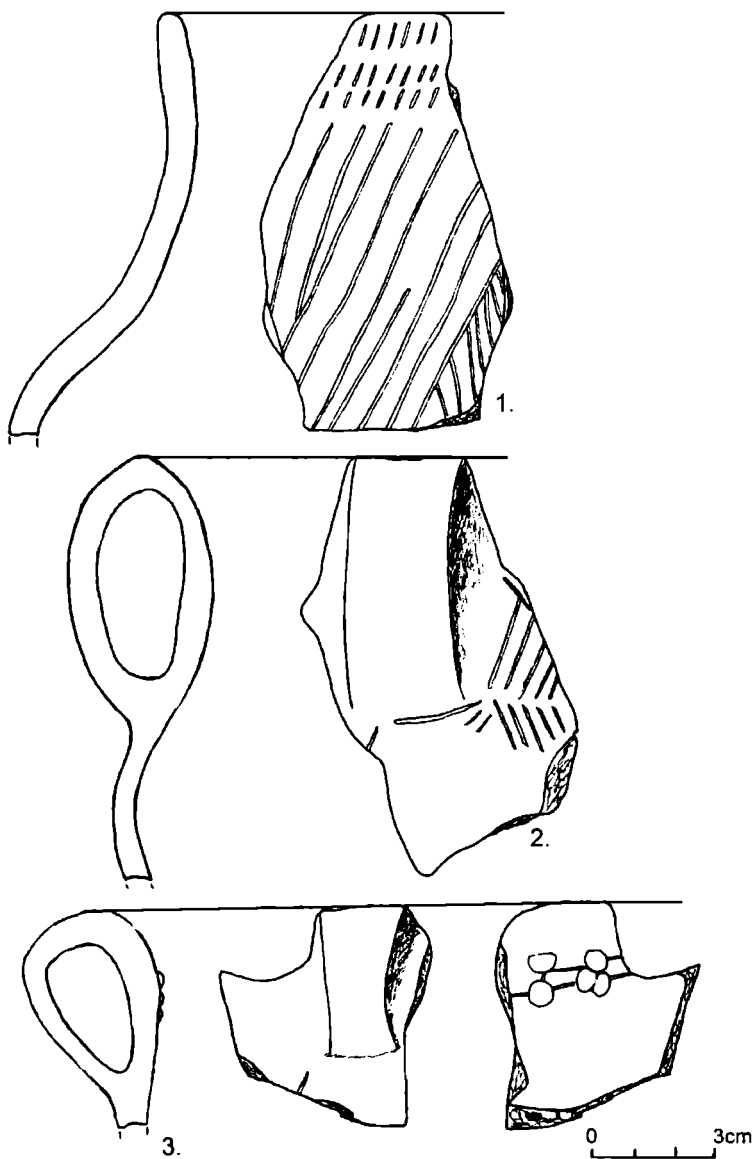
Pl. II. *Peștera cu Apă*. Amplasarea săpăturilor arheologice/The location of the trenches

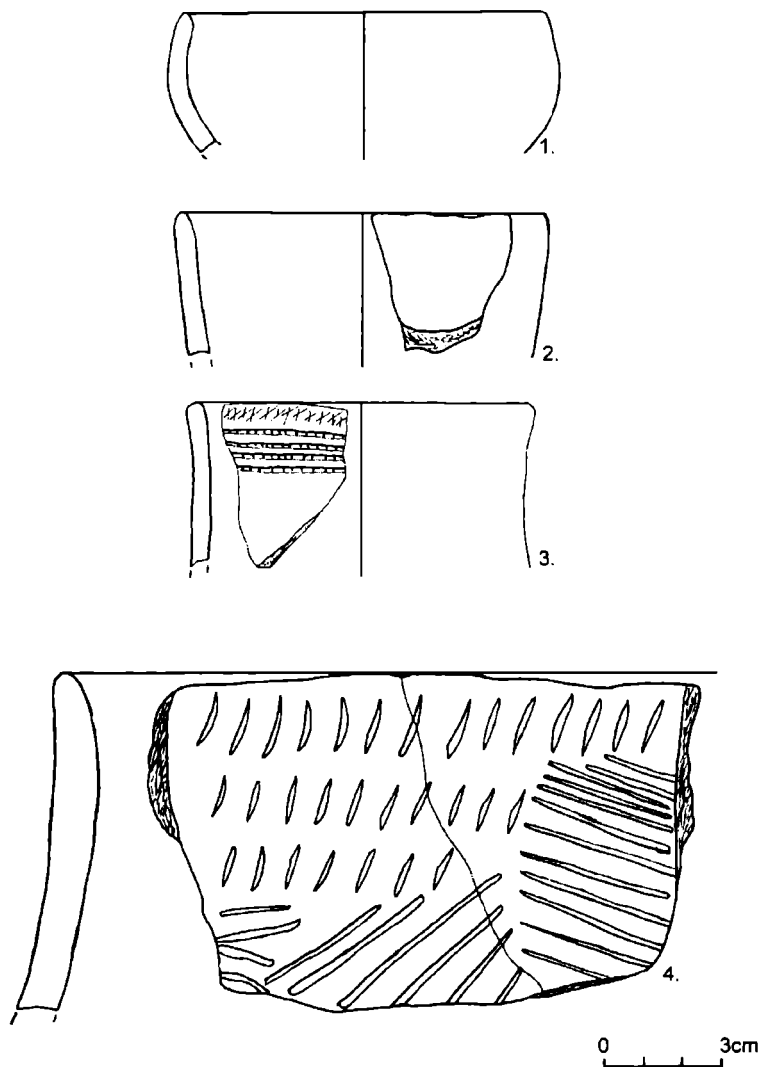
Pl. III. Ceramică Coțofeni din *Peștera cu Apă*. Campania 1948/Coțofeni pottery from the cave. The campaign of 1948

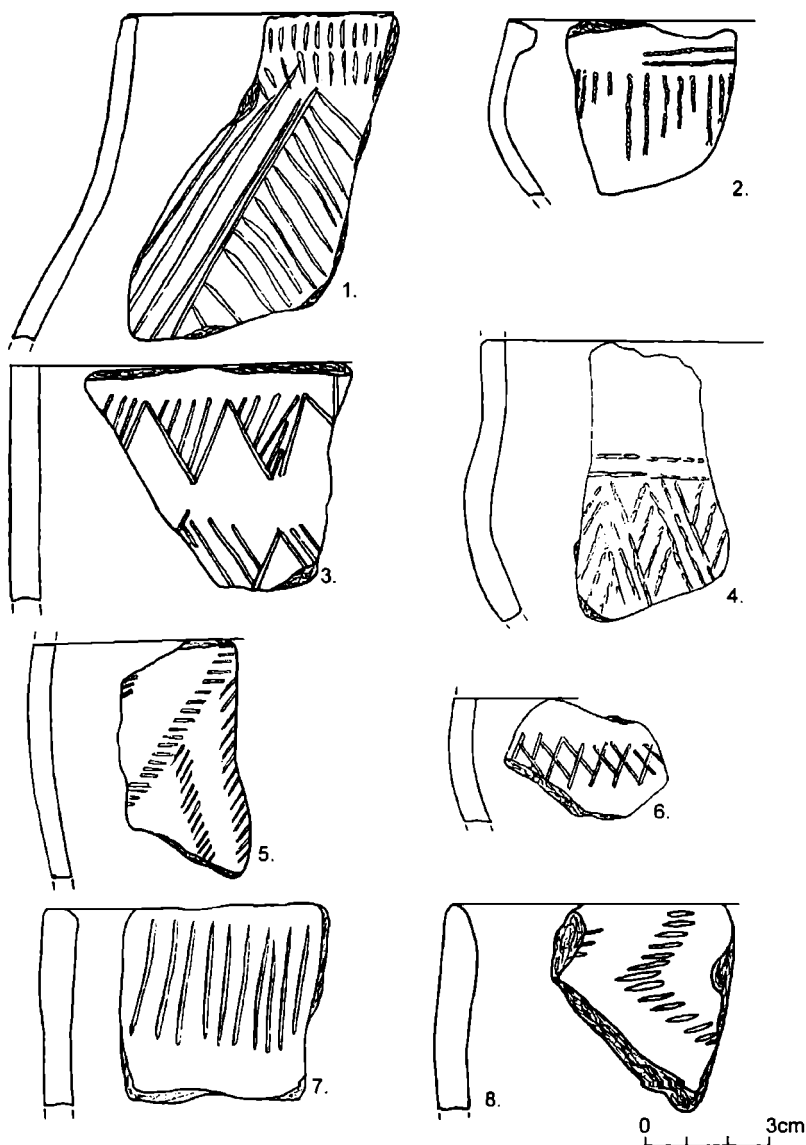
Pl. IV. Ceramică Coțofeni din *Peștera cu Apă*. Campania 1948/Coțofeni pottery from the cave. The campaign of 1948

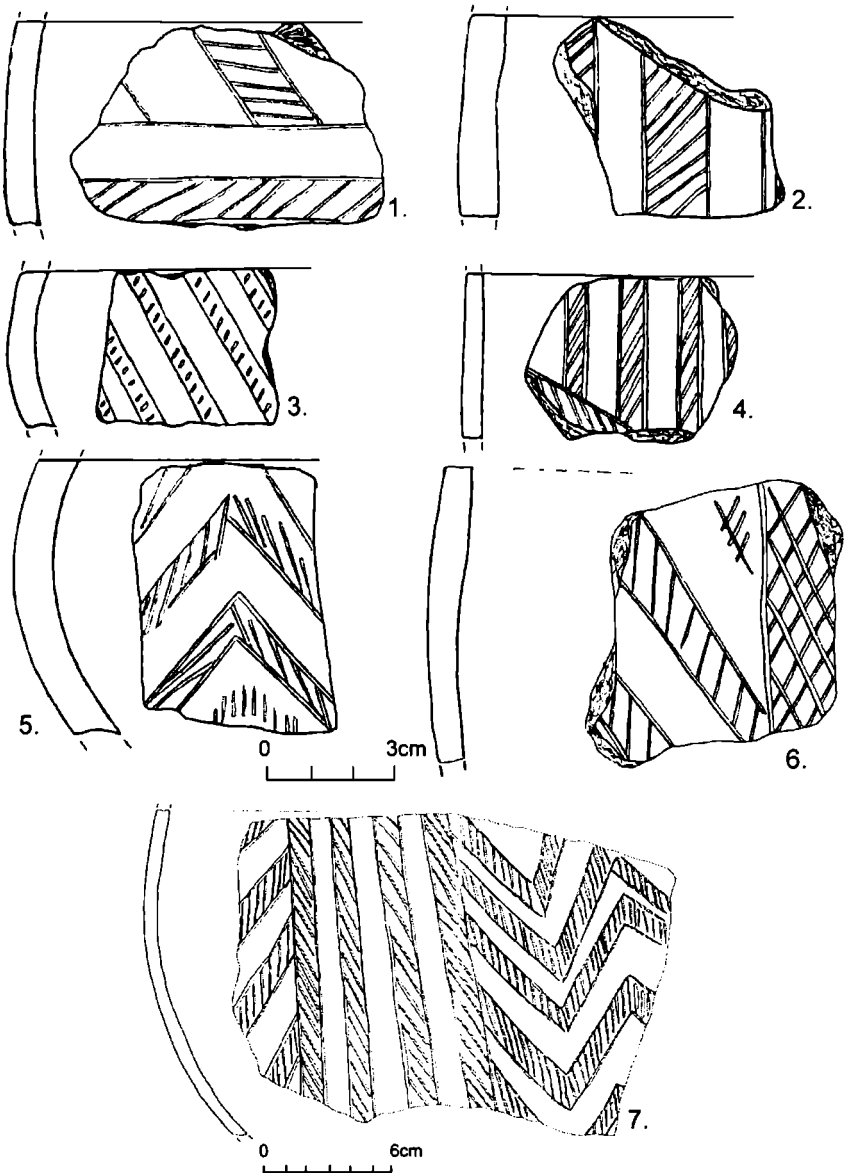
Pl. V. Ceramică Coțofeni din *Peștera cu Apă*. Campania 1948/Coțofeni pottery from the cave. The campaign of 1948

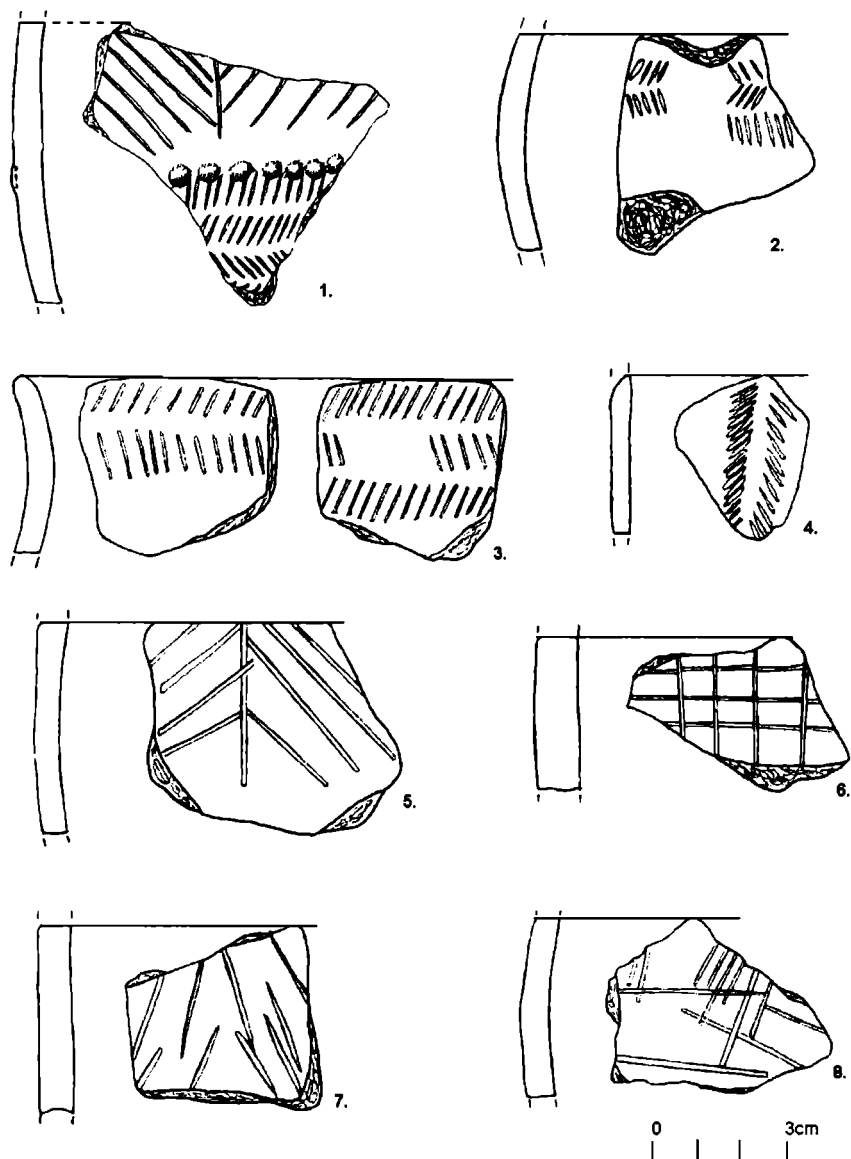
Pl. VI. Ceramică Coțofeni din *Peștera cu Apă*. Campania 1948/Coțofeni pottery from the cave. The campaign of 1948

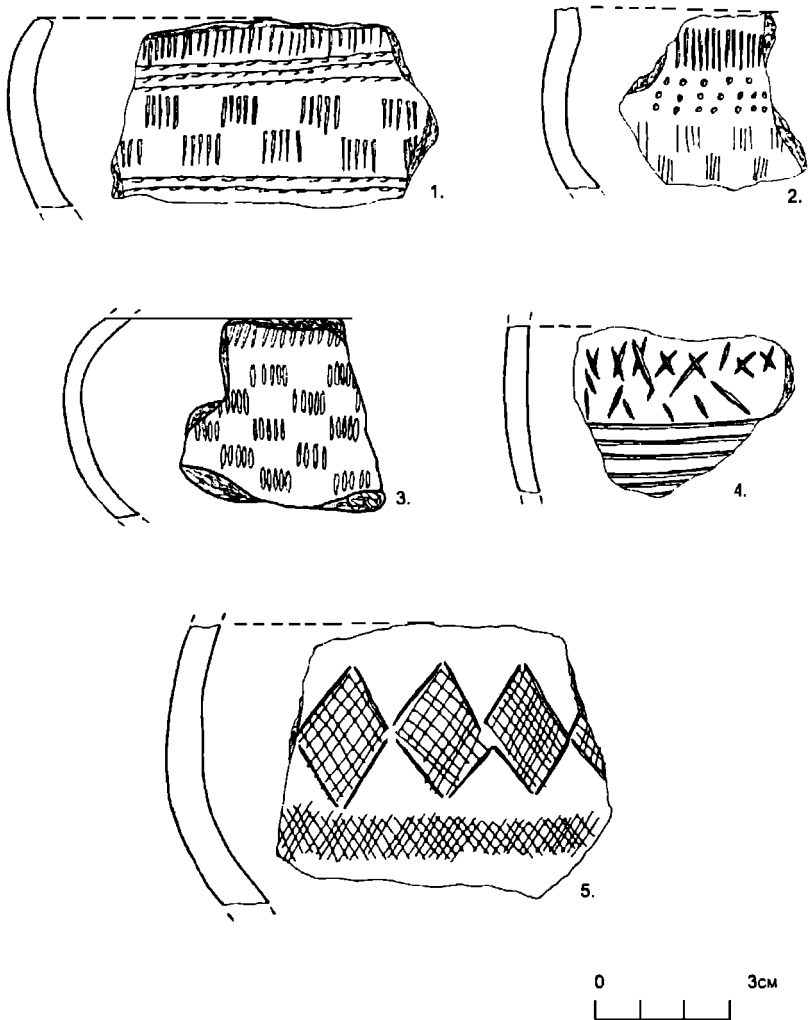
Pl. VII. Ceramică Coțofeni din *Peștera cu Apă*. Campania 1948/Coțofeni pottery from the cave. The campaign of 1948

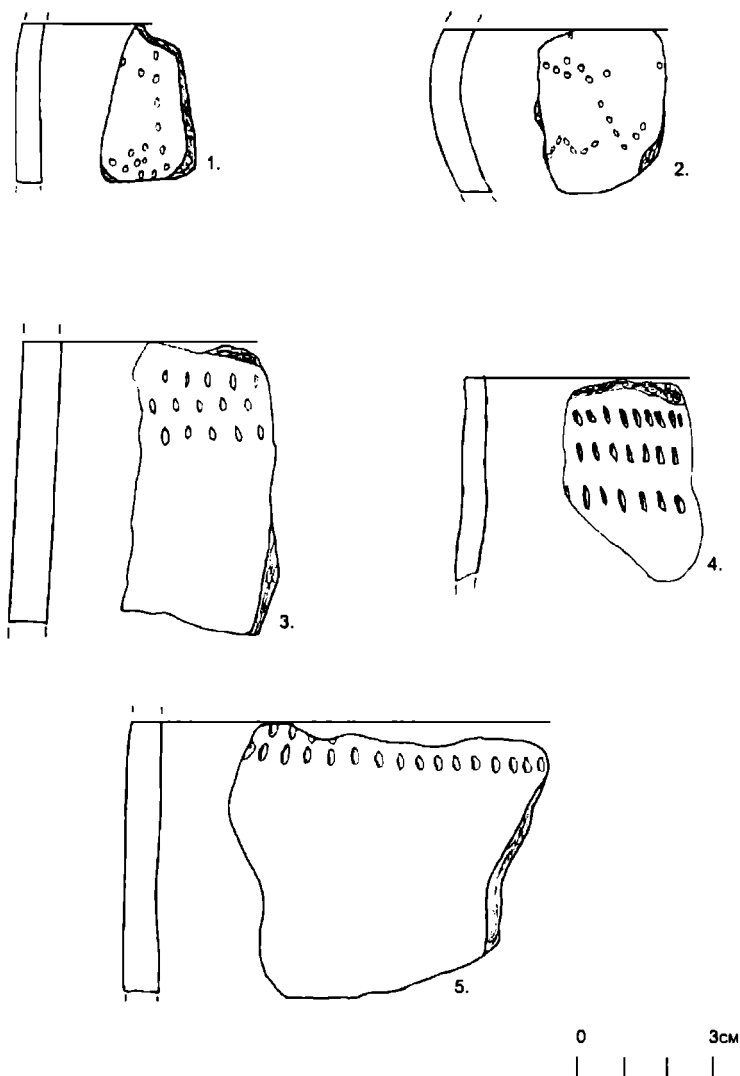
Pl. VIII. Ceramică Coțofeni din *Peștera cu Apă*. Campania 1948/Coțofeni pottery from the cave. The campaign of 1948

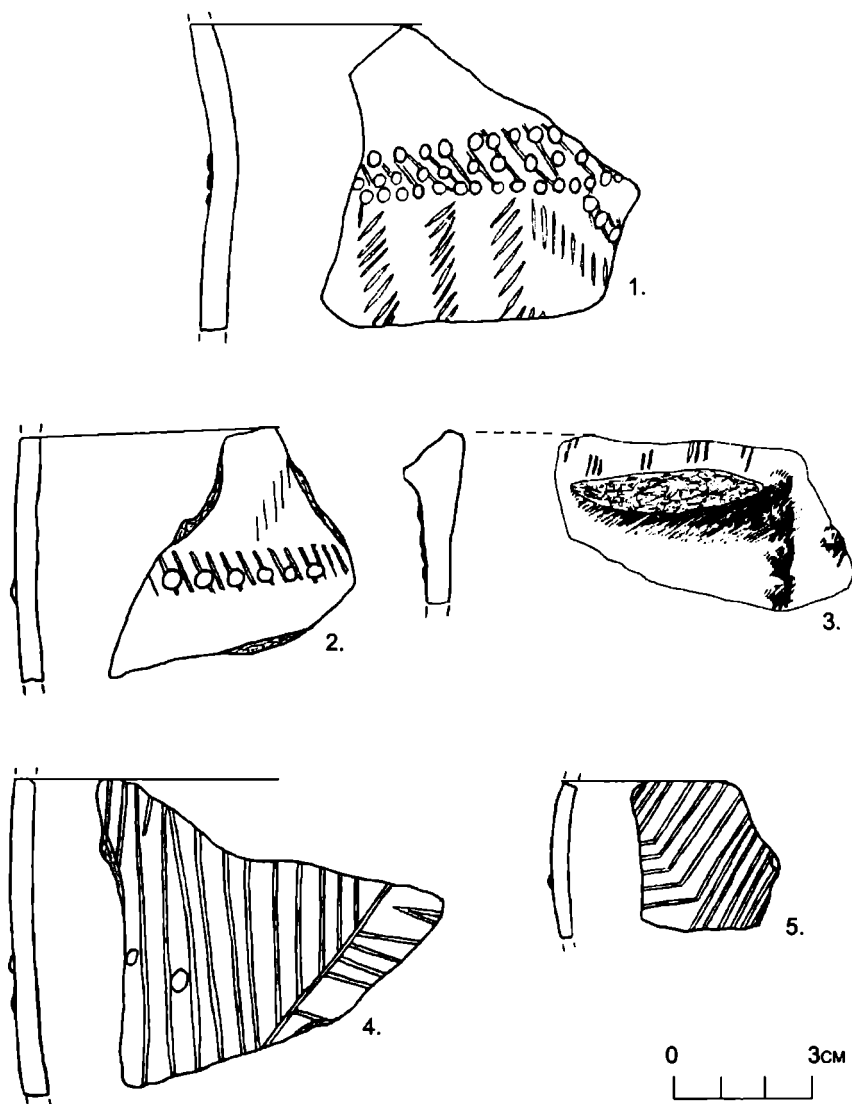
Pl. IX. Ceramică Coțofeni din *Peștera cu Apă*. Campania 1948/Coțofeni pottery from the cave. The campaign of 1948

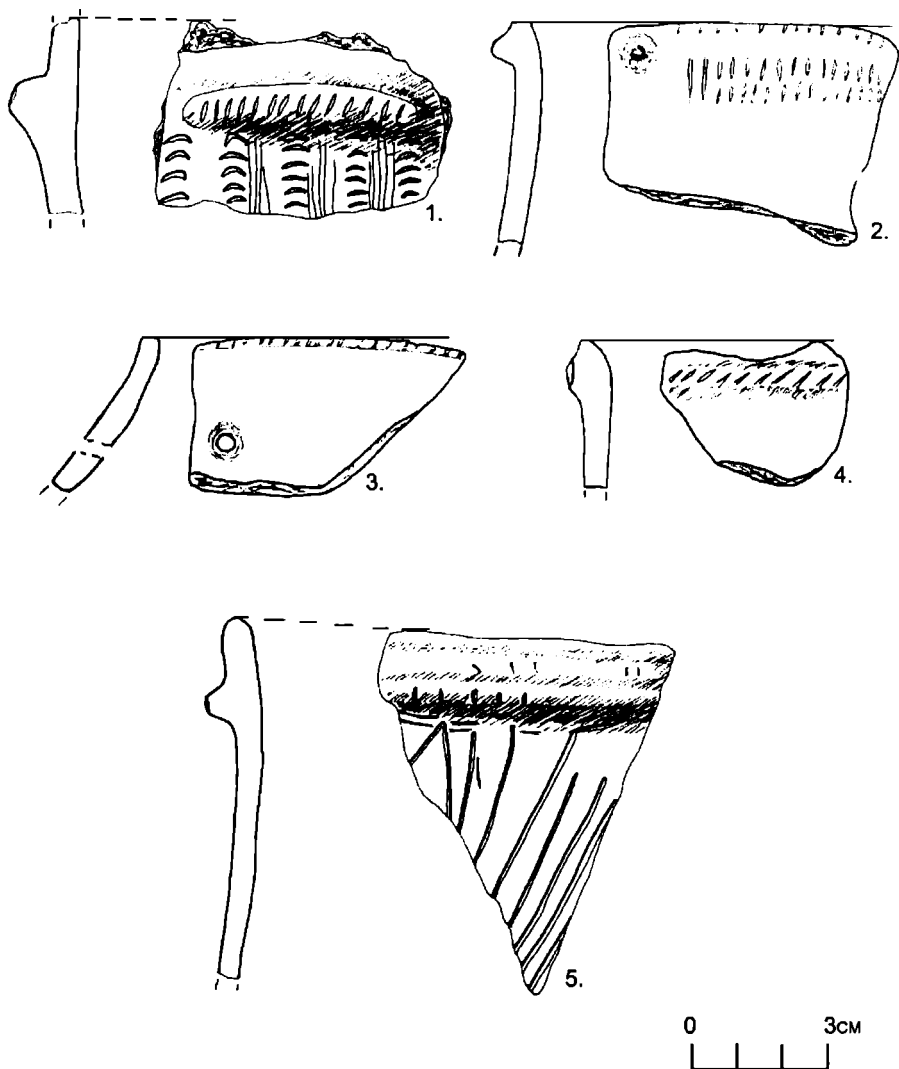
Pl. X. Ceramică Coțofeni din *Peștera cu Apă*. Campania 1948/Coțofeni pottery from the cave. The campaign of 1948

Pl. XI. Ceramică Coțofeni din *Peștera cu Apă*. Campania 1948/Coțofeni pottery from the cave. The campaign of 1948

Pl. XII. Ceramică Coțofeni din *Peștera cu Apă*. Campania 1948/Coțofeni pottery from the cave. The campaign of 1948

Pl. XIII Ceramică Coțofeni din *Peștera cu Apă*. Campania 1948/Coțofeni pottery from the cave. The campaign of 1948

PIESE DIN NECROPOLA DE EPOCA BRONZULUI DE LA FELNAC (JUD. ARAD) AFLATE ÎN COLECȚIA MUZEULUI DIN ZALĂU

Ioan Bejinariu

În anul 1971, cu ocazia construirii unui complex zootehnic, în localitatea Felnac, punctul *La Vii* (Pl. I/harta 2, pct. nr. 2) au fost descoperite numeroase piese arheologice. O parte a pieselor, atribuite unei necropole de incinerare din epoca bronzului, au fost menționate cu diverse ocazii în publicații de specialitate¹. Două piese de bronz au ajuns în colecția Muzeului Județean de Istorie și Artă din Zalău, donate de către un muncitor care a participat la ridicarea complexului². Este vorba despre o brățară din bronz și partea superioară a unui ac de bronz. C. Kacsó realizează, în 1992, o descriere a pieselor de metal descoperite la Felnac, printre care și cele două aflate în colecția muzeului din Zalău. Ca atare demersul nostru se rezumă doar la o prezentare detaliată a celor două piese, însoțită de desene.

1. Brățară de bronz cu capetele subțiate și deschise. Este confecționată din bară cu secțiunea ovală. Decorul este reprezentat de șase grupuri de incizii. Piesa are patină nobilă de culoare verde-închis. Lungimea = 17,2 cm, greutatea = 24,19 g.
2. Partea superioară a unui ac de bronz cu capul sferic aplatizat și gâtul umflat. Acul este ușor îndoit sub cap. Capul este decorat cu o bandă orizontală, îngustă, umplută cu incizii verticale. Deasupra acesteia apare o incizie orizontală, iar sub ea alte șase incizii dispuse în același mod. Și această piesă are patină nobilă. Lungimea păstrată = 6 cm, greutatea = 10,7 g.

Brățările de tipul celei ajunse în colecția muzeului din Zalău sunt apariții frecvente în depozite de bronzuri din Transilvania și zonele vest-extracarpătice. Exemplare aproape identice întâlnim în depozite ale seriei Uriu-Opály, precum Stâna³, Cehăluț I⁴, Domănești I⁵ (toate jud. SM), Balc⁶ (jud. BH), Cireșoaia II⁷ (jud. BN), precum și în Ungaria în depozitele de la Tizsaszentmárton⁸, Beregsurány⁹ etc. În depozitele seriei Cincu-Suseni sunt mai frecvente exemplarele cu un decor mai complex, dar nu lipsesc cele decorate doar cu grupuri de incizii, cum este cazul pieselor din depozitele descoperite la Bârsana (jud. MM)¹⁰, Bogata de Jos (jud. CJ)¹¹ și într-o localitate necunoscută din fostul județ Sălaj¹². O brățară similară a apărut într-un context funerar atribuit culturii Piliny de pe teritoriul Ungariei. Este

vorba despre piesa descoperită în mormântul 795 al necropolei de incinerare de la Nagybatony¹³. Această necropolă a fost utilizată o lungă perioadă de timp, pe parcursul etapelor Reinecke BB2 - Reinecke BD¹⁴.

Un ac asemănător celui prezentat de noi a apărut într-un mormânt (?) descoperit în Ungaria, la Kiskunmajsa, în asociere cu topor cu disc și spin atribuit unei variante de tranziție între tipul B și C, precum și cu alte câteva piese de bronz. Inventarul presupusului mormânt este atribuit unei etape ulterioare orizontului Koszider¹⁵. Într-un depozit descoperit pe teritoriul Ungariei (localitate necunoscută), precum și în depozitul de la Nová Lehota (Slovacia), au apărut mai multe ace (unele de dimensiuni apreciabile) aproape identice cu cel descoperit la Felnac¹⁶. A. Mozsolics tinde să atribuie depozitul din Slovacia orizontului Ópály¹⁷. În necropola de la Jászbéreny (Ungaria) a culturii Piliny a fost descoperit (din păcate, în afara contextului arheologic) un ac cu gâtul umflat și decorat. Necropola, ce aparține fazei târzii a grupei Zagyvapálfalva, a fost datată pe baza pieselor de metal (dintre care un pumnal de tip Peschiera este piesa cea mai recentă) în prima jumătate a Bronzului târziu 2 (Kemenczei) ce corespunde etapei Reinecke BD¹⁸.

Este evident că nu putem data foarte strâns aceste piese cu o evoluție destul de lungă, mai ales că nu există nici date concrete despre contextul descoperirii. Pe baza pieselor de metal, C. Kacsó presupune că cimitirul de la Felnac, atribuit populației culturii tumulare, a avut o evoluție îndelungată¹⁹. O discuție pe baza pieselor de bronz descoperite la Felnac "*La VII*" este destul de riscantă, întrucât nu există observații arheologice referitoare la contextul descoperirii. În același punct a fost descoperit, în 1972, un depozit de bronzuri atribuit de Petrescu-Dîmbovița seriei Cincu-Suseni²⁰. Printre descoperirile de la Felnac, Kacsó semnală și o cană ornamentată cu analogii în cultura Cruceni-Belegiș, "*dar care nu lipsește nici din descoperirile tumulare*"²¹. Stațiunea de la Felnac se află în zona locuită în perioada târzie a epocii bronzului din Banat de purtătorii culturii Cruceni-Belegiș. Nu excludem posibilitatea ca respectiva necropolă (în întregime sau doar o fază recentă) să aparțină culturii Cruceni-Belegiș.

NOTE

¹ Kacsó, 1992, p. 97-98; Gumă, 1993, p. 166, 253, 289; idem, 1995, p. 103; idem, 1997, p. 54, 61; *Rep. Arad*, 1999, p. 67-68.

² Piesele au fost donate muzeului din Zalău de către I. Crișan din localitatea Crișeni, nr. 75, jud. Sălaj. Au fost înregistrate în registrul C.C., nr. inv. 17/1975. Pe fișa pieselor se menționează: "...descoperit în 1972-1973 la Felnac, jud. Arad, pe teritoriul complexului intercooperatist (porcine) alături de fragm. ceramice, bronz, vase, la adâncimea de 1,20 m. "

³ Mozsolics, 1973, pl. 45 A/5; Petrescu-Dîmbovița, 1977, pl. 64/16.

⁴ Bader, 1978, pl. LXXII/6-8.

⁵ Petrescu-Dîmbovița, p. 58, pl. 45/8.

⁶ Idem, *op. cit.*, p. 52, pl. 22/19-20.

⁷ Idem, *op. cit.*, p. 55, pl. 34/4.

⁸ Mozsolics, *op. cit.*, p. 184, pl. 62/20-21.

⁹ Idem, *op. cit.*, p. 121-122, pl. 63/12-13, 15 (exemplarele au capetele apropiate).

¹⁰ Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 84, pl. 119/3-4.

¹¹ Idem, *op. cit.*, p. 85-86, pl. 123/2.

¹² Idem, *op. cit.*, p. 105-106, pl. 183/5. Fostul județ Sălaj se întindea în perioada interbelică de pe Valea Agrijului până la frontiera cu Ungaria, înglobând și fostele plase Carei și Valea lui Mihai.

¹³ Kemenczei, 1984, p. 105, pl. V/14.

¹⁴ Idem, 1989, p. 93 tabel.

¹⁵ Mozsolics, *op. cit.*, p. 147, pl. 5/6.

¹⁶ Idem, *op. cit.*, p. 66, pl. 59 A/12, 59 B/6, 11.

¹⁷ Idem, *op. cit.*, p. 185.

¹⁸ Kemenczei, 1984, p. 21, 100, pl. XVI/26.

¹⁹ Kacsó, *op. cit.*, p. 98.

²⁰ Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 93.

²¹ Kacsó, *op. cit.*, p. 98.

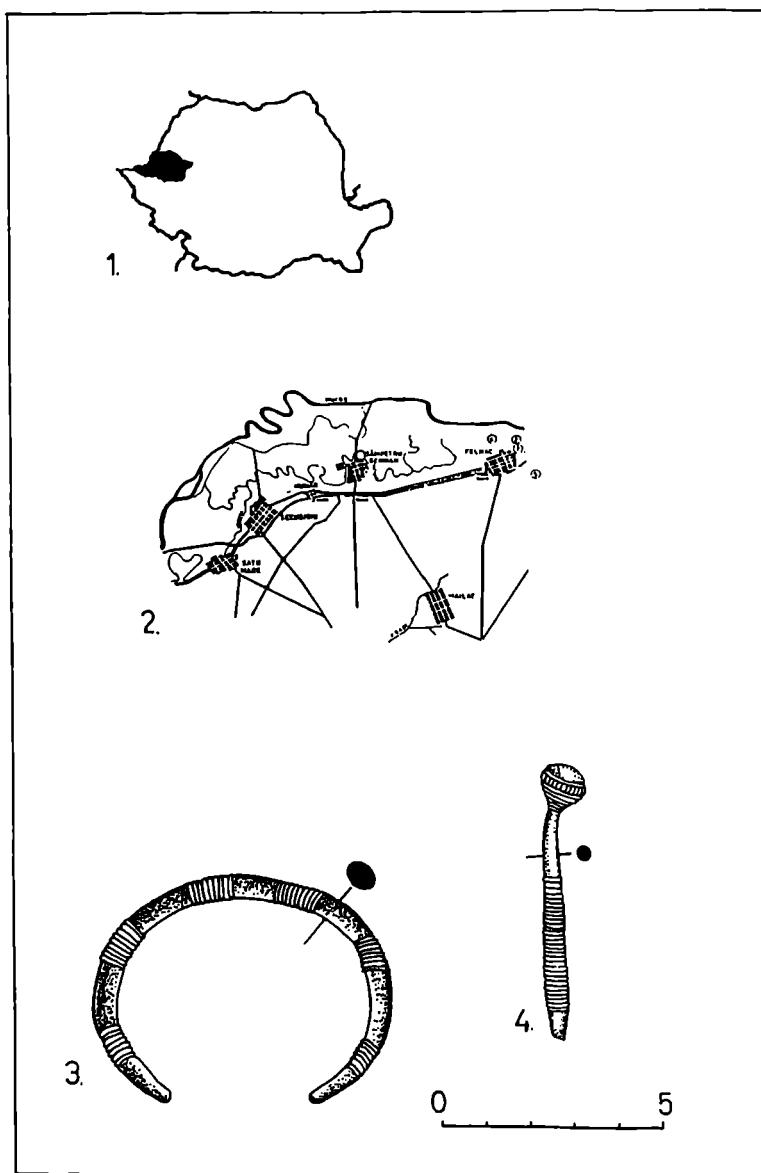
BIBLIOGRAFIE

Bader 1978	T. Bader, <i>Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică</i> , București, 1978.
Gumă 1993	M. Gumă, <i>Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României</i> , Bibl. Thracologica IV, București, 1993.
Gumă 1995	M. Gumă, <i>The End of the Bronze Age and the Beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia and north-western Bulgaria. Short review</i> , în <i>T.D.</i> , XVI, 1995, 1-2, p. 99-137.
Gumă 1997	M. Gumă, <i>Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale</i> , Timișoara, 1997.
Kacsó 1992	C. Kacsó, <i>Descoperirile din epoca bronzului de la Felnac. Contribuții la cunoașterea culturii tumulare în Banat</i> , în <i>Symp. Thrac.</i> , 9, București, 1992, p. 97-98.
Kemenczei 1984	T. Kemenczei, <i>Die Spätbronzezeit Nordostungarn</i> , Budapest, 1984.
Kemenczei 1989	T. Kemenczei, <i>Bemerkungen zur Chronologie der Spätbronzezeitlichen Grabfunde im Donau-Theiss zwischenstromgebiet</i> , în <i>Com. Arch. Hung.</i> , 1989, p. 73-96.
Mozsolics 1973	A. Mozsolics, <i>Bronze-und Goldfunde des Karpatenbeckens</i> , Budapest, 1973.
Petrescu-Dîmbovița 1977	M. Petrescu-Dîmbovița, <i>Depozitele de bronzuri din România</i> , București, 1977.
Rep. Arad 1999	***, <i>Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. Județul Arad</i> (editori: M. Barbu, P. Hügel, G.P. Hurezan, E. D. Pădureanu), Timișoara, 1999.

DES PIÈCES DE LA NÉCROPOLE DE L'ÉPOQUE DU BRONZE DE FELNAC (DÉP. D'ARAD) APPARTENANT À LA COLLECTION DU MUSÉE DE ZALÁU

Résumé

L'auteur y présente deux pièces en bronze découvertes en 1971 dans la localité de Felnac (dép. d'Arad), le site „La Viî”. Il s'agit d'un bracelet aux bouts affilés et ouverts, décorée aux bandes d'incisions (Pl. I/3) et d'une aiguille à la tête sphérique aplatisé et le cou grossi (Pl. I/4). On suppose que les pièces proviennent des tombes d'incinération appartenant probablement à la culture Cruceni-Belegiš.

Pl. I. 1. Județul Arad pe harta României
2. Localitatea Felnac. Pct. 2 - situl arheologic La Vii.
3-4. Piese de bronz descoperite în punctul La Vii.

O AȘEZARE DIN EPOCA BRONZULUI DE LA LUGOJ

Petru Rogozea, Răzvan Pinca

Situl arheologic¹ este situat pe pantele line în partea de sud a Dealului Viilor, în dreapta drumului național Lugoj-Deva, unde au fost trasate două secțiuni (Pl. I).

Secțiunea S1/ 2001 a fost orientată nord-sud și a avut dimensiunile de 6x1m. Din punct de vedere stratigrafic (Pl. II/1), am întâlnit următoarea situație: între adâncimea de 0-10 cm este nivelul actual, între adâncimea de 10-35 cm apare un nivel cu cărbune, cenușă și ceramică medievală - acest nivel este deranjat de o groapă modernă care se adâncește până la 20-25 cm, între adâncimea de 35-80 cm a apărut nivelul preistoric în care s-au găsit fragmente ceramice aparținând grupului cultural Balta Sărată faza a II-a.

Secțiunea S 2/2001 a fost orientată est-vest și a avut dimensiunile de 6x1m, în care am întâlnit aceeași stratigrafie ca în S1/2001 (Pl. II/2), unde la aceeași adâncime am întâlnit fragmente ceramice aparținând grupului cultural Balta Sărată faza a II-a.

Fragmentele ceramice² sunt de factură semifină, fină și comună, având culoarea brună, cărămizie, neagră-cenușie, ca degresant folosindu-se fragmente ceramice pisate și nisip.

În privința ornamentelor, întâlnim:

- ornamente incizate formând linii circulare (Pl. III/3, 5, Pl. VI/2, 4, 6, Pl. V/2, 5, 6), linii vălurite (Pl. VI/2), linii în ghirlandă (Pl. III/5), caneluri subțiri verticale (Pl. III/7).
- ornamente imprimate, împunsături succesive în canal „*Stichkannal-tehnik*” (Pl. III/6, Pl. VI/1, 8), triunghiuri așa-zișii „*dinți de lup*” (Pl. V/5).
- ornamente în relief ca: brăie alveolare (Pl. VI/1), proeminențe alungite (Pl. III/8, Pl. VI/3), proeminențe conice (Pl. III/1, Pl. V/7), toartă supraînălțată (Pl. V/3), toarte tubulare (Pl. IV/2, 3, 7, Pl. VI/4).

Astfel de ornamente³ se întâlnesc și pe materialul ceramic găsit și în alte așezări aparținând grupului cultural Balta Sărată faza a II a, cum ar fi: la Iaz, Balta Sărată (nivelul al II-lea), Sacu, Valea Timișului, Var, Jabăr, Susani, Ciuta, Ictar-Budinți.

NOTE

¹ Această așezare a fost semnalată de Florin Drașovean căruia îi mulțumim pentru informații.

² P. Rogoza, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, p. 81-85 (cu bibliografia respectivă).

³ *Ibidem*

A SETTLEMENT BELONGING TO THE BRONZE AGE FROM LUGOJ

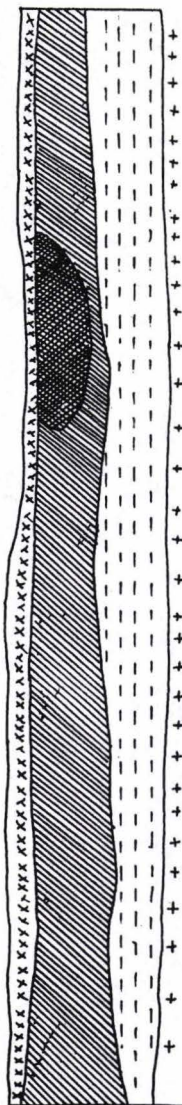
Summary

This article deals with a few ceramic fragments belonging to the Bronze Age discovered in a settlement from Lugoj. These ceramic fragments belong to the 2nd phase of the cultural group Balta Sărată.

Pl. I. Plan de situație cu amplasarea secțiunilor S1
și S2/2001 de la Lugoj - Dealul Viilor

LUGOJ - DEALUL VIILOR S₁ SCALA 1:20 PROFIL VESTIC 6.04.2001 CARA BOM ELECTRIC

LEGENDA

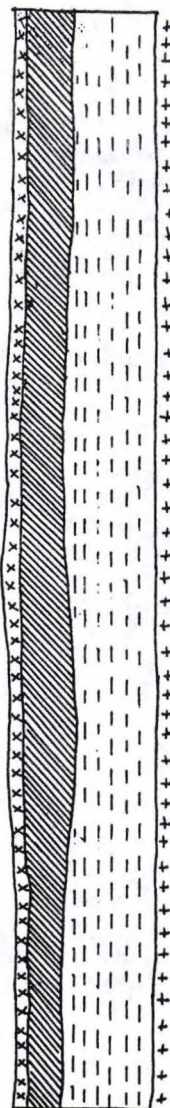
xxx - SOL VEGETAL

/// - PĂRINT DE CULOARE MARE ÎNCHIS ȘI DESCHIS CE CONȚINE FRAGMENTE DE CERAMICĂ MODERNĂ, FURNAL TÂMBIE ȘI PREISTORICĂ, ÎNCRĂCIȘ, ÎNSIP

xxx - GAMA CE CONȚINE CENȘA, CĂRĂNE ȘI MATERIAL CERAMIC FURNAL TÂMBIE

--- - PĂRINT DE CULOARE ÎNCHISĂ CE CONȚINE FRAGMENTE CERAMICE PREISTORICE ȘI FRAGMENTE DE CĂRĂNE

+++ - SOLUL VIU

xxx - NIVEL VEGETAL

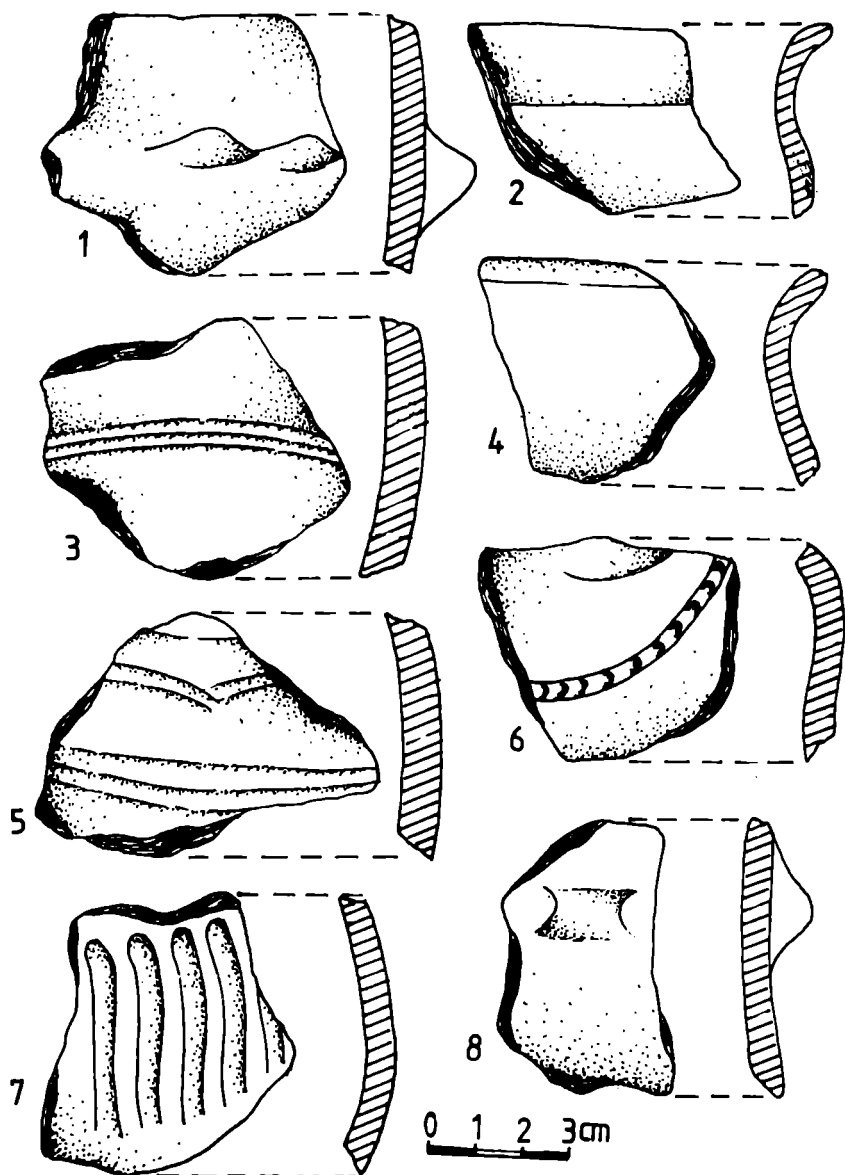
/// - SOL ÎNCHISĂ GÂRLUI CE CONȚINE FRAGMENTE CERAMICE MODERNE, FURNAL TÂMBIE ȘI PREISTORIC

--- - PĂRINT DE CULOARE ÎNCHISĂ CE CONȚINE FRAGMENTE CERAMICE PREISTORICE ȘI CĂRĂNE

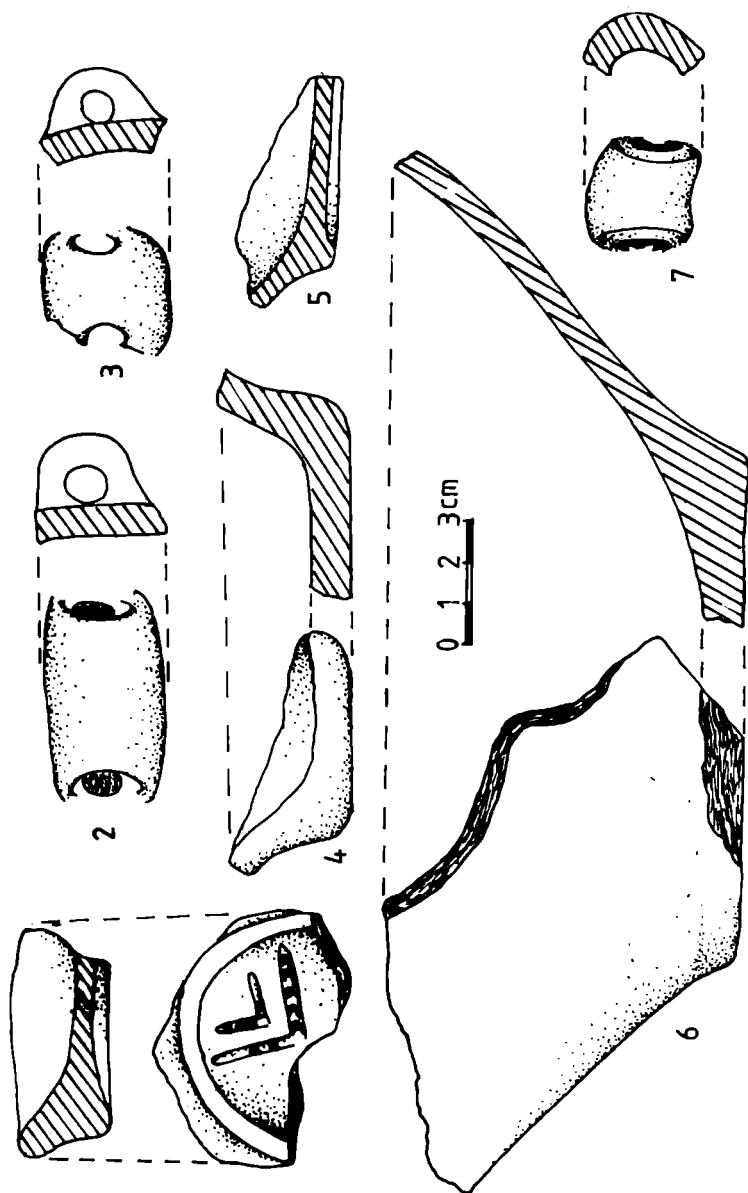
+++ - SOLUL VIU

LUGOJ - DEALUL VIILOR S₂ SCALA 1:20 PROFIL SUBC 10.04.2001 OCULUI SUBC

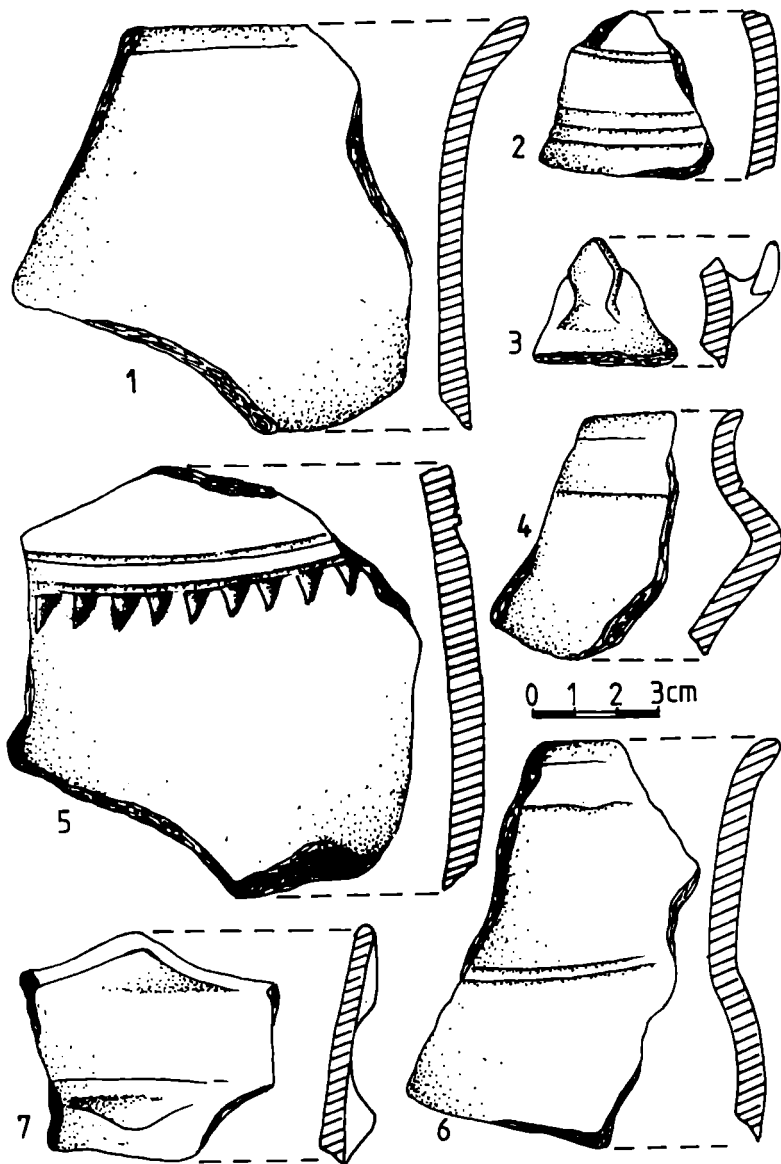
Pl. II. Lugoj - Dealul Viilor 1 - profilul secțiunii S1/2001;
2 - profilul secțiunii S2/2001

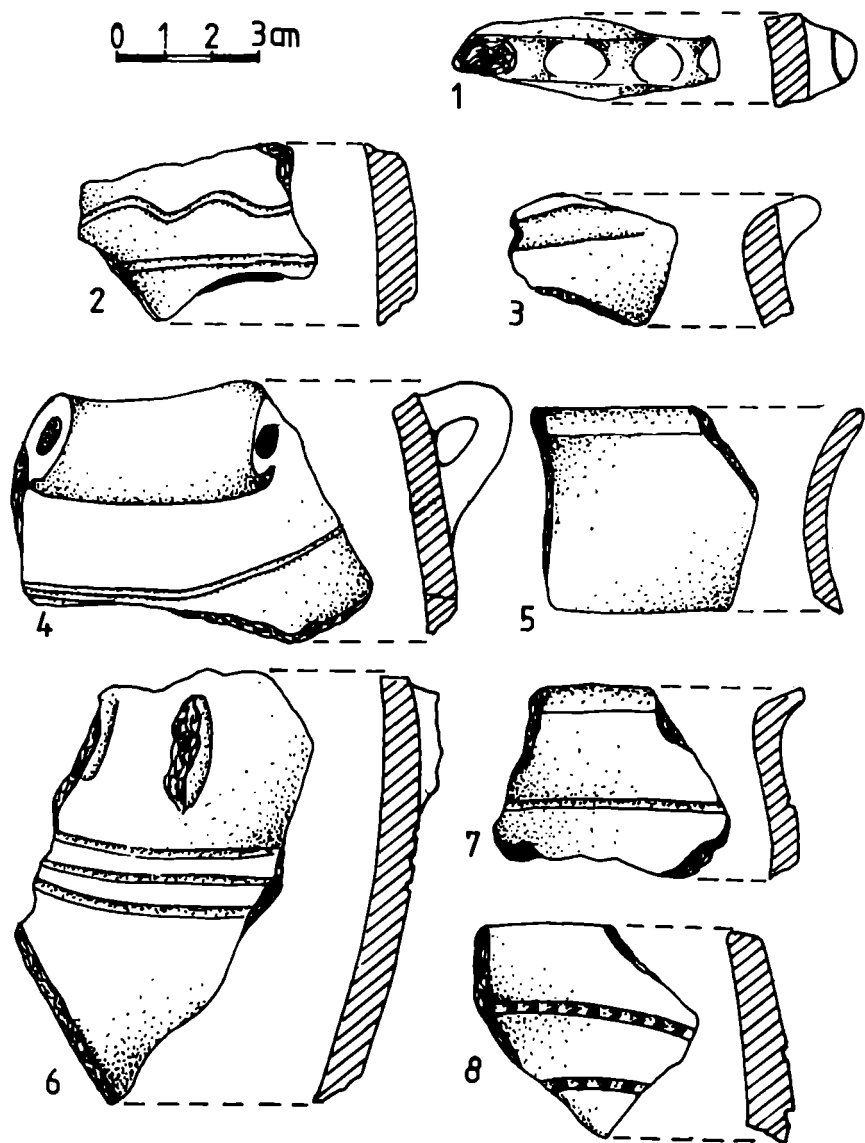
Pl. III. Lugoș - Dealul Viilor, ceramică aparținând grupului cultural
Balta Sărată faza a II-a

**Pl. IV. Lugoș - Dealul Viilor, ceramică aparținând grupului cultural
Balta Sărată faza a II-a**

Pl. V. Lugoj - Dealul Viilor, ceramică aparținând grupului cultural
Balta Sărată faza a II-a

**Pl. VI. Lugoș - Dealul Viilor, ceramică aparținând grupului cultural
Balta Sărată faza a II-a**

UN MORMÂNT DE INCINERAȚIE APARTINÂND CULTURII CRUCENI-BELEGIȘ DESCOPERIT LA ȘAG (JUD. TIMIȘ)

Alexandru Szentmiklosi

În primăvara anului 2003, în colecțiile Muzeului Banatului din Timișoara a intrat o urnă funerară și o căniță care, pe baza informațiilor primite, par să alcătuiască inventarul funerar al unui mormânt de incinerare. Obiectele provin dintr-un loc neprecizat din hotarul comunei Șag (jud. Timiș)¹. În hotarul acestei localități sunt semnalate o urnă distrusă parțial² și o căniță de factură grosolană, cu buza păstrată parțial și ornamentată cu ciupituri³, precum și un topor perforat⁴.

Mormântul de incinerare este format dintr-o urnă și o căniță, fără alt inventar funerar.

1. Urna funerară este de formă bitronconică, gât cilindric înalt și buză dreaptă, cu o ușoară tendință spre evazare. Cele două toarte, cu care este prevăzută urna, leagă baza gâtului de corpul acesteia. Decorul este completat cu proeminențe conice orientate cu vârful în sus, situate pe umărul urnei, simetric față de cele două toarte. Pe diametrul maxim al pântecului, atât sub toarte, cât și sub cele două proeminențe conice de pe umărul bine delimitat al urnei, sunt dispuse patru proeminențe conice orientate cu vârful în jos, dispuse simetric una față de cealaltă. Ornamentarea urnei a fost făcută în tehnica șnurului fals (*pseudo-șnur*) și din puncte executate cu un obiect cilindric și bont. Gâtul urnei este ornamentat cu cinci benzi de linii pseudo-șnurate paralele, imediat sub buză fiind dispus șirul de puncte a cărui execuție stângace este demonstrată atât de sinuozitatea șirului, cât și de imperfecțiunea cu care acesta se încheie. Pântecul este ornamentat cu benzi paralele de linii pseudo-șnurate dispuse vertical, care pornesc din umăr și, respectiv, de pe toarte, și coboară până sub diametrul maxim al urnei. Fundul urnei este spart din vechime, gaura fiind relativ circulară (Diam. = 4 cm). Urna este întreagă, de culoare neagră-cenușie, cu pete de culoare galben-brun.

Dimensiuni: h = 30,2 cm, Diam. gură = 15,9 cm, Diam. fund = 8,8 cm.

2. Cănița are o formă bitronconică, fund inelar, gât cilindric și buza ușor evazată, știrbită parțial din vechime. Toarta supraînălțată este ruptă recent. Gâtul căniței este delimitat de corp, acesta din urmă fiind decorat pe diametrul maxim cu trei proeminențe conice, fără alte ornamente. Cănița are o culoare neagră cenușie cu pete de culoare brun-cărmiziu.

Dimensiuni: h = 7,6 cm; Diam. buză = 6,8 cm; Diam. fund = 2,4 cm.

Urna descoperită la Șag vine în sprijinul ipotezei unei necropole plane de incinerare, care va fi funcționat în a doua jumătate a mileniului II a.Chr. în hotarul acestei localități⁵.

Forma bitronconică a urnei, completată cu gâtul cilindric înalt fără a avea, însă, buza evazată, precum și modul de dispunere a toartelor, indică o influență venită din arealul purtătorilor culturii mormintelor tumulare (*Hügelgräberkultur*), cu care cultura Cruceni-Belegiș a fost parțial contemporană. Contactele și influențele culturale dintre cele două manifestări etno-culturale au fost subliniate de mai mulți cercetători⁶. În mai multe morminte din necropolele de incinerare din arealul câmpurilor de urne funerare din Banat și Srem (Beograd-Karaburma⁷, Cruceni⁸, Bobda⁹, Potporanj-Kremenjak¹⁰, Livezile - fostă Tolvădia¹¹, Moldova Nouă-Cariera de banatite¹², Pančevo¹³, Ticvaniul Mare-Ferma nr. 2¹⁴, Vatina¹⁵), unele dintre urne, ca formă, au analogii bune în arealul culturii mormintelor tumulare¹⁶.

Dintre urnele descoperite în necropola de la Beograd-Karaburma (Srem), care indică puternice tradiții tumulare, pot fi aminte cele din mormintele M. 174, M. 207, M. 246, M. 267 și M. 270¹⁷. Inclusă de J. Todorović în categoria urnelor canelate bitronconice (tipul 4), urna din M. 174 aparține, în opinia autorului, etapei timpurii a urnelor canelate¹⁸, în care *"the earlier stage begins in Phase C₁ and ends in Phase D, while the later period lasts from Phase D of the Bronze Age to to Phase B₁ of the Hallstatt period."*¹⁹ O urnă asemănătoare, ornamentată în jumătatea superioară cu caneluri late, verticale, a fost descoperită în necropola de incinerare de la Bobda (etapa Bobda I)(jud. Timiș)²⁰. Tradițiile puternice de tip "tumular" târziu ale urnei de la Bobda au fost remarcate de M. Gumă, în opinia căruia acestea provin din zona Dunării mijlocii sau chiar din nord-vestul Banatului²¹, unde descoperirile de la Felnac-La vii (jud. Arad) par să indice prezența efectivă a culturii mormintelor tumulare²². Perpetuarea acestor influențe de tip "tumular" târziu este documentată și în necropolele de incinerare de la Ticvaniul Mare-Ferma nr. 2²³ (jud. Caraș-Severin) și Moldova Nouă-Cariera de banatite (jud. Caraș-Severin), încadrate cronologic în a doua jumătate a etapei Ha A₁ și etapa Ha A₂ (respectiv, în intervalul cuprins între mijlocul sec. XII și sfârșitul sec. XI a.Chr.)²⁴. Dacă se acceptă ipoteza unui paralelism cronologic de scurtă durată²⁵

între cea de a doua etapă a necropolei de la Cruceni (Cruceni II) și prima etapă a celei de la Bobda (Bobda I), atunci urna mormântului M. 174 de la Beograd-Karaburma ar putea să se dateze, mai probabil, către sfârșitul perioadei Bz. D în sistemul modificat al lui Reinecke pentru Europa Centrală (respectiv, la sfârșitul Bronzului târziu II în cronologia propusă de Fl. Gogâltan²⁶).

Urna descoperită la Vatina²⁷, la sfârșitul secolului XIX, prin formă și prin dispunerea liniilor incizate vertical pe jumătatea superioară a corpului, se apropie de urna de la Șag, ornamentele de pe gât evidențiind în același timp și elementele specifice ceramicii incrustate de tip Szeremle. Urne, care prin formă indică influențele tumulare, sunt semnalate și la Cruceni (M.13 și M.59)²⁸, Livezile (fostă Tolvădia)²⁹, precum și la Pančevo³⁰, însă ornamentarea acestora a fost făcută în tehnica șnurului fals, ilustrând prezența elementelor de tip *Litzenkeramik* care au participat, alături de cele de tip Szeremle și Vatina, la formarea culturii Cruceni-Belegiș.

Astfel de urne decorate cu proeminențe conice, dispuse pe diametrul maxim și pe umăr, precum și cu ornamente executate în tehnica șnurului fals, se întâlnesc în majoritatea necropolelor plane de incinerare aparținând culturii Cruceni-Belegiș din Banat și Srem. Cele mai apropiate corespondențe pentru această urnă sunt urnele descoperite în hotarul localității Livezile (Tolvădia)³¹, unde ornamentul pseudo-șnurat, dispus circular în benzi paralele pe gâtul acestora, este completat în jumătatea superioară de benzi verticale de linii pseudo-șnurate, unele unite între ele prin arcade, iar altele terminate într-o buclă³². În necropola de la Cruceni (com. Foeni, jud. Timiș)³³, urna mormântului M. 94³⁴ și cănița din inventarul funerar al mormântului M. 93³⁵ au jumătatea superioară a corpului ornamentată cu benzi verticale pseudo-șnurate, iar pe gât, benzi circulare executate în aceeași tehnică. O analogie mai îndepărtată a urnei de la Șag este și urna din mormântul M. 15, descoperit în necropola de incinerare de la Belegiș-Stojića gumno³⁶, care are gâtul și partea superioară a pântecului ornamentate în tehnica șnurului fals³⁷.

În ceea ce privește șirul de puncte dispuse circular imediat sub buza urnei, cele mai apropiate analogii din arealul culturii Cruceni-Belegiș pot fi găsite în mormintele mai târzii din necropolele de la Cruceni, Vatina-Bele Vode și Belegiș-Stojića gumno. În necropola de la Cruceni, urna din mormântul M. 95, chiar dacă este mai târzie decât cea de la Șag, are ca ornament, alături de canelurile verticale de pe pântec, un șir de puncte dispuse sub buza evazată, executate, probabil, cu trestia³⁸. În cadrul necropolei de la Belegiș-Stojića gumno, tot într-un mormânt care poate fi datat mai târziu, urna din mormântul M. 10 este ornamentată, imediat sub canelurile circulare de sub buză, cu un șir de puncte. Același decor se întâlnește și la Vatina-Bele Vode, unde urna care trădează influențe tumulare târzii, are gâtul ornamentat cu caneluri circulare flancate de o parte și de alta de câte un șir de puncte³⁹.

Prezența acestui tip de decor pe urnele care evidențiază influențele de tip tumular ar putea, de asemenea, să pledeze în favoarea unor strânse legături culturale între comunitățile culturii Cruceni-Belegiș și cele de tip *Hügelgräberkultur*. Unele din urnele și cestiile descoperite în arealul culturii mormintelor tumulare (Tápé⁴⁰, Egyek-Szölöshegy⁴¹, Biharkeresztes⁴², Mezöcsát-Sökéhat⁴³, Nyiregyháza-Bujtos és Morgó⁴⁴, Tiszafüred (?)⁴⁵ și Kömpöc⁴⁶) au gâtul sau corpul ornamentat cu șiruri de puncte asemănătoare cu cele de pe gâtul urnei de la Șag.

Prezența ornamentului pseudo-șnurat în decorul urnei de la Șag permite încadrarea cronologică a acesteia în faza I a culturii Cruceni-Belegiș, respectiv, în etapa **Bz. C₁** a sistemului cronologic modificat al lui P. Reinecke (sau în **Bronzul târziu I** după cronologia propusă de Fl. Gogâltan⁴⁷). Acest moment ar putea fi situat după 1500 a.Chr.

Cănița bitronconică își găsește analogii mai multe în necropolele de incinerare de la Cruceni (în M. 94)⁴⁸, Vatina⁴⁹, Livezile (Tolvádia)⁵⁰. Urna mormântului de la Cruceni (M.94), care avea în inventarul funerar și o căniță asemănătoare celei de la Șag, este ornamentată în tehnica șnurului fals, fapt ce determină încadrarea mormântului în prima etapă a necropolei (respectiv, faza I a culturii Cruceni-Belegiș). Pe baza acestei analogii apropiate, cănița de la Șag poate fi integrată și ea în etapa timpurie a culturii Cruceni-Belegiș.

Prin ornamentul pseudo-șnurat, caracteristic comunităților de tip Gumtransdorf-Drassburg (*Litzenkeramik*), precum și prin forma urnei, tipică culturii mormintelor tumulare, urna de la Șag ilustrează sugestiv participarea celor două manifestări etno-culturale la geneza și, mai apoi, la dezvoltarea culturii Cruceni-Belegiș. Totodată, urna de la Șag, exceptând starea deosebit de bună în care s-a păstrat, relevă un alt lucru important, care evidențiază existența unor obiceiuri funerare. Fundul urnei a fost spart în vechime și acest obicei a fost surprins și în alte necropole de incinerare aparținând culturii Cruceni-Belegiș. La Timișoara - *Fratelia*, au fost descoperite urne din ambele faze de evoluție a necropolei, având fundul perforat intenționat⁵¹. Aceeași situație a putut fi observată și la Ticvaniu Mare-*Ferma nr. 2*⁵², unde majoritatea urnelor aveau fundul găurit⁵³, fapt ce determină ipoteza unui ritual care, probabil, era legat de trecerea defunctului în cealaltă lume⁵⁴.

Localizarea și cercetarea necropolei de incinerare de la Șag, precum și a așezării, ar putea oferi date noi privind evoluția culturii Cruceni-Belegiș și a contactelor culturale cu manifestările etno-culturale din imediata vecinătate, în a doua jumătate a mileniului II a.Chr.

NOTE

¹ Obiectele care formează inventarul unui mormânt de incinerare au fost făcute cadou unei persoane care a ținut să își păstreze anonimatul. Acestea au fost aduse spre expertiză și lăsate în custodia muzeului, fără alte forme și informații privind locul de descoperire.

² *TRÉT*, X, 4, 1894, 111, în raportul lui Patzner I. privind creșterea colecțiilor muzeului este amintită o urnă donată de Waldberg Károly; Milleker, B., 1897, 98-99; Milleker, B., 1906, 126; Gumă, M., 1993, 150, 296, nr. 145; Gumă, M., 1997, 60, fig. 6, nr. 12; Gogăltan, Fl., 1998, 205, Pl. X, nr. 25;

³ Berkeszi, I., 1906, 66, o cănița descoperită în primăvara anului 1906, de factură grosolană și culoare "aproape neagră", partea din buză care s-a păstrat este decorată cu creștături (donație Barwig Ödön); Milleker, B., 1906, 126.

⁴ Milleker, F., 1940, 12.

⁵ Gumă, M., 1993, 296, nr. 145.

⁶ Tasić, N., 1965, 201; Horedt, K., 1967, 147; Tasić, N., 1974, 461; Todorović, J., 1977, 150, Berciu, D., 1982, 38; Kemenczei, T., 1984, 16; Kacsó, K., 1992, 98; Gumă, M., 1993, 152, 166, 176-177; Gumă, M., 1995, 100; Gumă, M., 1997, 54, 61; ; Bondár, M., Matuz, D.E., Szabó, J. J., 1998, 25; Tasić, N., 1998, 100; Tasić, N., 2001, 316-317 (faza Belegiš-Cruceni Ib); Tasić, 2002, 191.

⁷ Todorović, 1977.

⁸ Horedt, K., 1967, 147.

⁹ Moga, M., 1964, 296; Gumă, M., 1993, 155-156, 171-173, Pl. X/2.

¹⁰ Bukvić; Lj., 2000, 193-194, Pl. 55/5

¹¹ Milleker, B., 1897, 112-113; Milleker, B., 1899, 90; Milleker, B., 1904, 14-28; Milleker, B., 1906, 137-147; Mozsolics, A., 1942, 48, abb. 10/ 4-5; Gogăltan, Fl., 1997, 282-283; Gogăltan, Fl., 1998, 181-205.

¹² Gumă, M., 1979; Gumă, 1992, 27-28; Gumă, M., 1993, 176-178.

¹³ Tasić, N., 1974, 462-463, fig. 194.

¹⁴ Gumă, M., Luca, A.S., 1989; Gumă, M., Luca, A.S., Rogozea, P., 1990; Gumă, M., 1992, 28-29, Gumă, M., 1993.

¹⁵ Wosinsky, M., 1904, 55-56, Pl. LXXXVII; Milleker, B., 1905, 38, Pl. XV/1c; Bukvić; Lj., 2000, Pl. 58/9

¹⁶ Trogmayer, M., 1975, 154.

¹⁷ Todorović, 1977, 47-48 și T. XXII/9, 58-59, 61, 71-73, 79, 82-84, 90, 92 și T. XXV/6.

¹⁸ Todorović, 1977, 128-129.

¹⁹ Todorović, 1977, 130.

²⁰ Moga, M., 1964, 296; Gumă, M., 1993, 155-156, 171-173, Pl. X/2; Gumă, M., 1995, 120, Pl. II/12.

²¹ Gumă, M., 1993, 155.

²² Kacsó, K., 1992, 97-98; Gumă, 1993, 166.

²³ Urna din mormântul M.1, Gumă, 1993, 176.

²⁴ Gumă, 1993, 176-177, 179, Pl. XXIV/1.

²⁵ Morintz, S., 1978, 44; Gumă, 1993, 156; Gumă, 1997, 65-66.

²⁶ Gogăltan, Fl. 1999-2000, 44.

²⁷ Milleker, B., 1905, 4, 38, Pl. XV/1c, din groapa de împrumut a lui Szimics Mihály, săpată între 1891-1894.

²⁸ Horedt, K., 1967, 147.

²⁹ Mozsolics, A., 1942, 48, abb. 10/ 4-5 Gogăltan, Fl., 1998, 186, 199, Pl. IV/1-3

³⁰ Tasić, N., 1974, 462-463, 532, fig. 194.

³¹ Milleker, B., 1897, 112-113; Milleker, B., 1899, 90; Milleker, B., 1904, 14-28; Milleker, B., 1906, 137-147; Mozsolics, A., 1942, 48, abb. 10/ 4-5; Gogăltan, Fl., 1997, 282-283; Gogăltan, Fl., 1998, 181-205.

³² Gogăltan, Fl., 1998, 185-186, 196, Pl. I/2, 197, Pl. II/2; 198, Pl. III/2.

³³ Moga, M., 1964, 296; Moga, M., 1965, 450; Radu, O., 1971, 19-23; Radu, O., 1973, 503-520.

³⁴ Radu, O., 1973, 511, 513, Pl. 5/4

³⁵ Radu, O., 1973, 511, 513, Pl. 5/3.

³⁶ Tasić, N., 1962, 48-50; Tasić, N., 1963, 50-52; Tasić, N., 1964, 26-28; Tasić, N., 1971, 165-166; Tasić, 1974, 462-464; Tasić, N., 2001, 311-321; Tasić, N., 2002, 168-184, 190-195; Vranić, Sv., 2002.

³⁷ Vranić, Sv., 2002, 82 (tipul 2), 118.

³⁸ Radu, O., 1973, 511, 514, 516, Pl. 7/1.

³⁹ Bukvić, Lj., 2000, 73, Pl. 58/9, urma este inclusă în varianta 1 a tipului 5 caracteristică pentru ceea ce autorul denuiea eronat "complexul ceramicii canelate de tip Gava", negându-se, astfel, continuitatea dintre prima și cea de a doua etapă a culturii Cruceni-Belegiš.

⁴⁰ Trogmayer, O., 1975, 24 (M.68), Pl. 6, 68/2, 39 (M.152), Pl. 13, 152/1, 43 (M.173), Pl. 14, 173/1, 109 (M.491), Pl. 43, 491/1-2, 110 (M.496), Pl. 43, 496/1, 141 (M.668), Pl. 56, 668/1

⁴¹ Kovács, T., 1966, 160, 161, fig. 2/10 (mormântul M. 10), în text punctul apare și cu numele de *Szölőskert*. Decorul format din șiruri de puncte apare și pe unele din descoperirile întâmplătoare: p. 172-174, 178, fig. 11/1, 12/12 și 13/1.

⁴² Kovács, T., 1966, 180, fig. 16.

⁴³ Kovács, T., 1966, 180-181, fig. 17/3.

⁴⁴ Kovács, T., 1966, 185, 187, fig. 21/10, 16.

⁴⁵ Kovács, T., 1966, 186, 188, fig. 22/5, 13.

⁴⁶ Torgmayer, O., 1969, 89, 91, fig. 3.

⁴⁷ Gogâltan, Fl. 1999-2000, 44.

⁴⁸ Radu, O., 1973, 511-513, Pl. 5/6;

⁴⁹ Mileker, B., 1905, 61-62, Pl. XV/1a.

⁵⁰ Mozsolics, A., 1942, 48, abb. 10/2-3; Gogâltan, Fl., 1998, 188-189, 203, Pl. VIII/3, 6.

⁵¹ Medeleț, Fl., 1995, 300; Szentmiklosi, Al., în prezentul volum (*Câmpurile de urne funerare din Banat*.

Expoziție permanentă).

⁵² Gumă, M., 1993, 175

⁵³ Medeleț, Fl., 1995, 300.

⁵⁴ Medeleț, Fl., 1995, 300.

BIBLIOGRAFIA

- Berkeszi, I., 1906
 Bondár, M., Matuz, D.E., Szabó, J. J., 1998
 Gogâltan, Fl., 1996
 Gogâltan, Fl., 1998
 Gogâltan, Fl., 1999-2000
 Gumă, M., 1979
 Gumă, M., Luca, A.S., 1989
 Gumă, M., Luca, A.S., Rogozea, P., 1990
 Gumă, M., 1992
 Gumă, M., 1993
 Gumă, M., 1995
 Gumă, M., 1997
 Horedt, K., 1967
 Kacsó, K., 1992
 Kemenczei, T., 1984
 Kovács, T., 1966
 Milleker, B., 1897
 Medeleț, Fl., 1995
 Berkeszi, I., *Temesvármegyei egyéb leletek*, în *TRÉT*, XXII, 1-2, 1906, pp. 66-73.
 Bondár, M., Matuz, D.E., Szabó, J. J., *Rézkori és bronzkori településnyomok Battonya határában (Kupfer- und bronzezeitliche siedlungsspuren in der Gemarkung von Battonya)*, în *MFME-StudArch*, IV, 1998, pp. 7-53,
 Gogâltan, Fl., *The Bronze Age Cemetery from Livezile (Tolvădia), Commune Banloc, Timiș District, în The Thracian World...*, vol. I, 1997, pp. 282-283.
 Gogâltan, Fl., *The Cruceni-Belegiș Cemetery of Livezile (Tolvădia), Commune Banloc, District Timiș (Romania)*, în *The Thracian World...*, vol. II, 1998, 181-205.
 Gogâltan, Fl., *Aspecte privind metalurgia bronzului în Bazinul Carpatic. Ciocanele și nicovalele cu toc de înmănușare din România (Aspecte der Bronzeverarbeitung im Karpa-tenbecken. Die Tüllenhammer und Tüllenambosse aus Rumänien)*, în *Ephemeris Napocensis*, IX-X, 1999-2000, pp. 5-59.
 Gumă, M., 1979, *O nouă descoperire hallstattiană timpurie la Moldova Nouă*, în *ActaMN*, XVI, 1979, pp. 115-180.
 Gumă, M., Luca, A.S., *Contribuții la geneza primei epoci a fierului în sud-vestul României. Necropola plană de incinerare de la Ticvaniu Mare (jud. Caraș-Severin)*, în *SympThrac*, 7, 1989, pp. 261-262.
 Gumă, M., Luca, A.S., Rogozea, P., *Necropola plană de incinerare de la Ticvaniu Mare (jud. Caraș-Severin) în contextul genezei primei epoci a fierului din sud-vestul României*, în *SympThrac*, 8, 1990, pp. 130-133.
 Gumă, M., *Prima epocă a fierului în zona de sud a Banatului (jud. Caraș-Severin)*, în *SympThrac*, 9, 1992, pp. 26-37.
 Gumă, M., *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, BiblThr., IV, București, 1993.
 Gumă, M., *The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia, and north-western Bulgaria. A short review*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1-2, 1995, pp. 99-137.
 Gumă, M., *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale. The Bronze Age in Banat. Chronological Levels and Cultural Entities*, BHAB, V, Timișoara, 1997.
 Horedt, K., *Problemele ceramicii din perioada bronzului evoluat în Transilvania (Probleme der jüngerronzezeitlichen Keramik in Trans-silvanien)*, în *StComS*, 13, 1967, pp. 137-156.
 Kacsó, M., *Descoperirile din epoca bronzului de la Felnac. Contribuții la cunoașterea culturii tumulare în Banat*, în *Symposia Thracologica*, IX, București, 1992, pp. 97-98.
 Kemenczei, T., *Die Spätbronzezeit Nordo-stungarns*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
 Kovács, T., 1966, *A halomsíros kultura az Észak-Alföldön (Die Funde der Hügelgräberkultur)*, în *ArchÉrt*, 93, 1966, pp. 159-200.
 Milleker, B., *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkől, I, Őskori leletek, Temesvár (Timișoara)*, 1897.
 Medeleț, Fl., *Câmpurile de urne funerare din Banat (Unele probleme ale ritului și ritualului funerar la tracii nordici timpurii de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului)(Les champs d'urnes funéraires de Banat)*, în *ActaMN*, 32, I, 1995, pp. 289-302.

- Milleker, B., 1899 Milleker, B., *A verseczy városi múzeum*, în *ArchÉrt*, XIX, 1899, pp. 89-90.
- Milleker, B., 1904 Milleker, B., *A tolvádiai és dubováci urnatemető*, în *TRÉT*, XX, 1-2, 1904, pp. 14-38.
- Milleker, B., 1905 Milleker, B., *A vattinai őstelep*, Temesvár (Timișoara), 1905.
- Milleker, B., 1906 Milleker, B., *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, vol. III, Temesvár (Timișoara), 1906.
- Milleker, F., 1940 Milleker, F., *Vorgeschichte des Banats*, în *Starinar*, XV, 1940, pp. 3-42.
- Moga, M., 1964 Moga, M., *Muzeul Regional al Banatului*, în *RevMuz*, I, 3, 1964, pp. 294-296.
- Moga, M., 1965 Moga, M., *Observation sur un champ d'urnes funéraires de l'Âge du bronze*, în *Atti del VI CISPP*, II, 1965, p. 450.
- Morintz, S., 1978 Morintz, S., *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, *Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, Biblioteca de arheologie, XXXIV, Ed. Academiei, București, 1978.
- Mozsolics, A., 1942 Mozsolics, A., *Zur Frage der Schnurkeramik in Ungarn*, în *WPZ*, 29, 1942, pp. 30-50.
- Radu, O., 1971 Radu, O., *Asupra unui mormânt de incinerare de la Cruci (Über ein Einäscherungsgrab von Cruci)*, în *Tibiscus*, I, 1970 (1971), pp. 19-23.
- Radu, O., 1973 Radu, O., *Cu privire la necropola de la Cruci (jud. Timiș) (À propos de la nécropole de Cruci (Dép. Timiș))*, în *SCIV*, 24, 3, 1973, pp. 503-520.
- Tasić, N., 1962 Tasić, N., *Stara Pazova – Praistorijsko naselje i nekropole*, în *AP*, 4, 1962, pp. 46-50.
- Tasić, N., 1963 Tasić, N., *Stojića gumno, Belegiš, Stara Pazova – nekropola ravnih polja sa urnama*, în *AP*, 5, 1963, pp. 50-52.
- Tasić, N., 1964 Tasić, N., *Gradac - Stojića gumno, Belegiš, Stara Pazova – kompleks praistorijski nekropola i naselja*, în *AP*, 6, 1964, pp. 25-29.
- Tasić, N., 1965 Tasić, N., *Pozno eneolitski-bronzanodobni sloj starijeg gvozdenog doba na Gomolavi. Iskopavanja 1965-1966 (Layers Belonging to the Late Eneolithic, Bronze and Iron Age Periods at Gomolava)*, în *RV/M*, 14, 1965, pp. 177-228.
- Tasić, N., 1971 Tasić, N., *Belegiš sites préhistoriques Šancine, Gradac, Stojića Gumno*, în *Epoque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie, Actes II - III, Civilisation pre-et protohistorique de la Yougoslavie (Publié à l'occasion du VIIIe Congrès de l'UISPP)*, Beograd, 1971, pp. 164-166.
- Tasić, N., 1974 în Brukner, B., Jovanović, B., Tasić, N., *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974.
- Tasić, N., 1998 Tasić, N., *Mittlere Bronzezeit im Jugoslawischen Donauraum*, în *Godišnik Sarajevo*, 25, 1998, pp. 91-102.
- Tasić, N., 2001 Tasić, N., *The Problem of Belegiš (Belegiš-Cruceni, Belegiš-Bobda) Culture. Genesis, Duration and Periodization*, în *Festschrift für Gheorghe Lazarovici zum 60. Geburtstag*, (Ed. Fl. Drașovean), BHAB, XXX, Timișoara, 2001, pp. 311-321.
- Tasić, N., 2002 Tasić, N., *The Necropolis at Belegiš and Issue of the Belegiš Culture*, în Vranić, Sv., *Belegiš. Stojića gumno – nekropola spaljenih pokojnika, Belegiš. Stojića gumno – a Necropolis of Cremation Burial*, Beograd, 2002, pp. 190-195.
- Todorović, J., 1977 Todorović, J., *Praistorijska Karaburma II – nekropola bronzanog doba*, Dissertationes et Monographie, XIX, Beograd, 1977.
- Trogmayer, O., 1969 Trogmayer, O., *Közébronkori leletek Kömpöcröl (Mittelebronzezeitliche Funde von Kömpöc)*, în *MFME*, 1, 1969, pp. 87-96.
- Trogmayer, O., 1975 Trogmayer, O., *Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápe*, *Fontes Archaeologici Hungariae, Akadémiai Kiadó*, Budapest, 1975.
- Vranić, Sv., 2002 Vranić, Sv., *Belegiš. Stojića gumno – nekropola spaljenih pokojnika, Belegiš. Stojića gumno – a Necropolis of Cremation Burial*, Beograd, 2002.
- Wosinsky, M., 1904 Wosinsky, M., *Az őskor művelődésének és az agyagművészete*, Budapest, 1904.

A CREMATION GRAVE BELONGING TO CRUCENI-BELEGIȘ CULTURE DISCOVERED AT ȘAG (TIMIȘ COUNTY)

Summary

In the spring of 2003, a funerary urn and a cup entered the collection of the Museum of Banat from Timișoara. On the basis of the information obtained, the two ceramic objects seem to form the funerary inventory of a cremation grave. The vessels come from an unmentioned place from the neighbourhood of the commune Șag (Timiș county). The urn discovered at Șag supports the hypothesis of a flat cremation necropolis which could have evolved in the second half of the 2nd millenium B.C. within the boundaries of this locality.

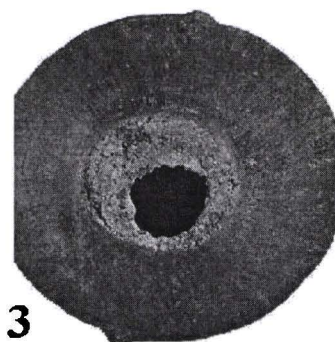
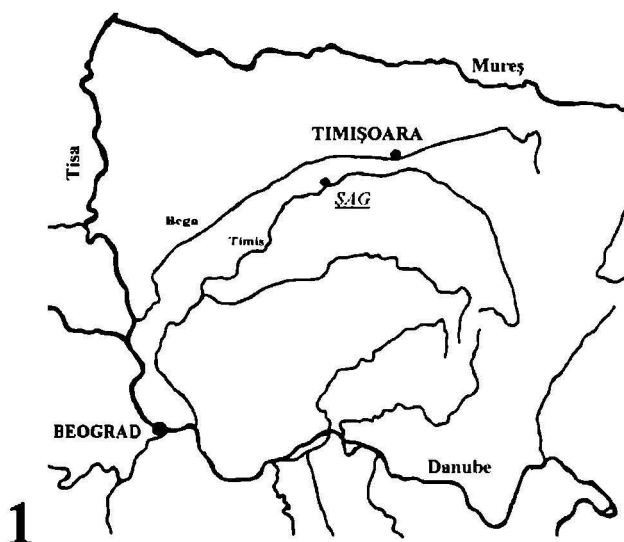
The bitronconic shape of the urn, completed with a cylindrical high neck, but without a reverted rim, as well as the way of displaying the ears indicate an influence from the area of the Tumulus culture (*Hügelgräberkultur*), which was partly contemporaneous with the Cruceni-Belegiș culture. The contacts and the cultural influences between the two ethnical-cultural manifestations have been emphasized by many scholars. In several graves from the necropoles of Cruceni-Belegiș culture from Banat and Srem (Beograd-Karaburma, Cruceni, Bobda, Potporanj-Kremenjak, Livezile (ex-Tolvădia), Moldova Nouă-Cariera de banatite, Pančevo, Ticvaniul Mare-Ferma nr. 2, Vatina) some urns have good analogies as concerns the shape.

The presence of the range of dots circularly displayed under the rim could, also, plead in favor of close cultural relationship among the communities of Cruceni-Belegiș culture and those of *Hügelgräberkultur* type. This hypothesis is sustained by the urns and the cups discovered in the area of the Tumulus culture (Tápé, Egyek-Szölöshegy, Biharkeresztes, Mezőcsát-Sőkéhat, Nyiregyháza-Bujtos és Morgó, Tiszafüred (?) and Kömpöc) which have the neck or the body decorated with ranges of dots similar to those under the rim of the urn from Șag.

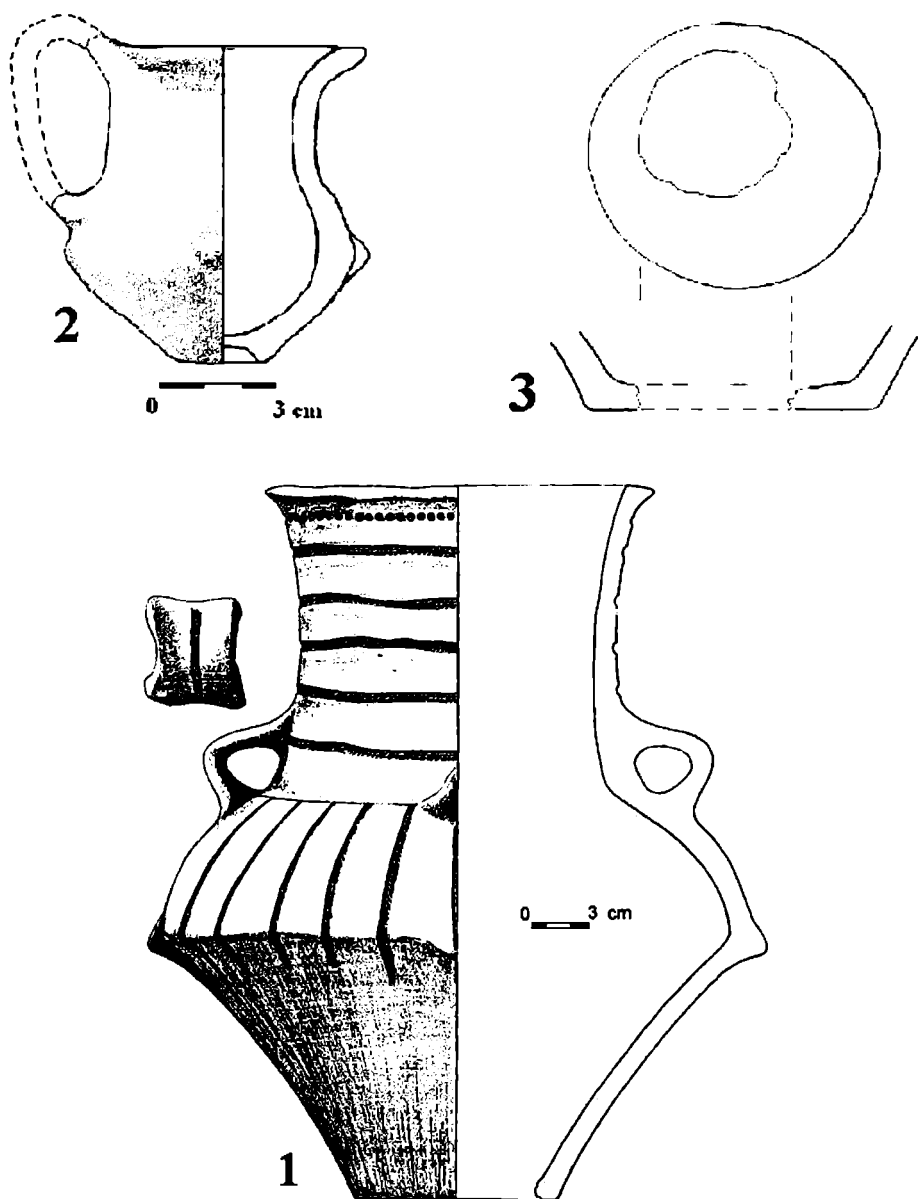
The presence of the pseudo-corded decoration in the ornamentation of the urn from Șag permits it to be chronologically included in the phase I of Cruceni-Belegiș culture, respectively in the stage **Bz. C₁** of P. Reinecke's modified chronological system (which is **Late Bronze I** according to Gogâltan's chronology). This moment could be placed after 1500 B.C.

On the basis of the pseudo-corded ornament characteristic to the communities of Gumtransdorf-Drassburg (*Litzenkeramik*) type, as well as of the urn shape typical to the Tumulus culture, the urn from Șag illustrates suggestively the participation of the two ethnical-cultural manifestations to the genesis and, later, to the development of Cruceni-Belegiș culture. At the same time, the urn from Șag, excepting the extremely good state in which it was preserved, points out another important matter that emphasizes the existence of some funerary customs. The bottom of the urn was perforated in the past. This custom was also met in other cremation necropoles belonging to Cruceni-Belegiș culture. At Timișoara-*Fratelia*, there were discovered urns with the bottom intentionally perforated belonging to the both phases of evolution of the necropolis. The same situation could be noticed also at Ticvaniu Mare-*Ferma nr. 2* where most of the urns had perforated bottom. This practice suggests the existence of a funerary ritual which was probably related to the dead person's passing in the other world.

The localisation and the investigation of the cremation necropolis from Șag, as well as of the settlement, could offer new data regarding the evolution of Cruceni-Belegiș culture and the cultural contacts with the ethnical-cultural manifestations from the close vicinity in the second half of the 2nd millenium B.C.

Pl. I. 1 – Harta Banatului; 2-3 – urna mormântului de incinerare de la Șag;
4 – cănița din inventarul funerar

Pl. II. 1, 3 – Urna funerară de la Șag;
2 – cănița din inventarul funerar al mormântului

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA HERNEACOVA - *CETATE* (COM. RECAȘ, JUD. TIMIȘ). CAMPANIA 2003 (I)

Florin Medeleteș, Valentin Cedică, Mircea Mare, Florentina Chiu, Petru Rogoza

În anul 2003 au început cercetările arheologice sistematice în fortificația de pământ din prima epocă a fierului de la Herneacova - *Cetate* (com. Recaș, jud. Timiș)¹, de către un colectiv condus de Florin Medeleteș (Filiala Banat a Centrului de Tracologie București), din care au făcut parte Valentin Cedică, Mircea Mare, Florentina Chiu (Muzeul Banatului Timișoara) și Petru Rogoza (Filiala Banat a Centrului de Tracologie București).

Cetatea, aflată la cca. 3 km N-NV de sat, în punctul cunoscut de localnici și sub numele de *Cetatea turcească*, constă într-un bot de deal, protejat înspre S-SE de un sistem de apărare constând în trei șanțuri și două valuri de pământ - încă sesizabile pe teren. Panta abruptă dinspre N-NV domină valea pârâului Bencec. Primele cercetări, inițiate acum mai bine de trei decenii de către Florin Medeleteș, au stabilit existența în acest punct a unei cetăți de pământ care a fost datată în etapa finală a primei epoci a fierului.

Avem ca prioritară, în această fază a cercetării, dobândirea unei imagini de ansamblu asupra stratigrafiei verticale și orizontale a sitului, adică a sistemului defensiv, a zonei centrale a așezării și a părții de NNW, până spre valea pârâului Bencec, prin executarea unei secțiuni magistrale, orientate NNW - SSE (secțiunea α).

Campania 2003 a inclus efectuarea ridicării topografice la scara 1 : 1000 a cetății și a zonei înconjurătoare, precum și realizarea unui profil transversal altimetric ideal al monumentului pe traseul secțiunii magistrale planificate și a unui alt profil pe latura de NNW². Totodată s-a săpat un prim tronson al secțiunii α (S. α 1/2003), cu dimensiunile 1 x 60 m, orientat NNW - SSE.

Cercetările din acest an au atacat șanțul exterior și primul val de apărare. În profil a fost înregistrată existența unui strat de humus, de culoare brună, cu o grosime cuprinsă între 10 și 80 cm, în care au fost descoperite mici fragmente ceramice atipice, care se transformă treptat în sol steril, de culoare galbenă. În partea inferioară a stratului de humus s-a putut constata, fără posibilități de

delimitare clară, existența unui strat de amestec din humus, sol galben și concrețiuni calcaroase de diferite dimensiuni, de la câțiva milimetri la 10 cm.

În porțiunea metrilor 7 - 21 s-a conturat primul șanț (exterior) de apărare, iar în partea dinspre SSE a primului val de apărare s-a constatat existența unei amenajări, contemporane construirii sistemului defensiv, constând în nivelarea la orizontală solului pe o lățime de cca. 3 m (m. 37 - 40, la 50 cm adâncime față de nivelul actual), prin îndepărtarea stratului de amestec de humus, concrețiuni și sol steril și adâncirea în solul viu. Urmele amenajării se observă și sub forma unei lentile alungite, groase de până la 20 cm și lungă de cca. 13 m (m. 24 - 37), delimitată spre SSE mai ales prin prezența concrețiunilor calcaroase rezultate din această operație.

În secțiune, șanțul de apărare are forma unei adâncituri cu fundul relativ plat, cu o adâncime maximă de 2 m față de nivelul actual de călcare, cu marginile supraînălțate față de nivelul antic de călcare. Se poate observa în profil o încercare de nivelare, din ambele laturi, spre interiorul șanțului, a ductului acestuia, ulterioară perioadei de utilizare a sa. În condițiile în care terenul nu a fost utilizat în scop agricol în epoca modernă, rostul acestei nivelări urmează a fi deslușit în cercetările viitoare. În fața șanțului (spre SSE) au fost surprinse urmele a cel puțin două denivelări (șanțuri) de mici dimensiuni, care pot fi, ipotetic, puse în legătură cu existența unor alte elemente de fortificare, care nu s-au păstrat. Existența unor astfel de denivelări a fost constatată și pe fundul șanțului.

În umplutura șanțului a fost descoperite fragmente de vase, fusaiole, fragmente de pietre de rîșniță și un fragment de spirală din sârmă de bronz, alături de fragmente de oase³ și umane⁴.

Majoritatea fragmentelor ceramice au pasta semifină, cu nisip, de culoare neagră, brun-negricioasă sau cărămizie și provin de la vase de diferite dimensiuni și forme. Cele mai multe sunt însă de dimensiuni reduse și nu pot fi atribuite unor anume forme de vase. Fragmentele tipice provin mai ales de la vase bitronconice cu buza evazată și străchini. Decorul acestora constă aproape exclusiv în caneluri, mai rar în incizii oblice, situate pe fragmente de buză îngroșată de la vase cu buza dreptunghiulară.

Cantitatea redusă de material ceramic tipic și sărăcia ornamentării nu permit încă formularea unor concluzii ferme privind cronologia cetății.

În acest stadiu al cercetării poate fi avansată ca ipoteză de lucru datarea fortificației de la Herneacova - *Cetate* în ultima etapă (Ha D) a primei epoci a fierului.

NOTE

¹ Vezi V. Cedică, F. Medeț, *Fortificația de pământ de la Herneacova (com. Recaș, jud. Timiș)*, în *Patrimonium Banaticum*, I, Timișoara, 2002, pp. 85-86.

² Realizate de către domnul Iosif Caraiman, specialist topograf, căruia îi mulțumim și pe această cale.

³ Analiza resturilor de faună a fost realizată de Florentina Chiu și face subiectul unui studiu separat (vezi F. Chiu, în *Patrimonium Banaticum*, II, Timișoara, 2003, pp. 87-90).

⁴ Materialul osteologic uman, provenind de la cel puțin doi indivizi, a fost încredințat spre studiu și publicare profesorului dr. Marius Munteanu, de la Universitatea de Medicină și Farmacie Timișoara.

ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT HERNEACOVA - *CETATE* (TIMIȘ COUNTY). THE 2003 CAMPAIGN (I)

Summary

The year 2003 marked the beginning of the systematic archaeological excavations in the Early Iron Age fortification from Herneacova – *Cetate* (Timiș County). The site consists in a hill's end, protected by a defensive work consisting in three trenches and two embankments, on the opposite side of its steep slope, enclosing a surface of some 5 hectares.

The excavations brought to light the first (external) defensive trench and the first embankment. The filling of the trench contained ceramics, as well as metallic artifacts, animal and human bones. According to the ceramics, the site can be dated to the final stage of the Early Iron Age. More data are to be gathered, following future researches, in order to define a more precise chronological and historical position of this fortification.

COIFUL GRECO – ILIR DE LA GĂVOJDIA (JUD. TIMIȘ)

Florin Medeleț, Valentin Cedică

În vara anului 2003, pe malul râului Timiș, la nord de comuna Găvojdia, județul Timiș, în aval de o balastieră, s-a descoperit din întâmplare în nisipul scos din albia râului, un coif din bronz.

Descrierea lui este următoarea (Pl. 1): coif (înălțime: 220 mm, diametru transversal: 150 mm, diametru antero – posterior: 195 mm) realizat dintr-o singură bucată de tablă din bronz, groasă de 2 – 3 mm, confecționat prin ciocănire la cald. Calota coifului este ranforsată de două nervuri cu secțiune triunghiulară, puternic reliefate. Deschiderea frontală este de formă trapezoidală, conturată de cele două obrăzare oblice, care sunt separate de apărătoarea de ceafă printr-o tăietură triunghiulară. Cele două nervuri sunt ornamentate cu câte o linie incizată spre exterior, iar între ele, central, longitudinal pe calotă, sunt incizate trei linii subțiri.

Apărătoarea de ceafă este dispusă în unghi drept față de calotă. Spre extremitățile celor două obrăzare se află câte o mică perforație, ce vor fi fost utilizate pentru prinderea curelușei de la bărbie.

Pe frunte, între cele două nervuri, este fixat un nit cu capul în formă de calotă, căruia îi corespund, spre ceafa coifului, două perforații pentru prinderea unei verigi, care lipsește.

Marginea coifului, în întregimea sa, este ornamentată și delimitată prin două nervuri subțiri paralele, între care s-a realizat din nituri succesive un ornament în formă de perlatură.

Deasupra tăieturii în unghi ascuțit ce separă obrăzarul stâng de apărătoarea de ceafă se află un ornament în formă de rozetă, cu șase petale, incizat și incrustat cu un metal alb. Pe obrăzarul stâng se disting silueta unui cal și cea a unui călăreț (?), realizate prin aplicarea ulterioară pe foaia de bronz de metal alb. În partea stângă, deasupra unghiului drept al vizierei, se află un ornament nedeslușit (călăreț?), realizat în aceeași tehnică. Sub butonul frontal s-a mai aplicat, în aceeași tehnică, un ornament din metal alb, din care se distinge bine o nervură șerpuitoare, incizată cu linii scurte paralele.

Starea de conservare a coifului este foarte bună. La exterior culoarea sa este brun – arămie iar în interior se păstrează o patină gălbui – albicioasă pasivă.

Prin formă și ornamente coiful de la Găvojdia face parte din seria coifurilor greco – ilire¹.

Într-o încadrare tipologică mai fină, coiful de la Găvojdia se integrează tipului Pflug IIIA₁, care din punct de vedere cronologic poate fi datat în a doua jumătate a secolului VI a.Chr.

În România, în afara coifului în discuție, s-au mai descoperit coifuri greco – ilire la Gostavăț, pe malul Dunării, în apropiere de vărsarea Oltului, la Ocna Mureș și la Berzovia (Jidovin). În raport cu celelalte trei coifuri descoperite pe teritoriul României, ornamentarea coifului de la Găvojdia, cu perlatura realizată din nituri, îl individualizează, el aflându-și analogii în Grecia, la Olimpia, unde s-au găsit 13 exemplare și la Isthmia și în spațiul ex – iugoslav, în vecinătatea Epirului și a coastei dalmate (Bublin – două exemplare, Pečka Banja, Trebenište – trei exemplare, Gorica, etc.).

Descoperirea coifului de la Găvojdia ne determină să subliniem că el evidențiază o dată mai mult legăturile ce vor fi existat între spațiul ilir și spațiul nord – dunărean în veacurile VI – V a.Chr. Atât cele două coifuri descoperite în Banat cât și cele de la Ocna Mureș și Gostavăț par să indice căi de legătură între spațiul central și vest – balcanic, lipsit de zăcămintele de sare și marile zăcămintele existente în piemonturile oltenice și central transilvane.

În spațiile ilir și grec, coifurile au fost descoperite fie în depuneri rituale fie în morminte de înhumatie. Ipoteza lui Marian Gumă, potrivit căreia coifurile descoperite la Ocna Mureș, Gostavăț și Berzovia ar putea fi asociate cu morminte de înhumatie, nu are nici o susținere faptică. Cât privește coiful de la Găvojdia, descoperirea lui în nisipul albiei Timișului infirmă încă o dată această ipoteză.

În ce ne privește, coifurile greco – ilire sunt produse ale unor ateliere meșteșugărești, în care tehnologia specială de confecționare a lor este transmisă din tată în fiu și care execută astfel de arme defensive la comandă. Fiecare coif este individualizat prin dimensiuni și detalii de ornament. Nu este exclus ca ele să fi fost atribuite ca distincții unor luptători cu merite deosebite în războaie sau în întrecerile sportive.

Cui vor fi aparținut coifurile descoperite la nord de Dunăre este greu de precizat în actualul stadiu al cercetării. Că va fi fost vorba de conducători locali, care pentru o anumită perioadă au fost părtași la luptele (și întrecerile sportive!) din spațiul balcanic sau că va fi fost vorba de unele căpetenii ilire, sunt posibilități ce trebuie analizate imparțial. Câtă vreme nu avem la îndemână descoperirea unui coif de acest fel într-un complex funerar clar, nord – dunărean, asemănător mormintelor descoperite în lumea iliră, nu putem exclude posibilitatea (întărită de locul de descoperire al coifului de la Găvojdia și de starea sa de conservare) depunerii lor rituale în ape socotite de localnici sacre.

Rozeta și celelalte ornamente din metal alb de pe coiful de la Găvojdia îl apropie de exemplarul aflat la *Metropolitan Museum* din New York. Aceste ornamente au un caracter excepțional și considerații mai largi în ce le privește vor face obiectul unui studiu viitor.

În studiul său publicat în 1991, Marian Gumă încerca să coboare cu câteva decenii cronologia coifurilor greco – ilire descoperite pe teritoriul României. Coiful descoperit la Găvojdia nu susține acest demers și este evident că între seria acestor coifuri și cele din veacurile următoare, atribuite în general căpeteniilor geto-dace sau celte, se află un interval de timp care nu este acoperit din punct de vedere tipologic.

Achiziționarea coifului de la Găvojdia pe seama Muzeului Banatului din Timișoara completează în mod fericit colecțiile acestuia, el urmând să constituie o piesă de rezistență în expoziția de arheologie a muzeului.

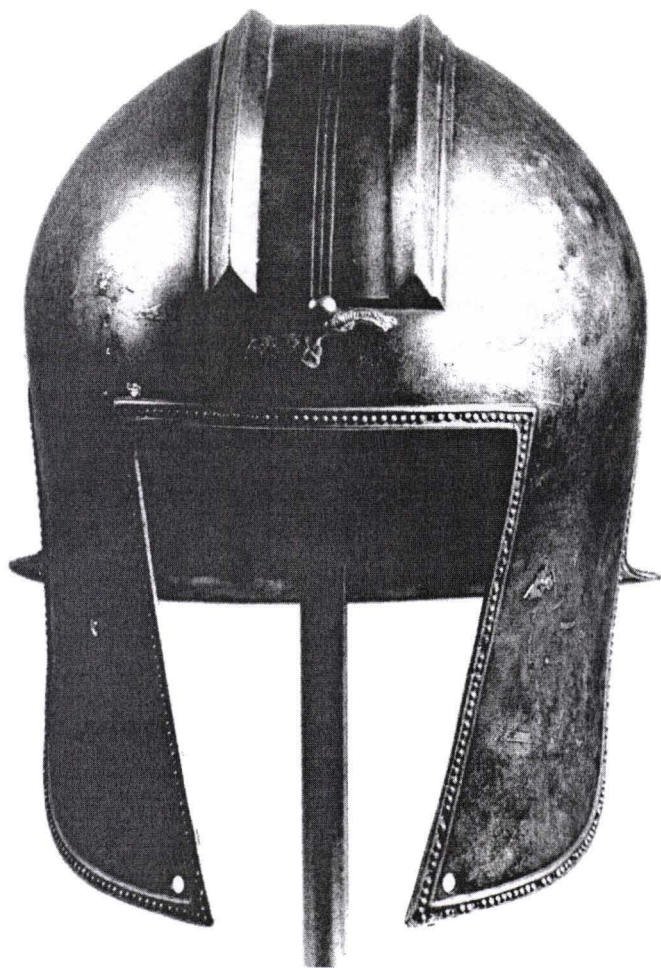
NOTE

¹ D. Berciu, *La casque Greco-illyrien de Gostavăț (Oltenie)*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, pp. 437-450; v. și M. Gumă, *Câteva precizări asupra unor coifuri de la sfârșitul primei epoci a fierului și începutul celei de-a doua, descoperite în SV României*, în *TD*, XII, 1-2, 1991, pp. 85-102, în special pp. 85-93, cu bibliografia.

THE GREEK BRONZE ILLYRIAN HELMET FROM GĂVOJDIA (TIMIȘ COUNTY)

Summary

In 2003, on the bank of the Timiș river, north of Găvojdia (Timiș County), a bronze helmet had accidentally been discovered, in a pile of sand excavated from the riverbed. It is a hammered Greek – Illyrian helmet, made in one piece of bronze sheet, with two raised ridges, beaten in the metal and running along the crown, a typical squared face opening, pointed cheek pieces, a slightly flaring neck guard and rivets running along the perimeter. Three lightly incised lines hark back between the ridges. Several adornments, made of a white metal, can partly be distinguished on the cheek pieces and the forehead of the helmet. The piece can roughly be dated to the 6th – 5th c. BC.

Pl. 1: Coiful greco – ilir descoperit întâmplător la Găvojdia, jud. Timiș

DOUĂ ACCESORII VESTIMENTARE DESCOPERITE ÎN ZONA MUREȘULUI*

Eugen D. Pădureanu

În vara anului 2002, două piese arheologice, accesorii vestimentare, au fost descoperite accidental în zona Mureșului mijlociu și inferior. Le prezentăm în continuare.

1. Cataramă (pafta)

Piesa provine din albia râului Streiul Mic, din zona de nord-est a orașului Simeria (jud. Hunedoara)¹. Starea de conservare este modestă. Lipsesc porțiuni mici din miezul de fier și din garnitura de bronz. Recuperată inițial fragmentar (3 fragmente), ea a fost ulterior restaurată (Pl. I; II/a). Piesa a fost ingenios realizată. Din tablă de fier cu o grosime de 4 mm, s-a bătut o placă-suport cu o lungime de 20 cm și o lățime maximă de 6,5 cm (la capete, 4 cm). Apoi, cu dalta, s-a decupat cârligul de prindere la una din extremități. Are o lungime totală de 3 cm, este de formă trapezoidală și se termină cu un buton conic, îndoit în sus. Apoi, din placa-suport rămasă, s-a realizat, prin subțiere, un "guler" lat de 5 mm din lățimea inițială. El închidea, prin îndoire, garnitura din bronz ornamentată și o fixa. Garnitura a fost realizată din tablă de bronz cu grosimea de 0,3 mm. Ornamentele garniturii constau din grupuri de 2-3 linii asociate, cercuri (dispuse câte 2-3, formând "motivul solar") sau din semicercuri concentrice. Dispunerea lor este următoarea: la capete, benzi din 3-2-2 linii (lângă cârligul de prindere) respectiv la capătul opus 3-3-2 linii. Semicercurile sunt dispuse în lungime dar și în lățime, în capătul opus cârligului. Ele încadrează motivul central, realizat din cercuri concentrice dispuse în jurul unei proeminențe alveolate de tip *omphalos*. Motivele sunt realizate în tehnica *au repoussé* creând impresia unor nervuri.

2. Fibulă

A fost descoperită în interiorul așezării daco-romane de la Neudorf - *Pârâul Roșia* (jud. Arad)². Este o fibulă plată, discoidală, confecționată din bronz. Starea de conservare este bună (minus acul și sistemul de prindere al acestuia). Grosimea

tablei este de 1 mm iar diametrul discului de 34 mm. Discul este împărțit în 6 părți egale de alte 6 discuri mici cu diametrul de 5 mm, legate organic la exterior (Pl. II/b-c).

Ornamentul fibulei este unul stelar: steaua cu șase raze se focalizează la câte un disc mic. În centrul stelei se găsește - cruțat - un disc mic cu diametrul de 5 mm. El se află, la rândul său, în centrul altui disc "săpat", cu diametrul de 16 mm. Conturul mare al fibulei, al stelei și al discului mijlociu din interiorul stelei este realizat printr-un prag lat de 1 mm și înalt de 0,3 mm. Între pragurile dintre marginea discului mare al fibulei și conturul stelar a fost "cruțat" câte un mic ornament organic - discuri (6) de circa 1 mm.

Spațiile dintre praguri, mătuite pentru aderență, au fost umplute cu email după cum urmează: spațiul dintre marginea discului mare și conturul stelar - cu albastru cobalt, steaua propriu-zisă, pâna la pragul discului mijlociu - cu roșu de Sudan, discul mijlociu - cu galben. Emailul s-a păstrat diferit.

Pe spatele fibulei se păstrează doar un element din sistemul de prindere a acului: o plăcuță rotunjită, găurită orizontal și sudată, făcând parte din sistemul tip balama. În partea opusă se observă locul lipirii port-șeului.

Încadrarea cronologică și atribuirea etnică

Ambele piese au fost descoperite în apropiere de cursul Mureșului: catarama, în județul Hunedoara, pe cursul mijlociu al Mureșului, iar fibula, pe cursul inferior al acestuia, în județul Arad, în nordul Banatului.

Încadrarea cronologică nu comportă - credem - probleme deosebite. Piesa de centură - catarama - își găsește analogii în spațiul extracarpatic, la Popești (com. Mihăilești, jud. Ilfov), în cunoscuta *dava*³ și la Chirnogi (jud. Ilfov)⁴. În spațiul intracarpatic, asemenea piese apar în binecunoscuta așezare fortificată de la Piatra Craivii (jud. Alba)⁵. Piese citate mai sus se încadrează cronologic în secolele II-I a.Chr. Tot în Transilvania, o centură fragmentară (cataramă și piese de centură), datând din perioada daco-romană, a fost restaurată (1967) în laboratorul Muzeului de Istorie al Transilvaniei⁶.

Piese de acest tip - catarama la centuri metalice - au fost purtate de către războinicii daci. Este puțin probabil ca ele să fi fost confecționate de către meșteri daci. Ele pot proveni din mediul celtic târziu⁷. Credem că piesa de la Simeria aparține secolului I a.Chr.

Fibula face parte din categoria celor plate, cu sistem de închidere prin balamale. Ea fost emailată în culorile albastru, roșu, galben. Este produsă în ateliere romane, tipul fiind răspândit în întregul imperiu⁸, inclusiv în Dacia⁹.

În general, fibulele plate sunt datate la sfârșitul secolului II și în prima jumătate a secolului III. Fibula în discuție reprezintă însă o variantă aparte prin ornament. Ea apare în Imperiul roman la sfârșitul secolului III și pe parcursul secolului IV¹⁰. Este interesant de remarcat faptul că un ornament asemănător apare tot la o piesă accesoriu vestimentar - o aplică -, la Sucidava, datată la sfârșit de secol IV¹¹. Dispunerea culorilor pe această piesă îi conferă un aspect deosebit¹².

Descoperirea piesei noastre într-o așezare de secol IV¹³ întărește datarea în prima jumătate a secolului IV.

Așezarea daco-romană de la Neudorf - *Pârâul Roșia*, în care a fost descoperită fibula, ridică probleme extrem de interesante¹⁴. De aici provine un bogat material arheologic (ceramică, o piesă de harnașament, o monedă de la Constans, fibula plată etc.). Așezarea este fortificată natural și artificial (val de pământ, șanț de apărare). Ea se găsește la circa 800 m V de de cel mai estic aliniament al sistemului de valuri care străbat Banatul și Crișana. Credem că așezarea daco-romană de la Neudorf va fi fost un *fossatum - stricto sensu* - care poate fi atribuit populației autohtone care avea menirea, în secolul IV, să păzească zona din interiorul valurilor și, prin forța împrejurărilor, zona din fața lor, locuită de o populație daco-romană care nu se afla în relații de dependență față de sarmați. Credem, de asemenea, că fortificația de la Neudorf poate aparține acelor enigmatice *limigantes*, *servi Sarmatorum*, care aveau obligația, în această calitate, să păzească valurile și teritoriul din interiorul lor. "Sarmații limiganți" nu trebuiesc căutați în populația din fața valurilor ci mai ales în populația daco-romană de pe valuri. Calitatea de *limigantes* este rezultatul unor factori diferiți: prezența și continua expansiune a sarmaților spre est, abandonarea provinciei Dacia, subordonarea unei părți a populației daco-romane din vest sarmaților (la începutul secolului IV), pericolul gotic, interesul Imperiului roman târziu de a crea o zonă tampon (*Vorland*) și, credem, nu în ultimul rând, efectelor păcii dintre romani și sarmați din anul 322. Astfel, daco-romanii „dintre valuri” - temporar, un *limes* - devin, în virtutea intereselor romanilor dar și sarmaților (arcaraganți), *limitanei* ad-hoc, este adevărat că pentru scurt timp, păzind valurile care probabil tot ei le ridicaseră în virtutea condițiilor păcii - pe care nu le cunoaștem - din 322. Existența în Banat și Crișana a trei alinamente de valuri poate sugera o dispunere strategică a trei populații diferite. Între primul aliniament (cel estic) și al doilea, populația daco-romană (*limigantes*) era nevoită să suporte, prima, șocul unor atacuri dinspre est.

Chiar denumirile de *limigantes* și *arcaragantes* (*argaragantes*) necesită unele precizări. Noi explicăm termenul de *limigantes* prin limba latină și anume: din *limitis gentes* - semințiile, populațiile graniței, ale limesului, în sensul de populații, popoare care se găsesc pe limes. Pentru termenul de *arcaragantes*, etimologia este următoarea:

a. fie din *arcarum gentes* - populațiile, semințiile care folosesc arca, aluzie, poate, la căruțele sarmaților, la forma lor, ori la plutele pe care le utilizau în zonele mlăștinoase.

b. fie din *arcana gentes* - populațiile „ascunse”, greu de găsit prin mlăștinile din zonă.

A explica termenul prin trimiterea la populații care poartă arcuri pare mai puțin verosimilă.

Oricum, denumirea de *limigantes* sau *arcaragantes*, credem, reprezintă o „poreclă” dată de romani sub forma a două denumiri corupte ale limbii latine din secolul IV¹⁵.

NOTE

* Comunicare susținută la Sesiunea de comunicări științifice „Istorie și metodologie”, Arad, 9 noiembrie 2002.

¹ Descoperire întâmplătoare realizată de doi elevi din orașul Simeria (jud. Hunedoara). Piesa a fost salvată în vara anului 2002 când am urmărit din nou traseul drumului roman pe teritoriul orașului Simeria, peste râul Streiul Mic. Drumul se îndreaptă spre Mureș, unde, în locul numit *Nioraș*, se unește cu drumul imperial, aici existând, se pare, și un pod în epoca romană. O porțiune a drumului roman dintre Micia și Petriș (Uroi) a fost cartat de către noi în anul 1980. Ba mai mult, pe acest traseu, printr-o împrejurare fericită, la V de orașul Simeria, lângă satul Sănandrei, un canal de drenaj ne-a oferit un excelent profil al drumului. (Vezi E. D. Pădureanu, în *Ziridava*, XVI, 1982, p. 67-74; vezi și în *Istoria Românilor*, vol. II, București, 2001, p. 280).

² În vara anului 2002, așezarea a fost secționată de un canal. Cu această ocazie, am salvat fragmente ceramice, fibula și un depozit de unelte și arme din fier, databil în secolul I p.Chr.

³ R. Vulpe, în *Materiale*, III, 1957, p. 234 și p. 241, fig. 23; I. H. Crișan, *Spiritualitatea daco-geților*, București, 1986, p. 227, nota 1. Fiind ornamentată *au repoussé* cu figuri umane, M. Gumă o lega de fenomene religioase din lumea geto-dacică (M. Gumă, în *Acta MN*, XVIII).

⁴ G. Trohani, în *Muzeul Național*, I, 1974, p. 174-200, fig. 1; M. Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979, p. 106, nota 128 și fig. 113.

⁵ Trei piese asemănătoare ca formă, inedite, având însă alte ornamente, se află în inventarul Muzeului Unirii din Alba Iulia (informație amabilă, octombrie 2003, dr. V. Moga, de la Muzeul Unirii Alba Iulia).

⁶ I. Korodi, în *Acta MN*, V, 1968, p. 522-524, fig. 2-5.

⁷ Informație amabilă de la F. Medeleț, Muzeul Banatului Timișoara (2002), care mi-a atras atenția că asemenea piese se găsesc frecvent în vest, în mediul scordisc.

⁸ W. Jobst, *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*, în *Forschungen in Lauriacum*, 10, Linz, 1975, p. 69.

⁹ S. Cociș, A. Rusu, în *Sargetia*, XX, 1986-1987, p. 144; D. Protase, S. Cociș, C. Gaiu, în *Revista Bistriței*, VII, 1993, p. 53, notele 34, 35 și fig. 3/41, 4/44; 46.

¹⁰ J. D. Bateson, *Enamel Working. Iron Age, Roman and Sub-Roman Britain. The Product and Technique*, în *BAR*, British Series, 93, 1981; Kurt Exner, *Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinlande*, în *29. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 1939, Berlin, 1941, p. 62, taf. 13/5 III 24 (Gruppe III. Scheibenfibeln) -

analogie perfectă pentru dimensiune, ornamente și formă; pentru Pannonia vezi Sellye Ibolya, *Császárkori email munkák Pannoniából*, în *Diss. Pann.*, ser. 2, fasc. 8, p. 59, pl. VIII/16 (Brigetio, Carnuntum etc.).

¹¹ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a 3-a, București, 1968, p. 441; D. G. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1981, p. 104, fig. 10/2. Este interesant de observat că ornamentul stelar cu șase raze apare și în *Notitia Dignitatum*, pe insignele romane (vezi catalogul expoziției *Milano Capitale dell'Impero Romano (286-402 d.C.)*, Milano, 1990, p. 39-40, fig. 1 c).

¹² Facem remarcă că cele trei culori - albastru, roșu, galben - sunt culorile legiunilor a XIII-a Gemina și a V-a Macedonica (informație amabilă dr. M. Zahariade, București, august 2002). Cele trei culori figurează și în secolul VI, în timpul lui Iustinian, pe stema unor teritorii aparținând Iustinianei Prima care cuprindea și teritorii din fosta Dacie (cf. M. Bizerea, în *Magazin Istoric*, 9 (42), 1970, p. 50 - cu referiri la Novella XI, aflată în Biblioteca Vaticanului). Se pune întrebarea: să fi avut această piesă rost militar?

¹³ E. D. Pădureanu, în *Crisia*, XV, 1985, p. 36; idem, în *Crisia*, XVIII, 1988, p. 381-405; idem, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987, p. 31-33; *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. Județul Arad*, Timișoara, 1999, p. 87-88.

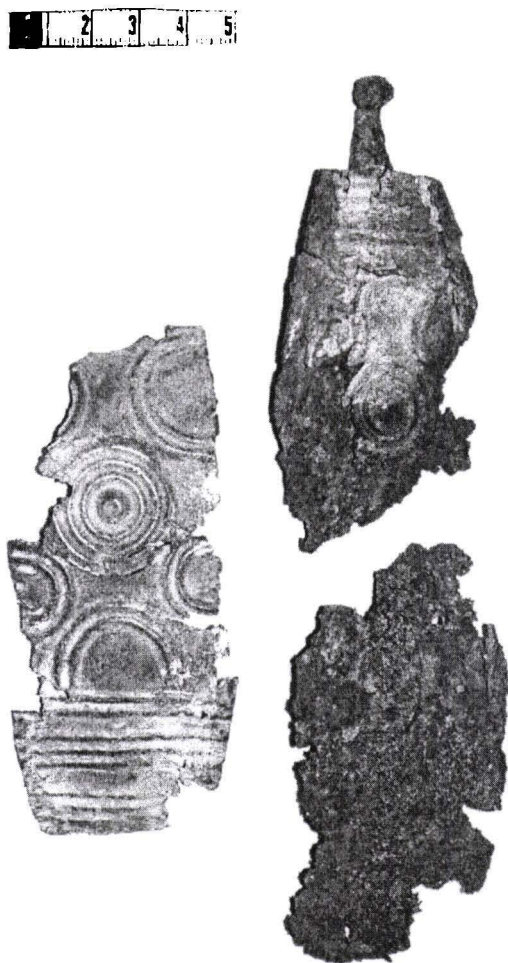
¹⁴ E. D. Pădureanu, *Unele considerații privind așezarea daco-romană de la Neudorf - Pârâul Roșia* (manuscris).

¹⁵ *Istoria Românilor*, vol. II, București, 2001, p. 446-447, 600-601, 657-678; D. Benea, *Dacia de sud-vest în secolele III-IV*, Timișoara, 1996, p. 35-37, 56-68; I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 106, 118-119; A. Bejan, *Banatul în secolele IV-XI*, Timișoara, 1995, p. 57-60; P. Hügel, în *Arad - monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Arad, 1999, p. 31-32.

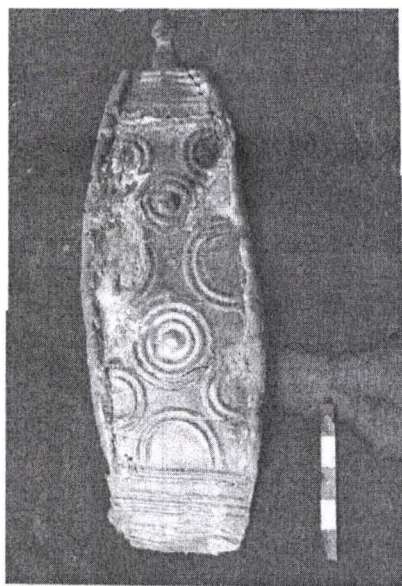
ZWEI IN DER GEGEND DER MAROSCH GEFUNDENE KLEIDUNGSZUBEHÖRE

Zusammenfassung

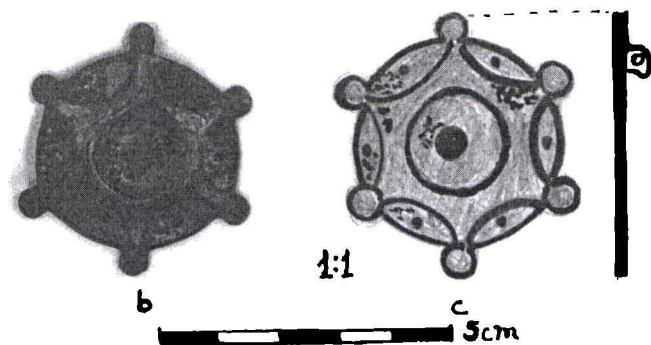
Der Autor stellt zwei zufällig gefundene Stücke vor: a. eine Schnalle mit Eisenkern und eine Bronzegarnitur aus dem I. Jh. v. Chr. (Simeria, Kreis Hunedoara); b. eine emaillierte, flache Fibel die in der dakisch-römischen Siedlung von Neudorf (Kreis Arad) entdeckt wurde und ins IV. Jh. n. Chr. datiert wird. Der Autor setzt diese Siedlung mit den Limigantes in Verbindung und erläutert deren ethnische Zugehörigkeit und Rolle im römisch-sarmatischen Verteidigungssystem, dargestellt durch die Erdwälle links der Theiss. Desgleichen, werden wahrscheinliche Ethymologien für *limigantes* (= *limitis gentes*) und *arcaragantes* (= *arcarum* oder *arcana gentes*) vorgeschlagen.

Pl. I. Simeria - Streiul Mic - Catarama în momentul descoperirii

a

Pl. II. Catarama restaurată (a) - foto
Neudorf - Fibula plată (2 b-c)

O NOUĂ FORTIFICAȚIE MILITARĂ ROMANĂ DESCOPERITĂ LA TIBISCUM - IAZ

Adrian Ardeț, Lucia Carmen Ardeț

La începutul secolului al II-lea p.Chr. romanii fondează, la vărsarea râului Bistra în Timiș, primele așezări. Acestea sunt fortificații militare de pământ, având construcțiile interioare din lemn și folosite pentru apărarea principalei căi de acces spre noua capitală a Daciei Romane, fondată în anul 106 p.Chr.

Pe partea stângă a râului Timiș, numita de noi *Tibiscum*-Jupa, sunt cunoscute mai multe etape în evoluția fortificației militare. Încă din timpul războaielor daco-romane se pare că a existat un *castellum* de pământ cu dimensiunile de 60 x 60 m, transformat într-un castru, la început din pământ și mai apoi din piatră cu dimensiunile de 110 x 101 m¹.

Pe dreapta Timișului în așezarea de la *Tibiscum*-Iaz (Pl. I), este construită o fortificație din pământ cu dimensiunile de 90 x 60 m ce va fi discutată și analizată mai jos (Pl. II).

După cucerirea Daciei și transformarea în Provincie Romană, la *Tibiscum* ca și în toată provincia nou formată pe lângă militarii staționați în castre, sunt aduși și primii coloniști. Aceștia sunt de fapt membrii familiilor militarilor, negustorii, comercianții, meșteșugarii și constructorii care fondează și primele așezări.

În imediata apropiere a castrului militar de la *Tibiscum*-Jupa, terenul afectat din *ager publicus* este pus la dispoziția noilor coloniști care își construiesc clădiri, magazii sau ateliere, la început din bârne de lemn, ca mai apoi să fie construite din piatră².

Aceste așezări fondate de către coloniști au la început statutul de *vicus* militar, în cazul castrelor militare auxiliare și de *canabae* în cazul castrelor militare legionare.

Datorită creșterii numărului de coloniști din aceste așezări asistăm în prima jumătate a secolului al II-lea d.Chr. la o adevărată explozie urbană concretizată prin transformarea noilor așezări în municipii.

Aflată într-o poziție geografică deosebită, *Tibiscum*-ul cunoaște o evoluție rapidă datorată în principal comerțului. Toate produsele schimbate între Mediterana și Provincia Dacia, tranzitau văile Timișului și ale Pogonișului. În acest sens încă din prima jumătate a secolului al II-lea în vicusul militar de la *Tibiscum* asistăm la prefaceri profunde, materializate prin transformarea clădirilor din lemn în construcții din piatră dispuse după o anumită tramă stradală.

Având în vedere importanța castrelor militare de la *Tibiscum*, în rândurile ce urmează vom analiza fortificația de la *Tibiscum-Iaz*.

Datorită complexității cercetărilor arheologice din punctul *Traianu* vom trece în revistă cercetările arheologice care s-au desfășurat începând cu anul 1990 (Pl. II).

În funcție de situațiile arheologice descoperite, respectiv fazele de lemn ale sistemului defensiv cu elementele ce le compun, precum și fazele de lemn din interiorul fortificației, acolo unde ele au fost surprinse, vom încerca o prezentare cât mai sintetică și obiectivă.

Cu siguranță putem spune că la *Tibiscum-Iaz*, punctul *Traianu* a fost descoperită în primele nivele arheologice, două faze din lemn ce fac parte din sistemul defensiv al unei așezări romane fortificate (Castru militar sau *Castellum*) ce se întinde pe o suprafață de 5400 mp cu un perimetru ce au laturile de 90 x 60 m (Pl. II).

Elementele de fortificare de pe latura de nord au fost surprinse încă din campania arheologică din anul 1992 (Pl. III) și s-au materializat prin deschiderea a patru casete la nord-est de secțiunea S1/1990³.

În casetele C1/1992 și C3/1992 ce au dimensiunile de 5,5 x 4,5 m a fost surprinsă o parte din sistemul defensiv de pe latura de nord a fortificației de la *Tibiscum-Iaz* (Pl. III).

În carourile 1-6 pe profilul de vest al casetelor C1/1992 și C3/1992 am avut șansa de-a descoperi elemente specifice ale sistemului defensiv al unei fortificații romane (Pl. III). În primul rând este vorba, de o latură dintr-un șanț de apărare (*fossa*), pe o lungime de 1,50 m, *berma* cu o lățime de 0,60-0,70 m și valul de pământ (*aggerul*) extins între carourile 3-5 care are o lungime de 6 m (Pl. III).

Primul nivel ce corespunde fazei I de lemn a fost descoperită la *Tibiscum-Iaz*, în interiorul fortificației, și descoperit la peste 2 m adâncime. Acesta constă dintr-o peliculă de cca. 0,5-0,10 m de pământ negru cu urme de arsură și cenușă. Este probabil nivelul de amenajare a zonei care în antichitate poate a fost împădurit, de unde și arsura și cenușa descoperită peste această peliculă care la rândul ei acoperă stratul de pământ și nisip viu aflat la 2,00-2,50 m adâncime.

Peste acest strat ce reprezintă o primă amenajare, constatăm existența lucrărilor de fortificare.

Șanțul de apărare de pe latura de nord a fost săpat la o adâncime mai mare decât am putut-o noi surprinde deoarece acesta este tăiat de zidul de nord Z4 al clădirii IV. Noi nu am putut cerceta decât o porțiune de cca. 1,50 m din șanț, care atinge o adâncime de 0,60 m față de nivelul antic și 2,20 m față de nivelul actual.

Datorită lucrărilor de construcție ce au acoperit fortificația nu am putut extinde cercetarea pe toată suprafață șanțului. Acesta se compune dintr-un strat compact de pământ brun și nisip și acoperă un strat compact de pietre de râu

amestecate cu nisip și pământ surprins la adâncimea de 2,20 m. Acesta, este de fapt și primul nivel al șanțului care constă dintr-o peliculă de cca. 0,20 m de lut brun amestecat cu nisip aluvionar. Pământul scos din șanț a fost aruncat spre interior și foarte interesant, la baza valului pe stratul de amenajare a fost descoperită o oală din lut cu dimensiuni mari folosită pentru păstrarea apei. În șanț a fost descoperită o greutate sub formă de trunchi de piramidă din lut ars, perforată în partea superioară și folosită cu siguranță la o mașină de război.

Stratul de pământ brun și nisip este acoperit de o peliculă de lut gălbui cu nisip.

Berma a fost surprinsă în dreptul caroului 1 și avea o lățime de 0,70-0,80 m.

Valul de pământ a fost surprins între carourile 2 și 5, în dreptul caroului 4 acesta este tăiat de zidul Z9. Din stratigrafia vizibilă în casetele C1/1992 și C3/1993 pe profilul de vest, constatăm că acesta se compune dintr-un strat de lut gălbui bine tasat fiind aplatizat. Coama valului are o înălțime de 0,90 m și în dreptul caroului 2 a fost surprinsă o peliculă de cca. 10 cm grosime și un metru lungime de arsură cu urme de gropi de par și cărămidă, este vorba de palisada (*vallum*) construită din pari și bârne.

La baza valului în interior a fost surprinsă și o porțiune din *via sagularis*, în dreptul caroului 5, ce constă dintr-un strat compact de pietriș și bolovani.

A doua fază de lemn a fost descoperită peste stratul de lut gălbui care acoperă prima fază a șanțului și se prezintă sub forma unui strat de pietre și pământ alături de fragmente de țigle și cărămizi sparte cu grosimea de cca. 0,20 cm, care respectă aceeași formă triunghiulară a șanțului din prima fază.

Dimensiunile acestui șanț sunt aproape identice cu cele din primul nivel. *Berma* este vizibilă având o lățime de 0,70-0,80 m.

Valul este format dintr-un lut gălbui foarte bine tasat având înălțimea de 1,50 m față de primul strat de amenajare. Pe coama valului, în dreptul caroului 2, a fost descoperită un denar roman din argint emis în timpul împăratului Hadrian (117-138).

La baza valului, în interior, am reușit să identificăm o porțiune din *via sagularis* pe o lungime de 1,50 m, sub forma unei pelicule de pietriș și bolovani ce are grosimea de 0,10 m. În secțiunea S1/1990 de pe acest nivel provine un pumnal din fier (Pl. VII/1), *pugio*, specific soldaților din trupele de infanterie ce era agățat pe șoldul stâng⁴, iar din caseta C5/1993⁵, tot de pe acest nivel, provine o închizătoare de cataramă (Pl. VIII/9).

În campania arheologică din anul 1999⁶ a fost cercetat colțul de nord al clădirii IV printr-o casetă C8/1999 cu dimensiunile de 10 x 4 m, a fost surprins colțul zidului de incintă al clădirii IV și zidul intermediar Z13 în care s-a putut constata cum acest zid a fost construit peste valul de pământ de pe latura de nord a fortificației.

Elementele de fortificare de pe latura de sud au apărut în anul 1993⁷ când a fost trasată secțiunea S1/1993 (Pl. VI/1), în continuarea secțiunii S1/1991 (Pl. VI/2) la 12 m sud de drumul roman surprins în aceasta. Secțiunea S1/1993 (Pl. VI/1) a avut dimensiunile de 14 x 1,5 m fiind surprins șanțul de apărare (*fossa*), *berma* și o parte din valul de pământ (*agger*)⁸.

Așa cum se prezintă stratigrafia secțiunii S1/1993 între carourile 1-4, pe o lungime de 6 m a fost surprins șanțul de apărare, ce atinge o adâncime maximă de 2,50 m față de nivelul actual și 1,50 m de nivelul valului (Pl. VI/1).

Prima fază a acestui șanț constă dintr-o peliculă de nisip aluvionar amestecată cu piatră și pământ.

Berma are a lățime de 1 m fiind realizată din pământ bine tasat.

Valul din această fază a fost surprins numai în caroul 4 și constă dintr-un strat compact de lut gălbui amestecat cu pământ.

Sunt vizibile în șanț straturi alternative de pământ și nisip ce acoperă primul nivel, acestea fac parte din faza a II-a de lemn.

Berma are o lățime de aproximativ un metru, iar valul este vizibil în carourile 4-6 având o lățime de aproximativ 4 m. În caroul 4, pe coama valului au fost descoperite urme de palisadă, materializate prin existența gropilor de par.

Datorită unor probleme independente de voința noastră nu am putut continua săpătura în adâncime în această zonă, rezumându-ne numai la aceste elemente componente ale sistemului defensiv de pe latura de sud.

Cu ocazia acestor cercetări pe valul de pământ au fost descoperite două cărămizi din lut ce au imprimată ștampila CI..., ștampilă foarte asemănătoare cu cea descoperită în castrul de la *Tibiscum*- Jupa și atribuită Cohors I Sagittariorum⁹.

Pe lângă aceste cărămizi ștampilate, a mai fost descoperită și o fibulă din bronz (Pl. VIII/1) cu resort și puțin profilată, ce poate fi datată la începutul sec. al II-lea p.Chr.¹⁰.

Elementele de fortificare de pe latura de vest au apărut cu ocazia cercetărilor arheologice sistematice ce s-au desfășurat în anul 2001 la *Tibiscum*-Iaz și s-au concretizat printr-o secțiune S1/2001 (Pl. IV) cu dimensiunile de 20 x 1,5 m orientată est-vest, cu o deviație de 0,5 grade sud-vest¹¹, într-un teren necultivat din cauza vegetației și a stufărișului existent.

După cum se prezintă profilul secțiunii S1/2001 (Pl. IV) am reușit să identificăm o primă fază de lemn reprezentată printr-un șanț de apărare (*fossa*) cu o lungime de 4,80 m și o adâncime de 1,30 m, săpat în nisipul aluvionar amestecat cu pământ și chiar în icul șanțului a fost descoperită o pușculiță întreagă din lut, o cheie din fier și o plăcuță din plumb, alături de numeroase fragmente ceramice.

Valul de pământ (*aggerul*) are o lungime de 3,50 m și o înălțime de 0,60 m față de primul nivel din interior. Pe coama valului au fost descoperite urme de gropi de par și două rânduri de cărămizi folosite cu siguranță ca palisadă în momentul când această zonă a constituit o fortificație.

La baza valului a fost descoperit un strat de pietriș și nisip bine tasat ce reprezintă de fapt *via sagularis* cu o lățime de 2,50 m și o grosime de 0,20-0,30 m care acoperă stratul de măr galben verzui amestecat cu nisip aluvionar. Pe acest drum a fost descoperit un fragment de țiglă ce are imprimată literele C I... (Pl. IX/1) asemănătoare cu descoperirile din anul 1993. Acest drum a fost tăiat în antichitate de fundația construcției din piatră.

În interiorul valului a fost surprinsă o peliculă de pământ brun, cu urme de cenușă și arsură. Foarte puțin material arheologic a rezultat în urma răzuirii acestor suprafețe pe care nu am reușit să surprindem fundațiile unor barăci.

Existența celei de-a doua faze de lemn a fost foarte dificil de surprins în șanț sau în val, în schimb între metrii 16-20 peste mărul galben care acoperă primul nivel am reușit să identificăm o peliculă de cca. 0,10 m de cenușă, cu urme de bârne arse ce posibil să fi reprezentat podeaua barăcii, peste care se află un strat consistent de 0,25-0,25 m de cărămizi arse și sparte, urme de chirpici ars ce a fost folosit cu siguranță la unele locuințe.

Din cele prezentate până în acest moment vis a vis de sistemul defensiv, suntem în fața unei fortificații cu dimensiunile de 90 x 60 m la care am reușit să identificăm patru laturi, respectiv de nord, sud, est și vest și drumul de acces (*via principalis*).

Puținele indicii cronologice ne duc însă la concluzia că această fortificație s-a dezvoltat în două etape și anume: 106-117 și 117-160/170 p.Chr. Pentru a urmări evoluția cercetărilor din interiorul fortificației, în rândurile ce urmează vom prezenta rezultatele cercetărilor din primele nivele de la clădirea IV.

Datorită suprapunerii zidului de incintă al clădirii IV peste șanțul de apărare, precum și a numeroaselor ziduri intermediare din interiorul locuinței elementele de fortificație de pe latura de est au fost destul de dificile să le putem surprinde stratigrafic.

Șanțul de apărare (*fossa*) pe latura de est a fost surprins în caseta C1/1992 pe o porțiune de numai 2 m dar și în caseta C6/1995¹² pe o porțiune de 1 m.

Berma are aceeași dimensiune ce merge de la 0,70 m, la 1 m.

Valul de pământ a fost este vizibil de asemenea pe profilul sudic al casetei C3/1992 și caseta C6/1995 având lățimea de aproximativ 6 m.

Deosebit de interesante au fost însă cercetările efectuate în campania arheologică din anul 1998 când, în dreptul colțului de sud al clădirii IV a fost surprins șanțul de apărare a fortificației pe latura de est (Pl. V). Acesta are o

lungime de șase metri fiind acoperit de straturi succesive de nisip și pietriș. Zidul clădirii IV a fost construit exact în locul în care a existat berma, lucrările de construcție afectând valul.

Pe toată suprafața cercetată stratigrafia este asemănătoare și indică clar cele două faze de lemn ale sistemului defensiv.

Pentru o apărare cât mai eficientă castelele militare au o organizare interioară asemănătoare. În funcție de punctele cardinale sunt amplasate cele patru porți, respectiv *Porta Principalis Sinistra* în nord, *Porta Praetoria* la est, *Porta Principalis Dextra* la sud și *Porta Decumana* la vest. Legătura între aceste porți este făcută prin intermediul a două drumuri, *via principalis* (nord-sud) și *via praetoria* (est-vest) care se întretaie în centrul unde este construită *Principia*. Întreaga fortificație este înconjurată în interior de un drum de rond *via sagularis* care permite mai ușor mișcarea trupeii.

Până în prezent am reușit să cercetăm doar 500 mp din totalul de 5400 mp cât are interiorul acestei fortificații, mai bine spus doar 18% din suprafață. Au fost identificate porțiuni din *via sagularis*, *via principalis* și fundațiile a două barăci aflate în retentura fortificației.

În rândurile ce urmează vom prezenta rezultatele cercetărilor arheologice efectuate la aceste obiective care definesc în bună măsură castru militar.

Drumul de rond sau *via sagularis* fost surprins în secțiunea S1/1990, casetele C1/1992, C3/1992 (Pl. III), C7/1996, C6/1995 și în secțiunile S1/1993 (Pl. VI/1) și S1/2001 (Pl. IV).

Aceasta se prezintă sub forma unei pelicule de cca. 0,10-0,25 m de pietriș bine tasat, ce se extinde pe o lățime de 2,50 m, între baza valului de pământ și barăcile militarilor.

O compartimentare interioară a fortificației militare o constituie și drumul care împarte retentura în două zone distincte, drum cunoscut sub numele de *via quintana*. Acesta a fost surprins în secțiunea S1/1990 în carourile 8, 9 și 10, la adâncimea de 1,80-2,00 m și se prezintă ca un strat de cca. 0,15 m de pietriș și nisip bine tasat cu o lățime de aproximativ 2,50-3 m.

Cel mai important drum dintr-un castru militar, care face legătura dintre *Porta Principalis Sinistra*, clădirea *Principiei* și *Porta Principis Dextra*, îl constituie *via principalis*.

Prelungirea în anul 1991 a secțiunii S1/1990 cu 9 m spre sud face ca principala arteră rutieră ce leagă *Tibiscum-ul* de Colonia Augusta Dacica și respectiv Dierna să fie intersectat (Pl. VI/2).

Rezultatele cercetării arheologice au fost surprinzătoare pentru momentul respectiv, dar foarte folositoare astăzi când fără nici o reținere putem spune că în primele faze ale drumului roman ce traversează așezarea de la *Tibiscum-Iaz*, avem de-a face cu unul din drumurile interioare ale fortificației militare, mai bine zis o *via principalis*.

După înlăturarea gleei moderne în secțiunea S1/1991 am identificat un drum la nici 0,10 m adâncime cu o lățime de 7 m. Acesta se compune din pietriș nisip foarte bine tasat. Grosimea acestuia în profil are 1,10 m și are în componență patru straturi succesive de nisip, pietriș, peste care se află un strat de bolovani de râu, acoperit de pietrișul și pământul aflat sub glee.

O cercetare asemănătoare întreprinsă la același drum, dar, la aproximativ 50 m est, a fost făcută de către Petru Rogozea (Pl. II) în anul 1986, care ne-a pus la dispoziție documentația.

Surpriza cea mare a apărut la adâncimea de 1,40 m când a fost descoperit un nivel anterior drumului prezentat mai sus. Acest drum are o lățime de 4 m¹³ și se compune din strat de bolovani de râu și pietriș foarte bine tasați (Pl. VI/2). De o parte și de alta se găsesc rigolele pentru scurgerea apei.

După cum se prezintă planul fortificației de la *Tibiscum-Iaz* (Pl. II), cercetările efectuate în primele nivele au fost făcute în *raetentura* castrului, loc unde se găseau barăcile soldaților. Suprapunerea clădirii IV din piatră peste fortificația militară a îngădit foarte mult spațiul de cercetare, limitat doar la intervalul din interiorul încăperilor. Chiar și cu aceste inconveniente am reușit să identificăm două nivele de construcție în care au fost surprinse fundațiile barăcilor de lemn.

Cercetarea efectuată în caseta C5/1993 (Pl. III) la adâncimea de 1,80 m, între zidurile Z8 și Z9 a dus la descoperirea primelor fundații. Acestea au o lățime de 0,30-0,40 m și se compune din pământ brun roșcat, care acoperă șanțul acestor fundații cu o adâncime ce nu depășește 0,30 m. Așa cum se prezintă în plan, fundațiile au o formă dreptunghiulară, la colțuri descoperindu-se și urmele gropilor de par.

Fundațiile unei alte barăci de lemn au fost cercetate în caseta C8/1999, casetă care surprinde situația stratigrafică aflată în imediata apropiere a valului de nord. Și în cazul acestor fundații avem de-a face cu un șanț lat de 0,30 m și adânc de cca. 0,25 m, acoperit de pământ brun roșcat. În plan aceste fundații au fost descoperite între Z4 și martorul de pământ de la caseta C9/2000. În interiorul barăcilor am reușit să surprindem un nivel de călcare de cca. 0,10 m din lut galben amestecat cu nisip care acoperă stratul de pietriș și nisip aflat la bază.

Atât fundațiile cât și nivelul de călcare din interiorul barăcilor sunt acoperite de un strat compact de arsură și cenușă datorată unui puternic incendiu, care este acoperit la rândul său de un strat de nisip amestecat cu pământ, o nivelare a întregii suprafețe.

Aceiași situație stratigrafică a fost surprinsă și în caseta C9/2000 unde pot fi foarte bine observate primele nivele din faza I-a de lemn.

Materialul arheologic provenit de pe acest nivel se rezumă doar la câteva obiecte folosite de către militari printre care un pumnal din fier (Pl. VII/1), un vârf de lance (Pl. VII/3) sau o închizătoare de cataramă (Pl. VIII/9). O piesă deosebită o constituie moneda din bronz emisă în timpul împăratului Traian, care pe revers are reprezentat podul de la Drobeta inaugurat în anul 105 p.Chr.

Pentru moment încadrarea cronologică a acestei prime faze de lemn ridică o serie de probleme datorate în special cercetărilor încă insuficiente. Chiar și în acest caz presupunem ca o primă etapă a fortificației perioada cuprinsă între 106 p.Chr. dacă nu chiar în perioada dintre cele două războaie și anul 117/118 d.Chr. când sunt cunoscute distrugerile provocate de incursiunile sarmaților iazigy și ale dacilor liberi.

O a doua etapă în evoluția fortificației militare de la Tibiscum-Iaz o constituie refacerea barăcilor din lemn peste stratul de nivelare care acoperă prima etapă de locuire. Această situație stratigrafică a fost descoperită în toate casele și secțiunile cercetate.

Refacerea întregii fortificații presupune o reclădire a barăcilor și construcțiilor din interiorul acestui castru. Așa cum se prezintă situația stratigrafică în urma cercetărilor efectuate pe acest nivel, putem spune că acesta este cel mai consistent și reprezentativ strat arheologic.

În primul rând fundațiile barăcilor sunt mult mai groase și mai adânci decât în prima fază. Acestea au o grosime de 0,40 m și o adâncime de 0,20-0,30 m, iar șanțul acestora este acoperit de fragmente groase din chirpici cu urma parilor proveniți de la pereții construcțiilor. Nivelul de călcare din interiorul barăcilor se prezintă sub forma unui strat compact de lut bine ars, în urma incendiului care a devastat întreaga fortificație. Acest strat a fost descoperit la adâncimea de 1,40-1,50 m, în special în locurile unde a fost cercetat interiorul barăcii, secțiunea S1/1990, casele C3/1992, C5/1993 sau C9/2000. Podeaua din interiorul barăcii este acoperită de un strat de cca. 0,10 m de cenușă și bărne arse în care au fost surprinse „in situ” foarte mult obiecte.

Toată arsura și cenușa atinge în unele locuri o grosime de 0,30 m și este acoperită de un strat de cca. 0,25-0,35 m de dărâmtură din chirpici provenită de la pereții construcțiilor. Acest strat reprezintă faza de nivelare a întregii suprafețe din interiorul fortificației.

Această distrugere violentă a fost provocată de puternica invazie marcomanică din timpul împăratului Marcus Aurelius, când și castrul de la Tibiscum-Jupa suferă distrugerii majore. Acest eveniment este evocat de inscripția descoperită în curtea comandamentului castrului și datată în anul 165 p.Chr.¹⁴ La această descoperire se adaugă și piesele scoase la suprafață cu ocazia cercetărilor

arheologice desfășurate în punctul „Traianu”. Pentru a avea o cât mai bună imagine asupra evoluției fortificației de la Tibiscum-Iaz, în rândurile ce urmează vom prezenta doar câteva piese ce constituie repere cronologice sigure.

Bronzurile romane reprezintă o categorie aparte de material arheologic care este foarte bine reprezentat în descoperirile noastre, remarcându-se toarta unui vas cu reprezentarea unui silen¹⁵ sau un fragment de la o caserolă¹⁶. Deosebit de interesantă este și o fibulă din bronz cunoscută sub denumirea de „trompetenfibel” (Pl. VIII/3)¹⁷.

Ceramica „terra sigillata” este reprezentată de două vase ce au imprimată ștampila COMITALIS alături de IOVENTI¹⁸ și respectiv CERIALIS, provenind din atelierele de la Rheinzabern.

Alături de aceste piese deosebit de importante pentru o încadrare cronologică cât mai strictă au fost descoperite și foarte multe obiecte cu caracter militar. Din această categorie fac parte: pumnalul din fier (Pl. VII/1), vârful de săgeată¹⁹ (Pl. VII/2), vârful de lance (Pl. VII/3), fibulele din bronz (Pl. VIII/1,2), aplică emailată din bronz (Pl. VIII/3), capetele de curelușă²⁰ (Pl. VIII/10, 11), un însemn militar sub formă de greutate ce imită o ghindă (Pl. VIII/5), o bară ascuțită la capete și strunjită la mijloc (Pl. VIII/6), o bară din bronz sub forma unui cui folosită ca piesă de harnașament (Pl. VIII/8), închizătoare pentru cataramă (pl. VIII/7) aplici și țințe folosite de către militari și numeroasele plăcuțe și obiecte din bronz ce sunt dateate în prima jumătate a secolului al II-lea p.Chr.

Au mai fost descoperite și alte obiecte din bronz completate de cele două oglinzi fragmentare și atașul de vas oenochoe dateate în această perioadă. Numărul impresionant de fragmente provenite de la vasele de sticlă, bila de praștie și piatra folosită pentru ascuțit briciul completează imaginea de ansamblu a evoluției fortificației de la Tibiscum-Iaz.

În ceea ce privește cărămizile ștampilate acestea au apărut încă din prima fază de lemn și sunt reprezentate de cele trei fragmente de țigle imprimate cu ștampila C I .. (Pl. IX/1). Pentru prima jumătate a secolului al II-lea d. Chr. mai poate fi menționată și ștampila M(asy) (Pl. IX/2, citită probabil M(arcus) A.....Sy(rus)²¹ și nici de cum MARC(us) SYR(us)²² proprietar de cărămidărie și olărie „cunoscut până acum doar la Tibiscum”²³ (Sic!). Asocierea numelui unui proprietar de cărămidărie numelui MMACSVR, proprietar de *Figlinae Baetice* este cu totul și cu totul o ficțiune. Amfora descoperită în clădirea X face parte din tipul Dressel 20 și a fost confecționată în sudul Spaniei²⁴ pentru a transporta ulei de măsline. Ultimele două ștampile descoperite la Tibiscum-Iaz sunt reprezentate prin ștampila imprimată pe o țigla ce are inscripția A R F²⁵ datată la mijlocul secolului al II-lea p.Chr. (Pl. IX/4) și ștampila T L V ce a fost descoperită în arătură (Pl. IX/3).

Majoritatea opaițele romane descoperite sunt datate în prima jumătate a secolului al II-lea p.Chr.

O categorie aparte de piese databile în context larg o constituie monedele, subiect ce va fi tratat într-un volum separat. Numai în punctul „Traianu” au fost descoperite 105 monede emise între secolul I a.Chr și până în sec. IV p.Chr.

Nu putem încheia prezentarea așezării romane de la Tibiscum-Iaz fără a face câteva precizări de ordin cronologic.

1. Așezarea a fost fondată probabil în anul 106 d.Chr. servind ca incintă fortificată unde și-a avut garnizoana o cohortă ce și-a lăsat însemnele doar pe câteva cărămizi sub forma C I ... (Pl. IX/1).
2. Fortificația (faza a I-a) a fost realizată prin formă de castru militar de pământ având un sistem defensiv format din val (*agger*) și șanț de apărare (*fossa*) cu dimensiunile de 90 x 60 m.
3. O primă refacere (faza a II-a) a acestei fortificații este făcută în timpul împăratului Hadrian (117-138 p.Chr.) când probabil, după toate informațiile de care dispunem ar fi avut loc revolta dacilor liberi la care s-au alăturat sarmații iazigy, o revoltă de mari dimensiuni și consemnată prin inscripții descoperite la Tibiscum²⁶.
4. Existența fortificației este stopată de o distrugere de mari proporții cosemnată de noi prin descoperiri arheologice *in situ* și datată în timpul împăratului Marcus Aurelius (160-180 p.Chr.), întreaga incintă a fortificației este nivelată, șanțurile de apărare sunt acoperite (secțiunea S1/2001 (Pl. IV) sau servesc ca fundații pentru clădiri din piatră (caseta C1/1992).
5. După evenimentele petrecute în timpul lui Marcus Aurelius la Tibiscum-Iaz nu mai avem de-a face cu o organizare militară ci întreg terenul pe care a existat fortificația este destinat construcțiilor civile (publice sau private). În acest moment unitatea care a asigurat paza trecerii peste râul Timiș probabil a fost mutată în interiorul castrului mare de piatră de la Tibiscum-Jupa.

NOTE

- ¹ Doina Benea, P. Bona, *Tibiscum*, Ed. Museion, București 1994, p. 29-30. P. Bona, R. Petrovsky, Maria Petrovsky, *Tibiscum-cercetări arheologice* (I), în *ActaMN* XIX, Cluj-Napoca 1982, p. 311-330. Idem, *Tibiscum-cercetări arheologice* (II) (1976-1979), în *ActaMN* XX, Cluj-Napoca 1983, p. 405-432.
- ² Doina Benea, *Vicus Tibiscensis. Contribuții la istoria viciilor militari din Dacia*, în *SCIVA* 44, 3, București 1993, p. 267-291. Doina Benea, Mariana Crănguș, *Evoluția vicus-ului de la Tibiscum în sec. II-III. Cu privire la principalele căi de acces în așezare*, în *Sargetia* XXX, Deva 2001-2002, p. 181-187, fig. 1.
- ³ A. Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, *Cercetările arheologice de la Tibiscum în perioada 1990-1992*, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila 1996, p. 64, punct 146.
- ⁴ A. Ardeț, *Le municipe romaine de Tibiscum*, în *Le Politique Edilitaire dans les Provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 84, Pl. III/1.
- ⁵ Idem, *Tibiscum. Sector oraș roman. Cercetări arheologice 1993*, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993, Satu-Mare 1994*, p. 66, punct 140.
- ⁶ A. Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, *Cercetările arheologice de la Tibiscum-Iaz*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 1999*, București 2000, p. 46, punct 70.
- ⁷ A. Ardeț, *Tibiscum. Sector oraș roman. Cercetările arheologice din 1993*, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993, Satu-Mare 1994*, p. 66, punct 141.
- ⁸ Idem, *Limitele orașului roman Tibiscum*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei*, Cluj-Napoca 1994, p. 61-65, Pl. III.
- ⁹ M. Moga, *Știri noi despre garnizoana militară de la Tibiscum*, în *Tibiscus* III, Timișoara 1974, p. 130-131, Pl. XIX, fig. 2., *I.D.R.* III/1, nr. 252.
- ¹⁰ I. Mitrofan, S. Cociș, *Fibule romane de la Micăsasa*, în *ActaMN* 32/I, Cluj-Napoca 1995, p. 431-449.
- ¹¹ A. Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, *Cercetările arheologice de la Tibiscum-Iaz*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001*, București 2002, p. 78-80.
- ¹² A. Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, *Tibiscum. Sector oraș roman*, în *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995*, Brăila 1996, p. 68-69, punct 77.
- ¹³ A. Ardeț, *Le municipe romain de Tibiscum*, în *Le Politique Edilitaire dans les Provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 84, Pl. III.
- ¹⁴ M. Moga, I. I. Rusu, *op.cit.*, nr. 2., M. Moga, *Știri noi despre garnizoana militară de la Tibiscum*, în *Tibiscus* III, Timișoara 1974, p. 129-130, Pl. XIX., *I.D.R.* III/1, 130, fig. 99.
- ¹⁵ Lucia Carmen Ardeț, *O protomă dionisiacă descoperită la Tibiscum*, în *AnB*, V, Serie nouă, Timișoara 1997, p. 79-81.
- ¹⁶ Idem, *Un fragment de caserolă romană din bronz descoperită la Tibiscum*, în *Banatica*, 2003 (sub tipar).
- ¹⁷ A. Ardeț, *Le municipe romain de Tibiscum*, în *Le Politique Edilitaire dans les Provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 84, pl. III/2.
- ¹⁸ Idem, *Un vas terra sigillata de tip Westerndorf descoperit la Tibiscum.-Ein in Tibiscum entdecktes Terra sigillata Gefäß Typ Westerndorf*, în *Tibiscum* X, Caransebeș 2000, p. 305-313.
- ¹⁹ W. Hübener, *Die Römischen matalffunde von Augsburg-Oberhausen. Ein Katalog*, München 1973, 29, pl. 7/3.
- ²⁰ L. Petculescu, *Military equipment graves in Roman Dacia*, în *Journal of roman Military Equipment Studies*, Vol. 6, Leiden 1994, p. 115-123, pl. 1/3-4.
- ²¹ *I.D.R.* III/1., 262, fig. 178.
- ²² Doina Benea, P. Bona, *op.cit.*, p. 93.
- ²³ *Ibidem*, p. 71.
- ²⁴ A. Ardeț, *Römische Amphoren aus Spanien und Italien in Dakien*, în *Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta* 36, Abingdon 2000, p. 487, Abb. 2/3.
- ²⁵ Idem, *Noi ștampile tegulare descoperite recent la Tibiscum*, în *Tibiscum*, 9, 1998 (sub tipar).
- ²⁶ *I.D.R.* III/1, 131, fig. 100.

BIBLIOGRAFIE

- Ardeț 1993 A. Ardeț, *Le municipes romaine de Tibiscum*, în *Le Politique Edilitaire dans les Provinces de L'Empire Romain*, Cluj-Napoca 1993, p. 83-88.
- Ardeț 1994 A. Ardeț, *Tibiscum. Sector oraș roman. Cercetări arheologice 1993*, în *Cronica cercetărilor arheologice*. Campania 1993, Satu-Mare, 1994, p. 66, punct 141.
- Ardeț 1994 A. Ardeț, *Limitele orașului roman Tibiscum*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei*, Cluj-Napoca 1994, p. 61-65.
- Ardeț 1997 Lucia Carmen Ardeț, *O protomă dionisiacă descoperită la Tibiscum*, în *AnB*, SN, V, Timișoara, 1997, p. 79-81.
- Ardeț 1998 A. Ardeț, *Noi ștampile tegulare descoperite recent la Tibiscum*, în *Tibiscum*, 9, 1998 (sub tipar).
- Ardeț 2000 A. Ardeț, *Un vas terra sigillata de tip Westerndorf descoperit la Tibiscum.-Ein in Tibiscum entdecktes Terra sigillata Gefäß Typ Westerndorf*, în *Tibiscum*, X, Caransebeș 2000, p. 305-313.
- Ardeț 2000 A. Ardeț, *Römische Amphoren aus Spanien und Italien in Dakien*, în *Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta* 36, Abingdon, 2000, p. 487-489.
- Ardeț 2003 Lucia Carmen Ardeț, *Un fragment de caserolă romană din bronz descoperită la Tibiscum*, în *Banatica*, 2003 (sub tipar).
- Ardeț-Ardeț 1996 A. Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, *Tibiscum. Sector oraș roman*, în *Cronica cercetărilor arheologice*. Campania 1995, Brăila, 1996, p. 68-69, punct 77.
- Ardeț-Ardeț 1996 A. Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, *Cercetările arheologice de la Tibiscum în perioada 1990-1992*, în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, p. 64, punct 146.
- Ardeț-Ardeț 2000 A. Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, *Cercetările arheologice de la Tibiscum-Iaz*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Campania 1999, București, 2000, p. 46, punct 70.
- Ardeț-Ardeț 2002 A. Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, *Cercetările arheologice de la Tibiscum-Iaz*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Campania 2001, București, 2002, p. 78-80.
- Benea 1993 Doina Benea, *Vicus Tibiscensis. Contribuții la istoria vici-lor militari din Dacia*, în *SCIVA*, 44, 3, București 1993, p. 267-291.
- Benea-Bona 1994 Doina Benea, P. Bona, *Tibiscum*, Ed. Museion, București 1994, p. 29-30.
- Benea-Crânguș 2001-2002 Doina Benea, Mariana Crânguș, *Evoluția vicus-ului de la Tibiscum în sec. II-III. Cu privire la principalele căi de acces în așezare*, în *Sargetia*, XXX, Deva, 2001-2002, p. 181-187, fig. 1.
- Bona-Petrovsky -Petrovsky 1982 P. Bona, R. Petrovsky, Maria Petrovsky, *Tibiscum-cercetări arheologice (I)*, în *ActaMN*, XIX, Cluj-Napoca, 1982, p. 311-330.
- Bona-Petrovsky -Petrovsky 1983 P. Bona, R. Petrovsky, Maria Petrovsky, *Tibiscum-cercetări arheologice (II)* (1976-1979), în *ActaMN*, XX, Cluj-Napoca, 1983, p. 405-432.
- Hübener 1973 W. Hübener, *Die Römischen matalalfunde von Augsburg-Oberhausen. Ein Katalog*, München 1973.
- I.D.R 1977 *Inscriptiones Daciae Romanae*, Vol. III/1, București 1977
- Mitrofan-Cociș 1995 I. Mitrofan, S. Cociș, *Fibule romane de la Micăsasa*, în *ActaMN*, 32/I, Cluj-Napoca, 1995, p. 431-449.
- Moga 1994 M. Moga, *Știri noi despre garnizoana militară de la Tibiscum*, în *Tibiscum*, III, Timișoara, 1974, p. 130-131, Pl. XIX, fig. 2.
- Moga-Rusu 1974 M. Moga, I. I. Rusu, *Lapidarul Muzeului Banatului (ghid)*, Timișoara 1974.
- Petculescu 1994 L. Petculescu, *Military equipment graves in Roman Dacia*, în *Journal of roman Military Equipment Studies*, Vol. 6, Leiden, 1994, p. 115-123.

A NEW ROMAN MILITARY FORTIFICATION DISCOVERED IN TIBISCUM-IAZ

Summary

The Roman archeological complex from Tibiscum (county Caraș-Severin) lies on a surface of approximately 40 ha, within the territory of Caransebeș and of the commune Obreja, the village of Iaz, county Caraș-Severin.

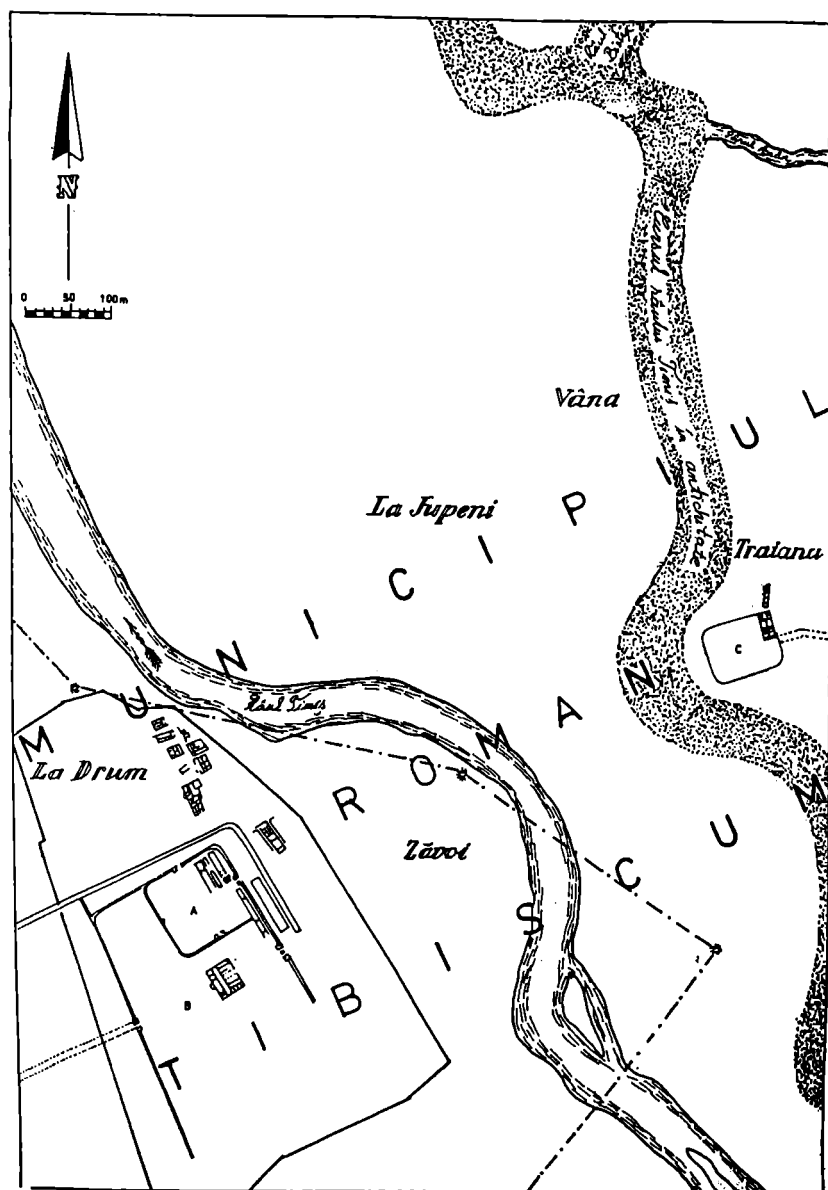
This paper is based on research initiated in 1990 at the location "Traianu" situated within the village of Iaz, where archeologists exhaustively examined a Roman building made of river stones bound with mortar, having the dimensions of 32 by 14 m.

This building was erected over a military fortification built in Tibiscum at the beginning of the 2nd century A.D.

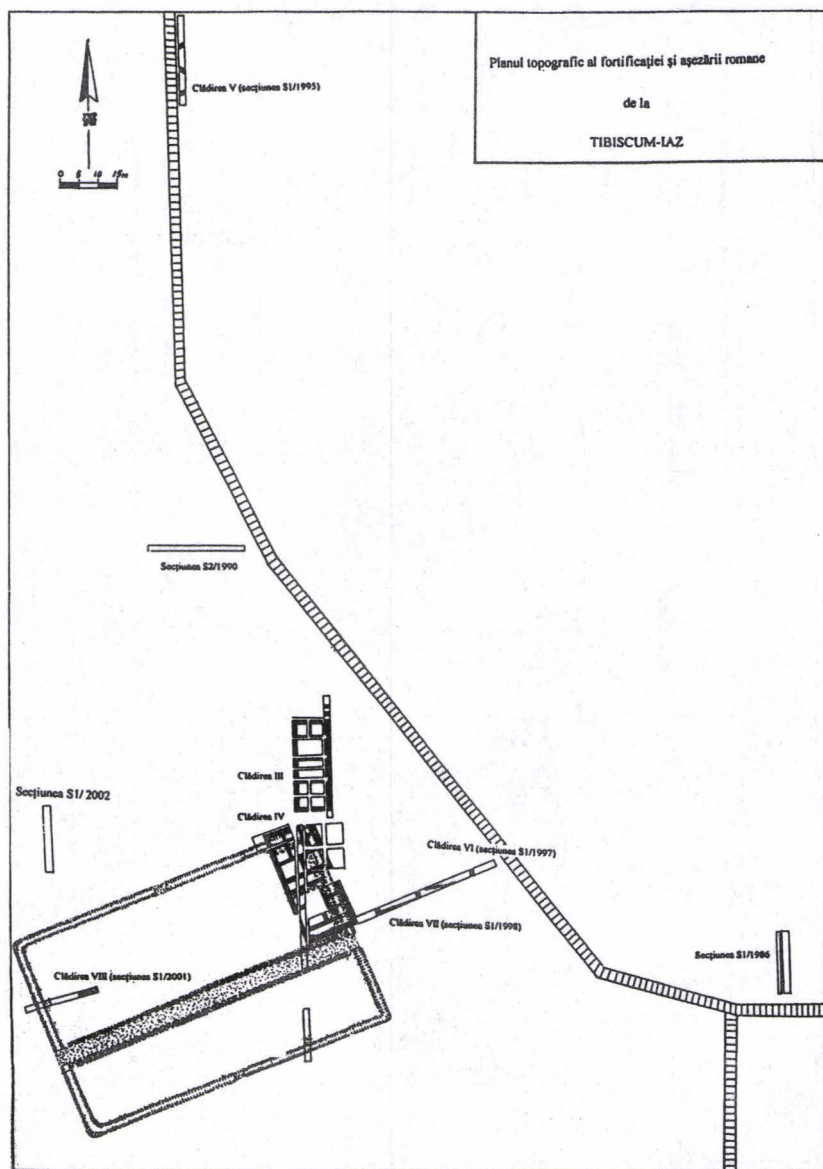
The fortification was built to protect the Roman road connecting the Danube with the capital of the province of Dacia, the Colonia Augusta Dacica Ulpia Traiana Sarmizegetusa. The fortification elements are represented by a moat (*fossa*), the berm and the mound (the *agger*), found on all four sides.

The dimensions are of 60 by 90 m, and up to now we succeeded in examining the defensive system and part of the road crossing the fortification from the east to the west (*via principalis*) and also part of the foundations of the wooden barracks that were found in the *raetentura* and the latera of the *praetora*.

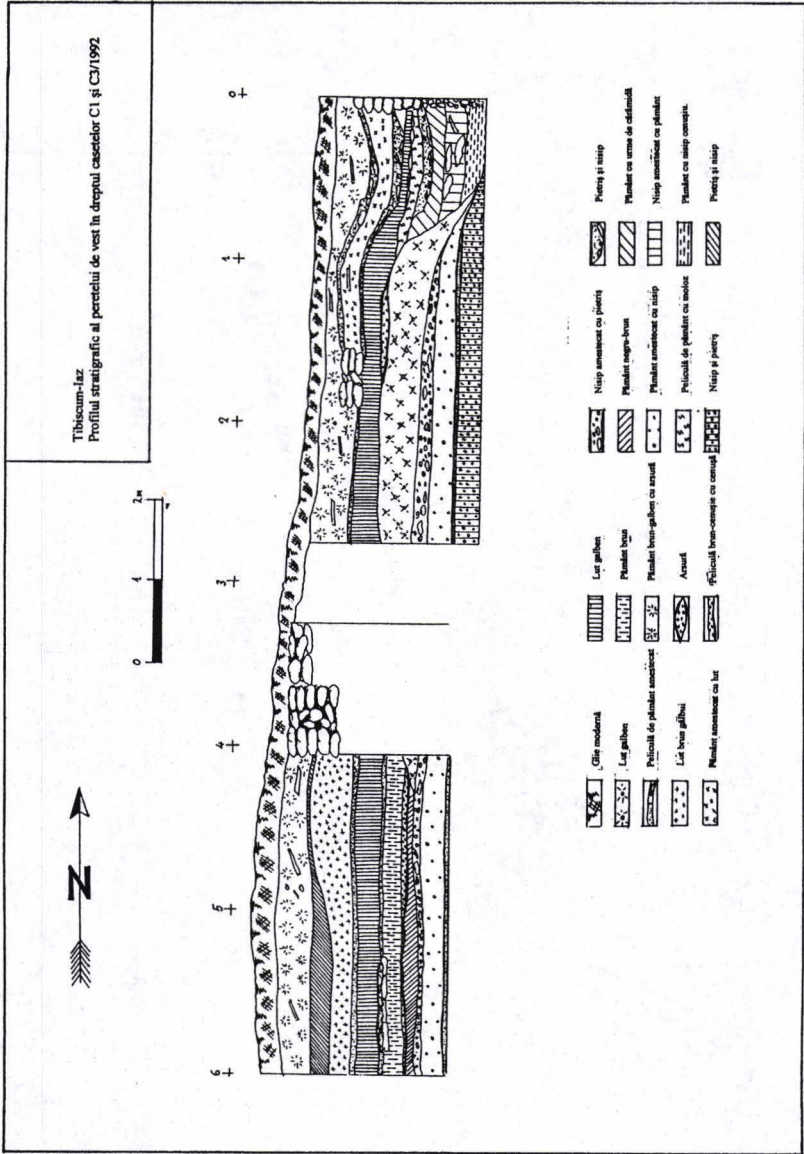
From a stratigraphic point of view the fortification has two wood phases dated in the 1st half of the 2nd century A.D. As to the troop living in the fortification (only two tiles with the letters C I imprinted on them were discovered) we assume it could have been Cohors I sagittariorum (C I S).

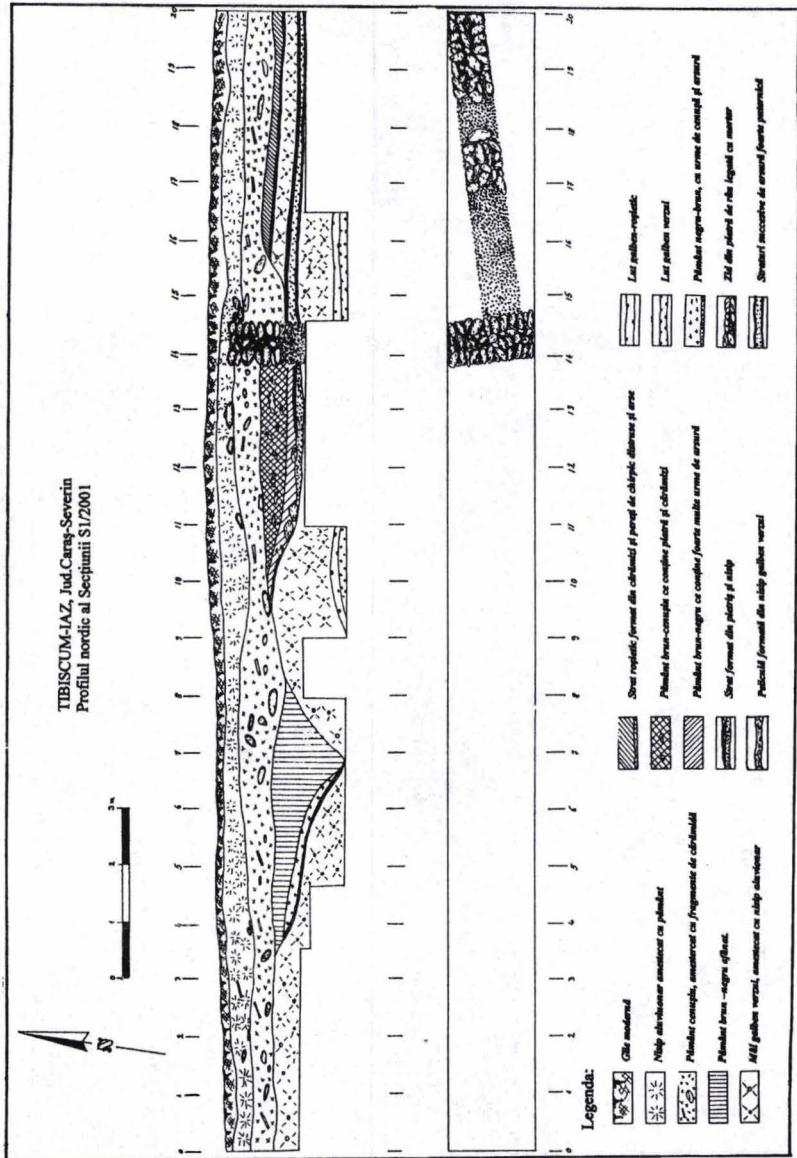
Pl. I. Harta obiectivelor arheologice de la Tibiscum.

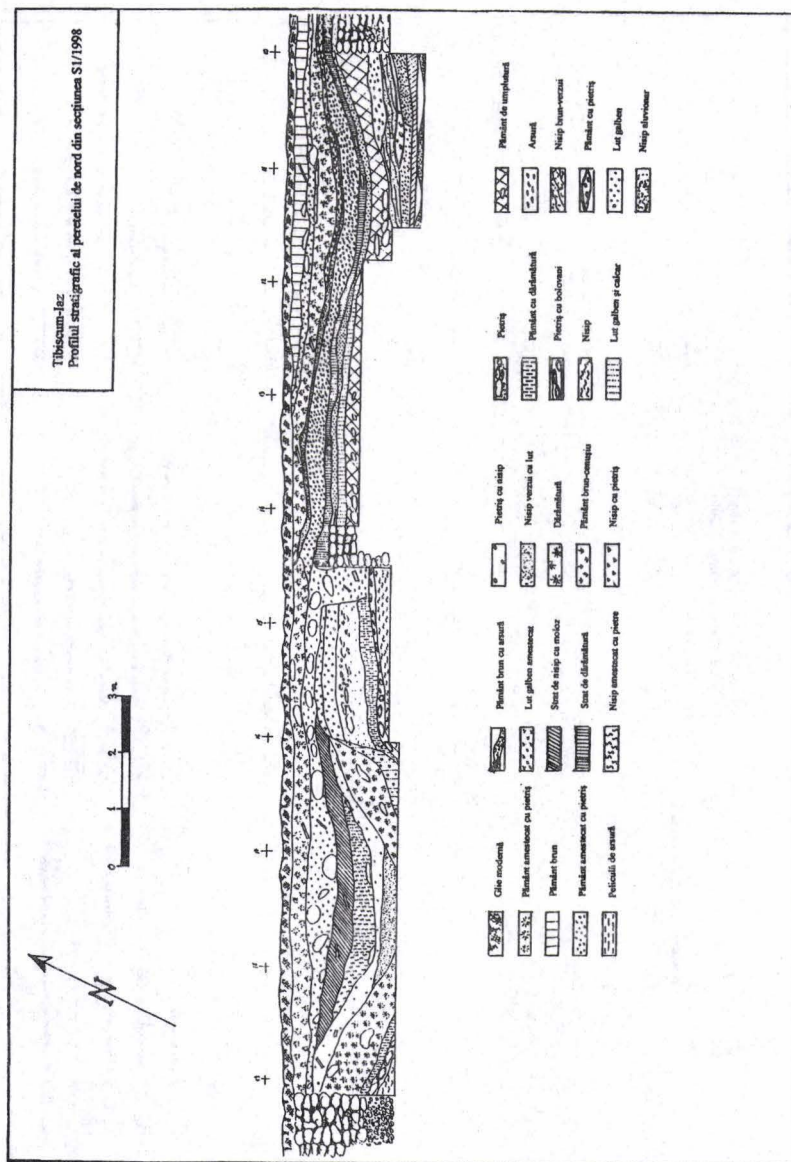
Pl. II. Planul topografic al fortificației și așezării romane de la Tibiscum-Iaz.

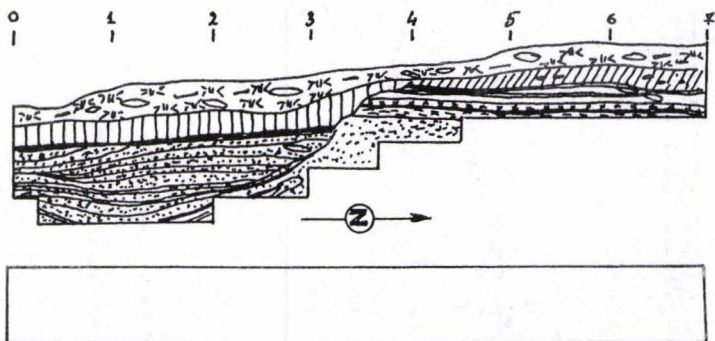
Pl. III. Tibiscum-Iaz. Detaliu asupra profilului stratigrafic de vest al casetelor C1-C3/1992.

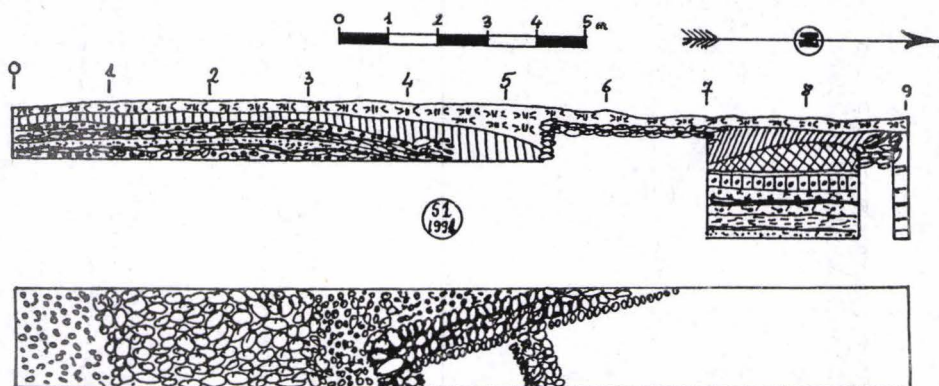
Pl. IV. Tibiscum-Iaz. Profilul stratigrafic de nord al secțiunii S1/2001.

Pl. V. Tibiscum-Iaz. Profilul stratigrafic al peretelui de nord din secțiunea S1/1998.

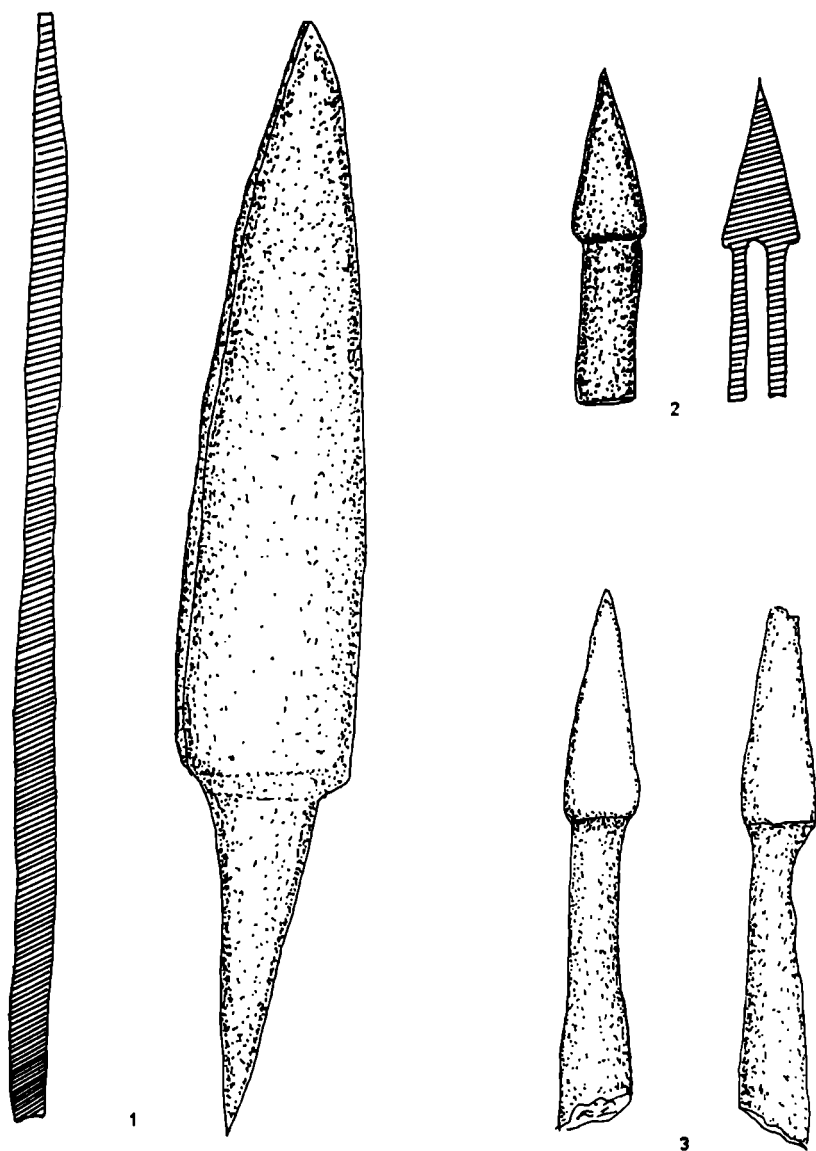

1

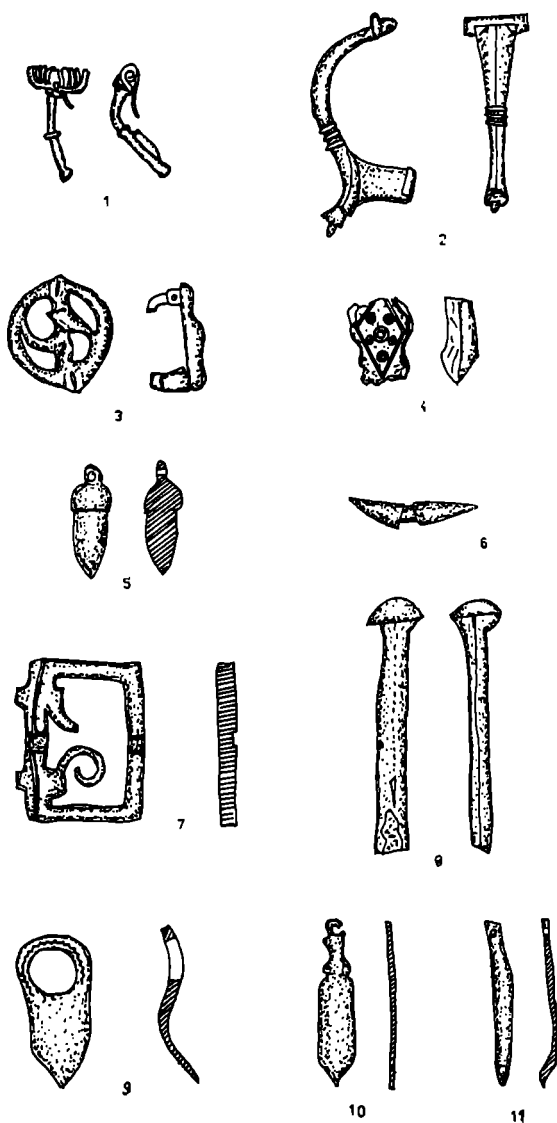

2

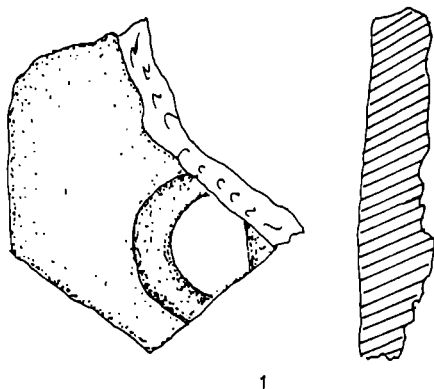
Pl. VI. Tibiscum-Iaz. 1. Profilul stratigrafic de vest în secțiunea S1/1993;
2. Profilul stratigrafic de vest al secțiunii S1/1991.

Pl. VII. Tibiscum-Iaz: 1. Pumnal din fier., 2. Vârf de săgeată., 3. Vârf de lance (hasta).

Pl. VIII. Tibiscum-Iaz. 1. Fibulă din bronz., 2. Fibulă din bronz., 3. Fibulă din bronz., 4. Aplică din bronz emailată., 5. Aplică din bronz., 6. Aplică din bronz., 7. Cataramă., 8. Țintă din bronz., 9. Închizător de cataramă din bronz., 10. Capăt de curelușă., 11. Capăt de curelușă.

1

2

3

4

Pl. IX. Tibiscum-Iaz: 1. Țiglă ce are imprimată șampilă C I...., 2. Fragment de țiglă ce are imprimată șampilă M(asy)., 3. Fragment de țiglă ce are imprimată șampilă TLV., 4. Cărămidă ce are imprimată șampilă ARF.

CULTUL ZEIȚEI HECATE ÎN DACIA ROMANĂ

Atalia Ștefănescu

Hecate, considerată de unii zeiță de origine tracică, asemănătoare lui Bendis, de alții o divinitate greacă, a fost în religia romană, într-o primă etapă, zeița femeilor, simbol al sângelui menstrual și al lichidului foetal¹. Hesiod spune legat de fiica lui Perses și Phoebe că “marea cea stearpă, pământul se află sub brațu-i puternic. Chiar de la ceru-nstelat primise onoruri mai multe, rang mai de frunte având, printre zeii fără de moarte”². Același autor spune că “din vechime-i cinstită ca doică a lumii de tineri”³. Zeița asigura prosperitatea materială, victoria în bătălii, elocința la adunările politice.

Epitetul *trivia*, care îi este frecvent atribuit (ca urmare a reprezentării sale cu trei corpuri), se datorează calității sale de zeiță a cerului, pământului și infernului, a nopții, vrăjitoriei și răscrucilor⁴. *Hecate Triformis* întruchipează astfel atributele Dianei de divinitate terestră, protectoare ale porților (apare cu chei și frânghii), ale Lunei ca divinitate celestă (cu disc lunar pe cap) și ale Hecatei ca divinitate infernală, a magiei (cu șerpi, trident, făclii, săbii, pumnale, bice)⁵. Uneori apare chiar în ipostaza de iapă, cătea sau lupoaică⁶.

Ca zeiță a magiei numele său s-ar traduce “cea care lucrează de departe”. Animalul său favorit era câinele, în cinstea sa chiar sacrificându-se câini, legat de credința potrivit căreia atunci când Hecate aduce moartea, câinele o adulmecă și urlă la lună⁷.

Privitor la cultul Hecatei în Dacia, reprezentările sale nu sunt numeroase. Ea apare în două ipostaze: pe reliefuri și sub formă de statui. Pe reliefuri este reprezentată întotdeauna din față, cu trupul central înfățișat în întregime, celelalte două trupuri fiind redată prin cele două capete văzute din profil, uneori și cu o parte din corp, de o parte și de alta a figurii centrale. Pe statui cele trei ipostaze sunt distincte, în jurul unui trunchi de copac, spate în spate⁸.

Cunoaștem până în prezent în jur de 20 de reprezentări ale zeiței în Dacia. Dintre acestea, cinci reliefuri și două statui provin de la Ulpia Traiana; urmează Sucidava cu două reliefuri, o statuie și un tipar de teracotă, Drobeta, Romula, Mehadia și Dierna cu câte un relief, o statuie la Ocna Mureșului și alte două reliefuri găsite în Oltenia (pentru reprezentări vezi catalogul). Se cunoaște și o reprezentare pe o gemă, probabil întrebuințată ca talisman contra ciupiturilor sau mușcăturilor⁹.

În toate cazurile este înfățișată ca *Hecate Triformis* (figura din mijloc se crede că semnifică luna plină, iar celelalte două fazele lunii). Zeița apare cu veșmânt lung, ținând în mâini făclii, bici, pumnal, șerpi¹⁰.

Este necesar să amintim o reprezentare controversată, provenind de la Aquae (Pl. I/1), pe care apare redată o figură feminină în ipostaza *triformis*, având dedesubt inscripția DOMNA PLA / CIDA VA(lerius) MEXY / VOTVM (posuit).

Una dintre ipotezele formulate în legătură cu această reprezentare este legătura cu cultul zeiței Hecate. Silviu Sanie¹¹ respinge atribuirea reliefului zeiței Hecate, considerând că se potrivește mult mai bine cu Isis. Epitetul Placida poate fi mai ușor, în accepțiunea autorului, asociat lui Isis decât lui Hecate. În plus, pornind de la *Metamorfozele* lui Apuleius, S. Sanie afirmă asocierea-identificare a lui Hecate cu Isis. Un alt argument în favoarea aserțiunii sale ar fi acela că, chiar dacă reprezentarea figurativă sugerează pe Hecate, se cunosc și alte cazuri de reprezentări care nu corespund inscripțiilor ce le-au fost asociate (?).

Alte teorii în legătură cu relieful în discuție au mai fost formulate și de alți autori, între care D. Tudor, care o identifica cu Venus. Autorii IDR, unde a fost publicată de asemenea tăblița¹², consideră că reprezentarea se referă la *Hecate Triformis*. Zeița de pe relieful de la Aquae a fost identificată cu Hecate și de către M. Macrea sau A. Bodor.

Descrierea piesei și ideea atribuirii sale cultului lui Hecate apar la Gabriella Bordenache¹³. Plăcuța votivă trapezoidală (marmură; stare bună de conservare; h=19 cm; Muz. Național de Antichități, inv. 890), cu partea superioară rotunjită, înfățișează un personaj feminin situat între două altare, cu chiton și *apoptygma* cu mâneci scurte, cu polos pe cap. Fețele laterale nu apar ca de obicei din profil, ci din față. Zeiței îi lipsesc atributele obișnuite. Doar chipul central are degetele împreunate, cu excepția degetului mare și a celui mic, care sunt depărtate într-o postură apotropaică.

Ipostaza în care apare personajul de pe plăcuța votivă sugerează, cel mai bine, pe Hecate. O altă teorie nu ni se pare, la ora actuală, mai potrivită. La aceasta contribuie și analogiile piesei de la Aquae cu o tăbliță provenind de la Durostorum, pe care figura centrală a zeiței Hecate ține în mâinile lăsate în jos două torți, figurile laterale fiind redată din față (Pl. I/2)¹⁴.

Un fragment de relief provenind din castrul de la Barboși, recent publicat de Silviu Sanie, mai păstrează doar o parte din imaginea zeiței *Hecate triformis* (Pl. I/3), cu jumătatea inferioară a două personaje feminine cu chiton, o mână „în care ține un șarpe și ceva mai sus, o altă mână din care s-a păstrat doar palma strânsă pe un pumnal. Jos ar exista spațiul pentru ilustrarea unui altar sau unui câine”¹⁵. Dacă reîntregirea propusă de S. Sanie este viabilă, fragmentul de la Barboși prezintă analogii cu piesa de la Aquae, argumentând o dată în plus atribuirea acestui relief zeiței Hecate.

O altă piesă la care dorim să ne referim (Pl. I/4), deși nu provine de pe teritoriul Daciei, este un relief descoperit la Tomis, în prezent la Muzeul Național de Istorie a României. În momentul publicării acestui relief, autorii afirmau că „brațele susțin atribute specifice: două facle întoarse în jos, un pumnal, un flagel, o pasăre și un buchet de flori”¹⁶. La o analiză mai atentă a reprezentării se poate observa însă că nu este vorba despre flori sau pasăre, ci despre o pateră și un ciocan, atribute specifice zeiței Hecate.

În ceea ce privește inscripțiile dedicate zeiței, se cunoaște o inscripție la Sarmisegetusa (altar; marmură; 102 x 46 x 37 cm; Muz. Sarmisegetusa)¹⁷, pusă pentru Dea Aechatae de către Aerenius Gemellinus, în calitate de tribun, pentru sănătatea soției sale, Aelia Saturnina, “statum coniugis redemit ex visu” (sănătatea soției a răscumpărat-o în urma unui vis bun). Dedicantul ne este cunoscut dintr-o altă inscripție, tot de la Sarmisegetusa¹⁸, pusă pentru Deo Aeterno, în calitate de *vir egregius*, deci avem de-a face cu un cavaler, *procurator augustorum nostrorum trium* (ceea ce ne oferă ca element de datare anul 211 p.Chr.).

Majoritatea monumentelor, epigrafice sau anepigrafice, referitoare la zeița Hecate descoperite în Dacia se datează în secolul III p.Chr. Nu putem trece cu vederea faptul că principala formă de reprezentare a zeiței Hecate este tăblița votivă de mici dimensiuni, posibil legată de practica antică de a pune astfel de tăblițe la încrucișările de drumuri, cu rol protector (nici una dintre piese nu beneficiază de un context arheologic clar, toate fiind descoperiri întâmplătoare realizate în apropierea unor orașe sau localități mai importante, deci și în apropierea unor căi de comunicație – posibil indiciu în favoarea ipotezei susținute de noi). Dacă aceste reprezentări ale zeiței Hecate sunt sau nu legate de practici magice sau vrăjitoarești, nu putem, în acest stadiu al cercetărilor, să apreciem. Indubitabilă rămâne complexitatea acestui cult, care face legătura între celest, terestru și infernal și care, credem noi, nu și-a dezvăluit încă toate tainele.

Catalogul descoperirilor legate de cultul zeiței Hecate în Dacia romană

Pentru descrierea pieselor în cadrul catalogului vom folosi următorul sistem: material, stare de conservare, dimensiuni, descriere, loc de descoperire, loc de păstrare, bibliografie, date, analogii.

1. Relief: marmură; stare bună; 20,5 x 12 cm; zeița apare frontal, cu celelalte două figuri abia sugerate; ține un cuțit în mâna dreaptă și un bici în mâna stângă; descoperire întâmplătoare la Ulpia Traiana Sarmisegetusa; București (nr. inv. 18713); Alicu, Dorin, Pop, Constantin, Wollmann, Volker, *Figured Monuments from Ulpia Traiana Sarmisegetusa*, BAR International Series 55, 1979, p. 30, pl. VII; sec. III p.Chr.

2. Relief: marmură; stare bună; 21,4 x 14,1 x 1,5 cm; zeița apare redată în postura *triformis*; ține o torță în sus cu mâna stângă și una în jos cu mâna dreaptă; celelalte două figuri par a avea aceleași attribute; toate trei par a avea *calathos*; descoperire întâmplătoare la Ulpia Traiana Sarmisegetusa; Deva (nr. inv. 211); Alicu, Pop, Wollmann, *op.cit.*, p. 31, pl. VII; sec. III p.Chr.

3. Relief: marmură; stare bună; 32,5 x 21,9 cm; figura centrală a zeiței ține torțe în ambele mâini; zeița are păr buclat, acoperit de *calathos*; celelalte două figuri sunt redade din profil; în mâna dreaptă ține un cuțit, iar în stânga torța întoarsă; descoperire întâmplătoare la Ulpia Traiana Sarmisegetusa; Deva (nr. inv. 210); Alicu, Pop, Wollmann, *op.cit.*, p. 32, pl. VII; sec. III p.Chr.

4. Statuie: marmură; stare bună; h=130 cm; zeița, cu *chiton* și *himation* ține torța în mână (în cazul figurii centrale), respectiv biciul; descoperire întâmplătoare la Ulpia Traiana Sarmisegetusa; Deva (nr. inv. 233); Alicu, Pop, Wollmann, *op.cit.*, p. 33; Miclea, Ion, Florescu, Radu, *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Daco-romanii*, vol. 2, București, 1980, fig 27; sec. II-III.; lucrare provincială prin disproporția mâinilor (Pl. I/5)

5. Relief: marmură; -; 45 x 30 x 2 cm; zeița ține torțe în mâini; reprezentarea este însoțită de următoarea inscripție: HILARE VOCATA DEPPIA GIDE EX VOTO POSVIT; descoperire întâmplătoare la Ulpia Traiana Sarmisegetusa; pierdută; Alicu, Pop, Wollmann, *op.cit.*, p. 34; sec. II-III.

6. Fragment statuar: marmură; -; -; -; descoperită la Ulpia Traiana Sarmisegetusa; pierdută; Alicu, Pop, Wollmann, *op.cit.*

7. Relief: -; -; -; figura centrală poartă *chiton* lung, prins sub sâni (Pl. II/6); ține în mâini două torțe orientate în jos, deasupra a două altare; de-o parte și de alta a ei se află doi câini; celelalte două figuri sunt redată prin capete, brațe și parte din corp; figura din stânga are în mâini o cheie și o flacăără în sus, iar cea din dreapta un pumnal și un câine; deasupra capului figurii centrale se află cornul lunii; Ulpia Traiana Sarmisegetusa; -; Bodor, Andras, *Die griechisch romische Kulte in der Provinz Dacia und das Nachwirken der einheimischen Traditionen*, în *ANRW*, 2/18, 2, 1989, p. 1126, pl. VII, fig. 18; piesa are analogii cu o tăbliță de la Tomis, datând din secolul III (Pl. II/7), pe care zeița este îmbrăcată în *chiton* lung, dublu, prins cu o cingătoare sub sâni; figura centrală are de asemenea deasupra capului cornul lunii, iar în mâini ține două făclii aprinse deasupra a două altare; de-o parte și de alta se află două animale, fie doi câini, fie un câine și un căprior; figura din dreapta are în mâini pumnal și un șarpe, iar cea din stânga o cheie și o făclie în sus¹⁹, totodată prezintă analogii și cu o altă tăbliță, cu loc de descoperire necunoscut (Pl. II/8)²⁰; pe baza acestor analogii putem concluziona utilizarea de către meșteri a aceluiași model pentru realizarea celor trei piese.

8. Statuie: marmură; fragmentară, lipsind partea inferioară și unul dintre antebrate; 140 x 90 cm; două trupuri au *chiton* răsfânt și strâns sub sâni; al treilea corp este prelucrat asemănător lui Artemis din Efes sau Venus de la Afrodisia, având în registrul superior pe Hermes și Telefos, în registrul al doilea pe Telefos și ursitoarele, în registrul al treilea pe Demeter și Kore, iar jos un dans ritual (Pl. II/9); Salinae; Muz. Brukenthal, A3444; Gramatopol, Mihai, *Arta romană în România*, București, 2000, p. 256; Bodor, Andras, *op.cit.*, p. 1126; Miclea, Ion, Florescu, Radu, *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Daco-romanii*, vol. 2, București, 1980, fig. 292, 293.

9. Relief: marmură; fragment, parte superioară arcuită; 15 x 8 x 30 cm; *Hecate Triformis* cu *modius* pe fiecare cap și câte un bici în formă de șarpe în cele două mâini rămase; Oltenia (?); -; Tudor, Dumitru, *Monuments de pierre de la collection Cezar Bolliac au Musee National des Antiquites de București*, în *Dacia*, IX-X, 1941, p. 417, fig. 12/2.

10. Relief: marmură; fragment, parte inferioară; 0,115x0,15 m; Hecate între doi câini; Oltenia (?); -; Tudor, D., *op.cit.*, p. 417, fig. 12/3.

11. Tipar: teracotă; -; -; Hecate apare cu pumnal, flacăără și bici; Sucidava; -; Bodor, A., *op.cit.*, p. 1127; Tudor, Dumitru, *Oltenia romană*, Ed. IV, București, 1978, p. 373

12. Statuie: marmură; fragment; -; -; Sucidava; -; Bodor, A., *op.cit.*, p. 1127

13. Relief: -; -; -; Hecate apare cu făclii, pumnal, spice de grâu și un câine; Dierna; -; Bodor, A., *op.cit.*, p.1127

14. Relief: marmură; stare foarte bună de conservare; 0,23 x 0,21 x 0,03 m; cele trei figuri au deasupra capului cornul lunii; din figurile laterale nu se observă decât capetele și brațele; figura centrală ține două făclii aprinse deasupra a două altare; figura din stânga ține un ciocan și, probabil, o făclie îndreptată în sus, în timp ce cea din dreapta un șarpe și un pumnal; de o parte și de alta se află un câine și un câprior; Drobeta (Pl. II/10); -, Tudor, D., *op.cit.*, p. 373, fig. 106,2; Tocilescu, Gr., *op.cit.*, p. 508-809, fig. 5; sec. III p.Chr.

15. Relief: -, fragment; -, -, Romula; -, Tudor, D., *op.cit.*, p. 373

16. Relief: ceramică; -, -, Sucidava; -, Toropu, Octavian, Tătulea, Corneliu, *Sucidava-Celei*, București, 1987, p. 164

17. Relief: marmură; fragment; -, -, Sucidava; -, Toropu, Tătulea, *op.cit.*, p. 164

18. Statuetă: calcar poros; stare bună de conservare, slabă calitate artistică, producție provincială; h=28 cm; cele trei ipostaze ale Hecatei sunt redată spate în spate, ținând torți în mâini; cele trei personaje poartă chiton strâns sub sâni cu o centură și *calathos* sau *modius* pe cap; figura centrală, cea mai bine păstrată, ține în mână o pasăre (porumbel?); Mehadia; Muz. Banatului (nr. inv. 6501); Benea, Doina, *Hecate Triformis de la Mehadia*, în *Școala Mehedințului*, 11, 1997, p. 4-5.

NOTE

¹ Gramatopol, Mihai, în *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982, s.v. "Hecate"

² Hesiod, *Theogonia*, 418-420

³ Hesiod, *Theogonia*, 457

⁴ Bodor, Andras, *Die griechisch romische Kulte in der Provinz Dacia und das Nachwirken der einheimischen Traditionen*, în *ANRW*, 2/18, 2, 1989, p. 1126

⁵ Covacef, Zaharia, *Arta sculpturală în Dobrogea romană, secolele I-III*, Cluj-Napoca, 2002, p. 137; Tocilescu, Gr., *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități. Partea II. Monumentele sculpturale*, București, 1908, p. 504-505

⁶ Grimal, Pierre, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, București, 2001, s.v. „Hecate”

⁷ Kernbach, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, Ed. Albatros, București, 1997, s.v. "Hekate"

⁸ Covacef, Zaharia, *op.cit.*, p. 137

⁹ Gramatopol, Mihai, *Arta romană în România*, București, 2000, p. 114

¹⁰ Bodor, Andras, *op.cit.*, p. 1126

¹¹ Sanie, Silviu, *Dea Placida*, în *AMN*, XI, 1974, p. 111-113

¹² *IDR* II, 144

¹³ Bordenache, Gabriella, *Domna Placida*, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 315-318

¹⁴ Culică, Vasile, *Plăci votive și reprezentări sculpturale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele și din teritoriul municipiului Durostorum*, în *SCIVA*, 31, 3, 1980, p. 464

¹⁵ Sanie, Silviu, *Fragmente de reliefuri cultuale și statuete descoperite în așezarea romană de la Barboși-Galați*, în *ArhMold*, XXIII-XXIV, 2000-2001, p. 314, nr. 2, Pl. I/2, IV/3

¹⁶ Miclea, Ion, Florescu, Radu, *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Daco-romanii*, vol. 2, București, 1980, p. 151, fig. 531

¹⁷ *IDR* III/2, 220, fig. 176

¹⁸ *IDR* III/2, 188

¹⁹ Covacef, Zaharia, *op.cit.*, pl. XVII, fig. 4

²⁰ Tocilescu, Gr., *op.cit.*, p. 503

BIBLIOGRAFIE

1. Alicu, Dorin, Pop, Constantin, Wollmann, Volker, *Figured Monuments from Ulpia Traiana Sarmisegetusa*, BAR International Series 55
2. Benea, Doina, *Hecate Triformis de la Mehadia*, în *Școala Mehedințului*, 11, p. 4-5
3. Bodor, Andras, *Die griechisch romische Kulte in der Provinz Dacia und das Nachwircken der einheimischen Traditionen*, în *ANRW*, 2/18, 2, p. 1077
4. Bordenache, Gabriella, *Domna Placida*, în *Studii Clasice*, VII, p. 315-318
5. Covacef, Zaharia, *Arta sculpturală în Dobrogea romană, secolele I-III*, Cluj-Napoca
6. Culică, Vasile, *Plăci votive și reprezentări sculpturale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele și din teritoriul municipiului Durostorum*, în *SCIVA*, 31, 3, p. 463-472
7. Gramatopol, Mihai, în *Enciclopedia civilizației romane*, București
8. Gramatopol, Mihai, *Arta romană în România*, București
9. Grimal, Pierre, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, București
10. Kernbach, Victor, *Dicționar de mitologie generală*, Ed. Albatros, București
11. Miclea, Ion, Florescu, Radu, *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă. Daco-romanii*, vol. 2, București
12. Sanie, Silviu, *Dea Placida*, în *ActaMN*, XI, p. 111-113
13. Sanie, Silviu, *Fragmente de reliefuri culturale și statueti descoperite în așezarea romană de la Barboși-Galați*, în *ArhMold*, XXIII-XXIV, p. 313-321
14. Tocilescu, Gr., *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități. Partea II. Monumentele sculpturale*, București
15. Toropu, Octavian, Tătulea, Corneliu, *Sucidava-Celei*, București
16. Tudor, Dumitru, *Monuments de pierre de la collection Cezar Bolliac au Musee National des Antiquites de București*, în *Dacia*, IX-X, p. 407-425
17. Tudor, Dumitru, *Oltenia romană*, ed. IV, București

THE CULT OF HEcate IN ROMAN DACIA

Summary

The goddess Hecate is known so far in Roman Dacia in almost 20 representations, mostly unepigraphical reliefs. Their exact place of discovery is unknown, probably due to the fact that the ancients used to put such small plates at crossroads, for protection. It is not possible for the moment, due to the few informations we have, to appreciate whether they have anything to do with witchcraft or magic or have only a protective meaning.

LIST OF ILLUSTRATIONS

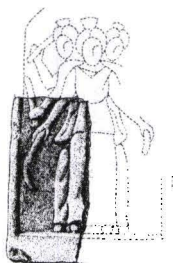
Pl. I. 1	Votive plate with Hecate from Aquae
2.	<i>Hecate Triformis</i> from Durostorum
3.	Relief with <i>Hecate</i> from Barboși
4.	Hecate from Tomis
5.	Statue of Hecate from Ulpia Traiana Sarmisegetusa
Pl. II. 6.	Hecate on a relief from Ulpia Traiana Sarmisegetusa
7.	<i>Hecate Triformis</i> - relief from Tomis
8.	<i>Hecate Triformis</i>
9.	Hecate on a statue from Salinae
10.	Relief with <i>Hecate Triformis</i> from Drobeta

1

2

3

4

5

Pl. I. 1. Tăbliță votivă cu Hecate provenind de la Aquae, 2. *Hecate Triformis* de la Durostorum, 3. Relief cu Hecate din castrul Barboși, 4. Hecate de la Tomis, 5. Statuie cu Hecate de la Ulpia Traiana Sarmisegetusa

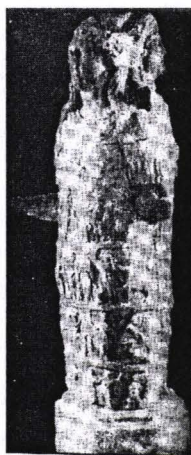
6

7

8

9

10

Pl. II. 6. Hecate pe un relief de la Ulpia Traiana Sarmisegetusa, 7. *Hecate Triformis* - relief de la Tomis, 8. *Hecate Triformis*, 9. Hecate pe o statuie de la Salinae, 10. Relief cu *Hecate Triformis* de la Drobeta

DESPRE PANDANTIVUL TIP *BULLA* DIN PROVINCIA DACIA

Doina Benea

Între descoperirile singulare provenind de la Tibiscum atrage atenția o piesă de podoabă descoperită pe teritoriul vicus-ului militar în anul 1977. Până în prezent piesa este inedită.

Medalion de bronz (D: 3 cm); Loc de descoperire: în zona clădirii VII din așezarea vicană, din pământul aruncat. (Ca atare, nu se poate preciza contextul arheologic al descoperirii); Stare de conservare: fragment; Descriere: piesa a fost realizată prin modelare din două plăcuțe concave inegale în diametru. Cea mai mare avea marginile zimțate, iar cea de-a doua redusă ca dimensiuni cu câțiva milimetri se fixa de precedenta prin întoarcerea marginilor zimțate. În interiorul capsulei era depus un obiect de formă rotundă, neidentificat ca amuletă. Din piesa în discuție marginile zimțate sunt parțial păstrate. Verigă de fixare actualmente ruptă. Medalionul era utilizat ca podoabă prinsă într-un lanț sau bandă din material textil. Analogii: **Ulpia Traiana Sarmizegetusa** (o piesă descoperită în amfiteatru, datată cu monede de la Caracalla și Severus Alexander)¹; castrul de la **Gilău**, 2 exemplare, din care cea întreagă (D: 30 x 25 x 14 mm) cu marginile zimțate, pe ultimul nivel de deasupra *viae sagularis*, databil în epoca romană târzie, cea de-a doua piesă fragmentară (16 x 13,8 mm) a fost descoperită în clădirea A într-un nivel de locuire datat în secolul al III-lea. În cele două capsule au fost descoperite sămburi de fruct neprecizați, însă²; **Porolissum** (fără locul clar de descoperire)³. Alte descoperiri similare sunt amintite la **Potaissa** (sec. III), **Apulum** (orașul antic fără contextul de descoperire și datare)⁴ și **Napoca** (piesă păstrată în Muz. de Istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca)⁵.

Piesa se încadrează în categoria pandantivelor, mai de grabă le-am denumi medalioane, de tip *bulla* larg răspândite în lumea romană.

Descoperirea de la Tibiscum se alătură astfel celor deja cunoscute provenind din Dacia. Ele provin cu deosebire din mediul urban al provinciei. Într-un singur caz este semnalată o descoperire în context funerar (în necropola tumulară de la **Romula**)⁶.

O studiere a acestei categorii de piese este mult îngreunată de faptul că în literatura de specialitate deși sunt mai multe mențiuni, doar în câteva cazuri cum ar fi: o descoperire de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Porolissum (3 exemplare), **Gilău** (2 exemplare) există și reprezentările pieselor, care pot constitui un element

de comparație adecvat⁷. Modeste ca factură, ele nu au atras atenția specialiștilor români decât arareori, astfel încât este posibil ca asemenea piese să se mai găsească în depozitele muzeelor noastre.

Tipologic, ele se încadrează în grupa mare a descoperirilor de pandantive cu casetă din Imperiul roman și fac parte dintr-o producție de serie.

Între piesele considerate ca piese tipice de podoabă antică se numără și categoria de pandantive simple de formă rotundă confecționate din două plăcuțe concave, care permiteau depunerea în lăcașul format, a unei amulete⁸. Cu o verigă, la unul din capete piesa era fixată pe un lanț sau pe o bandă din material textil. Ea poartă denumirea de *bullula*. asemenea piese erau de mici dimensiuni, cu un diametru cuprins între 2-4 cm⁹.

Pandantivele din această categorie îndeplinesc nu numai rolul de piese de podoabă, dar reprezintă un element de distincție socială, în sensul că ele erau purtate la gât de către copiii născuți liber, de la naștere și până în momentul când primeau *toga praetexta*. Un copil poartă chiar numele după aceste piese de *bullatus*. După această dată, aceste piese erau depuse ca ofrandă zeilor protectori ai casei, Lares și Penates¹⁰.

Sub numele de *bullula*, piesa reprezintă un pandantiv rotund de același tip aflat la gâtul femeilor, dar de dimensiuni mai mici, executat din aur, argint, bronz sau pietre semiprețioase¹¹.

În interiorul unui astfel de medalion erau depuse o serie de amulete, considerate ca având caracter apotropaic. Această destinație principală a pieselor utilizate mai ales de copii, dar și de oamenii maturi este evidențiat prin conținutul capsulelor, care însă cu rare excepții poate fi deslușit mulțumitor. Astfel, ar fi în cazul depunerii unei șuvițe de păr, fapt ce poate fi considerat benefic pentru purtător amintind de o persoană dragă din familie. Plinius cel Bătrân (*N.H. XXVIII. 9, 41*) menționează calitățile vindecătoare ale părului depus în asemenea capsule.

O confirmare în acest sens o reprezintă descoperirea arheologică din inventarul unui mormânt de la Adria (Italia), unde în capsulă s-a descoperit o șuviță de păr castaniu, depusă poate ca amintire a unui membru al familiei¹².

Pentru alte semnificații (resturile textile, sâmburii de fructe etc.) greu pot fi găsite explicații mulțumitoare. Dar, multe alte depuneri au jucat același rol cu ajutorul magiei, fiind uneori însoțite de mici plăcuțe din foiță de aur cu inscripții protectoare adresate unor divinități sau dimpotrivă cuprinzând blesteme la adresa unor persoane¹³.

Informații lapidare apar la Macrobius (*Saturnalia*, I, 6, 9-10) care relatează ca astfel de piese se aflau în posesia unor generali triumfători al căror conținut trebuia să-i apere de invidie și răutate.

Recent, E. Lucchesi Palli a întreprins un studiu atent bazat mai ales pe informațiile literare, dar și pe câteva descoperiri arheologice pentru a stabili conținutul unor *bullae*¹⁴. În interiorul medalioanelor se depuneau semințe, resturi textile de îmbrăcăminte¹⁵. Astfel, într-un mormânt roman târziu de la **Intercisa** a fost descoperit un sâmbure de fruct; la Keszethely Dobogó, într-un mormânt de copil, *bullă* de bronz conținea o sămânță de coriandru¹⁶.

Alteori, mici fragmente de organe de animale (ochi de șopârlă, piele etc.) formau conținutul unor asemenea pandantive.

Descoperirile arheologice sesizate cu deosebire în inventarul unor morminte au condus la identificarea unor piese. Astfel, se cuvine a remarca o descoperire singulară până acum de la Carnuntum, având în interior, chiar o mică statueta (I: 1,9 cm), probabil a lui Harpocrate¹⁷.

Obiceul de a purta *bullae* este documentat mai ales în secolele I-III, el continuând și în epoca romană târzie, când pe piese sunt înscrise anumite simboluri creștine. Pandantivele de tip *bullae* formează o categorie de piese foarte uzitată în descoperirile funerare, mai ales în mormintele de copii. Ele pot proveni și din medii nefunerare de pe arealul unei așezări. Cităm selectiv, din provinciile dunărene, de pildă: descoperirile de la **Viminacium**, o piesă provenind din mormântul 216 datat cu o monedă de la Nerva¹⁸, o a doua din mormântul 249, cu o monedă Domițian, iar a treia piesă datată într-un nivel general cuprins între secolele I-III¹⁹. Tot din *Moesia Superior* de la **Obrenovac** (punctul *Plantație*), cu ocazia unor cercetări arheologice efectuate a fost descoperită o *bullă* datată pe baza contextului arheologic în secolul IV²⁰. În Pannonia, la **Siscia**, în schimb piese similare sunt date în secolele III-IV²¹ etc.

La **Lauriacum** (Enns) la E de castru și în așezarea civilă au fost descoperite câte o *bullă*, în primul caz din argint (D: 3,1 x 2,1 x 1,3 cm), iar în al doilea, un exemplar din bronz (D: 3,7 x 2,4 x 1,1 cm).

Concluzii: Descoperirile din Dacia se încadrează celor din provinciile dunărene ca areal de răspândire și apar, așa cum menționam, cu deosebire în mediul urban al așezărilor. Numărul lor este relativ mic, dar nici în alte provincii nu apare mai numeros. Amuletele depuse în *bullae* din Dacia din păcate nu apar clar precizate, cu excepția descoperirilor de la Gilău. Se pare, că era totuși format din sâmburi. Semnificația acestor amulete din sâmburi de fructe nu este clară. Pandantivele de tip *bullae* reprezintă o formă de civilizație romană nu numai ca piese de podoabă romană, dar și ca elemente de natură socială, interesante în cazul unor contexte clare de descoperire. Descoperirea de la Tibiscum completează credem tabloul informațiilor documentare despre această categorie de piese.

NOTE

- ¹ Cociș 1994, 52, nr. 715.
- ² Diaconescu, Opreanu 1987, fig. 4 /26, 27; Isac 1997, pl. 24/7.
- ³ Gudea 1989, pl. CCXVIII/ 30, 32.
- ⁴ Bărbulescu 2003, 27, nota 89.
- ⁵ Cociș 1994, 52.
- ⁶ Bărbulescu 2003, 27, nota 88.
- ⁷ Cociș 1994, 52.
- ⁸ RE 1899, 1047-1051.
- ⁹ Goette 1986, 133-164.
- ¹⁰ Rich 1862, 85, sv. *Bulla*, *Bullatus*; Goette 1986, 133 *sqq.*
- ¹¹ Rich 1862, 86, sv. *Bullula*
- ¹² Lucchesi Palli 1994, 311-317.
- ¹³ Bărbulescu 2003, 27.
- ¹⁴ Lucchesi Palli 1994, 311-317.
- ¹⁵ Bărbulescu 2003, 27.
- ¹⁶ Lucchesi Palli 1994, 311-317.
- ¹⁷ Lucchesi-Palli 1994, 172.
- ¹⁸ Zotović, Jorgović 1990, Pl. XXXVI/2-5.
- ¹⁹ *Ibidem*, Pl. XLII/8.
- ²⁰ Krunić 1997, 94, nr. 160-162.
- ²¹ *Ibidem*, nr. 161.

BIBLIOGRAFIE

Pâslaru, Bărbulescu 2003	M. Pâslaru, M. Bărbulescu, <i>Ritualuri savârșite cu prilejul înmormântărilor și ulterior</i> , în <i>Funeraria dacoromană</i> : 17-43.
Cociș 1994	S. Cociș, <i>Bronze Objects</i> , în D. Alicu, S. Cociș, C. Ilieș, A. Soroceanu, <i>Small Finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa</i> , <i>Bibliotheca Musei Napocensis</i> , IX, Cluj-Napoca: 42-61.
Diaconescu, Opreanu 1987	A.I. Diaconescu, C. Opreanu, <i>Bronzuri romane din castrul de la Gilău</i> , în <i>SCIVA</i> , 38, 1: 52-71.
Daremborg-Saglio 1887	Ch. Daremborg, Edm. Saglio, <i>Dictionnaire des antiquités grecques et romaines</i> , Paris, I: 754-755.
Goette 1986	H.R. Goette, <i>Die Bulla</i> , <i>Bonner Jahrbuch</i> , 186: 133-164.
Gudea 1989	N. Gudea, <i>Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman (I)</i> , în <i>ActaMP</i> , XIII, Zalău.
Isac 1997	D. Isac, <i>Castrele de cohortă și ală de la Gilău</i> , 1997.
Krunić et al	S. Krunić, M. Ianković, N. Crnobrnja, <i>Antique bronze from Singidunum</i> , Belgrad.
Lucchesi-Palli 1994	E. Lucchesi-Palli, <i>Untersuchungen zum Inhalt der Bulae und anderer Amulettkapseln in Antike, Spätantike und im Frühe Mittelalter</i> , <i>Boreas</i> , 17: 171-176.

RE 1899
Rich 1862

Ubl 1997

Zotović-Jorgović

Sv *Bulla*, in *RE*, III: 1047-1051.

A. Rich, *Illustriertes Wörterbuch der Römischen Alterthümer*, Paris, Leipzig: 85-86

H. Ubl, *Katalog zur Schausammlung Römerzeit des Museums Lauriacum-Enns, Forschungen in Lauriacum*, 12, 2, IV/C-35, 36

L. Zotović, Č. Jorgović, *Viminacium I. Nekropola Više Groblja*, Belgrad.

ÜBER EINIGE ENTDECKUNGEN VON *BULLAE* AUS DER PROVINZ DACIA

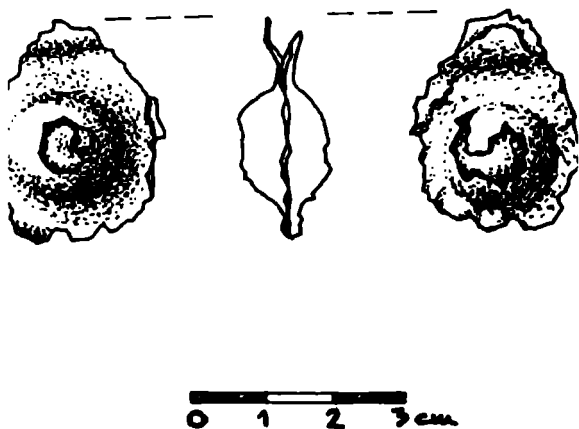
Zusammenfassung

Im Jahre 1977 wurde im Kasstellvicus von Tibiscum, in der Nähe der Gebäude, VII, eine Kinderbulla entdeckt (D = 3 cm). Das Exemplar ist in einen schlechten Zustand erhalten. Bronzene *Bulla* ist aus zwei halbkugeln Hälften, die ineinander verzahnt und oben durch eine bandförmige Öse, durch die man eine Kette oder Schnur ziehen konnte verbunden sind.

Die *Bulla* war ein Zeichen der Freigeboren und hat eine besondere Wirkung. In die *Bullae* wurden einige kleine Schutzstoffen mit einen apotropaieschen Charakter gefüllt.

Bei Eintritt in das Mannesalter wurde die *Bulla* dem Laren und Penaten der Familie geweiht. In die *Bullae* wurden einige kleine Schutzstoffen mit einen apotropaieschen Charakter. Bis jetzt in Dakien sind relative selten diese Art Kinderschmuck entdeckt worden.

Solche Exempläre wurden im *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, *Porolissum*, *Potaissa*, *Apulum*, *Napoca* und Gilău gefunden. In ein einziger Fall im Romula, ist eine *Bulla* als Beigabe in Inventar einen Grab gefunden (Anm. 4).

Pl. I. Pandantivul tip *bulla* din provincia Dacia

ELEMENTE ORNAMENTAL-SIMBOLISTICE PE MONUMENTELE DIN SUD-VESTUL DACIEI (I)

Mariana Crînguş

Monumentele epigrafice şi sculpturale descoperite în sud-vestul Daciei romane prezintă o serie de elemente ornamental-simbolice care le conferă acestora o semnificaţie artistică şi religioasă aparte.

Monumentele epigrafice, fie ele votive, onorifice sau funerare, atrag în primul rând atenţia prin ţinuta lor artistică, iar uneori aceasta completează informaţia inscripţionată.

Cele mai interesante elemente ornamental-simbolice le găsim pe monumentele funerare. Ele trebuie să atragă atenţia trecătorului, chiar să-l reţină puţin în faţa pietrei tombale. De altfel, domeniul funerar este poate cel mai important care a dispus de mai multă libertate şi în care se găsesc o serie de simboluri. Acest lucru credem că se datorează rolului pe care omul l-a atribuit vieţii de după moarte, viaţă care incită şi care face ca misterul în care este învăluită să stârnească imaginaţia artizanului, dar şi a trecătorului.

Îmbinarea diverselor simboluri cu caracter funerar se poate observa şi pe monumentele ce provin din sud-vestul provinciei Dacia. Atunci când le analizăm, credem că ele nu trebuie privite singular, adică un simbol nu trebuie luat în discuţie fără a ţine cont de celelalte simboluri care se găsesc reprezentate pe acelaşi monument, bineînţeles dacă acestea există. De altfel trebuie să luăm în considerare componenţa etnică a localităţii unde a fost descoperită piesa respectivă, căci putem să întâlnim anumite obiecte reprezentate care nu apar redată prea des şi care obiecte au păstrat mai mult ca altele încărcătura simbolică.

Analizate, monumentele din partea sud-vestică a provinciei Dacia nu pot fi incluse în rândul monumentelor caracterizate de un “baroc artistic”, aşa cum se afirmă despre monumentele care provin de la *Apulum*. Mai degrabă le-am putea descrie ca pe nişte monumente simple, uneori chiar elegante, care dispun de elemente ornamental-simbolice, dar nu în exces, uneori dispunând doar de o profilatură bine realizată.

Pentru o descriere cât mai exactă a monumentelor epigrafice şi sculpturale, atragem atenţia asupra elementelor care se întâlnesc pe acestea. Ele pot fi încadrate

în rândul elementelor care au un rol pur ornamental (acrotera, luneta, frontonul triunghiular, coloneta, pilastrul, nișa), al elementelor ornamental-simbolice, adică acele elemente care au avut la început o încărcătură simbolică dar care s-a pierdut, ajungându-se ca să fie reprezentate în continuare fără a mai avea aceeași intensitate simbolică (frunza de acant, palmeta, rozeta, coroana funerară legată cu *taenia*, busturile defuncților, iedera, vița-de-vie, pinul). Nu în ultimul rând trebuie să remarcăm elementele cu o încărcătură mai intensă simbolică și aici am remarca reprezentările de obiecte personale (oglină, cutia de bijuterii), *ascia*, geniile, lei funerari, păsările, personajele mitologice, bucraniile, elementele solare, Vânturile, călăreții. Dacă în a doua categorie au intrat tot mai multe elemente care apar frecvent reprezentate pe monumente, uneori, chiar dacă inițial elementele au făcut parte din simbolistica funerară, ele pot fi prezente chiar pe monumente pe care nu le putem include în rândul celor funerare, caracterul lor onorific sau votiv fiind foarte clar. Acest lucru credem că susține ideea noastră. În a treia categorie am inclus elementele care nu apar prea des reprezentate și credem că acest lucru se datorează simbolisticii care se află încă vie în spatele reprezentării. Acest lucru, suntem de părere, se datorează atât meșterului, cât mai ales celui care comandă monumentul. Vom încerca în continuare să prezentăm atât elementele ornamentale, cât și pe cele ornamental-simbolice sau simbolice, căutând acolo unde va fi posibil să prezentăm originile sale, rolul și frecvența cu care apare pe monumentele din sud-vestul Daciei elementul respectiv.

În lucrarea de față ne vom referi exclusiv la elementele strict ornamentale.

Prezența elementelor care au un rol strict ornamental se datorează dorinței artistului de a imprima o eleganță monumentului, de a-l face să exprime cel mai bine îmbinarea registrelor (cel al inscripției cu cel sau cele ale decorului). Este evident că nu întotdeauna cel ce a realizat monumente epigrafice a reușit, însă credem că această dorință a existat. Este clar că, într-un atelier de realizare a monumentelor din piatră, existau mai multe categorii de meșteri, iar executarea elementelor ornamentale suntem de părere că a revenit mai ales ucenicilor care încercau să deprindă meserie pe lângă maestru. Faptul, că maestrul îi desemnează ucenicului anumite părți dintr-un monument pentru a le realiza, se poate observa printr-o analiză amănunțită a monumentelor din Dacia¹.

Prezența elementelor considerate de noi ca având un rol decorativ sau ornamental au în cele mai multe cazuri și un rol funcțional sau arhitectural. Acestea, mai ales în cazul stelelor funerare care s-au bucurat de mai multă atenție, i-au făcut pe cercetători să includă monumentele, în special pe cele funerare, într-o serie de tipologii care dau posibilitatea unei analize mai aprofundate privind originea, difuzarea și datarea lor².

1. Acrotera

Este un element cu rol arhitectonic dispus la colțurile unui acoperiș. Forma sa consacrată este cea de sector de sferă. De cele mai multe ori se remarcă prezența palmei care decorează acrotera. Acroterele sau pseudoacroterele, cum mai sunt denumite atunci când apar pe monumente și fac corp comun cu acesta³, pot fi întâlnite în sud-vestul Daciei pe diverse tipuri de monumente, precum pe altare votive sau funerare ori onorifice, pe stele funerare sau pe sarcofage, dar și pe acoperișuri de *aedicula* care provin de la Micia.

Majoritatea altarelor votive descoperite la Micia dispun, pe capitel, de reprezentarea acroterelor la colțuri, indiferent de divinitatea sau divinitățile pentru care a fost ridicat altarul respectiv⁴. Credem că acest lucru poate fi considerat ca o modalitate artistică la care au apelat meșterii pietrari de aici. Alte altare votive cu reprezentarea acroterelor provin de la Băile Herculane⁵, *Tibiscum*⁶, dar numărul este mult mai mic în comparație cu numărul celor care au fost descoperite la Micia.

De asemenea, acroterele sunt prezente și pe un altar onorific care provine de la *Drobeta*⁷, dar și pe mai multe altare funerare descoperite la *Drobeta*⁸, Mehadia⁹. Între cele două acrotere prezente la colțuri, indiferent de tipul altarului, se găsesc uneori redată motive vegetale care înfrumusețează astfel capitelul altarului.

Cea mai frumoasă stelă funerară care prezintă acrotere a fost descoperită la Slatina Timiș (jud. Caraș-Severin)¹⁰. Ea este o stelă de mari dimensiuni, iar în registrul reliefului, care este dispus ca în majoritatea cazurilor deasupra registrului inscripției, se observă un frumos fronton triunghiular bine profilat încadrat de cele două acrotere. Probabil, sau mai bine zis cu siguranță, sub fronton era ceva reprezentat, reprezentare care astăzi nu se mai păstrează. Spunem acest lucru deoarece, de la fronton și până la registrul inscripției care este delimitat de o ramă corect executată, distanța este destul de mare și ea permite amplasarea unei reprezentări.

2. Luneta

Luneta este un element decorativ obținut prin intersectarea liberă a chenarului sculptural în partea inferioară a medalionului cu registrul inscripției. Ea poate fi întâlnită pe stelele funerare de la Micia în registrul superior, iar în interiorul său sunt redată busturile defuncților. Luneta pare a fi specifică, după unii cercetători, centrului artistic de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*¹¹, de unde a fost împrumutată de meșterii de la Micia. Numărul stelelor de la Micia care dispun de luneta în registrul reliefului se ridică la patru¹², în timp ce la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* se cunosc trei astfel de stele funerare¹³.

Stelele funerare care au reprezentată luneta sunt majoritatea stele iconice, una singură de la *Ulpia Traiana* este o stelă aniconică¹⁴. Cum se poate observa, stelele de la Micia care dispun de lunetă sunt toate stele iconice. Despre stelele cu lunetă putem spune că dispun, în general, de două registre ale decorului, cel de-al doilea fiind cel unde apare reprezentată luneta. Acest lucru se poate observa și la stela funerară care a fost descoperită la Orăștioara de Sus¹⁵ (jud. Hunedoara) și care se încadrează în rândul stelelor cu două registre ale decorului, cel de-al doilea remarcându-se prin prezența lunetei. Nu putem să precizăm unde a fost realizată, dacă este un produs al meșterilor pietrari de la *Micia* sau *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, putem doar să spunem că în primul registru se remarcă frontonul triunghiular. Doar două stele care ambele provin de la Micia dispun de un singur registru al decorului.

Luneta nu mai apare reprezentată pe alte stele funerare în partea sud-vestică a provinciei. Deși se consideră că luneta este specifică meșterilor pietrari de la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, numărul mai mare de stele ce dispun de lunetă este mai mare la Micia decât în capitala provinciei¹⁶. Cu toate acestea, însă, nu putem spune că luneta este o caracteristică a atelierelor de pietrărie de la Micia deoarece *pagus*-ul a aparținut de teritoriul *Ulpiei Traiane*. Credem că nu putem, până în momentul de față, să atribuim cu certitudine luneta unui atelier de unde apoi a fost împrumutată de celălalt, doar descoperirea pe viitor a unor monumente anepigrafice sau în curs de realizare și care vor avea ca și element de ornament luneta ne vor putea lumina asupra apartenenței lunetei ca element specific *Ulpiei Traiana Sarmizegetusa* sau *Miciei*.

3. Frontonul triunghiular

Frontonul (pseudofronton, atunci când este reprezentat pe monumentele epigrafice, dar noi vom folosi termenul de fronton care este mult mai utilizat decât cel de pseudofronton) poate fi văzut pe monumentele din sud-vestul Daciei. El face parte din categoria elementelor cu rol arhitectonic. Uneori poate fi însoțit de acrotere de o parte și de cealaltă, dar s-au descoperit și stele funerare care sunt terminate în partea superioară cu un fronton triunghiular bine profilat și care creează impresia de desprindere de registrul decorului. Această categorie de stele sunt numite stele pseudoarhitectonice¹⁷. Sub frontonul bine profilat apar redată o serie de elemente ornamental-simbolice asupra cărora vom insista.

Uneori frontonul triunghiular este schematic reprezentat, meșterul sau ucenicul neinsistând prea mult asupra sa. De altfel întreaga ornamentație este slab redată din punct de vedere artistic. Astfel de stele funerare sau altare fie votive, fie funerare provin nu doar dintr-un atelier ci din mai multe.

Așa este cazul unor altare votive care provin de la Micia unde pe capitel sunt redată trei triunghiuri care după părerea noastră ar fi trebuit să reprezinte frontonul triunghiular încadrat de două acrotere¹⁸. Ambele altare dedicate lui Jupiter și Dianei sunt realizate din augit andezit.

Pe două stele funerare descoperite la Micia apare reprezentat frontonul triunghiular. Prima stelă este una iconică care dispune de două registre ale decorului. În primul registru este prezent frontonul care are în interior capul Medusei, iar în exteriorul său sunt redată rozete alături de alte motive vegetale care nu se disting destul de clar¹⁹.

Sub acest prim registru al decorului se observă cel de-al doilea unde într-o nișă semicirculară se face remarcat bustul unei femei care are părul prins la spate probabil într-un coc. În exteriorul nișei, de o parte și de cealaltă sunt redată două păsări, mai clar se vede cea din stânga, dar prin analogie trebuie să presupunem că același lucru exista și în partea dreaptă. Pasărea ține în cioc probabil un element vegetal care din cauza stării precare în care se găsește stela nu poate fi cu exactitate precizat. În continuarea stelei de mari dimensiuni se află registrul inscripției încadrat de coloane. După cum se vede, ornamentația prezentă pe această stelă a Aeliaei Asinia (?) este diversă și destul de bogată putându-se întâlni elemente decorative, precum frontonul, nișa, coloanele, dar și elemente ornamental-simbolice precum capul Medusei, rozete, păsări, alături de bustul defunctei.

A doua stelă de la Micia cu reprezentarea frontonului triunghiular prezintă sub acesta o nișă semicirculară²⁰ ca și în cazul precedent, dar aici nișa se sprijină pe două coloane care apoi încadrează registrul inscripției. Autorii *IDR III/3* cred că era o stelă iconică, căci sub nișă există un spațiu care a fost decupat nu se știe când și unde consideră că se afla reprezentarea defunctului. Nu putem susține în totalitate această idee deoarece ni se pare că spațiul din interiorul nișei până la literele de început ale textului (DM) este prea îngust. Oricum suntem de acord cu ideea că acest spațiu din interiorul nișei a fost ornamentat, dar nu credem că este vorba de prezența bustului defunctului, ci a altor elemente ornamental-simbolice de dimensiuni mai mici și care se mai pot vedea pe alte stele funerare aniconice.

La Drobeta frontonul triunghiular se întâlnește pe patru monumente, două altare²¹ (unul votiv, altul funerar) și pe două stele funerare. Dintre cele două altare cel mai elegant ni se pare a fi cel funerar al Flaviei Valentina care este un altar de mari dimensiuni, ceea ce este destul de rar întâlnit (dimensiuni: 2,50 x 0,68 x 0,58 m). Capitelul altarului este decorat cu motive vegetale și cu două acrotere dispuse de o parte și de alta a frontonului. Sub acesta sunt redată un rând de semiove și vârfuri de săgeți asemeni decorului care se poate vedea pe unele capitele dorice. În ansamblu, altarul este bine realizat, suplețea sa fiind accentuată și de prezența elementelor decorative.

Stelele funerare cu reprezentarea frontonului de la Drobeta sunt diferite între ele ca și manieră de realizare. Prima este o stelă aniconică foarte rudimentară realizată, observându-se un fronton triunghiular încadrat de două cercuri²². Ce a încercat să reprezinte prin cele două cercuri meșterul pietrar nu ne este prea clar, dar sub fronton se află reprezentată o oglindă, element cu încărcătură simbolică destul de puternică la Drobeta, căci nu este singurul monument funerar care are reprezentată oglinda. Această stelă a Gratei lui Vitalis nu se remarcă deloc prin execuția artistică, dar ne reține atenția prin reprezentarea oglinzii.

A doua stelă funerară este fragmentară și din acest motiv nu putem să ne pronunțăm dacă era o stelă iconică sau aniconică²³. Putem spune doar că dispunea de cel puțin două registre ale decorului (și nu credem că avea mai mult de două registre ale decorului urmate de unul al inscripției). În primul se observă frontonul și în partea stângă a frontonului este dispus un păun. Probabil același păun era realizat și în partea dreaptă. Sub acest prim registru al decorului se afla cel de-al doilea care era delimitat de o frumoasă nișă bine profilată. Mai mult nu se păstrează.

Frontonul triunghiular poate fi observat și pe alte monumente din sud-vestul Daciei. Ne referim aici la altarul votiv de la Băile Herculane²⁴ dedicat Zeilor și Puterilor Apelor. Un alt altar, de data aceasta onorific, cu aceeași reprezentare a frontonului a fost descoperit la Mehadia²⁵. Frontonul este incizat pe capitelul altarului, iar în interiorul său este redată o rozetă și o frunză de acant. La Slatina Timișului pe stela despre care am amintit atunci când ne-am referit la acrotere, apare din nou realizat frontonul triunghiular.

Frontonul asemeni acroterelor și altor elemente decorative nu aduce prea multe indicii de datare sau de delimitare a producției unui atelier de altul, rolul lor fiind așa cum se știe de a da mai multă eleganță unui monument, de a crea o imagine care să atragă atenția celor care trec prin locul unde monumentul epigrafic a fost așezat, fie că este unul onorific, fie votiv sau funerar. Se remarcă doar că monumentele onorifice sunt ceva mai simple, nu întotdeauna ele dispun de o ornamentație bogată, însă frontonul sau timpanul alături de acrotere dau altarelor onorifice o anumită ținută care se impune de la sine.

4. Nișa

Un alt element cu rol arhitectonic și care poate fi observat pe monumentele în special funerare este nișa semicirculară, care este prezentă cu precădere pe stelele funerare din sud-vestul Daciei asemeni monumentelor similare din întreaga provincie nord-dunăreană. Uneori în interiorul nișei este reprezentat un medalion cu busturile defuncților. Această variantă poate fi observată la *Micia* pe o stelă a *Mattaviei Laeda*²⁶, caz în care nișa semicirculară se sprijină pe două coloane care încadrează și registrul inscripției. Aspectul elegant al stelei este accentuat atât de elementele decorative, cât și de motivele ornamental-simbolice la care lapicidul a apelat în acest caz.

Aceeași nișă sprijinită pe coloane se poate vedea pe o altă stelă care provine de asemenea de la Micia²⁷. Stela se păstrează fragmentar și se zăresc două busturi de copii aflate în fața părinților. Tot în rândul stelelor cu nișă semicirculară sprijinită pe coloane trebuie să includem stela lui Ulpus Mettius la care ne-am referit mai sus și care, după părerea noastră, era o stelă aniconică²⁸. De la Micia provine și o a patra stelă care dispune de nișă semicirculară, dar aici coloanele nu susțin nișa, ci încadrează doar registrul inscripției.

La *Drobeta* s-au descoperit trei stele funerare care prezintă nișa semicirculară în registrul decorului. Două dintre ele sunt stele iconice. În primul caz se remarcă busturile defuncților, iar nișa se sprijină pe două coloane²⁹, iar în cel de-al doilea caz se vede redat, într-o frumoasă nișă semicirculară, bustul defunctei, iar de o parte și de cealaltă a sa sunt realizate o oglindă și o cutie de bijuterii³⁰. Cea de a treia stelă aniconică are nișa asemănătoare cu cea precedentă, dar în interiorul său este sculptată o rozetă cu șase petale într-o coroană legată cu *taenia*³¹. O astfel de nișă semicirculară înaltă se observă și pe stelele funerare din *Moesia Superior* sau din *Moesia Inferior*.

Pentru *Tibiscum* nu putem să spunem în ce măsură s-a utilizat nișa semicirculară, deoarece majoritatea stelelor funerare de aici sunt păstrate în stare fragmentară și nu avem partea superioară a celor mai multe dintre stelele funerare. O singură stelă păstrează nișa semicirculară care are în interior reprezentat un motiv asupra căruia nu s-a căzut de acord ce s-a dorit să reprezinte³² (dacă este vorba de un compas, un cap de pasăre sau o coroană funerară cu o rozetă în mijloc).

Ca o concluzie legată de prezența nișei semicirculare pe stelele funerare din sud-vestul Daciei, putem spune că, în majoritatea cazurilor, ea se sprijină pe coloane, iar acestea fac astfel legătura între registrul decorului și cel al inscripției. *Micia* și *Drobeta* sunt cele două centre unde nișa apare cu precădere pe stelele funerare. De asemenea, busturile defuncților completează registrul decorului, ele fiind dispuse în interiorul unei coroane funerare sau nu. În cazul *Miciei*, modul de realizare și de compoziție al registrului reliefului cu ajutorul nișei semicirculare apropie stelele funerare de cele de la *Apulum*.

5. Coloanele

Prezența lor se leagă de cea a nișei semicirculare și, de asemenea, ele realizează o legătură organică între registrul decorului și cel al inscripției. Coloanele sunt prezente și pe pereții de *aedicula* de la *Micia*. Uneori coloanele sunt împodobite cu vrejuri și curpeni de viță-de-vie sau de iederă. Alteori ele pot fi lise, redată cu capitelul în general corintic, sau cu fusul răscuit.

Prezența coloanelor accentuează prezența elementelor cu rol arhitectural și pur decorativ, căci acestea nu apar realizate independent fără alte elemente arhitecturale. Coloanele sunt prezente atât pe monumentele de la Micia, cât și pe cele de la *Drobeta* și mai puțin pe cele de la *Tibiscum*.

Abordarea elementelor strict ornamentale care pot fi observate pe monumentele din Dacia, și în cazul de față pe cele din sud-vestul Daciei, este o încercare de vedea dacă nu există o preferință a unui atelier într-o perioadă dată pentru un anumit element arhitectural. După prezentarea pe care am încercat să o realizăm, se poate vedea că, în general, sunt elemente omniprezente. Poate mai puțin este cazul nișei semicirculare care este mai des întâlnită pe monumentele care provin din centrele de la *Drobeta* și *Micia*. Acest lucru credem că s-ar explica și prin faptul că *Micia* se apropie destul de mult, prin maniera de realizare a monumentelor, de centrul artistic de la *Apulum*, unde nișa semicirculară este destul de des întâlnită. *Drobeta*, ca și manieră de realizare a monumentelor din piatră, se află în zona de influență a *Moesiei Superior*³³, unde de asemenea remarcăm prezența nișei semicirculare.

Elemente cu rol strict ornamental pot fi observate pe monumentele din întregul Imperiu Roman, dar, așa cum am mai spus, în unele ateliere se apelează mai des la un element ornamental decât la altul și atunci putem vedea dacă putem vorbi de o preferință a unui atelier pentru un anumit astfel de element pe o perioadă dată sau pe toată perioada cât a funcționat atelierul de pietrărie respectiv.

NOTE

¹ M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 42.

² Gr. Florescu, *I monumenti funerari della Dacia Superior*, ED, IV, 1930; idem, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore*, București, 1942; Maria Alexandrescu-Vianu, *Contributions à une classification des stèles funéraires de la Mésie Inférieure*, *Dacia* N.S., 17, 1973, p. 217-241; eadem, *Cu privire la stelele funerare din Dacia Inferior*, *SCIVA*, 28, 3, 1977, p. 375-389; eadem, *Les stèles funéraires de la Mésie Inférieure*, *Dacia*, N.S., 29, 1-2, 1985, p. 57-79; Lucia Marinescu-Țeposu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, *BAR*, 128, 1982.

³ R. Florescu, H. Daicoviciu, L. Roșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980, s.v. *acroteră*.

⁴ *IDR*, III/3, 65, 68, 81, 83, 88, 90, 105, 111, 117, 119, 123, 125, 126, 130, 133, 139.

⁵ *IDR*, III/1, 54, 55.

⁶ *IDR*, III/1, 138.

⁷ *IDR*, II, 10.

⁸ *IDR*, II, 36.

⁹ *IDR*, III/1, 84.

¹⁰ *IDR*, III/1, 118.

¹¹ D. Alicu, C. Pop, V. Cățanaș, *Ateliere de pietrărie la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, XIII, 1976, p. 132-133.

¹² *IDR*, III/3, 157, 166, 174, 190; Lucia Țeposu Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, *BAR*, 128, 1982, S173, S174, S178, S179.

¹³ D. Alicu, C. Pop, V. Cățanaș, *Ateliere de pietrărie la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *AMN*, XIII, 1976, p. 132; *IDR*, III/2, 456, 467; Lucia Țeposu Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, *BAR*, 128, 1982, S39, S180.

¹⁴ *IDR*, III/2, 467.

¹⁵ Lucia Marinescu Țeposu, *op.cit.*, S175.

¹⁶ D. Alicu, C. Pop, V. Cățanaș, *op.cit.*, p. 132-133.

¹⁷ Maria Alexandrescu Vianu, *Les stèles funéraires de la Mésie Inférieure*, *Dacia*, N.S., XXIX, 1-2, 1985, p. 59; Lucia Țeposu Marinescu, *op.cit.*, p. 23-24.

¹⁸ *IDR*, III/3, 65, 88.

¹⁹ *IDR*, III/3, 158.

²⁰ *IDR*, III/3, 184.

²¹ *IDR*, II, 22, 36.

²² *IDR*, II, 58.

²³ Al. Bărcăcilă, *Nouă monumente funerare din Drubeta*, AO, 1932, pp. 24-25, fig. 20.

²⁴ *IDR*, III/1, 56.

²⁵ *IDR*, III/1, 76.

²⁶ *IDR*, III/3, 181.

²⁷ *IDR*, III/3, 183.

²⁸ *IDR*, III/3, 184.

²⁹ Al. Bărcăcilă, *op.cit.*, p. 23, fig. 18.

³⁰ *IDR*, II, 61.

³¹ *IDR*, II, 57.

³² *IDR*, III/1, 173.

³³ Mariana Crînguș, *Quelques remarques sur les monuments funéraires de Drobeta*, în *Die Archäologie und Geschichte der Region des Eisernen Tores zwischen 106-275 n. Chr.*, București, 2001, p. 173.

DES ÉLÉMENTS ORNAMENTAUX- SYMBOLIQUES SUR LES MONUMENTS DU SUD-OUEST DE LA DACIE (I)

Résumé

Les monuments épigraphiques présentent une série d'éléments avec un caractère architectonique (des acrotères, la lunette, le fronton triangulaire ou semi-circulaire, les colonnettes), des éléments ornementaux-symboliques (sont les éléments qui ont perdu la conotation symbolique, comme la feuille d'acant, la palmette, la rosace, la couronne funéraire avec *taenia*, le lierre, la vigne). On doit dire que, sur les monuments du sud-ouest de la Dacie, on trouve des éléments avec une intense conotation symbolique comme les objets personnels (le miroir, la boîte à bijoux), *ascia*, les génies, les lions funéraires, les oiseaux, les personnages mytologiques, les éléments solaires etc. Ici nous avons analysé seulement les éléments à caractère architectonique. Les monuments de Micia et de Drobeta sont les monuments où les artisans en appelaient aux éléments de ce type. Nous devons rémarquer la présence des éléments pseudo-architectoniques sur les monuments de Drobeta et même de la Dacie Inférieure. On rencontre ces éléments pseudo-architectoniques sur les stèles funéraires, sur les autels ou sur les éléments composants d'*aedicula*. Aussi ils sont présents sur les stèles funéraires non-iconiques, stèles qui sont groupées autour de Ulpia Traiana Sarmizegetusa et au sud-ouest de la Dacie.

ȘTAMPILELE TEGULARE ALE LEGIUNII A IV-A FLAVIA FELIX DE LA BERSOBIS*

Alexandru Flutur

În cadrul săpăturilor arheologice din ultimii ani (1998-2003) în *principia* castrului legiunii a IV-a Flavia Felix de la *Bersobis* (Berzovia, jud. Caraș-Severin) s-a scos la lumina zilei un bogat material tegular¹, în cea mai mare parte țigle de acoperiș, dintre acestea 112 fragmente purtând ștampila legiunii - LEG IIII FF. Mărcile pot fi grupate pe trei tipuri (Pl. II/1-3), fiecare tip arătând folosirea unui *signaculum* diferit:

1. Ștampilă în cartuș în formă de *tabula ansata*; două linii orizontale încadrează textul; liniile și literele sunt în relief; 68 de exemplare.

Dimensiuni: 3 x 11 cm; litere: 1,7-1,8 cm.

2. Ștampilă în cartuș aproximativ rectangular; textul este încadrat de două linii orizontale; liniile și literele sunt în relief; 7 exemplare. Diferă de tipul 1 mai ales prin lipsa anselor. Dimensiuni: 3,4 x 11,4 cm; litere: 1,8 cm.

3. Ștampilă în cartuș aproximativ rectangular, cu litere în relief; 37 de exemplare. Dimensiuni: 2,5 x 9,8 cm; litere: 1,5-1,7 cm.

Compararea acestor ștampile cu cele găsite în *Colonia Sarmizegetusa*² (Pl. I), aparținând aceleiași legiuni, relevă că cele două loturi de ștampile sunt distincte. Ținând seama de această evidență, putem spune că se impune o abordare mai atentă a mărcilor tegulare, îndeosebi în ceea ce privește locul lor de proveniență, pentru a nu mai face loc erorilor. În *IDR III 1* sunt publicate trei ștampile din Muzeul Banatului Timișoara (*IDR III 1*, 113 a-c) ca provenind de la Berzovia, deși în registrul de inventar nu sunt indicii asupra locului lor de descoperire. Una dintre ele (*IDR III 1*, 113 b) aparține tipului III de la Sarmizegetusa³, care apare pe țigle fabricate numai în capitala Daciei⁴. *Officinae*-le legiunii a IV-a Flavia Felix au produs mari cantități de cărămidă, mai ales țigle de acoperiș. Soldații au construit primele edificii publice la Sarmizegetusa⁵, precum și castrul legiunii la *Bersobis*.

Cele mai multe *signacula* erau făcute din lemn⁶, mai puține din metal⁷ (fier sau bronz). De obicei, cele din metal produceau ștampile fără cartuș și cu literele adâncite. În schimb, prezența cartușului și literele în relief arată folosirea matrițelor de lemn. Se poate observa că cea mai mare parte a ștampilelor tegulare romane erau imprimate cu *signacula* de lemn, indicii fiind în primul rând particularitățile de redare a literelor și cartușului. Lesne de realizat, aceste *instrumenta* vor fi fost

făcute la fața locului, în cărămidării. În plus, din cauza degradării rapide, matrițele de lemn trebuiau schimbate destul de des. Astfel, posibilitatea ca un *signaculum* folosit într-o *officina* să fie refolosit în alta aflată la zeci de km distanță este minimă, nefiind adevărată până acum. Iar ipoteza unor transporturi de cărămidă la distanțe mari⁸ pe cale terestră este și mai nerealistă. De aceea nu este deloc surprinzător că ștampilele de la Berzovia sunt diferite față de cele de la Sarmizegetusa.

Difuzarea antică a materialului tegular al legiunii a IV-a Flavia Felix în împrejurimile celor două așezări a fost, se pare, destul de redusă din cauza scurtei prezențe a legiunii în Dacia. Totuși, o parte din cărămizi a fost refolosită ulterior, în evul mediu și în epoca modernă, siturile romane fiind surse de materiale de construcție pentru locuitorii satelor din apropiere. Avem motive să presupunem că răspândirea țiglelor ștampilate a fost influențată în timpurile moderne și de preocupările colecționarilor amatori sau ale altor nostalgici ai trecutului care apreciau și căutau asemenea obiecte arheologice.

Cărămizile legiunii a IV-a Flavia Felix mai sunt menționate la Drobeta, Pojejena și în alte localități din Banat⁹. Dacă unele semnalări pot fi puse în legătură cu existența în acea zonă a legiunii, a unei vexilații sau a unei echipe de constructori, altele nu sunt elocvente pentru prezența vreunui legionar în acel loc. Indubitabile sunt informațiile date de ștampilele care provin din săpăturile arheologice în care contextul stratigrafic este de epocă romană. În aceste cazuri se dovedește activitatea legionarilor, în primul rând din punct de vedere constructiv. La polul opus, așadar sub semnul întrebării, ar trebui să stea acele localități unde s-a semnalat găsirea unor mărci tegulare ale căror urme s-au pierdut și care fac subiectul unor succinte referiri bibliografice, informațiile neputând fi verificate. Desigur, precauțiile ar fi binevenite și în cazul pieselor din muzee care provin din donații, colecții vechi etc. Uneori, chiar în registrele de inventar ale muzeelor pot apărea inexactități sau erori. Prin urmare, cercetările arheologice efectuate în centre ale industriei tegulare sunt importante pentru stabilirea tipurilor¹⁰ de ștampilă proprii fiecărui sit, conturarea ariei de răspândire a cărămizilor în jurul unui centru de producție și detectarea eventualelor transporturi ale materialului tegular din *officinae* în așezări mai îndepărtate. Aceste demersuri pot duce la infirmarea sau punerea la îndoială a existenței unor construcții romane în punctele unde ștampilele au fost descoperite întâmplător sau sunt doar semnalate. De exemplu, fragmentul de țiglă ștampilată de la Kovin (Banatul sârbesc), păstrat la Muzeul din Cluj-Napoca¹¹ (Pl. II/4), a fost fabricat la *Bersobis*. Apartine mai degrabă tipului 1 decât lui 2, ansele fiind greu vizibile pe unele exemplare ale lui 1. Cum a ajuns acest exemplar la Kovin - dacă e adevărat că a fost găsit acolo - putem doar să presupunem. Probabil a fost adus în epoca modernă.

O marcă tegulară mai interesantă este cea de la Aradu Nou (Pl. II/5), păstrată la Muzeul din Arad,¹² care reprezintă un tip de șampilă aparte. Țigla fragmentară a fost găsită în 1962 în cimitirul romano-catolic la săparea unei gropi de mormânt. În sondajele ulterioare de lângă cimitir nu s-au găsit nivele romane¹³. În lipsa altor dovezi¹⁴, este puțin probabilă existența unui castru auxiliar la Aradu Nou¹⁵.

În Dacia, circulația cărămizilor pare să fi fost foarte restrânsă¹⁶. Fiecare localitate mai importantă (oraș, castru) își va fi avut producția proprie de material tegular, care acoperea un anumit teritoriu în jur. Firesc, se făcea cărămidă și în *pagi* sau în *villae rusticae*. Cu toate acestea, nu poate fi exclusă total posibilitatea unor transporturi de cărămidă spre destinații îndepărtate de centrele de producție. Asemenea deplasări erau mult mai lesnicioase pe cursurile de apă decât pe drumurile romane. Probabil răspândirea pe Valea Dunării a cărămizilor militare din Moesia Superior se datorează nu numai mișcării trupelor, ci și transportului pe Dunăre a acestui material de construcție.

NOTE

* Varianta inițială, în limba engleză, a acestui articol a fost publicată în *Die Archäologie und Geschichte der Region des Eisernen Tores zwischen 106-275 n. Chr.*, București, 2001, pp. 29-33 și reprezintă comunicarea ținută la "Colocviul Comisiei româno-iugoslave pentru cercetarea zonei Porților de Fier", care s-a desfășurat la Drobeta - Turnu Severin, 1-4 octombrie 2000.

¹ A. Flutur, *Săpăturile arheologice din castrul Bersobis - campaniile din anii 1998-1999*, în *AnB* (S.N.), VII-VIII, 2000, p. 367; idem, *Săpăturile arheologice din principia castrului legionar de la Bersobis - 2000-2001*, în *AnB* (S.N.), 2002, p. 132 sq.

² I. Piso, *Les estampilles téglaires de Sarmizegetusa*, în *EphNap*, VI, 1996, p. 154 sqq.

³ *Ibidem*, p. 156, nr. 3.

⁴ Unele confuzii persistă și în publicarea mai recentă a ștampilelor din cele două situri: N. Gudea, *Der dakische Limes - Materiellen zu seiner Geschichte*, în *JRGZM*, 44, 2, 1997, p. *29, nr. 12 (desenele Z 2-4, 7 reprezintă ștampile cunoscute numai la Sarmizegetusa), p. *36, nr. 18 a (desenele Z 3-4 reprezintă ștampile necunoscute la Sarmizegetusa, dar foarte asemănătoare cu cele de la Bersobis).

⁵ I. Piso, A. Diaconescu, *Forurile din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 175; R. Étienne, I. Piso, A. Diaconescu, *Les deux forums de la Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacia Sarmizegetusa*, în *Revue des études anciennes*, 92, 3-4, 1990, p. 282.

⁶ H. Dressel în *CIL* XV 1, p. 3; G. Lugli, *La tecnica edilizia romana*, 1957, p. 556; M. Steinby, *Ziegelstempel von Rom und Umgebung*, în *RE*, Suppl. XV, col. 1495; G. Spitzlberger, *Die römischen Ziegelstempel im nördlichen Teil der Provinz Raetien*, în *SJ*, 25, 1968, p. 109.

⁷ G. Spitzlberger, *op.cit.*, pp. 108-110; D. Isac, *Signacula aus Dakien*, în *SJ*, 46, 1991, p. 58; A. Flutur, *Despre două ștampile tegulare de la Tibiscum*, în *AnB* (S.N.), VII-VIII, 2000, p. 374.

⁸ Distanța între Bersobis și Sarmizegetusa este de aproximativ 105 km pe traseul drumului roman - cf. A. Diaconescu, *Dacia under Trajan. Some observations on Roman tactics and strategy*, în *ActaMN*, 34/1, 1997, p. 14.

⁹ D. Protase, *Legiunea IIII Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la Provincia Dacia*, în *ActaMN*, IV, 1967, pp. 48-61; D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a IV-a Flavia*, 1983, pp. 153-156, pl. IV-V.

¹⁰ Ștampilele care sunt realizate cu același *instrumentum* reprezintă un tip; chiar dacă textul este identic, tipurile se deosebesc prin folosirea unor *signacula* diferite, aspect indicat de forma cartușului și grafia literelor - cf. Cloșca L. Băluță, *IDR* III 6, 1999, p. 7.

¹¹ D. Protase, *op.cit.*, p. 56 - fig. 12, p. 57 - nr. 11.

¹² *Ibidem*, p. 56 - nr. 2, p. 57 - fig. 2; E. Dörner, *Urme ale legiunii a V-a Macedonica la Aradul Nou?*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 506, n. 19; desenul publicat în I. I. Russu, M. Moga, *Lapidarul Muzeului Banatului*, 1974, 87, a (de asemenea în *IDR* III 1, 242, fig. 187; N. Gudea, *op. cit.*, p. *23, nr. 2, Z 1) este greșit, reprezentând de fapt o altă ștampilă a legiunii a IV-a Flavia Felix.

¹³ *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior: județul Arad*, 1999, p. 37.

¹⁴ Țiglele cu ștampilele legiunii a XIII-a Gemina păstrate în Muzeul din Arad au fost aduse de la Alba Iulia, cu ocazia unui schimb intermuzeal în 1978 - îi mulțumesc pentru această informație d-lui Peter Hügel; desenele acestor ștampile au fost publicate ca provenind de la Aradu Nou (N. Gudea, *op. cit.*, p. *23, nr. 2, Z 2-4).

¹⁵ N. Gudea, *op.cit.*, pp. *23-*24.

¹⁶ Cărămizile din Roma au fost găsite în construcții pe o rază de 50 km de oraș, dar și mai departe, de-a lungul Tibrului, pe țărmul Mediteranei și în insulele din apropiere (cf. M. Steinby, *RE*, Suppl. XV, col. 1493).

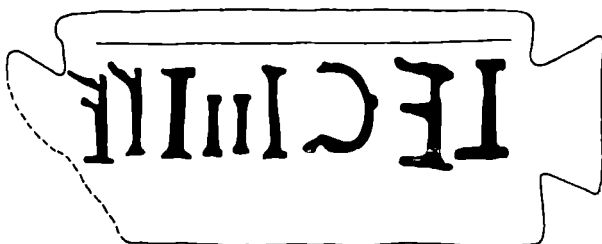
1

2

3

4

5

Pl. I. Ștampilele tegulare ale legiunii a IV-a Flavia Felix din Sarmizegetusa
(după I. Piso în *EphNap*, VI, 1996, p. 184).

1

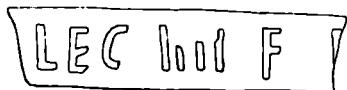
2

3

4

5

Pl. II. 1-3. Ștampilele tegulare din principia castrului legionar de la *Bersobis*.

4. Ștampila de la Kovin (după D. Protase în *ActaMN*, IV, 1967, p. 56, fig. 12).

5. Ștampila de la Aradu Nou (după D. Protase, *op.cit.*, p. 49, fig. 2).

O NOUĂ *LUCERNA* DESCOPERITĂ LA TIBISCUM*

Simona Regep-Vlascici

Prin poziția sa geografică și evoluția generală a așezării, Tibiscum a reprezentat un important centru militar, economic și spiritual pentru provincia Dacia¹. Prezența trupelor auxiliare în castrul de la Tibiscum a atras după sine stabilirea familiilor militarilor, a meșteșugarilor și negustorilor, dar și a veteranilor în așezarea vicană de pe malul stâng al râului Timiș.

Cu timpul, așezarea vicană s-a extins probabil pe ambele maluri ale râului primind un caracter urban. Municipalizarea *vicus*-ului militar a avut loc în timpul împăratului Septimius Severus, în jurul anului 197, așa cum s-a apreciat recent². Relațiile economice ale *vicus*-ului cu așezări din vestul Imperiului au contribuit la stabilirea unor contacte cu lumea interprovinciială. Astfel au pătruns la Tibiscum produse din Italia și din provinciile centrale și vestice ale Imperiului Roman.

Printre alte produse care au ajuns la Tibiscum odată cu stabilirea romanilor aici se numără și opaițele³. În cele ce urmează ne vom opri asupra unei *lucerna* imitată în lut după un opaiț de bronz.

Piesa a fost lucrată în tipar dintr-o pastă fină de culoare roșie-cărmăzie, acoperită pe alocuri cu angobă roșie-carmin. Opaițul este păstrat în stare fragmentară, lipsindu-i partea superioară a torții și discul. Dimensiunile: L = 26 cm, l disc = 10 cm, l cioc = 8 cm, h = 5,4 cm. Piesa este de formă rotundă cu cioc alungit și ușor lățit la bază, cu bordura simplă nedecorată decât cu o nervură reliefată care urmează ductul ciocului. Bazinul are în partea inferioară forma unui inel. Toarta opaițului arcuită deasupra discului prezintă pe fața oaisă o coamă de cal. Piesa a fost descoperită în nivelul de locuire aparținător castrului mic de la Tibiscum, în etapa a doua de existență (anii 138-165). Opaițul se păstrează în Muzeul Banatului din Timișoara.

Opaițul de la Tibiscum prezintă analogii cu anumite piese din bronz de tipul XX Loeschke și tipul XXXIV Iványi. Aceste tipuri de bronz circulă în cursul secolului I d.Hr.⁴

Câteva opaițe din bronz cu aspect piriform, cu ciocul alungit și toarta rotundă, cu o reprezentare figurativă la extremitate sunt documentate până acum în Dacia de la Mădăraș și Polovraci, iar unei alte piese nu i se cunoaște locul de descoperire. Cronologic aceste exemplare se datează în primele decenii ale secolului al II-lea d.Hr.⁵

În Imperiul Roman sunt cunoscute puține exemplare din lut ce copiază piese din metal, mai ales piese din bronz, cele mai multe dintre ele fiind încadrate cronologic în secolul al II-lea d.Hr.⁶

Și în Dacia imitațiile executate din lut după piese din bronz sunt rare, ele păstrându-se mai ales în stare fragmentară. Astfel de fragmente au fost descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, probabil ele au ajuns aici în primele decenii ale secolului al II-lea⁷.

Pe baza contextului stratigrafic și piesa de la Tibiscum este datată în prima jumătate a secolului al II-lea. Acest exemplar prezintă analogii cu piese asemănătoare descoperite la Trier⁸, Vindonissa⁹, Viminacium¹⁰ și Singidunum¹¹. Pieseile găsite de noi ca și analogii se datează în intervalul cuprins între sfârșitul secolului I - sfârșitul secolului al II-lea d.Hr.

Referitor la opaițul de la Tibiscum nu avem nici un indiciu că ar fi fost realizat într-un atelier local, ci suntem de părere că provine dintr-un centru provincial dunărean.

Descoperirea de la Tibiscum oferă un indiciu clar referitor la relațiile comerciale ale Daciei cu provinciile dunărene limitrofe.

NOTE

* Mulțumim doamnei prof.univ. dr. Doina Benea pentru materialul inedit și îndrumările acordate în realizarea acestui articol.

¹ Doina Benea, P. Bona, *Tibiscum*, 1994, *passim*.

² Doina Benea, *Septimius Severus și Tibiscum*, în *Patrimonium Banaticum*, II, 2003, p. 91-93.

³ Eadem, *Lampes romaines de Tibiscum*, în *Dacia*, N.S., 34, 1990, p. 139-168; Simona Regep, *Un nou officinator de lucerne descoperit în Dacia romană*, în *SIB*, XXI-XXII, 2000, p. 265-267.

⁴ S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens*, Zürich, 1919, p. 323-325; D. Iványi, *Die Pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht*, în *Diss.Pann.*, s.2, n.2, Budapest, 1935, p. 23; H. Deringer, *Römische Lampen aus Lauriacum*, Linz, 1965, p. 68.

⁵ C. L. Băluță, *Lămpile antice din bronz din Dacia Superior*, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. 167; D. Tudor, *Otlenia romană*, ed. a IV-a, 1978, p. 87-88; G. Simion, *Opaițele greco-romane de bronz din România*, 2003, nr. 15, 16, 19.

⁶ S. Loeschcke, *op.cit.*, p. 339-341; D. Iványi, *op.cit.*, p. 25.

⁷ D. Alicu, *Tonlampen-typen aus Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *St.Com.Caransebeș*, II, 1977, p. 349-350; idem, *Opaițele romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, 1994, p. 61.

⁸ S. Loeschcke, *op.cit.*, p. 340.

⁹ *Ibidem*, p. 339-341.

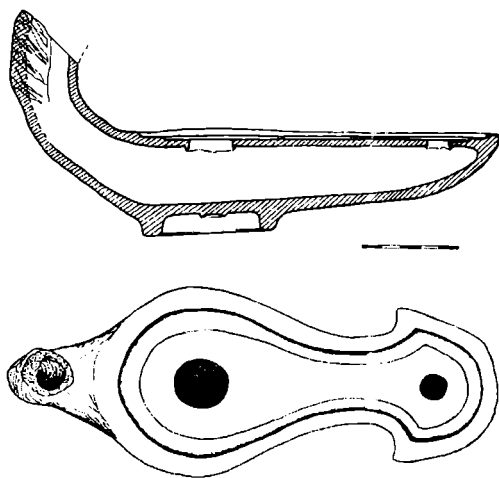
¹⁰ V. Bikić, S. Nikolić-Đorđević, Z. Simić, *Istraživanja na lokalitetu Studentski trg.br.9*, în *Singidunum*, 3, 2002, p. 196-197, pl. 9.

¹¹ *Ibidem*.

UNE NOUVELLE *LUCERNA* À TIBISCUM

Résumé

À Tibiscum on a trouvé une lampe qui imite une pièce en bronze. Elle provient d'un niveau du petit camp de Tibiscum et elle se trouve au Musée du Banat Timișoara. On peut dater la pièce dans la première moitié du II siècle. Notre opinion est que cette lampe a été réalisée dans un atelier local d'une province danubienne.

Pl. I. Opaîť roman descoperit la *Tibiscum* (Jupa, jud. Caraș-Severin)

INSTRUMENTE MEDICALE DE FACTURĂ ROMÂNĂ DIN COLECȚIA MUZEULUI BANATULUI DIN TIMIȘOARA *

Sorin Pribac, Călin Timoc

Medicina este strâns legată de știința farmaceutică, ambele constituind ramuri ale activității umane, al căror rol este de a trata și îngriji persoanele bolnave și totodată, de a păstra sănătatea indivizilor¹.

În Antichitatea clasică, medicinei și în general tratării anumitor afecțiuni i s-a acordat o importanță deosebită, ca dovadă stând numeroasele dovezi arheologice, constând în inscripții închinată diverșilor zei ai vindecării ori sănătății, cum ar fi *Aesculap* și *Hygeia*, *Hercules*, *Apollo*², *genii* ori *numini*³ etc., numeroase stațiuni termale și băi publice⁴, menite să păstreze sănătatea populației. Pe de altă parte, săpăturile arheologice au evidențiat existența unui disparat inventar medical, utilizat pentru diverse intervenții chirurgicale, inventar prezent atât în așezările civile, cât și în castralele militare⁵.

Instrumentele medicale care urmează a fi prezentate aici provin din colecția veche a Muzeului Banatului, dar la unele, din păcate, locul de descoperire nu se cunoaște. Putem presupune însă că, ele provin din *Pannonia Inferior* sau poate *Moesia Superior*, fiind aduse de diverși colecționari din Serbia de azi.

Prima piesă (Pl. I/1), este o plăcuță pentru prepararea medicamentelor (*coticula*), realizată din gresie șistoasă de culoare verde-deschis. Piesa se păstrează în stare fragmentară, unul din colțuri lipsind. Dimensiuni L = 11 cm, l = 7,2 cm; analogii în Dacia: *Porolisum*, vezi în *ActaMP*, XVI, p. 288, Pl. XIV, 2; *Apulum*, vezi în *Apulum*, XXVII-XXX, 1990, p. 245, Fig. 3, 2; sec. II-III; loc de descoperire al plăcuței castrul roman de la *Tibiscum* - Jupa; MB 9135, piesă inedită⁶. Prezenta plăcuță era utilizată de farmaciști la prepararea unor medicamente sau alifii⁷. Este cunoscut faptul că unele îndatoriri ale medicilor se extindeau și asupra farmaceuticii⁸. Plăcuțe similare au fost descoperite și în Dacia, în castrale de la *Buciumi*⁹ și *Porolisum*. Instrumente medicale sau plăcuțe din piatră au fost descoperite și într-un mormânt de la *Potaissa* - Turda¹⁰.

Următoarele instrumente sunt cinci pensete (*volsella*), dintre care două sunt realizate din bronz, iar trei din fier. Pensetele sunt decorate pe partea lată cu motive

geometrice incizate. Ele erau întrebuințate la intervenții medicale, dar pensete de acest gen sunt prezente și în cosmetica vremii¹¹:

a. Pensetă (*volsella*); (Pl. I/2) fier turnat; păstrată fragmentar; L = 4,5 cm; l = 0,5 cm; pensetei i se mai păstrează un singur braț, care este sub formă de clește; analogii în Dacia: *Porolissum*, vezi în *ActaMP*, XVI, p. 272, Fig. 3-4; sec. II-III; loc de descoperire necunoscut; MB 3594; inedit.

b. Pensetă (*volsella*); (Pl. I/3) fier turnat; bine conservată; L = 4,3 cm; l = 0,8 cm; penseta are pe ambele părți un decor fin sub formă de linii longitudinale și orizontale, care în ambele extremități formează trunchiuri de piramidă înălțuite; analogii în Dacia: *Buciumi*, vezi în *ActaMP*, XVI, p. 279, Pl. V, 9; vezi în Imperiu: *Singidunum*, cf. S. Crunic, *op.cit.*, Pl. V, 43; sec. II-II; loc de descoperire necunoscut; MB 3594; inedit.

c. Pensetă (*volsella*); (Pl. I/4) fier turnat; bine conservată; L = 3,2 cm; l = 1 cm; penseta are pe ambele părți un decor fin, sub forma literei "V" și incizii longitudinale pe marginea sa; analogii în Dacia: *Buciumi*, vezi în *ActaMP*, XVI, p. 279, Pl. V, 9; vezi în Imperiu: *Vodice*, cf. S. Crunic, *op.cit.*, la fel ca nr. 3, 38; sec. II-III; loc de descoperire necunoscut; MB 3594; inedit.

d. Pensetă (*volsella*); (Pl. I/5) bronz turnat; bine conservată; L = 3,4 cm; l = 0,9 cm; penseta are pe ambele părți decor sub forma literei "X", precum și incizii longitudinale pe marginea sa; analogii: *Porolissum*, vezi în *ActaMP*, XVI, p. 279, Pl. V, 5; *Vodice*, cf. S. Crunic, la fel ca la nr. 4, 41; sec. II-III; loc de descoperire necunoscut; MB 3594; inedit.

e. Pensetă (*volsella*); (Pl. I/6) bronz turnat; bine conservată; L = 4,2 cm; l = 0,7 cm; fără decor; analogii: *Buciumi*, vezi în *ActaMP*, XVI, p. 279, Pl. V, 7; S. Crunic, *op.cit.*, la fel ca la nr. 4, 41; sec. II-III; loc de descoperire necunoscut; MB 3594; inedit.

Printre piesele analizate de noi în continuare urmează două lingurițe (*cochlear*)¹², realizate din bronz, păstrate în stare fragmentară:

a. Linguriță (*cochlear*); (Pl. I/7) bronz turnat; păstrată fragmentar; L = 6,4 cm; L mâner = 4 cm; l căuș = 2,3 cm; d tijă = 0,4 cm; are formă de cui, probabil a fost fixată într-un mâner de os sau lemn; întregire grafică; analogii: *Buciumi*, cf. E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *op.cit.*, Pl. CX, 12; *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, cf. D. Alicu, S. Cociș, C. Ilieș, A. Soroceanu, *op.cit.*, Pl. 41, 732; sec. II-III; loc de descoperire necunoscut; MB 3594; inedit.

b. Linguriță (*cochlear*); (Pl. I/8) bronz turnat; păstrată fragmentar; L = 4,5 cm; L tijă = 2,1 cm; l căuș = 2,5 cm; d tijă = 0,4 cm; tija este ruptă; analogii: *Buciumi*, cf. E. Chirilă și colab., *op.cit.*, Pl. CX, 12; *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, cf. D. Alicu și colab., *op.cit.*, Pl. 41, 732; sec. II-III; *Tibiscum*; passim; MB 3594; inedit.

Lingurițele sunt compuse dintr-o suprafață rotundă, plană sau ușor concavă, care prezintă o tijă ce servea ca mâner, subțindu-se spre extremitate. Cu certitudine, această tijă era introdusă într-un mâner din os sau lemn¹³. Ele erau folosite probabil la extragerea amigdalelor sau polipilor, prin intermediul acestui instrument apăsându-se limba. În bibliografia românească de specialitate, se face confuzie între *cochlear* și *lingula*¹⁴, în ultimul caz fiind vorba, de fapt, de un instrument medical având forma unui vârf de lance¹⁵, care se deosebește evident de forma circulară și concavă a unui *cochlear*. Piese similare pot fi întâlnite la Buciumi¹⁶ și *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*¹⁷.

Piesele mai sus descrise se încadrează cronologic în perioada secolelor II-III p.Chr., însă, după opinia unor specialiști¹⁸ instrumentele medicală au o durată considerabilă de folosire, ceea ce face încadrarea cronologică relativă. Înclinăm a crede că unele piese medicale au fost importate din anumite centre cu tradiție în fabricarea lor¹⁹, din centrul și vestul Imperiului. În această categorie pot fi incluse instrumentele realizate din bronz, metal cu un grad ridicat de conservare²⁰. Instrumentele medicale realizate din fier, este posibil să fi fost produse în ateliere locale²¹.

Medicina a constituit una din componentele civilizației romane. După cum se știe, serviciul medical roman avea specialiști în ramuri diferite, cum ar fi: chirurgia, oftalmologia, ORL, stomatologia, ginecologia și farmaceutica²², atât în mediul civil, cât și în cel militar.

Din datele pe care le deținem referitoare la spațiul Daciei romane, este de menționat faptul că în locuințele individuale și în cele comune (barăci), au apărut instrumente medicale, foarte diferite din punct de vedere al utilizării, sugerând fie că practicarea anumitor elemente ale medicinei era individuală, fiecare soldat ducându-și grija pentru rănilor minore, fie că instrumentele medicale erau folosite și cu altă destinație decât cea medicală²³, de pildă în cosmetică.

În afară de medicii militari sau civili care se ocupau de cazurile grave și de tratamentul acestora, se presupune că serviciul medical era asigurat și de către diferite persoane care dispuneau de instrumentarul adecvat²⁴.

Considerăm că piesele descrise mai sus erau folosite în farmaceutică (plăcuța din piatră), în chirurgie (pensetele) și ORL (lingurițele). Este posibil ca pensetele să fi făcut parte dintr-o trusă medicală, întrucât prezintă un decor incizat de forme geometrice.

NOTE

* Mulțumim și pe această cale doamnei prof. univ. dr. Doinea Banea, pentru amabilitatea cu care ne-a oferit spre studiu piesele mai sus descrise. La descrierea pieselor am folosit următoarele abrevieri: L = lungimea piesei; l = lățimea piesei; d = diametrul piesei; MB = Muzeul Banatului Timișoara

¹ Slavica Crunic, *Roman Medical and Pharmaceutical Instruments Deriving from Singidunum and its Surroundings*, Beograd, 1992, p. 29.

² M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 131-165.

³ A. Rusu, I. Piso, *Nymphaeumul de la Germisara*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, București, 1991, *passim*.

⁴ Vl. Krizek, *Kulturgeschichte des Heilbades*, Kohlhammer, Stuttgart, 1990, p. 57, 63.

⁵ Dorin Alicu, I.H. Crișan, *Medicina la romani*, Cluj-Napoca, 2003, p. 23

⁶ Informație amabilă Doinea Benea, pentru care aducem cuvenitele mulțumiri.

⁷ E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, *Das Römerlager von Buciumi*, Cluj-Napoca, 1972, p. 80.

⁸ Slavica Crunic, *op.cit.*, p. 31.

⁹ E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, *op.cit.*, Pl. CXXIV, 1-4.

¹⁰ Z. Milea, A. Hopârtean, C. Luca, *Necropola romană de la Potaissa*, în *ActaMN*, XV, 1978, p. 204.

¹¹ D. Alicu, S. Cociș, C. Ilieș, Alina Soroceanu, *Small Finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 1993, p. 53.

¹² S. Cociș, în *Apulum*, XXVII-XXX, 1990-1993, p. 241-251.

¹³ N. Gudea, I. Bajusz, în *ActaMP*, XVI, 1992, p. 250-252.

¹⁴ E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *op.cit.*, p. 82.

¹⁵ J.W. Mollett, *Dictionary of Art and Archaeology*, Londra, 1994, p. 194.

¹⁶ E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *op.cit.*, Pl. CX, 12.

¹⁷ D. Alicu, S. Cociș, C. Ilieș, A. Soroceanu, *op.cit.*, Pl. 41, 732.

¹⁸ N. Gudea, I. Bajusz, *op.cit.*, p. 251.

¹⁹ *Ibidem*, p. 253.

²⁰ R. Cagnat, V. Chapot, *Manuel d'Archeologie romaine*, II, Paris, 1920. p. 514.

²¹ N. Gudea, I. Bajusz, *op.cit.*, loc.cit.

²² S. Crunic, *op.cit.*, p. 30.

²³ N. Gudea, I. Bajusz, *op.cit.*, p. 253.

²⁴ *Ibidem*.

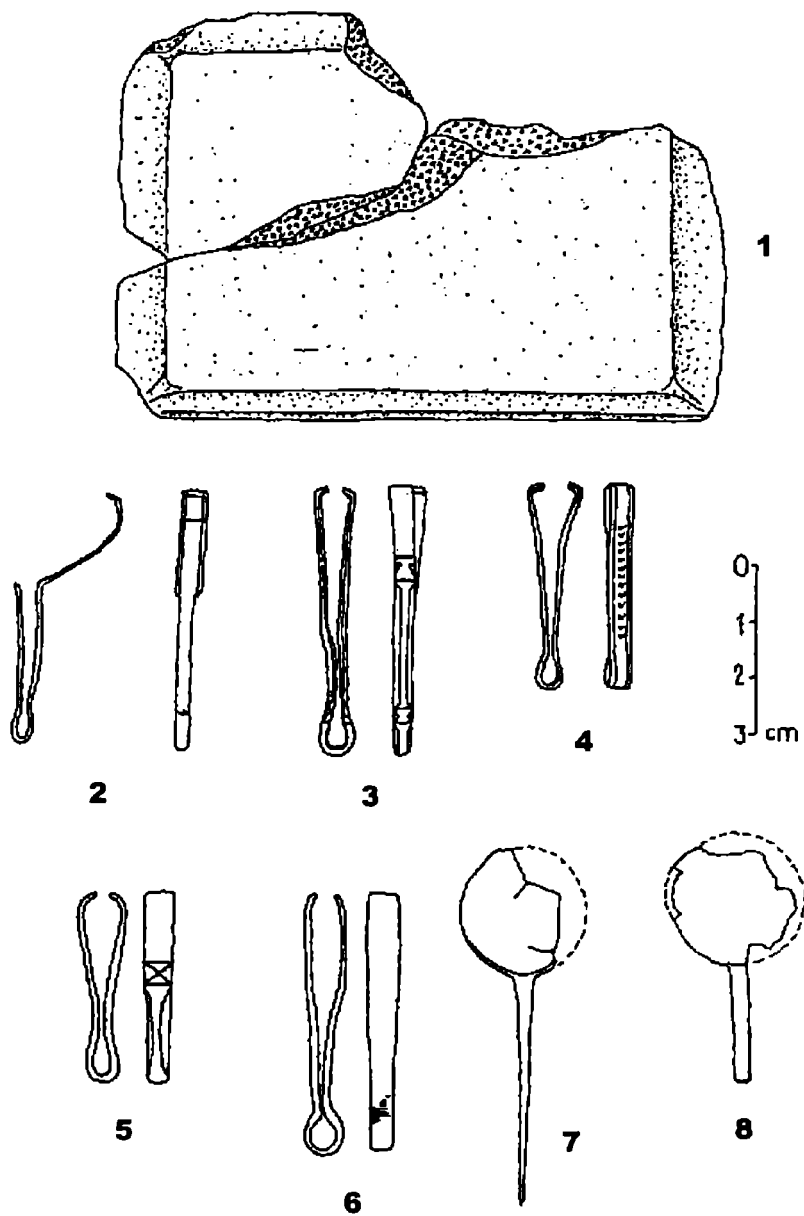
RÖMISCHE ÄRZTLICHE GEGENSTÄNDE AUS DER SAMMLUNG DES BANATER MUSEUMS

Zusammenfassung

Die hier veröffentlichte römische ärztliche Geräte gehören zur älteren Sammlung des Banater Museums und sehr wahrscheinlich wurden sie in *Pannonia Inferior* oder *Moesia Superior* entdeckt.

Die antiken Gegenstände sind ein grünfarbiges, steinernes Täfelchen (*coticula*) (Taf. I/1), fünf Pinsetten (*volsella*) (Taf. I/2, 3, 4, 5, 6), einige aus Bronze andere aus Eisen gefertigt und zwei Löffelchen (*cochlear*) (Taf. I/7, 8).

Ein Löffelchen und das Täfelchen stammen aus *Tibiscum* - Jupa und sie wurden im inneren des Römerlagers aufgedeckt. All diese ärztliche Geräte können im II. - III. Jhr. n.Chr. datiert werden.

Pl. I. Ustensile medicale din colecția Muzeului Banatului

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR MONETARE DINTRE ANII 275-383 P.CHR. DIN JUD. TIMIȘ

Nicoleta Toma-Demian

Rândurile de mai jos se doresc a fi o contribuție la un viitor repertoriu arheologic (și numismatic) al județului Timiș. Rezultat al cercetărilor mele din ultimii ani, axate îndeosebi pe numismatica romană târzie, acest repertoriu cuprinde totalitatea descoperirilor monetare (atât monede izolate, cât și tezaure) datate între 275-383 p.Chr. (începutul domniei lui Tacitus - sfârșitul domniei lui Gratianus) de pe teritoriul actualului județ Timiș, cunoscute de mine până în prezent (anul 2004). Alături de descoperiri mai vechi sau mai noi cunoscute din publicații am inclus în acest repertoriu și descoperiri inedite, aflate în colecția numismatică a Muzeului Banatului din Timișoara sau în colecții particulare, despre a căror existență am aflat în urma unor informații amabile.

Descoperirile sunt prezentate în ordinea alfabetică a localităților, indicând totodată și unitatea administrativă teritorială (comună, oraș, municipiu) de care aparține fiecare localitate menționată (am avut în vedere aici și ultimele modificări administrative cuprinse în legile nr. 83 și 84 apărute în *Monitorul Oficial al României*, partea I, nr. 310 din 7 aprilie 2004). Pentru denumirile actuale ale localităților am folosit indicatorul publicat în anul 1974 (Jordan-Gâtescu-Oancea 1974), iar pentru identificarea denumirilor vechi ale unor localități foarte utile mi-au fost lucrarea lui C. Suciu (Suciu 1967-1968) și ajutorul domnului Florin Medeș. Vechile denumiri ale unor sate au fost indicate între paranteze doar acolo unde a fost necesar (în cazul descoperirilor mai vechi) și doar în forma întâlnită în bibliografia mai veche citată.

În cadrul fiecărei localități am grupat descoperirile, pe cât a fost posibil, în ordinea cronologică a emitenților monedelor, excepție făcând Timișoara, unde mone-tele sunt ordonate mai întâi pe cartiere sau zone și apoi, în cadrul acestora, cronologic. Am încercat să corectez anumite erori sau confuzii întâlnite în bibliografie, intervenind - acolo unde era cazul - fie cu observații sau comentarii în text, după prezentarea respectivei descoperiri, fie la bibliografie, între paranteze. În cazul fiecărei descoperiri monetare am menționat la bibliografie principalele lucrări care amintesc descoperirea respectivă, de la prima până la cea mai recentă cunoscută de mine.

La sfârșitul repertoriului am prezentat o hartă (desenată de domnul Silviu Saftu) cu toate descoperirile monetare menționate în text; cifrele de pe hartă corespund cu cele din repertoriu, dar și cu cele din lista din Anexă. Departe de a fi încheiat, dar reprezentând un început în cunoașterea cât mai completă a descoperirilor monetare datate între 275-383 p.Ch. din jud. Timiș, sper ca acest repertoriu să fie un instrument de lucru util tuturor celor interesați.

1. BEBA VECHE (Béba), com. Beba Veche

1. O monedă din bronz de la Maximianus Herculius, descoperită aici, a intrat în anul 1899 în colecția numismatică a MFMS.

2. Într-un punct neprecizat, în anul 1932 s-a găsit o monedă din bronz de la Constans, de tipul *Gloria Exercitus*, emisă la Siscia.

1. Tömörkény-Harsányi 1912, p. 10; Protase 1966, p. 173, nr. 75 și nota 494; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 71, nr. 6; Preda 1975, p. 458 și nota 92; Nussbaum 1980, nr. 1; Butnariu 1987, p. 127, nr. 12; Protase 2000, p. 210, nr. 312 și nota 1.

2. Nussbaum 1980, nr. 2.

2. BECICHERECU MIC (Kis-Becskerek), com. Becicherecu Mic

Preotul romano-catolic Mathias Schäffer a donat în anul 1877, prin intermediul profesorului dr. Kuhn Lajos, o monedă din bronz de la Diocletianus găsită la Becicherecu Mic (se spunea în adunarea lunară a SIA din 19 decembrie 1877). Moneda s-a aflat în vechea colecție numismatică a MBT, nr. vechi inv. 892 (?).

TRÉT, IV, 1, 1878, p. 33; Protase 1966, p. 173, nr. 76 și nota 495; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 71, nr. 7; Preda 1975, p. 459 și nota 94; Nussbaum 1980, nr. 3; Butnariu 1987, p. 127, nr. 14; Protase 2000, p. 211, nr. 314 și nota 1.

3. BENCECU, com. Pișchia

În vechea colecție numismatică a MBT se afla o monedă din bronz de la Constantinus I, de tipul *Iovi Conservatori*, descoperită la "Bencec", fără a se preciza dacă la Bencecu de Sus sau la Bencecu de Jos (nr. vechi inv. 2022).

Gudea 1975.

4. BILED, com. Biled

În primăvara anului 1847 aici s-a descoperit un tezaur de cca. 2000 de monede romane din aur, argint și bronz de la împărații Traianus, Hadrianus, Caracalla, Gordianus III, Claudius II Gothicus, Constantinus I "și alții". Câteva

monede din tezaur au ajuns la Cabinetul numismatic din Viena, celelalte s-au pierdut.

J. G. Seidl, *ÖBLK*, IV, 1847, p. 969 *apud* Protase 1957, p. 159; Protase 1958, p. 254, nota 1, nr. 5; Protase 1966, p. 173, nr. 79 și nota 499; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 66, nr. 3; Gabler 1975, p. 99, p. 115, nr. XV, Preda 1975, p. 459 și nota 98; Mărghitan 1980, p. 150; Nussbaum 1980, nr. 4; Butnariu 1988, p. 182, nr. 3; Benea-Bejan 1989-1993, p. 128, nr. 6 (menționează inexact anul descoperirii, 1877 în loc de 1847); Benea 1996, p. 236, nr. 20 (menționează inexact anul descoperirii, 1877 în loc de 1847); Protase 2000, p. 212, nr. 320 și nota 1; Suciu 2000, pp. 149-150, nr. 4.

5. BOBDA-CENEI

La cca. 2-3 km de Bobda, pe un grind aflat în dreapta șoselei Bobda-Cenei, în timpul unei periegeze efectuate în vara anului 2000 de Dan Ciobotaru și Radu Stoia, s-a găsit o monedă din bronz slab conservată împreună cu fragmente ceramice din sec. IV.

Am determinat moneda (pe baza unei fotografii), fiind vorba de un *folles* emis de Constantius II, de tipul *Gloria Exercitus* (1 std.), atelier nedeterminabil, anii 335-337 (perioada III a, cf. *LRBC*) sau anii 336-337 (cf. *RIC*, VII).

Mulțumesc colegilor Dan Ciobotaru (pentru informații) și Anabela Geangu (pentru fotografia monedei).

Demian 2002, p. 7, nr. 1.

6. BREȘTEA, com. Denta

De aici provine, fără a se cunoaște condițiile descoperirii, o monedă din bronz de la Constantinus I, de tipul *Gloria Exercitus* (1 std.), emisă la Constantinopolis, off. H, anii 335-337 (perioada III a, cf. *LRBC*, I, nr. 1025) sau anii 336-337 (*RIC*, VII, p. 590, nr. 149). Moneda a fost descoperită de către Julius Leinova care a donat-o MBT la o dată neprecizată (colecția numismatică, nr. inv. 234).

Demian 2002, p. 7, nr. 2.

7. CARANI (Merczyfalva), com. Sânnandrei

1. În anul 1869 Ormós Zsigmond a achiziționat de aici două monede mici din bronz de la Constantinus (I?).

2. Referirile din bibliografie la un *solidus* de la Constantius II descoperit la Carani sunt eronate, fiind determinate de o confuzie între Constans II și Constantius II. În repertoriul său numismatic, Berkeszi amintea doi *solidi* descoperiți aici, unul de la Constans II și unul de la Constantinus Pogonatus (Berkeszi 1907, p. 28).

1. Berkeszi 1907, p. 28; Protase 1966, p. 173, nr. 82 și nota 502; Tudor 1968, p. 55; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 71, nr. 10; Preda 1975, p. 461 și nota 117; Nussbaum 1980, nr. 5 (amintește doar o monedă); Butnariu 1988, p. 152, nr. 32; Protase 2000, p. 215, nr. 331 și nota 1.

2. Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 71, nr. 10; Butnariu 1988, p. 152, nr. 32;

8. CENAD (Német-Csanád; Ócsanád), com. Cenad

1. La sfârșitul anului 1875, Graf Antal a trimis MNMB, prin intermediul lui Rómer Ferenc, mai multe antichități descoperite la Cenad, printre care se aflau o monedă de la Probus și una de la Constantius (cf. Jurnal de achiziții MNMB, 21 decembrie 1875, nr. 258). Emitentul celei de-a doua monede: „Constantius Nob” putea fi Constantius II (dar *caesar*) sau Constantius Gallus. Oricum, în bibliografie apare amintit și Constantinus I.

2. Între anii 1929-1930, aici s-a găsit o monedă mică din bronz emisă de Constantius II.

3. În centrul satului, în timpul săpăturilor arheologice din anul 1986, s-au descoperit două monede constantiniene din bronz și fragmente ceramice.

1. Milleker 1899, p. 118; Berkeszi 1907, p. 13; Borovszky 1911, p. 311; Protase 1966, p. 174, nr. 84 și nota 504; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 71, nr. 11; Preda 1975, p. 462 și nota 125; Nussbaum 1980, nr. 7 (menționează greșit anul 1895); Butnariu 1987, p. 127, nr. 26 (afirmă greșit că monedele se păstrează la MBT); Butnariu 1988, p. 152, nr. 37 (afirmă greșit că monedele se păstrează la MBT); Protase 2000, p. 216, nr. 337 și nota 2.

2. Nussbaum 1980, nr. 8.

3. Protase 2000, p. 216, nr. 337 (pe baza unei informații de la M. Rusu).

9. CENEI, com. Cenei

În colecția Grossman din Timișoara se afla o monedă mică din bronz de la Valentinianus I, găsită aici.

Nussbaum 1980, *Col. Grossman*, nr. 11; Protase 2000, p. 216, nr. 338 și nota 1.

10. CHECEA, com. Checea

În adunarea lunară a SMIA din 6 noiembrie 1893 era amintită donația lui Orosz Endre: o monedă din bronz de la Constantius II, descoperită la Checea. Moneda s-a aflat în vechea colecție numismatică a MBT, nr. vechi inv. 2823 (?).

TRÉT, SN, IX, II, 1893, p. 130; Protase 1966, p. 174, nr. 85 și nota 505; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 71, nr. 12; Gudea 1975 (amintește o monedă de la Constantinus); Preda 1975, p. 462 și nota 132; Nussbaum 1980, nr. 10 (amintește o monedă de la Constantinus I); Butnariu 1988, p. 153, nr. 41; Protase 2000, p. 217, nr. 341 și nota 1.

11. CHEGLEVICI, com. Dudeștii Vechi

De pe teritoriul satului provin opt monede mici din bronz din epoca constantiniană, slab conservate, găsite în anul 1978 de un locuitor din Cheglevici în gospodăria sa. Monedele au ajuns într-o colecție particulară.

Am determinat aceste monede - în limita posibilităților - pe baza descrierii făcute în linii mari de Nussbaum în manuscrisul său:

1. Constans, *Gloria Exercitus* (1 std.), Cyzicus, anii 335-337;
2. Constantinus II (?), *Gloria Exercitus* (1 std.), atelier neprecizat, anii 335-341;
3. Constantius II, *Gloria Exercitus* (1 std.), Siscia, anii 335-341;
4. Constans (?), *Victoria Augg*, Siscia, anii 341-346;
5. Constans, *Vot XX Mult XXX*, Constantinopol, anii 341-346;
6. Constantius II, *Vot XX Mult XXX*, Antiochia, anii 341-346;
7. Valens, *Securitas Reipublicae*, Siscia, off. B, anii 364-367.
8. Valens, *Securitas Reipublicae*, Siscia, anii 367-375 (LRBC, II, nr. 1330).

Nussbaum 1980, nr. 11; Protase 2000, p. 217, nr. 342 și nota 1 (consideră monedele descoperiri izolate).

12. DENTA, com. Denta

1. Într-un punct neprecizat, în anul 1937 s-a descoperit o monedă din argint de la Galerius Maximianus.

2. În hotarul localității, sub podul de cale ferată, în albia nou săpată a canalului Roiga, între 16-18 august 1875 s-a descoperit un schelet orientat cu fața spre E, în jurul căruia se afla „un mare număr” de monede romane imperiale din aur, majoritatea datând de la Valentinianus I, Valens și Gratianus.

Berkeszi scria că, potrivit însemnărilor numismatice ale lui Ormós Zsigmond, descoperirea a avut loc în data de 9 august 1875 și a constat în monede din aur de la Iovianus, Valentinianus I, Valens, Gratianus, Valentinianus II și Valentinianus III (monedă procurată de Ormós ulterior).

Nu se cunoaște numărul exact al monedelor descoperite. Inițial s-a vorbit de 13 monede aflate lângă schelet (conform relatărilor lucrătorilor), pentru ca în bibliografia ulterioară lui Berkeszi să fie amintite 15. În general, se estimează că s-au descoperit în total cca. 20 de *solidi*, din care 14 sau 15 au ajuns în colecția numismatică a lui Ormós.

Cert este că într-un manuscris din 9 august 1889 (inedit), Ormós scria că descoperirea, potrivit zvonurilor, ar fi constat în 50 de monede, pe care lucrătorii le-au împărțit între ei, vânzându-le apoi la Vrșac și Timișoara. Ormós mai adăuga că a reușit să procure pentru colecția sa 23 de monede din această descoperire:

Iovianus (1), Valentinianus I (7), Valens (2), Gratianus (6), Valentinianus II (4), Theodosius (1) și Valentinianus III (2).

3. În pârâul Roiga, în același an s-a mai găsit un solidus de la Iovianus, care a ajuns de asemenea în colecția numismatică a lui Ormós Zsigmond. Nu este exclus ca această monedă să facă parte din descoperirea de la punctul 2.

1. Nussbaum 1980, nr. 13.

2. *TRÉT*, I, IV, 1875, p. 194; *TRÉT*, II, I, 1876, p. 37; Ormós 1889, f. 9-9 v.; Berkeszi 1907, p. 15; Protase 1966, p. 174, nr. 87 și nota 507; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 67, nr. 7; Gabler 1975, pp. 99, 116; Preda 1975, p. 466 și nota 165; Nussbaum 1980, nr. 12; Butnariu 1991, p. 95, nr. 3; Drăgoescu 1995, p. 360, nr. 14 (localizează greșit descoperirea la Deta); Protase 2000, p. 219, nr. 358 și nota 1; Suciu 2000, p. 158, nr. 23.

3. Berkeszi 1907, p. 15.

13. DETA?

Din această localitate se menționează monede din aur de la Valentinianus I, Valens și Gratianus.

Analogiile evidente cu monedele din aur descoperite la Denta în anul 1875 (descoperirea de la nr. 12, punctul 2), precum și asemănarea numelor localităților Deta și Denta mă determină să cred că este vorba de una și aceeași descoperire, cea de la Denta, care a fost preluată greșit din literatura numismatică veche și citată greșit în continuare (doar Th. Nussbaum în 1980 scria că este posibil să fie aceeași descoperire).

Rep.arh.Rom., mss.; Protase 1966, p. 174, nr. 88 și nota 508; Tudor 1968, p. 53; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 71, nr. 15; Gabler 1975, p. 116, nr. 22; Preda 1975, p. 466 și nota 167; Nussbaum 1980, nr. 14; Benea 1996, pp. 246-247, nr. 52; Protase 2000, p. 219, nr. 359 și nota 1.

14. DUDEȘTII VECHI, com. Dudeștii Vechi

Aici s-au descoperit izolat cinci monede romane târzii din bronz: o *Urbs Roma*, emisă la Thessalonica și patru monede de la Constantius II, dintre care două de tipul *Victoriae DD AvggQ NN*, emise la Thessalonica și Siscia și două de tipul *Vot XX Mult XXX*, una emisă la Antiohia, la cealaltă nu s-a putut identifica atelierul. Monedele se află în colecția Kalcsov din Dudeștii Vechi.

Mulțumesc colegului Raoul Șeptilici pentru informații.

Inedite.

15. DUMBRĂVIȚA (Vadászerdő), comună suburbană, municipiul Timișoara

1. În adunarea lunară a SMIA din 27 februarie 1884 se spunea că Dragovanovics Nándor a donat o monedă mică din bronz de la Constantinus I, de tipul *Gloria Exercitus* (2 std.), descoperită în imediata apropiere a Timișoarei, la

Dumbrăvița. Moneda s-a aflat în vechea colecție numismatică a MBT (nr. vechi inv. 1845).

2. La "Nisipărie" s-a găsit o monedă din bronz emisă de Constantinus I.

1. *TRÉT*, X, II, 1884, p. 93; Berkeszi 1907, p. 41; Gudea 1975; Nussbaum 1980, nr. 43.

2. Informație R. Șeptilici (pe baza unei informații de la O. Dogariu).

16. FĂGET, com. Făget

La o distanță de 1,5 km de Făget, în timpul lucrărilor de asfaltare a șoselei Făget-Timișoara din toamna anului 1957, Mihail Baba din Timișoara a găsit un tezaur cu monede romane din bronz din sec. IV. S-au recuperat 29 monede: 11 de la Constantinus I, 5 de la Constans și 13 de la Constantius II, care au intrat într-o colecție particulară din Timișoara.

Mitrea 1967 a, p. 198, nr. 50; Mitrea 1967 b, p. 386, nr. 50; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 67, nr. 9; Preda 1975, p. 467 și nota 176; Nussbaum 1980, nr. 15; Butnariu 1988, p. 183, nr. 11; Protase 2000, p. 222, nr. 375 și nota 1; Suciu 2000, p. 159, nr. 28.

17. GAIU MIC, com. Moravița

Din hotarul satului provine o monedă din bronz de la Constantius II, de tipul *Victoriae DD AvggQ NN*, emisă la Thessalonica, off. E, anii 341-346 (perioada IV, cf. *LRBC*, I, nr. 862) sau anii 347-348 (*RIC*, VIII, p. 411, nr. 102). Moneda a fost donată de Pavel Țăranu din Gaiu Mic la o dată neprecizată (MBT, colecția numismatică, nr. inv. 273).

Demian 2002, p. 7, nr. 3.

18. IECEA MICĂ, com. Cărpiniș

1. În hotarul satului, la 500 m spre E, s-a găsit o monedă din bronz de la Constans, tipul *Victoriae DD AvggQ NN*, emisă la Thessalonica, anii 341-346 (cf. *LRBC*, I, nr. 863).

2. La cca. 2 km NE față de primul punct s-a găsit o monedă din bronz de la Valentinianus I, tipul *Securitas Reipublicae*, emisă la Siscia, anii 364-367 (*LRBC*, II, nr. 1277).

Cele două monede se află în colecția prof. Alexandru Gyuriș din Timișoara, căruia îi mulțumesc pentru amabilitatea de a mi le fi pus la dispoziție pentru determinare și publicare.

Demian 2002, p. 7, nr. 4.

19. JAMU MARE, com. Jamu Mare

De aici se cunosc mai multe descoperiri monetare romane de la Cladius II Gothicus până la Constans.

Milleker 1906, p. 266; Tudor 1968, p. 54; Benea-Bejan 1989-1993, p. 138, nr. 59; Benea 1996, p. 267, nr. 94.

20. JEBEL, com. Jebel

1. Lângă biserica satului, la o dată neprecizată, s-a găsit o monedă mică din bronz de la Crispus, având pe revers *Vot X* în cunună (ar putea fi tipul monetar *Caesarum Nostrorum*). Moneda s-a aflat în colecția Lamparter din Timișoara.

2. În vatra satului, la construirea unei case, în perioada interbelică s-a găsit o monedă din argint de la Valentinianus II, de tipul *Votis V Mvltis X* în cunună. Moneda a ajuns în colecția Somogyi din Timișoara.

1-2. Nussbaum 1980, nr. 18-19; Protase 2000, p. 231, nr. 408 și nota 2.

21. JIMBOLIA (Zsombolya)

1. În hotarul localității, în anul 1962, în timpul lucrărilor agricole s-a descoperit o monedă din bronz de la Diocletianus, de tipul *Vot XX* în cunună, emisă la Roma, anii 297-298 (*RIC*, VI, p. 359, nr. 76 a). Moneda a ajuns într-o colecție particulară din Timișoara.

2. Ormós Zsigmond a primit de aici pentru colecția sa numismatică o monedă mică din bronz de tipul *Urbs Roma*.

1. Mitrea 1966 a, p. 422, nr. 33; Mitrea 1966 b, p. 410, nr. 33; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 72, nr. 21; Preda 1975, p. 470 și nota 221; Nussbaum 1980, nr. 17; Butnariu 1987, p. 128, nr. 56; Protase 2000, p. 231, nr. 409 și nota 2.

2. Berkeszi 1907, p. 49; Borovszky 1911, p. 321; Protase 1966, p. 174, nr. 93 și nota 513; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 72, nr. 21; Preda 1975, p. 470 și nota 220; Nussbaum 1980, nr. 16; Butnariu 1988, p. 157, nr. 106; Protase 2000, p. 231, nr. 409 și nota 1.

22. LĂPUȘNIC, com. Bara

Dintr-un punct neprecizat provine un antoninian de la Probus.

Mihalyi 1888, p. 131 *apud* Protase 1966, p. 175, nr. 96 și nota 516; Preda 1975, p. 471 și nota 225; Nussbaum 1980, nr. 20; Butnariu 1987, p. 128, nr. 59; Protase 2000, p. 233, nr. 413 și nota 1.

23. MURANI, com. Pișchia

1. Menționarea unei monede mici din bronz de la Diocletianus găsită aici și intrată în colecția numismatică a lui Ormós Zsigmond este greșită, fiind vorba de o descoperire de la Mramorak (Serbia).

2. În anul 1934, aici s-a găsit o monedă din bronz din epoca constantiniană, foarte slab conservată.

1. Nussbaum 1980, nr. 21; Protase 2000, p. 238, nr. 432 și nota 1 (amintește moneda atât la Murani, cât și la Mramorac: *ibidem*, nr. 431 și nota 1).

2. Nussbaum 1980, nr. 22; Protase 2000, p. 238, nr. 432 și nota 2.

24. OTELEC, com. Uivar

Lângă ecluză s-a găsit la o dată neprecizată o monedă din bronz de la Iovianus, de tipul *Victoria Romanorum*.

Nussbaum 1980, nr. 23; Protase 2000, p. 241, nr. 444 și nota 1.

25. PECIU NOU, com. Peciu Nou

1. La cca. 1 km S de Peciu Nou, în 26 iunie 2000 a fost găsită o monedă din bronz de la Constans, tipul *Gloria Exercitus* (1 std.), emisă la Siscia, off. B., anii 337-341 (cf. *LRBC*, I, nr. 774) sau anii 337-340 (*RIC*, VIII, p. 355, nr. 99), în stare de conservare foarte bună (MBT, colecția numismatică, nr. inv. 3270).

2. La cca. 800 m S de Peciu Nou, în 1 aprilie 2001 a fost găsită o altă monedă din bronz de la Constans, tipul *Victoriae DD AuggQ NN*, emisă la Siscia, off. B., anii 341-346 (cf. *LRBC*, I, nr. 799) sau anii 347-348 (*RIC*, VIII, p. 363, nr. 192), în stare de conservare bună (MBT, colecția numismatică, nr. inv. 3292).

3. În aceeași zonă, în 12 iulie 2003 a apărut o nouă monedă din bronz emisă de Constantius II, tipul *Fel Temp Reparatio*, FH 3, anii 351-361, degradată (MBT, colecția numismatică, nr. inv. 3309).

Mulțumesc colegei Florentina Marțiș, care a găsit cele trei monede și le-a donat MBT, pentru informațiile privind condițiile de descoperire.

1-2. Demian 2002, p. 7, nr. 5.

3. Inedită.

26. PESAC, com. Periam

1. Al. Borza scria că a văzut la Pesac două monede din bronz constantiniene. În toată bibliografia ulterioară lui Borza mai apare amintită o monedă din bronz de la Constantius II *caesar*, de tipul *Gloria Exercitus*, anii 330-337.

2. Într-un punct neprecizat s-a găsit prin anul 1939 o monedă mică din bronz de la Constantius II.

1. Borza 1943, pp. 48-49; Protase 1966, p. 176, nr. 109 și nota 530; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 74, nr. 34; Preda 1975, p. 476 și nota 277 (cele două monede constantiniene le menționează de la Constantinus I); Nussbaum 1980, nr. 24; Butnariu 1988, p. 159, nr. 136 (cele două monede constantiniene le menționează de la

Constantinus I); Protase 2000, p. 242, nr. 449 și nota 1 (cele două monede constantiniene le menționează de la Constantinus I).

2. Nussbaum 1980, nr. 25.

27. PUSTINIȘ (Öregfalu), com. Uivar

O monedă din aur de la Diocletianus, descoperită aici, a ajuns în anul 1870 în colecția numismatică a lui Ormós Zsigmond, iar ulterior în vechea colecție numismatică a MBT.

Berkeszi 1907, p. 31; Borovszky 1911, p. 324; Protase 1966, p. 177, nr. 113 și nota 534; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 74, nr. 38; Gabler 1975, p. 116, nr. 27; Preda 1975, p. 477 și nota 290; Nussbaum 1980, nr. 26; Butnariu 1987, p. 130, nr. 87; Protase 2000, p. 244, nr. 459 și nota 1.

28. RECAȘ

Într-un punct neprecizat s-au găsit monede din sec. IV și fragmente ceramice, ce indică existența unei așezări.

Protase 2000, p. 245, nr. 463 și nota 1.

29. SACOȘU TURCESC, com. Sacoșu Turcesc

De aici provine o monedă din argint de la Constantinus I care a intrat în colecția MBT.

Protase 1966, p. 177, nr. 116 și nota 537 (pe baza unei informații de la M. Moga); Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 74, nr. 41; Preda 1975, p. 479 și nota 310; Nussbaum 1980, nr. 29; Butnariu 1988, p. 160, nr. 162; Protase 2000, p. 246, nr. 468 și nota 1.

30. SATCHINEZ (Knéz), com. Satchinez

1. În colecția numismatică a MBT se află zece monede romane târzii din bronz, descoperite la Satchinez: un Diocletianus, tipul *Concordia Militum*; un Constantinus I, tipul *Providentiae Augg*, emis la Siscia; un Constans, tipul *Victoriae DD AuggQ NN*; cinci Constantius II (două *Victoriae DD AuggQ NN*, emise la Siscia; trei *Fel Temp Reparatio*, FH 3, emise la Sirmium, Thessalonica și un atelier nedeterminabil); o monedă *FTR*, FH și un Valens, tipul *Securitas Reipublicae*, emis la Siscia (nr. inv. 226/8-17).

2. În hotarul satului s-a găsit o monedă mică din bronz de la Constantinus, pe care învățătorul Glasz Péter din Satchinez a donat-o MBT în anul 1905 (nr. vechi de inv. 502). Am reușit să o identific în colecția numismatică a muzeului, dar este o monedă de la Constantius II (nr. inv. 57/7), tipul *Victoriae DD AuggQ NN*, emisă la Siscia, off. A, anii 341-346 (perioada IV, *LRBC*, I, nr. 800) sau anii 347-348 (*RIC*, VIII, p. 363, nr. 194).

3. De pe teritoriul satului se mai cunosc 11 monede din bronz de la Constantinus I și 3 de la Constantius II (MBT, vechea colecție numismatică, nr. vechi inv. 881, 896, 974, 1019, 1021).

4. În colecția Somogyi din Timișoara se afla o monedă din bronz de la Delmatius cu reversul foarte tocit.

1. Inedite.

2. Berkeszi 1907, p. 24; Nussbaum 1980, nr. 30; Demian 2002, p. 7, nr. 6.

3. Ortvy 1914, p. 140; Protase 1966, p. 177, nr. 117 și nota 538; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 75, nr. 43; Gudea 1975; Preda 1975, p. 479 și nota 314; Nussbaum 1980, nr. 31; Butnariu 1988, pp. 160-161, nr. 165; Protase 2000, p. 247, nr. 472 și nota 1.

4. Nussbaum 1980, nr. 32.

31. SĂCĂLAZ, com. Săcălaz

1. Într-un punct neprecizat, în anul 1941 s-a găsit o monedă mare din bronz de la Iovianus.

2. În august 1874 aici s-a descoperit o monedă din aur de la Theodosius, care a intrat în colecția numismatică a lui Ormós Zsigmond, iar ulterior în colecția MBT. Deși Berkeszi nu precizează dacă e Theodosius I sau II, în bibliografia ulterioară apare ca emitent Theodosius II (care nu se încadrează în limitele cronologice ale acestui repertoriu). Menționez totuși această descoperire deoarece emitentul putea fi și Theodosius I.

1. Nussbaum 1980, nr. 28; Protase 2000, p. 247, nr. 473 și nota 2 (dintr-o eroare de tipar nr. 474: Săcălaz lipsește, moneda apărând astfel la nr. 473: Satu Nou, com. Lovrin).

2. Berkeszi 1907, p. 37; Protase 1966, p. 177, nr. 119 și nota 540; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 75, nr. 42; Preda 1975, p. 479 și nota 316; Nussbaum 1980, nr. 27; Butnariu 1991, p. 89, nr. 37; Protase 2000, p. 247, nr. 473 și nota 1 (dintr-o eroare de tipar nr. 474: Săcălaz lipsește, moneda apărând astfel la nr. 473: Satu Nou, com. Lovrin).

32. MĂNĂSTIREA SĂRACA, lângă Șemlacu Mic, oraș Gătaia

Aici s-a găsit, fără a se cunoaște condițiile descoperirii, o monedă din bronz (Æ 2) de la Constantius II, tipul *FTR*, FH 3, emisă la Heraclea Thracica, off. Γ, anii 351-354 (cf. *LRBC*, II, nr. 1893) sau 15 martie 351 - 6 noiembrie 355 (*RIC*, VIII, p. 436, nr. 82). Moneda se află în colecția numismatică a MBT (nr. inv. 314).

În hotarul satului Șemlacu Mic s-a găsit în perioada interbelică o monedă constantiniană (informație F. Medeț). Este posibil să fie vorba de aceeași monedă.

Demian 2002, p. 7, nr. 7.

33. SÂNANDREI (Szent-András), com. Sânandrei

1. O monedă din bronz de la Constantius I, găsită aici, a ajuns în colecția Tăpălagă din Variaș.

2. Într-un loc neprecizat, în anul 1872 s-au descoperit două monede mici din bronz de la Constantinus I, care au ajuns în colecția numismatică a lui Ormós Zsigmond, iar ulterior în colecția MBT.

3. În colecția Grossman din Timișoara se afla o monedă din argint de la Valens, descoperită aici.

1. Nussbaum 1980, nr. 35; Protase 2000, p. 247, nr. 475 și nota 2.

2. Berkeszi 1907, p. 8; Protase 1966, p. 177, nr. 120 și nota 541; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 75, nr. 45; Preda 1975, p. 480 și nota 329 (menționează doar o monedă); Nussbaum 1980, nr. 33; Butnariu 1988, p. 161, nr. 175 (menționează doar o monedă); Protase 2000, p. 247, nr. 475 și nota 1.

3. Nussbaum 1980, *Col. Grossman*, nr. 33; Protase 2000, p. 247, nr. 475 și nota 3.

34. SÂNMARTINU MAGHIAR, com. Uivar

În perioada interbelică, în proprietatea lui Fekete János din Sânmartinu Maghiar se afla o monedă din bronz din sec. IV, fără alte precizări.

Informație F. Medeleț.

35. SÂNMARTINU SÂRBESC (Szerb Szentmárton), com. Peciu Nou

Într-un loc neprecizat, în primăvara anului 1907 s-a descoperit în timpul aratului un mic vas de lut în care se afla un tezaur de monede romane imperiale din bronz. Vasul s-a pierdut, iar din tezaur s-au recuperat 31 de monede mici de la Constantinus (I ?) și Constans, achiziționate de MBT (vechea colecție numismatică, nr. vechi inv. 722).

Deși în actuala colecție numismatică a MBT, la nr. inv. 228 se păstrează 28 de monede romane târzii din bronz, provenite de la Sânmartinu Sârbesc, nu am certitudinea că sunt monedele recuperate din tezaurul descoperit în 1907.

Berkeszi 1907, p. 37, nr. 1; Borovszky 1911, p. 324; Protase 1966, p. 177, nr. 121 și nota 542 (menționează greșit anul descoperirii, 1905 în loc de 1907); Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 69, nr. 18; Gabler 1975, p. 99, p. 115, nr. XX; Preda 1975, p. 480 și nota 331 (anul descoperirii este greșit: 1905 în loc de 1907); Nussbaum 1980, nr. 37; Butnariu 1988, p. 187, nr. 39; Protase 2000, p. 247, nr. 476 și nota 1 (menționează greșit anul descoperirii 1905); Suciu 2000, p. 174, nr. 68 (menționează greșit anul descoperirii 1905).

36. SÂNNICOLAU MARE

1. În punctul "Seliște", la E de oraș (către Saravale), pe malul Arancăi, în zona unui "vechi cimitir" s-au găsit monede romane printre care și o monedă de la Constantinus I.

2. În colecția dr. Marius Munteanu din Timișoara se află o monedă din bronz emisă de Constans, de tipul *Victoriae DD AuggQ NN*, găsită la Sânnicolau Mare.
3. Sunt semnalate monede din bronz constantiniene.
4. Aici s-a găsit în anul 1939 o monedă mică din bronz de la Valentinianus II.

1. Medeleț 1998, p. 308, nr. 3 și nota 4.

2. Informație amabilă dr. M. Munteanu.

3. Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 75, nr. 46 (pe baza unei informații de la E. Dörner); Preda 1975, p. 480 și nota 332; Protase 2000, p. 247, nr. 477 și nota 1.

4. Nussbaum 1980, nr. 38.

37. SÂNPETRU MARE, com. Sânpetru Mare

1. De aici provine un solidus barbarizat de la Helena.
2. Referirile din bibliografie la monede de la Constantinus I (1), Constans (3) și Constantius II (2), descoperite la Sânpetru Mare, jud. Timiș, sunt greșite, fiind vorba de o descoperire de la **Sânpetru German** (com. Secusigiu, jud. Arad).

1. O. Dogariu 1998.

2. Nussbaum 1980, nr. 36; Protase 2000, p. 248, nr. 478 și nota 1.

38. STAMORA GERMANĂ, com. Moravița

În vechea colecție numismatică a MBT se afla o monedă din bronz de la Valens, de tipul *Securitas Reipublicae*, descoperită aici (nr. vechi inv. 1888).

Gudea 1975.

39. ȘAG-TIMIȘENI

La 4 km SE de satul Șag, în anul 1984, în timpul unei periegeze a fost descoperită o monedă romană din bronz din secolul IV.

Informație R. Șepilici.

40. TEREMIA MARE, com. Teremia Mare

1. Aici s-a descoperit în vara anului 1984 o monedă din bronz de la Constantinus I.

2. Într-o broșură monografică din anul 1902, scrisă de învățătorul localnic Johann Hunyar, era amintită o monedă mică din bronz găsită aici, de tipul *Victoriae DD AuggQ NN*.

C. Răileanu și O. Gog considerau că era o monedă emisă de Constans între anii 341-346, dar în această perioadă tipul *Victoriae DD AuggQ NN* a fost emis atât de Constans, cât și de Constantius II (cf. *LRBC*). În plus, autorii precizau că moneda era emisă la Roma, fără a indica sursa informației.

1. Informație R. Șeptilici.

2. Hunyar 1902, pp. 81-82 *apud* Răileanu-Gog 1983, pp. 502-503; Protase 2000, p. 251, nr. 495 și nota 1.

41. TIMIȘOARA (Temesvár)

1. *Cartierul Cetate*

a. În urma unei explozii la depozitul de praf de pușcă în anul 1854 au apărut câteva monede romane, printre care și monede de la Probus și Diocletianus. Descoperirea figurează în bibliografia ulterioară ca tezaur, deși primele surse bibliografice nu indică acest lucru.

b. Cu ocazia demolării fortificațiilor Cetății, dar și în timpul lucrărilor de regularizare a cursului canalului Bega s-au găsit diverse monede, dintre care unele au ajuns în colecția MBT. Printre ele se afla și o monedă mică din bronz de la Constantinus (I ?).

c. La construirea Seminarului Catolic din Timișoara, în anul 1842 s-a găsit o monedă din bronz de la Constantius II, care a intrat în vechea colecție numismatică a MBT în anul 1874 (nr. vechi inv. 531), fiind donată de preotul Patala (sau Puttala) Károly din Gătaia (se spunea în adunarea lunară a SMIA din 23 decembrie 1874).

d. În anul 1962, în cimitirul nr. 1 (cel din Calea Lipovei) din Timișoara s-a găsit o monedă din bronz, probabil de la Constantius II. Moneda a ajuns într-o colecție particulară.

e. Între șanțurile Cetății, soldații au descoperit în anul 1902 o monedă mijlocie din bronz, imitație barbară după o monedă a lui Constantius II. Moneda a ajuns în colecția avocatului dr. Bleyer Izsó din Timișoara.

f. În timpul demolării fortificațiilor Cetății s-au găsit trei monede, imitații barbare ale monedelor lui Constantius II, de tipul *Fel Temp Reparatio*, FH.

g. La construirea unei cazărmi din cartierul Cetate, în anul 1853 a apărut o monedă mare din bronz de la Iulianus, de tipul *Securitas Reipub.*, bine conservată.

h. În anul 1902, dr. Jakob Singer, prim-rabin al orașului, a achiziționat de la lucrătorii care demolau zidurile Cetății o monedă din bronz de la Valentinianus (I ?), pe care a donat-o MBT (vechea colecție numismatică, nr. vechi inv. 149).

i. În acest cartier, în anul 1904 s-a găsit o monedă din bronz de la Valens.

2. *Cartierul Mehala*

a. Pe str. Plugarilor din acest cartier, în vara anului 1959, s-a descoperit un follis de la Galerius Maximianus, emis la Serdica.

b. În cartierele Iosefin și Mehala, în timpul săpării unor grădini, în anul 1874 s-au găsit 11 monede romane din bronz, printre care monede de la Constantinus I, Constans, Constantius (II ?) și Valentinianus (I ?). Monedele au ajuns în colecția numismatică a lui Miletz János din Timișoara.

c. Prin anii 1945-1946, în Mehala s-a găsit un tezaur cu monede din bronz din epoca constantiniană.

3. Zona Circumvalațiunii

În zona Circumvalațiunii IV din Timișoara s-a descoperit o monedă din bronz (Æ 3) de la Constantius II, tipul *Fel Temp Reparatio*, FH 3, emisă la Siscia, anii 351-354 (cf. *LRBC*, II, nr. 1218 sau 1222). Moneda a fost donată MBT de Mihai Cârja din Timișoara în anul 1981 (colecția numismatică, nr. inv. 695).

4. Cartierul Fabric

a. În acest cartier s-a găsit în jurul anului 1931 o monedă din bronz de la Diocletianus, de format mic.

b. La construirea podului Decebal (lângă fosta baie Neptun) s-a descoperit un medalion din argint de la Constans, tipul *Triumfator Gentium Barbararum* (în exergă TES). Pe baza descrierii Lui Nussbaum am reușit să determin piesa: este emisă la Thessalonica între anii 340-350 (*RIC*, VIII, p. 410, probabil nr. 85 sau 86).

c. De aici provine o monedă din bronz (Æ 3) de la Constantius Gallus, de tipul *Fel Temp Reparatio*, FH 3, emisă la Siscia, off. B, anii 351-354 (cf. *LRBC*, II, nr. 1219) sau 28 septembrie 351 - iarna 354 (*RIC*, VIII, p. 375, nr. 351). Moneda a intrat în colecția numismatică a MBT în anul 1934, fiind cumpărată de la Ioan Magyari (nr. inv. 297).

d. În anul 1937, aici s-a găsit o monedă din bronz emisă de Valentinianus II.

5. Cartierul Iosefin

Vezi descoperirea de la punctul 2.b.

6. Teritoriul orașului, fără precizări topografice

a. În colecția Grossman se afla o monedă din aur de la Galerius Maximianus.

b. Două monede mici din bronz emise de Constantinus I și Constantinus II au intrat în anul 1909 în vechea colecție numismatică a MBT.

c. În anul 1910, dr. Jakob Singer a donat MBT o monedă mică din bronz de la Constantinus (I ?), găsită în Timișoara (se spunea în adunarea generală a SMIA din 23 aprilie 1911).

d. În vechea colecție numismatică a MBT se aflau două monede mici din bronz de la Constantinus (I ?), descoperite în Timișoara, una fiind donată de elevul L. Schwartz, iar cealaltă de Otto Friedmann (nr. vechi inv. 511 și 515).

e. Prin anii '80, într-o grădină din Timișoara s-a găsit o monedă mică din bronz de la Delmatius, emisă la Siscia.

f. În colecția numismatică a MBT se păstrează două monede din bronz descoperite în Timișoara: o monedă de la Constantinus II, tipul *Gloria Exercitus* (2 std.), foarte tocită și una de la Constantius II, tipul *Victoriae DD AuggQ NN*, emisă la Siscia, off. Δ, anii 341-346. Monedele au fost cumpărate de la V. Pușcașu în septembrie 1933 (nr. inv. 291/6-7; nr. vechi inv. 1061).

g. În adunarea lunară a SMIA din 13 mai 1903 se spunea că dr. Jakob Singer, prim-rabin al orașului, a donat două monede din bronz constantiniene găsite în Timișoara.

h. În colecția Joseph Josephi se afla o monedă din bronz de la Valentinianus II, de tipul *Securitas Reipublicae*, descoperită în Timișoara în anul 1937.

7. În împrejurimile Timișoarei, la o dată neprecizată, s-a găsit o monedă din aur de la Probus.

8. La Pădurea Verde s-a descoperit o monedă mică din bronz de la Fausta, având pe revers o stea cu opt raze într-o cunună; descoperitorul a distrus moneda curățind-o.

9. Între Timișoara și Chișoda s-a găsit o monedă din bronz din perioada constantiniană, slab conservată. Moneda a ajuns într-o colecție particulară.

10. În anul 1915, avocatul Fenyves Vilmos a donat MBT două monede mici din bronz constantiniene, descoperite mai demult în viile din Timișoara (se spunea în adunarea generală a SMIA din 16 aprilie 1916).

1. a. I.G. Seidl, în *AKÖG*, XV, 1855, p. 317 *apud* Berkeszi 1907, p. 40; Miletz 1875, p. 8 (amintește anul 1859); Milleker 1899, p. 67; Protase 1966, p. 178, nr. 124 și nota 545; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 69, nr. 20; Nussbaum 1980, nr. 39; Butnariu 1987, p. 131, nr. 112; Benea-Bejan 1989-1993, p. 145; Drăgoescu 1995, pp. 372-373, nr. 58.

b. Berkeszi 1908, p. 143, nr. 5.

c. *TRÉT*, I, I, 1875, p. 44; Berkeszi 1907, p. 41 (menționează o monedă de la Constantinus); Protase 1966, p. 178, nr. 124 și nota 545 (menționează o monedă de la Constantinus I); Nussbaum 1980, nr. 40 (afirmă greșit că moneda a intrat în MBT în anul 1842); Drăgoescu 1995, pp. 372-373, nr. 58 (menționează o monedă de la Constantinus); Protase 2000, p. 251, nr. 498 și nota 1 (menționează o monedă de la Constantinus I).

d. Mitrea 1965 a, p. 616, nr. 65; Mitrea 1965 b, p. 499, nr. 65.

e. Berkeszi 1907, p. 42; Protase 1966, p. 178, nr. 124 și nota 545; Protase 2000, p. 251, nr. 498 și nota 1.

f. Gohl 1909, p. 144; Moisil 1920, p. 80, nr. 79.

g. Berkeszi 1907, p. 41; Protase 1966, p. 178, nr. 124 și nota 545; Nussbaum 1980, nr. 41; Protase 2000, p. 251, nr. 498 și nota 1.

h. Berkeszi 1907, p. 42; Protase 1966, p. 178, nr. 124 și nota 545; Gudea 1975; Nussbaum 1980, nr. 44; Protase 2000, p. 251, nr. 498 și nota 1.

i. Nussbaum 1980, nr. 54.

2. a. Informație R. Șepilici (pe baza unei informații de la O. Dogariu).

b. Miletz 1875, p. 8; Milleker 1899, p. 67; Berkeszi 1907, p. 41; Protase 1966, p. 178, nr. 124 și nota 545; Nussbaum 1980, nr. 42; Drăgoescu 1995, pp. 372-373, nr. 58 (afirmă greșit că e un tezaur); Protase 2000, p. 251, nr. 498 și nota 1.

c. Nussbaum 1980, nr. 53 (pe baza unei informații de la A. Agotha).

3. Inedită.

4. a. Nussbaum 1980, nr. 48; Protase 2000, p. 252 și nota 2.

b. Nussbaum 1980, nr. 50; Protase 2000, p. 252 și nota 2.

c. Demian 2002, p. 7, nr. 8.

d. Nussbaum 1980, nr. 54 a; Protase 2000, p. 252 și nota 2.

5. Vezi bibliografia de la punctul 2.b.

6. a. Nussbaum 1980, nr. 52; Protase 2000, p. 252 și nota 2.

b. Berkeszi 1909, p. 169.

c. *TRÉT*, SN, XXVII, III-IV, 1911, p. 161.

d. Berkeszi 1907, p. 42; Gudea 1975; Nussbaum 1980, nr. 45 și 46.

e. Informație R. Șeptilici.

f. Inedite.

g. *TRÉT*, SN, XIX, III-IV, 1903, p. 139.

h. Nussbaum 1980, *Col. Josephi*, nr. 16.

i. Nussbaum 1980, nr. 54 b; Protase 2000, p. 252 și nota 2 (menționează ca loc de descoperire cartierul Fabric).

8. Nussbaum 1980, nr. 51.

9. Mitrea 1965 a, p. 616, nr. 66; Mitrea 1965 b, p. 499, nr. 66; Nussbaum 1980, nr. 49.

10. *TRÉT*, SN, XXXII, I-II, 1916, p. 67.

Alte referiri bibliografice: Ortway 1914, pp. 58-59; Tudor 1968, p. 55; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 75, nr. 49; Preda 1975, p. 482 și nota 349; Butnariu 1988, p. 162, nr. 191; Benea-Bejan 1989-1993, p. 145.

42. UNIP (Unip), com. Sacoșu Turcesc

1. În anul 1900, în vechea colecție numismatică a MBT au intrat 96 monede mici și mijlocii din bronz dintr-un tezaur descoperit la Unip. Monedele erau atât de uzate, încât doar câteva au putut fi determinate. Acestea se datau îndeosebi în sec. IV, fiind emise de Constantinus I și urmașii săi. Berkeszi mai scria că monedele sunt expuse în muzeu în vitrina cu tezaure, la nr. VII.

În prezent, tezaurul se păstrează în colecția numismatică a MBT la nr. inv. 127. Într-adevăr, monedele sunt foarte tocite, ilizibile, multe sunt fragmentare, astfel încât nu se pot determina cu precizie. Printre tipurile monetare se întâlnesc *Gloria Exercitus*, *Victoriae DD AuggQ NN*, *FTR* (FH), *Gloria Romanorum* și *Securitas Reipublicae*.

2. În apropierea satului, în timpul unor lucrări agricole s-a găsit o monedă din bronz de la Constantinus II.

3. Ormós Zsigmond a achiziționat o monedă mică din bronz emisă de Iulianus, descoperită aici.

1. Berkeszi 1907, p. 44, nr. 1; Protase 1966, p. 178, nr. 126 și nota 547; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 69, nr. 21; Gabler 1975, p. 99, p. 115, nr. XXII; Preda 1975, p. 483 și nota 364; Nussbaum 1980, nr. 56; Butnariu 1988, p. 188, nr. 44; Protase 2000, p. 253, nr. 503 și nota 1 (amintește 90 de monede); Suciu 2000, p. 176, nr. 73.

2. Nussbaum 1980, nr. 57.

3. Berkeszi 1907, p. 44.

43. VARIAȘ, com. Variaș

Aici s-a găsit o monedă din bronz de la Constans, de tipul *Gloria Exercitus*.

Nussbaum 1980, nr. 55; Protase 2000, p. 254, nr. 506 și nota 1.

44. VISAG, com. Victor Vlad Delamarina

În cursul unei periegeze efectuate în zona văii Cinca în anul 1970, Florin Medeț a văzut la I. Țambrea, bibliotecar în Visag, monede romane târzii din bronz. În punctul "Crucea lui Dica", pe panta dealului Vlădoane, la NV de sat,

fuseseră găsite trei monede din sec. IV: două de la Constans (*Victoriae DD AuggQ NN*, emisă la Thessalonica și *Vot XX Mult XXX* în cunună, emisă la Nicomedia) și o monedă cu emitent nedeterminabil, tipul *Vot XX Mult XXX* în cunună. Tot pe dealul Vlădoane a fost găsită întâmplător în arătură o monedă de la Probus, cu reversul ilizibil. Monedele s-au aflat la I. Țambrea din Visag; în prezent, ele se păstrează în colecția numismatică a MBT (nr. inv. 645-648).

Mulțumesc domnului Florin Medelet pentru informațiile privind condițiile descoperirii.

Inedite.

45. VIZEJDIA (Vizesd), com. Gottlob

În hotarul satului, Kisléghi Nagy Gyula a adunat în doi ani 43 de monede romane, dintre care 41 erau monede din bronz din sec. IV: de la Constantinus I (6), Constantinus II (4), Constans (7), Constantius II (14), *Urbs Roma* (1) și constantiniene, nedeterminabile (9).

Borovszky 1911, p. 321; Gohl 1914, p. 20.

46. VOITEG (Vojtek), com. Voiteg

Ormós Zsigmond a achiziționat o monedă din aur de la Constantinus II, descoperită aici, care ulterior a ajuns în colecția MBT.

Berkeszi 1907, p. 47; Protase 1966, p. 178, nr. 128 și nota 549; Chirilă-Gudea-Stratan 1974, p. 75, nr. 51 (menționează o monedă de la Constantinus I); Gabler 1975, p. 116, nr. 29; Preda 1975, p. 484 și nota 373; Nussbaum 1980, nr. 58; Protase 2000, p. 255, nr. 512 și nota 1.

ABREVIERI

Æ	bronz
cca.	circa
cf.	conform
E	est
f.	filă
FH	Falling Horseman
FTR	<i>Fel Temp Reparatio</i>
inv.	inventar
km	kilometri
m metri	
mss.	manuscris
NE	nord-est
nr.	număr

NV	nord-vest
off.	officina
S	sud
SE	sud-est
std.	standard (lb. engleză) - stindard
v. verso	

ABREVIERI DE MUZEE, INSTITUȚII ȘI ARHIVE

AIMBT	Arhiva istorică a Muzeului Banatului Timișoara
IAIA	Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca
MBT	Muzeul Banatului Timișoara
MFMS	Móra Ferenc Múzeum Szeged
MNMB	Magyar Nemzeti Múzeum Budapest
SIA	Societatea de Istorie și Arheologie din Banat
SMIA	Societatea Muzeală de Istorie și Arheologie din Banat
SNBT	Societatea Numismatică a Banatului Timișan

BIBLIOGRAFIE

- Benea 1996 Doina Benea, *Dacia sud-vestică în sec. III-IV*, Timișoara, 1996.
- Benea-Bejan 1989-1993 Doina Benea, Adrian Bejan, *Viața rurală în sud-vestul Daciei în secolele II-IV*, II, în *ActaMN*, 26-30, I/1, 1989-1993, pp. 127-148.
- Berkeszi 1907 Berkeszi István, *Délmagyarország éremleletei*, în *TRÉT*, SN, XXIII, I-II, 1907, pp. 1-49.
- Berkeszi 1908 Berkeszi István, *Ujabb leleteink repertoriuma*, în *TRÉT*, SN, XXIV, I-II, 1908, pp. 139-143.
- Berkeszi 1909 Berkeszi István, *Délmagyarországon lelt régi érmek*, în *TRÉT*, SN, XXV, III-IV, 1909, p. 169.
- Borovszky 1911 Dr. Borovszky Samu, *Torontál vármegye*, Budapest, 1911.
- Borza 1943 Alexandru Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1943.
- Butnariu 1987 Viorel M. Butnariu, *Monedele romane postauréliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491). I. Perioada 275-324*, în *ArhMold*, XI, 1987, pp. 113-140.
- Butnariu 1988 Viorel M. Butnariu, *Monedele romane postauréliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491). II. Perioada 324-383*, în *ArhMold*, XII, 1988, pp. 131-196.
- Butnariu 1991 Viorel M. Butnariu, *Monedele romane postauréliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491). III. Perioada 383-491*, în *ArhMold*, XIV, 1991, pp. 67-107.
- Chirilă-Gudea-Stratan 1974 Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Ioan Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din secolul IV*, Timișoara, 1974.
- Demian 2002 Nicoleta Demian, *Descoperiri monetare din sec. IV în jud. Timiș*, comunicare la al XIX-lea Simpozion Național de Numismatică, Reșița, 16-18 mai 2002, în *Rezumatel comunicărilor*, p. 7.
- Dogariu 1998 Octavian Dogariu, *Solidus barbarizat Fl. Helena descoperit la Sânpetru Mare, jud. Timiș*, comunicare la al V-lea simpozion al SNBT, Timișoara, 18 octombrie 1998.

- Drăgoescu 1995 Margareta Drăgoescu, *Descoperiri arheologice și numismatice pe teritoriul Banatului între anii 1872-1918*, în *AnB*, SN, Arheologie-Istorie, IV/1, 1995, pp. 315-375.
- Gabler 1975 Dénes Gabler, *Zu Fragen der Handelsbeziehungen zwischen den Römern und den "Barbaren" im Gebiet östlich von Pannonien*, în *Römer und Germanen in Mitteleuropa*, Berlin, 1975, pp. 87-121.
- Gohl 1909 Gohl Ödön, *Éremleletek*, în *NK*, VIII, 1909, IV, pp. 138-144.
- Gohl 1914 Gohl Ödön, *Éremleletek*, în *NK*, XII, 1914, I, pp. 17-22.
- Gudea 1975 Nicolae Gudea, *Lista monedelor cu loc de descoperire din inventarele vechi ale MBT (piese din sec. IV și sfârșitul sec. III)*, manuscris.
- Hunyar 1902 Johann Hunyar, *Monographie der Orts Gemeinde Nagy Teremia (Marienfeld)*, Kikinda, 1902.
- Iordan-Gâstescu-Oancea 1974 Ion Iordan, Petre Gâstescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974.
- LRBC *Late Roman Bronze Coinage. A.D. 324-498*; Part I: P.V. Hill, J.P.C. Kent, *The Bronze Coinage of the House of Constantine. A.D. 324-346*; Part II: R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire. A.D. 346-498*, Londra, 1965.
- Mărghitan 1980 Liviu Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. 2, Timișoara, 1980.
- Medeleț 1998 Florin Medeleț, *O descoperire de factură avară la Sănnicolau Mare (jud. Timiș)*, în *AnB*, SN, Arheologie-Istorie, VI, 1998, pp. 307-316.
- Mihalyi 1888 V. Mihalyi, *Cerculariu către ven. cleru diecesanu*, Lugoj, 1888.
- Miletz 1875 Miletz János, *Temesvár hadászati jelentősége történelmünkben az Árpád-ház kihaltáig*, în *TRÉT*, I, 1, 1875, pp. 5-17.
- Milleker 1899 Bódog Milleker, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, II, Timișoara, 1899.
- Milleker 1906 Milleker Bódog, *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, III, Timișoara, 1906.
- Mitrea 1965 a Bucur Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în RSR (cronică)*, în *SCIV*, 16, 3, 1965, pp. 605-618.
- Mitrea 1965 b Bucur Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, pp. 489-501.
- Mitrea 1966 a Bucur Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în RSR (cronică)*, în *SCIV*, 17, 2, 1966, pp. 415-427.
- Mitrea 1966 b Bucur Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, în *Dacia*, NS, X, 1966, pp. 403-414.
- Mitrea 1967 a Bucur Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în RSR (cronică)*, în *SCIV*, 18, 1, 1967, pp. 189-202.
- Mitrea 1967 b Bucur Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, în *Dacia*, NS, XI, 1967, pp. 377-393.
- Moisil 1920 C. Moisil, *Monete și tezaure monetare din România Mare*, în *BSNR*, XV, 1920, 35-36.
- Nussbaum 1980 Teodor Nussbaum, *Descoperiri numismatice în județul Timiș*, partea *Monede imperiale romane postauréliene*, manuscris, 1980, Biblioteca IAIA Cluj-Napoca.
- Ormós 1889 Ormós Zsigmond, *A dentai arany lelet*, manuscris, 1889, AIMBT, fond *Ormós Zsigmond*, document nr. 15/3047, f. 9-9 v.
- Ortvay 1914 Ortvay Tivadar, *Temesvármegye és Temesvárváros története*, vol. II, Budapest, 1914.
- Preda 1975 Constantin Preda, *Circulația monedelor romane postauréliene în Dacia*, în *SCIV*, 26, 1975, 4, pp. 441-486.
- Protase 1957 Dumitru Protase, *Tezaurul de monede imperiale romane de la Nireș (r. Dej, reg. Cluj)*, în *SCN*, I, 1957, pp. 149-171.

- Protase 1958 Dumitru Protase, *Tezaurizarea antoninianului în Dacia*, în *SCN*, II 1958, pp. 253-268.
- Protase 1966 Dumitru Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966.
- Protase 2000 Dumitru Protase, *Autohtonii în Dacia*, vol. II, *Dacia postromană până la slavi*, Cluj-Napoca, 2000.
- Răileanu-Gog 1983 Constantin Răileanu, Octavian Gog, *Contribuții la problema continuității în vestul Banatului. Studiu preliminar topoarheologic și numismatic la Teremia Mare*, în *Banatica*, 7, 1983, pp. 491-507.
- Rep.arh.Rom.* *Repertoriul arheologic al României*, manuscris.
- RIC VI-VIII* *The Roman Imperial Coinage* (ed. C.H.V. Sutherland, R.A.G. Carson):
vol. VI: C.H.V. Sutherland, *From Diocletian's reform (A.D. 294) to the death of Maximinus (A.D. 313)*, Londra, 1967;
vol. VII: Patrick M. Bruun, *Constantine and Licinius. A.D. 313-337*, Londra, 1966;
vol. VIII: J.P.C. Kent, *The Family of Constantine I. A.D. 337-364*, Londra, 1981.
- Suciu 1967-1968 Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I-II, București, 1967, 1968.
- Suciu 2000 Viorica Suciu, *Tezaure monetare din Dacia romană și postromană*, *Bibliotheca Musei Apulensis*, XIV, Cluj-Napoca, 2000.
- Tömörkény-Harsányi 1912 Tömörkény István, dr. Harsányi Pál, *A szegedi múzeumba került régipéznz leletek*, în *NK*, XI, 1912, I, pp. 8-15.
- Tudor 1968 Dumitru Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- ActaMN* *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca
- AKÖG* *Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen*, Wien
- AnB* *Analele Banatului*, Timișoara
- ArhMold* *Arheologia Moldovei*
- Banatica* *Banatica*, Reșița
- BSNR* *Buletinul Societății Numismatice Române*, București
- Dacia* *Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne* (Seria Nouă), București
- NK* *Numizmatikai Közlöny*, Budapest
- ÖBLK* *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst*, Wien
- SCIV* *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, București
- SCN* *Studii și Cercetări de Numismatică*, București
- TRÉT* *Történelmi és Régészeti Értesítő*, (Temesvárodt) Timișoara

THE REPERTORY OF MONETARY DISCOVERIES DATED BETWEEN 275 - 383 AD IN THE TIMIȘ COUNTY

Summary

This paper is intended as a contribution to the future archaeological and numismatic repertory of the Timiș County. It is the result of the author's researches in the last years, especially into Late Roman coinage. The repertory comprises the whole of the monetary finds (both isolated finds and hoards), dated between 275 and 383 AD (i.e. between the beginning of the reign of Tacitus and the end of Gratianus' reign), from the Timiș County, as known today by the author. In addition to older or more recent finds, already published, unknown finds have been included in the repertory, from the numismatic collection of the Museum of Banat or from private collections.

The finds are presented alphabetically, according to the place of finding (mainly villages). The larger territorial divisions in which these villages are included (communes, towns, municipalities) are also mentioned. The old names of some villages are indicated only when it was necessary (in the case of older finds) and only as cited in the older literature.

Within the boundaries of each territorial division the finds have been chronologically grouped. As for Timișoara, the finds are grouped chronologically within the urban divisions (quarters and areas). The author had tried to correct certain errors and confusions found in the literature, either using observations or comments in the text, following the presentation of the respective find, either in the bibliography. For each find, the main works dealing with it have been mentioned, starting with the first one.

As an appendix, the repertory is accompanied by a map, on which all the finds mentioned in the text are located. The numbers on the map correspond to those in the text and also to those in the Annexe.

Although far from being complete, this Repertory is representing a beginning in the knowledge of Late Roman coinage in this part of Romania and also an useful tool for all those interested in the topic.

Translated by Valentin Cedică

ANEXĂ

Repertoriul descoperirilor monetare din jud. Timiș: anii 275-383 p.Chr.

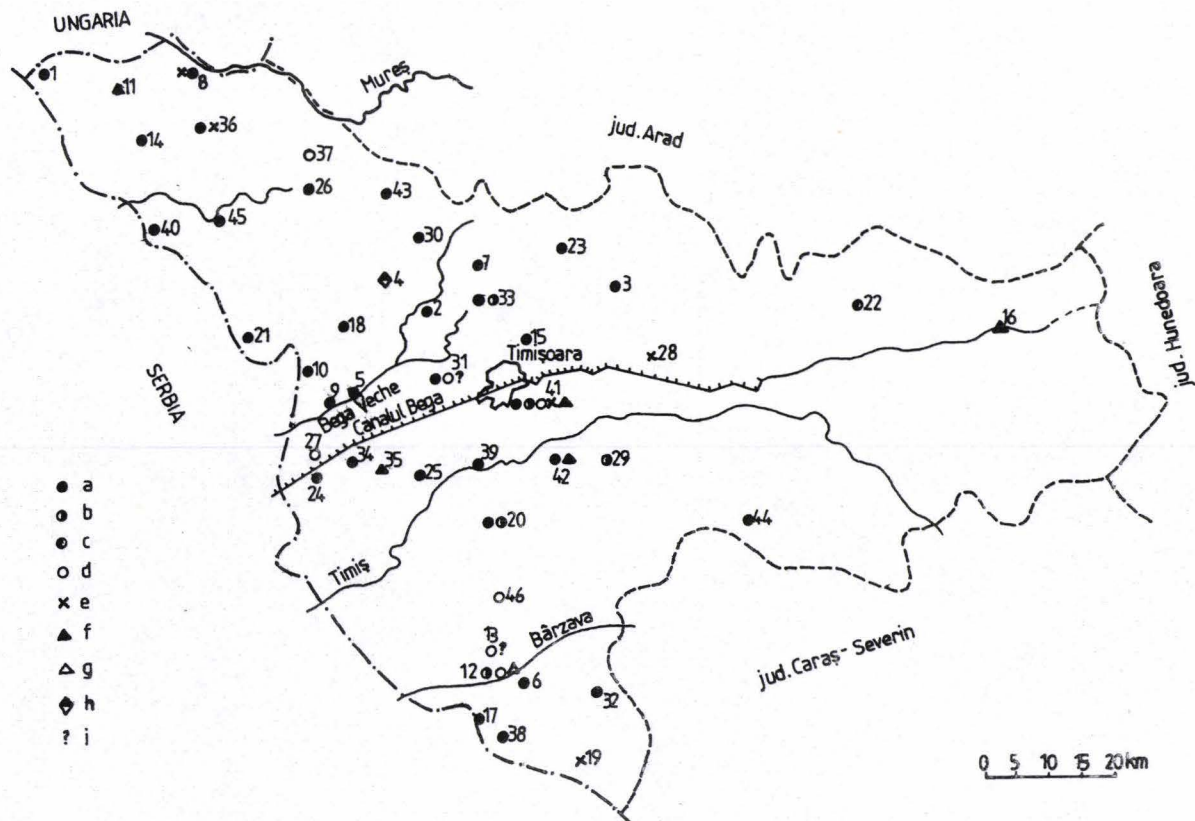
1. Beba Veche, com. Beba Veche
2. Becicherecu Mic, com. Becicherecu Mic
3. Bencecu, com. Pișchia
4. Biled, com. Biled
5. Bobda-Cenei
6. Breștea, com. Denta
7. Carani, com. Sânnandrei
8. Cenad, com. Cenad
9. Cenei, com. Cenei
10. Checea, com. Checea
11. Cheglevici, com. Dudeștii Vechi
12. Denta, com. Denta
13. Deta?
14. Dudeștii Vechi, com. Dudeștii Vechi
15. Dumbrăvița, com. suburbană, municipiul Timișoara
16. Făget, com. Făget
17. Gaiu Mic, com. Moravița
18. Iecea Mică, com. Cărpiniș
19. Jamu Mare, com. Jamu Mare
20. Jebel, com. Jebel
21. Jimbolia
22. Lăpușnic, com. Bara
23. Murani, com. Pișchia
24. Otelec, com. Uivar
25. Peciu Nou, com. Peciu Nou
26. Pesac, com. Periam
27. Pustiniș, com. Uivar
28. Recaș
29. Sacoșu Turcesc, com. Sacoșu Turcesc
30. Satchinez, com. Satchinez
31. Săcălăz, com. Săcălăz
32. Mănăstirea Săraca, lângă Șemlaeu Mic, oraș Gătaia
33. Sânnandrei, com. Sânnandrei
34. Sânmartinu Maghiar, com. Uivar

35. Sânmartinu Sârbesc, com. Peciu Nou
36. Sânnicolau Mare
37. Sânpetru Mare, com. Sânpetru Mare
38. Stamora Germană, com. Moravița
39. Șag-Timișeni
40. Teremia Mare, com. Teremia Mare
41. Timișoara
42. Unip, com. Sacoșu Turcesc
43. Variaș, com. Variaș
44. Visag, com. Victor Vlad Delamarina
45. Vizejdia, com. Gottlob
46. Voiteg, com. Voiteg

List of illustrations:

Map I. Monetary finds from the Timiș County dated between 275 and 383 AD.
(The numbers on the map correspond to those in the Repertory).

- a. Bronze coin
- b. Silver coin
- c. Antoninian
- d. Golden coin
- e. Unknown type
- f. Bronze hoard
- g. Golden hoard
- h. Mixed hoard (bronze, silver, gold)
- i. Uncertain find

Harta I. Descoperiri monetare din jud. Timiș: anii 275-383 p.Chr. (cifrele de pe hartă corespund cu cele din repertoriu); a. monedă din bronz; b. monedă din argint; c. antoninian; d. monedă din aur; e. monedă neprecizată; f. tezaur din bronz; g. tezaur din aur; h. tezaur mixt (bronz, argint, aur); i. descoperire nesigură

OBIECTE DE CULT DIN PERIOADA SECOLELOR III/IV – IX DIN BANAT

Mircea Mare

De la începuturile sale, în secolul I d.Hr., creștinismul s-a răspândit prin misionarism.

Acceptarea lui de către oamenii de rând a dus la formarea unor comunități de credincioși creștini, la început în provinciile din Orient ale Imperiului roman – în Palestina, Siria și Asia Mică. Treptat, noua religie se face prezentă în Grecia, Italia, sudul Galliei, sud-estul Hispaniei, Africa, Numidia și în provinciile dunărene¹.

Caracterul profund popular al acestei religii a făcut ca, spre finele sec. II, să existe comunități creștine în majoritatea provinciilor Imperiului, cu o pondere mai însemnată în cele din Orient.

În Dacia, creștinismul a putut să pătrundă alături de alte culte din Orient, în perioada imediat următoare transformării acesteia în provincie romană, datorită colonizării oficiale organizate în timpul lui Traian.

La fel ca și în cazul altor culte (religioase) îndeosebi orientale, creștinismul a fost răspândit prin trupele formate din orientali sau de diferitele categorii de coloniști provenind din Orient.

Referitor la această problemă, izvoarele literare păstrate oferă informații contradictorii, asupra existenței creștinismului la populația daco-romană în timpul ființării provinciei Dacia.

Izvoarele literare antice sunt în special Tertullian (în secolul III) și Origene, puțin mai târziu, aceștia făcând afirmații, care au fost interpretate în chip diferit de către istoriografia modernă.

Astfel, Tertullian afirma că sarmații, dacii și sciții erau creștinați², în timp ce Origene susținea că aceștia nu cunoșteau această religie³.

Trebuie luată în considerare și activitatea misionară a apostolului Andrei, cu toate că a fost contestată de unii istorici⁴.

Printre ținuturile în care Apostolul Andrei și-a desfășurat activitatea de răspândire a creștinismului, pot fi incluse și regiunile de la est de Carpați, ca și în cele ale Dobrogei⁵.

Această incertitudine a izvoarelor antice nu trebuie preluată ca o dovadă a inexistenței creștinismului la daco-romani în perioada existenței provinciei Dacia.

Fiind o religie neacceptată de comunitatea în care trăiau, creștinii utilizau diferite semne de recunoaștere, cum ar fi reprezentări de pește, porumbel, corabie, ancoră, aplicate pe obiecte personale de mici dimensiuni – inele, geme, fibule. În același timp, pe unele obiecte de uz curent, casnic, cum ar fi opaițele, capacele de vase, și vasele ceramice, apare incizat semnul crucii, ceea ce presupunea „creștinarea” pieselor respective.

Deocamdată, descoperirile de piese, care prezintă un caracter creștin sigur provin din mediul urban, cu deosebire din acele orașe în care componenta orientală, sub aspect demografic, ocupa un loc important.

Pentru sud-vestul provinciei Dacia, dovezile cele mai concludente provin din cele două centre urbane, de la Tibiscum și Dierna, care concentră aspecte importante de viață religioasă.

Mărturii arheologice creștine datează în perioada secolelor II-III, (deci a existenței provinciei Dacia), sunt relativ puține, dar aceeași situație este specifică și celorlalte provincii ale Imperiului⁶.

Deoarece, cultul creștin nu era agreat în Imperiu, nu se poate vorbi de confecționarea oficială a unor obiecte specifice serviciului divin și nici a unor însemne creștine.

Și totuși, un opaiț creștin cu semnul „+” marcat înainte de ardere a fost descoperit într-o baracă din castrul mare de la Tibiscum. Piesa se datează în a doua jumătate a secolului II⁷.

Ca reacție la această situație, în perioada secolelor II – începutul secolului IV, până la oficializarea religiei creștine, prin edictul de la Milano (313), se constată în sud-vestul Daciei (pe teritoriul actual al Banatului), fenomenul „creștinării” unor piese de uz comun, disimulându-se, astfel, utilitatea lor creștină.

Este vorba, în principal, de obiecte din ceramică pe care era aplicat semnul crucii.

Astfel, cel mai important simbol creștin era aplicat pe pereții sau pe fundul unor vase ceramice (oale, castroane), pe butonul capacelor de vase sau pe opaițe. Semnul era astfel aplicat pentru a ascunde semnificația față de privitorul neavizat.

Unele semne ale crucii au fost făcute înainte de arderea recipientelor, altele după arderea (deci avem de-a face cu o „creștinare” a respectivelor obiecte).

Capacele ceramice cu cruce incizată pe buton ar fi putut sluji ca acoperământ al vasului liturgic, ele formând cele mai numeroase grupuri de descoperiri⁸.

Centrele urbane dețineau cele mai numeroase descoperiri de asemenea piese.

La Tibiscum au fost descoperite asemenea capace de vase, atât în castru, cât și în vicusul militar, fiind datează în perioada cuprinsă între finele sec. II – și în cuprinsul sec. III⁹, dar și mai târziu, până la începutul secolului IV¹⁰.

Pe fundul unei oale, descoperită în vicus-ul militar, a fost incizat semnul +. Piesa se datează în secolul III p.Chr.¹¹.

Din a doua jumătate a sec. III și începutul sec. IV, provin două fibule de bronz, una de bronz emailată cu arcul în formă de +, databilă în secolul al III-lea, iar a doua piesă reprezentând un delfin cu coada terminată în formă de +, este un unicat până acum în Dacia, putând fi datată tot în secolul al III-lea¹².

La Dierna, piesele cele mai semnificative sunt două plăcuțe cu inscripție și un inel poligonal cu un text incizat, care au aparținut unor elemente provenind din sânul comunității orientale (siriano-iudaice), dar și din vestul Imperiului.

Una din ele a fost descoperită într-un mormânt gnostic, de copil, datat în a doua jumătate a sec. III, și care face dovada prezenței la Dierna a unor elemente bogate venite din Orient, probabil de origine semitică¹³.

Cealaltă plăcuță, datată la finele sec. II – prima jumătatea a sec. III, descoperită într-un atelier, este dedicată unei anume Iulia Surilla, și, prin conținut, este considerată drept primul document creștin cunoscut în partea de sud-vest a provinciei Dacia¹⁴.

Inelul, având incizat un text în latină, [„Vt(ere) F(elix) ceseri”], conține o urare adresată unui personaj al cărui mormânt se datează în a doua jumătate a sec. III și care indică prezența în rândul creștinilor a unor elemente romanizate din Vest¹⁵.

Cele două plăcuțe de aur, rulate, una cu caracter gnostic iar cealaltă cu caracter creștin, se pare că au fost confecționate într-un atelier local, în Dierna, care producea asemenea piese doar pentru cei inițiați.

Dierna apare ca un centru urban însemnat, în care viața creștină are începuturi la finele sec. II.

Piese „creștinate” au fost descoperite și în așezări cunoscute din epoca romană, cum erau Băile Herculane (Ad Mediam) și Gornea.

La Gornea, unde așezarea romană își prelungește existența și în secolul IV, au apărut dovezi ale primei prezențe timpurii a unor elemente creștine. Astfel, într-o construcție romană de la finele sec. II – începutul sec. III, a fost găsit un fund de oală având incizat semnul crucii¹⁶.

De la Băile Herculane provine o piatră de inel care conține reprezentarea unui păun ce ține în gheare un delfin, piesă datată în sec. III d. Hr.¹⁷.

Dovezi ale prezenței unor comunități creștine apar și în câmpia din nordul Banatului, pentru perioada secolelor III-IV.

Astfel, la Sânnicolau Mare a fost găsit un castron care avea pe fund, în interiorul suportului inelar, incizat semnul crucii, înainte de ardere¹⁸.

Două fusaiole, descoperite în zona Periam – Sânnicolau Mare, aveau pe corp incizat, după ardere, semnul crucii¹⁹.

Cu excepția fibulelor descoperite la Tibiscum și a pietrei de inel de la Băile Herculane, care sunt produse de import, celelalte piese cu însemne creștine – ceramice și din aur – (tăblițe cu text), sunt produse ale unor ateliere locale, din sud-vestul provinciei Dacia.

Ele documentează prezența în acest teritoriu a unor comunități creștine încă de la finele sec. II și în secolul III, care își vor perpetua existența, fiind prezente, prin diverse descoperiri și pe parcursul secolelor următoare.

Nașterea și evoluția creștinismului în secolele II-III pe teritoriul provinciei Dacia, a stat în strânsă legătură cu romanizarea populației autohtone, dacice, depinzând în mare măsură de aceasta.

Prin urmare, procesul de romanizare și procesul de evanghelizare au mers în paralel, fiind interdependente²⁰.

După retragerea Imperiului roman din provincia Dacia și reorganizarea provinciilor sud-dunărene, dovezile arheologice și numismatice indică o perpetuare a stăpânirii romane asupra unor zone din sudul și vestul Banatului, viața în forme romane continuând, și în spațiul fostei provincii, până spre finele secolului IV²¹.

Pe linia Dunării, în Banatul de sud, au loc, în timpul domniilor lui Dioclețian și Constantin cel Mare, refaceri ale fortificațiilor de la Drobeta și construirea unor quadriburgia la Dierna și Gornea, iar în interiorul teritoriului, la Praetorium (Mehadia) și Tibiscum (Jupa) s-a constatat utilizarea acestor fortificații și în epoca romană târzie²².

Ultimele decenii ale secolului III și începutul secolului IV au reprezentat pentru populația locală, daco-romană, o perioadă de adaptare la noile realități politice și economice, când rolul centrelor urbane intră într-un vizibil declin, exceptând anumite puncte de interes strategic și militar, aflate în zona limesului dunărean al fostei provincii.

Din punct de vedere al vieții spirituale, se poate vorbi de o coexistență a păgânismului alături de creștinism, care își continuă evoluția ascendentă și în noile condiții, realitate demonstrată de prezența unor piese cu caracter creștin sau a unor piese „creștinate”, descoperite în mediul rural daco-roman, spre care se deplasează treptat centrul de greutate a vieții populației autohtone.

Astfel, în zona de câmpie, la Timișoara – *Ciorenii*, în așezarea de sec. III-IV, a fost descoperit un vas de cult, sub forma unui pahar, din ceramică, având incizat, înainte de ardere, semnul crucii, înconjurat de alte semne simbol²³.

La Timișoara – *Freidorf*, în așezarea aparținând aceleiași perioade de timp, au fost descoperite o oală-borcan, având incizate pe umăr mai multe cruci simple, și un fragment de vas care avea ca decor incizat un pește, din care s-a păstrat partea dorsală, acoperită cu solzi²⁴.

În sudul ținutului, la Gornea (jud. Caraș-Severin), pe malul Dunării, în așezarea din secolele III-IV, a fost găsit un opaiț având pe fundul bazinului aplicată o cruce în relief²⁵.

Edictul dat la Milano, în anul 313, de către împăratul Constantin, de recunoaștere a religiei creștine de către statul roman, care a trecut la sprijinirea financiară a acesteia, a dat un nou impuls comunităților creștine din Imperiu și din zonele limitrofe acestuia.

Noul statut al religiei creștine, primit la începutul secolului IV, s-a reflectat și în viața spirituală a comunităților creștine nord-dunărene, inclusiv în spațiul actual al Banatului.

Un rol deosebit l-au avut influențele primite din partea creștinismului sud-dunărean, prin posibili misionari veniți din Imperiu, prin aflulxul de materiale liturgice necesare cât și prin prezența centrelor episcopale de la Singidunum și Viminacium, sub a căror tutelă se aflau aceste comunități creștine nord-dunărene.

Preluarea de la centrele creștine sud-dunărene a unor forme tipice de organizare și manifestare, cât și legăturile îndelungate cu Imperiul, îndeosebi economice, pe relația sud-vest (Illyricum și Italia de nord), au determinat faciesul latin al creștinismului daco-roman²⁶.

Dacă în Dacia din timpul provinciei nu sunt cunoscute lăcașuri de cult creștine, asemenea edificii apar în secolul IV, dar, raportat la situația din Imperiu, într-un număr redus și mult mai modeste, în concordanță cu situația precară a populației daco-romane de la nordul Dunării.

În cuprinsul Banatului actual se cunosc, până în prezent, două posibile edificii creștine, construite prin reutilizarea unor spații din clădiri romane, aflate în orașele fostei provincii, dar și în mediul rural.

Astfel, la Tibiscum²⁷, în interiorul castrului mare, a fost dezvelit un edificiu de plan dreptunghiular (10,90 x 7,50 m), construit din piatră de râu și mortar. Într-o perioadă ulterioară de locuire, clădirii i s-a adăugat o absidă pe latura de NE. Având o lățime de 2,80 m, absida era ridicată pe un strat de dărâmătură nivelată. Datarea absidei – prima jumătate a secolului III.

A urmat o altă etapă, prin introducerea sistemului de încălzire, care marchează a treia fază de locuire a edificiului. Autorii cercetării datează această fază într-un interval cuprins între mijlocul secolului III și a doua jumătate a secolului IV.

A patra – și ultima – fază de utilizare a clădirii constă în adăugarea unei încăperi fără nici o fundație, care prelungea clădirea pe latura de sud. Având dimensiunile de 7,50 x 3,20 m, încăperea era așezată direct pe drumul roman din castru, indicând faptul că acest drum nu mai era utilizat. Această ultimă fază a clădirii aparține secolului IV.

Utilizarea în secolul IV a unui edificiu din piatră, cu acoperiș din țiglă și olane, în timp ce restul construcțiilor sunt din lemn, cât și adăugarea celei de-a doua încăperi, sugerează apartenența acesteia la cultul creștin.

În inventarul recuperat din clădire se aflau fragmente dintr-un platou, din ceramică fină, cu glazură verde-oliv. Pe un fragment de toartă al platoului se păstrează o porțiune dintr-o inscripție – CRISPIN(US), încadrată într-un chenar dreptunghiular, cu un motiv decorativ ce imita șnurul. Literele lungi, strânse, sugerează o datare târzie, în secolul IV, în epoca romană târzie.

Modificările structurale ale clădirii cât și piesa prezentată, constituie argumente pentru a considera că ne aflăm în fața unui lăcaș de cult creștin din secolul IV, care a deservit garnizoana castrului de la Tibiscum cât și populația din așezare²⁸.

La Gornea (jud. Caraș-Severin), - *Căunița de Sus*, în apropierea fortificației romane târzii, a fost descoperită o biserică creștină²⁹.

Clădirea, servind inițial drept locuință, era construită din piatră de râu și mortar, dispunând de trei încăperi: A (L = 6 m), B (L = 3 m), C (L = 4,5 m). La capătul de est avea o absidă (D), care făcea corp comun cu încăperea C; diametrul ei este de 1,75 m.

Clădirea a suferit o serie de modificări ulterioare: a mai fost construită o încăpere – notată F, asimetrică față de axa clădirii, construită fără fundație, avea dimensiunile de 2,20 x 3,50 m.

A urmat construirea unui sistem de încălzire cu hipocaust, care deservea încăperile B, C și D.

În ultima etapă de locuire, încăperea C a fost împărțită printr-un zid care bloca încălzirea spațiilor C și D.

Primele două etape de locuire aparțin epocii provinciei, servind drept „villa rustica”.

În ultima fază, în care clădirea cuprindea absida (D), o sală formată din unirea a două încăperi (B+C) și încăperea A, această construcție a servit ca edificiu religios, după cum dovedesc obiectele descoperite în interior.

Astfel, în încăperea A a fost descoperit un opaiț având o cruce în relief pe fundul bazinului, cât și o ceașcă dacică ce avea crucea incizată pe fundul recipientului.

Utilizarea clădirii s-a făcut până spre finele secolului IV, dovadă fiind șirul monedelor găsite în așezare și în cetate, care continuă până la anul 402.

Biserica, aflată în apropierea fortificației romane târzii, a fost utilizată de soldații din cetate, dar și de locuitorii așezărilor vecine³⁰.

Larga difuziune a creștinismului pe parcursul secolului IV la populația daco-romană a determinat sporirea necesarului de obiecte cu caracter creștin, procurate fie din import, din provinciile Imperiului sau prin producție proprie, executate de o manieră simplă, chiar primitivă, pentru acoperirea necesităților de cult³¹.

Astfel, la Tibiscum, în vicus-ul militar a fost descoperit un capac de vas cu butonul modelat în formă de cruce³², iar în așezarea civilă o cărămidă cu însemn creștin³³.

La Praetorium (Mehadia, jud. Caraș-Severin), în vicusul militar, a fost descoperit un capac de vas care are incizată o bară având la capăt litera P; datarea acestui tip de reprezentare aparține secolului IV³⁴.

Dierna este o prezență constantă în peisajul creștin al zonei dunărene a Banatului. De aici provin două lingurițe de argint, utilizate în serviciul divin³⁵, cât și un mâner de opaiț cu reprezentare umană, având incizat semnul crucii deasupra capului³⁶.

Tot din zona Porților de Fier ale Dunării, provin și două geme cu un explicit caracter creștin. Una din ele are reprezentat un porumbel cu crucea în cioc³⁷, iar cealaltă prezintă două personaje cu o cruce la mijloc³⁸.

Piese cu caracter creștin au fost descoperite și în așezări din mediul rural, ca o dovadă în plus a răspândirii acestei religii în masa populației daco-romane în cursul secolului IV.

Astfel, de la Gornea (jud. Caraș-Severin), și din puncte neprecizate din Clisura Dunării provin furci de tors, din bronz, prezentând la un capăt al tijei un porumbel, cunoscut simbol creștin. Într-un caz, pe lângă porumbel, apare și o cruce pe corpul tijei, dovadă clară a semnificației creștine a acestor piese, specifice mediului rural³⁹.

Deosebit de importantă este descoperirea la Jabăr – *Cotun* (jud. Timiș), într-o așezare rurală daco-romană din zona de câmpie a Banatului, a unui prescurnicer – piesă utilizată în serviciul divin, și care face dovada existenței atât a unei comunități creștine, cât și a unui posibil lăcaș de cult.

Aceste dovezi de manifestare ale creștinismului popular, răspândit la comunitățile rurale din diferite zone ale Banatului actual, în care erau utilizate îndeosebi piese de import – geme, opaițe, furci de tors cu însemne creștine, fac dovada integrării acestuia în curentul general creștin din Imperiu, de care îl legau tradițiile de început ale noii religii, din secolele anterioare.

Se poate afirma că, în secolul IV, creștinismul a dobândit în teritoriile daco-romane un caracter de masă și s-a generalizat⁴⁰.

Un nou imbold a primit religia creștină la finele secolului IV, în anul 395, prin împăratul Teodosius, care îi acordă recunoașterea de a fi singura religie oficială a statului.

Trecută prin încercările a două erezii (Arius și Bonosius), religia creștină deține puterea spirituală în stat și, prin reprezentanții săi din teritoriu, va milita continuu pentru a-și spori influența în barbaricum, inclusiv în teritoriile nord-dunărene.

Deși nu este dovedită de surse literare sau epigrafice, este posibil ca și părți din sud-vestul fostei provincii Dacia să fi deținut structuri religioase dependente față de episcopiile sud-dunărene, cum erau cele de la Aquae și Ratiaria⁴¹.

Această relație benefică pentru ținuturile nord-dunărene, din punct de vedere spiritual, cultural, dar și economic și politic, a fost perturbată prin invaziile hunice începute în ultimele decenii ale secolului IV și continuate cu intensitate în prima jumătate a secolului V. În interiorul teritoriului, populația daco-romană, lipsită de apărare, se va refugia în locuri mai adăpostite, la distanță de marile căi de circulație⁴².

Situația s-a agravat prin căderea limesului dunărean în urma atacurilor hunice din perioada anilor 441-443, când se constată o reducere drastică a relațiilor dintre nordul și sudul Dunării, inclusiv sub aspectul vieții religioase.

Controlul unor întinse teritorii din partea de nord-vest a Imperiului de către huni, a provocat o bulversare a organizării eclesiastice și a contactelor între comunitățile creștine de la nord și sud de fluviu, situație evidențiată de reducerea drastică a numărului de obiecte specifice religiei creștine⁴³.

Pe de altă parte, acțiunile hunilor la sud de Dunăre s-au soldat și cu un transfer de populație, luată captivă din provinciile Imperiului și mutată în ținuturile nord-dunărene, ceea ce a avut ca efect o întărire a religiei creștine și a romanității în ținuturile de la nordul Dunării de Jos, inclusiv pe teritoriul actual al Banatului.

După prăbușirea dominației hunice se constată, în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului V și sfârșitul secolului VI, prezența unui nou val de „romanism” care a cuprins teritoriile de la nordul Dunării de Jos⁴⁴.

Acest eveniment s-a remarcat și în viața creștină a populației autohtone romanice, prin reapariția unui număr relativ însemnat de obiecte creștine sau purtând însemne creștine în teritoriile nord-dunărene.

Motivația principală se găsește în sprijinul primit din partea Imperiului romano-bizantin care, spre finele secolului V, în urma unor profunde reforme economice ale împăratului Anastasios I a redevenit singura putere politică majoră și principalul focar de civilizație în ținuturile de la Dunărea de Jos.

O altă explicație, de factură internă, ar fi aceea a sporirii numărului de comunități creștine, prin adaosul de populație, parte adusă în captivitate, parte fugită datorită fiscalității excesive existente în Imperiu.

Paralel, ar putea fi vorba de o rarefiere a elementului alogen și chiar de o posibilă convertire la creștinism a unor indivizi sau chiar mici comunități.

Creștinismul latinofon, prin utilizarea singurei limbi de circulație într-o mare parte a lumii romane, a devenit o cale de integrare a celor de alt neam și de altă credință, răspândirea acestuia fiind un factor de latinizare⁴⁵.

În secolul VI, domnia împăratului Iustinian a marcat o perioadă de apogeu politic și militar, care s-a răsfrânt și asupra ținuturilor de la nordul Dunării de Jos, prin fortificarea graniței imperiale și reocuparea unor zone de la nord de fluviu.

În anul 535, împăratul Iustinian, prin Novella XI, întemeiază arhiepiscopia Justiniana Prima. Pe lângă reînființarea episcopiei de la Viminacium și de la Aquae, au fost înființate două episcopii la nord de Dunăre, cu sediile la Litterata (Lederata), respectiv Recidiva (localizare incertă), ambele pe teritoriul Banatului actual. Misiunea acestora era de a polariza întreaga activitate ecumenică în această zonă limitrofă frontierelor imperiale.

Crearea celor două noi episcopii vine ca o recunoaștere a importanței comunităților creștine din această zonă și este o dovadă concludentă a menținerii creștinismului în spațiul fostei provincii și după impactul provocat de dominața hunilor și a altor populații alogene.

Se face, totodată, dovada existenței unei organizări bisericești anterioare, cu o structură stabilă, pe care au fost ridicate, ulterior, noile episcopate.

Revirimentul vieții creștine în aceste zone, inclusiv în teritoriul de sud al Banatului actual este marcat de o serie de descoperiri de obiecte creștine sau cu semnificație creștină.

Astfel, la Dierna (Orșova Veche, jud. Mehedinți), au fost găsite: un opaiț cu mâner în formă de cap de berbec⁴⁶, o *ampulla* cu imaginea Sfântului Mina⁴⁷ și trei cataramă de centură din bronz turnat, de tip „Sucidava”⁴⁸.

Din zona Porților de Fier provin o serie de piese creștine: trei cruciulițe cu brațe egale, două din plumb și una din bronz⁴⁹, cât și o fibulă din bronz cu piciorul decorat cu însemnul crucii⁵⁰; toate piesele se datează în secolul VI.

În castrul de la Ostrovul Banului (jud. Mehedinți), a fost descoperit un opaiț cu aura în formă de cruce (sec. V-VI)⁵¹.

Tot pe linia Dunării, la Litterata (= Lederata), azi Palanca Nouă (Voivodina, Serbia), a fost găsit un opaiț din bronz cu mâner în formă de cruce, la capătul căreia se afla un porumbel. Piesa, datată în secolul VI, este pierdută⁵².

Mărturii creștine au fost găsite și în zonele de câmpie din nordul și vestul Banatului actual. La Periam (jud. Timiș), a fost găsit un vas de aramă, având pe fund, în relief, o cruce, utilizat în serviciul religios ca „aghiasmatar” și datat în intervalul secolelor V-VI⁵³. Aparținea, probabil, unui lăcaș de cult al populației romane creștine din zona de câmpie a Banatului.

La Lipova (jud. Arad), pe cursul Mureșului inferior, a fost găsit în sec. XIX un opaiț de bronz, dispărut ulterior⁵⁴.

În Banatul Sârbesc, la Vârșet și Dubovac (Voivodina, Serbia), au fost găsite, în secolul XIX, în condiții necunoscute, cruciulițe-pendantiv, cu orificiu de suspendare, din metal alb (argint?); ulterior, piesele au fost pierdute⁵⁵.

Modificările teritoriale și reformele economice structurale din Imperiul Bizantin, având ca efect ridicarea unor noi centre economice, comerciale și culturale, oglindite și în varietatea obiectelor de cult creștin care circulau în ținuturile de la nordul Dunării de Jos, au determinat modificarea direcției dinspre care au venit influențele ideologice, ceea ce a făcut ca faciesul creștinismului populației romanice să primească o nuanță bizantină⁵⁶.

Situația politică la frontierele nord-vestice ale Imperiului romano-bizantin se schimbă în a doua jumătate a sec. VI, o dată cu preluarea controlului în teritoriile Europei est-centrale și la nordul Dunării de Jos de către caganatul avar.

În aceeași perioadă, grupuri compacte de slavi pătrund și se așează temporar în regiunile extracarpatiche ale Daciei⁵⁷.

La finele secolului VI, Imperiul romano-bizantin organizează un șir de campanii militare la Dunărea de Jos, împotriva avarilor și slavilor, dar fără rezultate decisive.

În anul 602, trupele romano-bizantine de la Dunărea de Jos se răscoală și părăsesc limesul dunărean, care se prăbușește sub presiunea atacurilor avaro-slave.

În urma acestor acțiuni, slavii se vor deplasa în masă la sudul Dunării și vor ocupa vaste teritorii până la Munții Balcani, unde se vor așeza definitiv.

Slavii rămași la nord de Dunăre vor continua să viețuiască alături de populația romanică autohtonă, adoptând formele superioare de civilizație ale acesteia, pe parcursul unui larg proces de asimilare etno-lingvistică care a durat aproximativ un secol⁵⁸.

Așezarea slavilor între Dunăre și Balcani, în teritoriul Imperiului Bizantin, a perturbat grav viața societății daco-romane, căreia i se vor reduce treptat legăturile cu Imperiul.

Această perioadă frământată de la finele sec. VI și începutul secolului VII s-a oglindit și în planul vieții spirituale, prin reducerea numărului de obiecte creștine prezente în spațiul nord-dunărean.

În actualul teritoriu al Banatului, a fost găsit, în zona Porților de Fier, un tipar de medalion, cu un chip de sfânt⁵⁹, și, dintr-un loc neprecizat, o aplică de bronz având o cruce înscrisă într-un cerc⁶⁰.

Din cercetările efectuate până în prezent, pentru întreg Banatul istoric, nu sunt cunoscute lăcașuri de cult pentru perioada secolelor VI-VII.

Numărul relativ însemnat de obiecte creștine descoperite în arealul bănățean ne îndreptățește să presupunem prezența unor lăcașuri de cult, atât în centrele urbane dunărene cât și în așezările rurale, care au continuat tradiția celor apărute în secolul IV.

Construite din materiale perisabile, îndeosebi din lemn, acestea nu au rezistat atât intemperțiilor, cât mai ales efectelor provocate de năvălirile unor populații migratoare, îndeosebi ale hunilor și, mai târziu, ale avarilor.

Din analiza mărturiilor păstrate referitoare la fenomenul religios de la nordul Dunării de Jos, în care se încadrează și teritoriul actual al Banatului, pentru perioada secolelor V-VI/VII, se conturează imaginea unei lumi preponderent creștine, sprijinită de Imperiul romano-bizantin în acțiunea ei firească de integrare în sânul romanității creștine orientale⁶¹.

Pierderea frontierei dunărene a Imperiului, la începutul secolului VII, a provocat răsturnarea raporturilor politice, militare, teritoriale și demografice din sud-estul Europei.

Urmări grave s-au manifestat și în viața creștină, atât prin dispariția structurilor eclesiastice aflate pe linia Dunării, care au coordonat și sprijinit activitatea clericală din ținuturile nord-dunărene, cât, mai ales, prin încetarea legăturilor tradiționale dintre cele două zone creștine – cea din nordul Dunării de Jos și cea din sudul Balcanilor, din Imperiu, despărțite prin interpunerea slavilor și apoi a bulgarilor păgâni, între Dunăre și Balcani.

O altă sursă de izolare a populației creștine nord-dunărene a constituit-o existența caganatului avar în zona panonică, care a provocat întreruperea contactelor acestora cu centrele creștine din Italia și Europa centrală⁶².

La acești factori externi se adaugă problemele interne, create de prezența comunităților slave, necreștine, prezente în regiunile extracarpătice, inclusiv în Banat, care au determinat profunde schimbări economice, sociale și demografice, cu urmări și în planul vieții religioase pentru populația romanică autohtonă.

Aceste cauze interne și externe au provocat, pentru perioada secolelor VII-IX, o încetare a circulației obiectelor creștine de import, cât și o reducere drastică a celor din producția locală pe întreg spațiul nord-dunărean, Banatul fiind un teritoriu în care cercetările de până în prezent nu au adus nici o probă materială în prezentarea vieții creștine pentru intervalul de timp menționat.

Deși timp de două secole nu sunt știri concludente referitoare la regiunile de la nordul Dunării de Jos, este cert că, atâta timp cât comunitățile sătești autohtone au reușit să supraviețuiască sub dominația diverșilor migratori, viața creștină a fost organizată pe baza vechilor principii ortodoxe⁶³.

După depășirea acestei lungi și dificile etape, după ce slavii, în a doua jumătate a secolului IX au devenit creștini sub influența bizantină, preluând rolul de difuzori ai creștinismului bizantin spre nord, se consideră, cu tot mai numeroase argumente științifice că, pentru populația autohtonă de la nordul Dunării de Jos, evoluția limbajului religios de origine latină se încheiase, devenind unul românesc⁶⁴, iar pentru creștinismul autohton s-a încheiat faza antică (daco-romană și romanică) și a început creștinismul românânesc⁶⁵.

CATALOGUL OBIECTELOR PALEOCREȘTINE ȘI CREȘTINE DIN BANAT

1. OPAIȚ

– Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum; castrul mare, în context stratigrafic clar datat în a doua jumătate a sec. II d. Hr.;

– Material, tehnică: pastă roșie fină, cu angobă carmin; lucrat în tipar; decor realizat în tipar și prin incizie;

– Dimensiuni: Lung. – 7 cm; Înălțime – 5,8 cm; gr. – 2,6 cm;

– Descriere: Corpul rotund, discul concav, în care apar reprezentate 12 (sau 13) petale de flori; bordura este decorată prin triunghiuri. În triunghiurile dinspre disc apar trei puncte incizate, iar în triunghiurile exterioare apare câte o cruce; aceste motive, în număr de 12, apar 7 pe o latură și 5 pe cealaltă; pe fundul bazinului este incizată o cruce; toarta este lamelară. Toate aceste motive ornamentale au fost executate înainte de ardere;

– Date: secolul II d. Hr. – în ultimele trei decenii;

– Loc de păstrare: Universitatea de Vest, Timișoara;

– Publicat: D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III - IV*, II, Timișoara, 1999, p. 207.

2. OALĂ (Pl. III/2)

– Loc descoperire: Gornea (jud. Caraș-Severin), clădirea I;

– Material, tehnică: pastă fină roșie, cu degresant în compoziție, lucrat la roată;

– Dimensiuni: neprecizate;

– Descriere: fund de vas, pe care apare incizat semnul crucii;

– Date: sec. II-III;

– Loc de păstrare: M.B.M. Reșița;

– Publicat: N. Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană și post-romană târzie*, Reșița, 1977; D. Benea, *op. cit.*, p. 198.

3. CAPAC DE VAS

– Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, vicus militar, clădirea I, suprafața A, adâncimea – 0,10-0,50 m; Asociat cu fragmente de oale romane de uz comun

– Material, tehnică: ceramică cenușie, cu degresant, ardere uniformă, lucrat cu mâna;

– Dimensiuni: piesă fragmentară; D. buton – 5,3cm;

– Descriere: pe buton are incizat semnul X, păstrat parțial;

- Datare: sec. II – III;
- Loc de păstrare: M.B. Timișoara;
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 203.

4. CAPAC DE VAS

- Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, secțiunea SII/83 – în castrul mare, M15-16, adâncimea – 1,00 m;
- Material, tehnică: pastă cenușie-neagră, cu degresant, lucrat la roată;
- Dimensiuni: D. buton – 4 cm;
- Descriere: piesă fragmentară; se păstrează doar butonul și parțial corpul piesei; pe buton este incizată o cruce, cu brațul orizontal mai scurt și parțial rupt;
- Datare: finele sec. II – începutul sec. III;
- Loc de păstrare: M.J.E.R.G. Caransebeș;
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 202.

5. CAPAC DE VAS (Pl. I/5)

- Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, lângă poarta decumana a castrului mare (1975);
- Material, tehnică: pastă roșie, cu degresant, lucrat la roată;
- Dimensiuni: neprecizate;
- Descriere: stare fragmentară, se păstrează o parte din capac, cu butonul pe care este incizat semnul crucii, după ardere;
- Datare: sec. II-III;
- Loc de păstrare: M.B. Timișoara;
- Publicat: C. Răileanu, în M.B., XXVIII, 4-6, 1978, p. 261-267;
D. Benea, în *Tibiscum. St.Com.C.*, 6, 1986, p. 254-255, nr. 2, fig. 7/1;
N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 195; D. Benea, *op. cit.*, p. 201.

6. CAPAC DE VAS

- Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, vicus militar, clădirea X;
- Material, tehnică: pastă roșie, lucrat la roată;
- Dimensiuni: neprecizate;
- Descriere: semnul crucii este incizat pe butonul capacului;
- Datare: secolele II-III;
- Loc de păstrare: M.J.I.E.R.G. Caransebeș;
- Publicat: P. Bona, R. Petrovsky, *ActaMN*, XX, 1983, p. 483, D. Benea, *op. cit.*, p. 201.

7. CAPAC DE VAS

- Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, castru, 1976, secțiunea I, prelungirea; adâncimea – 1,05 m;
- Material, tehnică: pastă fină, culoare cărămizie, lucrat la roată;
- Dimensiuni: (păstrate) – D. capac – 5 cm; înălțime capac – 0,8 cm;
- Descriere: se păstrează fragmentar – doar butonul și o parte din corpul aflat în jurul acestuia: urme de vopsea brun-închisă pe ambele părți; pe fața butonului a fost incizată, după ardere, o cruce cu brațe perpendiculare, printr-o incizie lată;
- Datare: sec. II-IV;
- Loc de păstrare: M.J.E.R.G. Caransebeș
- Publicat: D. Benea, în *Tibiscum. St.Com.C.*, 6, 1986, p. 255, nr. 3, fig. 7/2; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 194.

8. CAPAC DE VAS

- Loc descoperire: Caransebeș (jud. Caraș-Severin)– villa romana din cartierul Măhala;
- Material, tehnică: pastă fină, culoare roșie, lucrat la roată;
- Dimensiuni: neprecizate;
- Descriere: pe buton are incizată – după sau înainte de ardere – o cruce;
- Datare: secolele II-IV d.Hr.;
- Loc de păstrare: M.J.E.R.G. Caransebeș;
- Publicat: C. Răileanu, în *M.B.*, 28, 1976, P. 261-263; N. Gudea, I. Ghiurco, *op.cit.*, p. 195; D. Benea, *op.cit.*, 1999, p. 198.

9. CĂNIȚĂ

- Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, vicus militar, SI/83, în nivelul roman 21-23, adâncime 0,70-0,90 m;
- Material, tehnică: pastă caolin albă cu degresant, lucrată la roată;
- Dimensiuni: Diam. fund – 3,5 cm;
- Descriere: piesă fragmentară, corpul decorat cu striuri de linii pe întreaga suprafață; pe fundul cu suport inelar detașat, este incizat într-un triunghi semnul unei cruci cu brațele inegale;
- Datare: începutul sec. III d.Hr.
- Loc de păstrare: MBT;
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 203.

10. CAPAC DE VAS

- Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, vicus militar, clădirea VIII, camera 2, M3-4, adâncime – 0,50-0,90 m;
- Material, tehnică: pastă roșie, cu degresant, lucrat la roată;
- Dimensiuni: D. maxim – 14,3 cm; Î – 5,2 cm; D. buton – 4cm;
- Descriere: capacul, păstrat parțial, are incizat pe buton semnul crucii, în forma literei X;
- Datare: secolul III d. Hr.;
- Loc de păstrare: M.B.T;
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 201-202.

11. OALĂ

- Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, vicus militar, clădirea I, suprafața A, adâncimea 0,10-0,50 m, asociat cu ceramică fină;
- Material, tehnică: pastă cenușie-brună, cu degresant în compoziție, ardere omogenă, lucrată cu mâna;
- Dimensiuni: Diam. fund – 7,2 cm;
- Descriere: se păstrează partea inferioară a vasului; pe fața interioară a vasului este aplicat, după ardere, semnul incizat al crucii;
- Datare: sec. III d.Hr.;
- Loc de păstrare: M.B.T;
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 203-204.

12. OALĂ

- Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, vicus militar, SI/1983;
- Material, tehnică: pastă cărămie cu degresant, suprafața mată, lucrată la roată;
- Dimensiuni: baza - diametrul – 8,7 cm;
- Descriere: se păstrează un fragment din fundul vasului, pe care apare incizat semnul crucii; cele două brațe au fost păstrate parțial;
- Datare: sec. III d.Hr.;
- Loc de păstrare: M.B.T;
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 202.

13. URCIOR

- Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, vicus militar;
- Material, tehnică: pastă roșie fină, lucrată la roată;
- Dimensiuni: Diam. fund – 5 cm;

- Descriere: se păstrează doar fundul recipientului, într-un inel reliefat, pe care apare clar semnul crucii;
- Datare: sec. III d.Hr.;
- Loc de păstrare: M.B.T.
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 202.

14. INEL

- Loc descoperire: Dierna - Orșova (jud. Caraș-Severin); 1857 – în inventarul unui sarcofag de piatră în care se afla un sicriu de plumb;
- Material, tehnică: sârmă de aur, lățit prin ciocnire; profil poligonal; margine fasonată;
- Dimensiuni: diametrul – 1,2 cm
- Descriere: inelul este prevăzut cu o placă ovală; pe aceasta sunt incizate literele: VT (ere) F(elix) CESERI. (= folosește sănătos, Ceserius);
- Datare: sec. III d.Hr.
- Loc de păstrare: Kunsthistorisches Museum - Viena;
- Publicat: *AFÖG*, 24, 1860, p. 405.
- M.J. Ackner – Fr. Müller, *Die römische Inschriften in Dazien*, Wien, 1865, nr. 11, CIL, III, 1703;
- R. Noll, în *Jahrbuch GRZM*, 31, 1984, p. 441, nr. 4;
- N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 173-174;
- D. Benea, *op. cit.*, p. 66.

15. PIATRĂ DE INEL

- Loc descoperire: Băile Herculane (jud. Caraș-Severin);
- Material, tehnică: piatră tăiată și montată pe un inel din aur;
- Dimensiuni: neprecizate
- Descriere: piatră de inel de formă ovală, cu secțiune trapezoidală, cu margini tăiate oblic; culoare albastră; pe fața îngustă apare reprezentarea incizată a unui păun, orientat spre dreapta, cu corp lung și penaj bine redat; gâtul îndoit, capul ridicat și picioarele ușor îndoit; păunul ține în gheare un delfin, cu capul spre dreapta și corpul îndoit; în fața capului se află o ramură;
- Datare: sec. III d. Hr.
- Loc de păstrare: Kunsthistorisches Museum - Viena;
- Publicat: R. Florescu – I. Miclea, *Tezaure transilvane la Kunsthistorisches Museum din Viena*, București, 1987, p. 38-39, nr. 74.
- N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 172; D. Benea, *op. cit.*, p. 204.

16. FIBULĂ

- Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, în vicus-ul militar, clădirea VII, 55/83;
- Material, tehnică: bronz, email, turnare;
- Dimensiuni: Lung. păstrată – 3,5 cm; lățimea brațelor crucii – 2,5 cm;
- Descriere: Fibula are arcul în formă de cruce, port-agrafa întoarsă pe dedesubt; corpul arcului se compune din 5 casete păstrate în care apare încrustată sticlă de diferite culori: roșie, albă, albastră; baza port-agrafei terminată cu un nodul; lipsă acul;
- Datare: secolul III d. Hr.;
- Loc de păstrare: M.B.T.;
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 207.

17. PLĂCUȚĂ CU INSCRIPȚIE

- Loc descoperire: Dierna – Orșova (jud. Mehedinți); în curtea spitalului din orașul vechi; mormânt din sarcofag de cărămizi, cu un sicriu din plumb (94 x 64 cm); schelet de copil, cu inventar de piese din aur;
- Material, tehnică: foiță de aur ciocănită;
- Dimensiuni: 4,1 x 3,3 x 0,15 cm; greutate – 1,86 gr.;
- Descriere: foiță de aur, formă dreptunghiulară, rulată în formă de sul, cu inscripție pe 4 rânduri, litere înalte de 3-4mm; primele două rânduri au text în limba safaitică (?), celelalte două au text în limba greacă; litere majuscule și cuvinte amestecate; textul conține o invocație: („= Domnului Dumnezeu, Doamne, Doamne”);
- Datare: sec. III d. Hr.;
- Loc de păstrare: M.R.P.F.D.T.S.;
- Publicat: D. Benea, A. Șchiopu, în *ActaMN*, 11, 1974, p. 115-125, fig. 4; N. Vlassa, în *Acta MN*, 11, 1974, p. 125-141; I. Barnea, în *Pontica*, 10, 1977, p. 283-284, nr. 29, fig. 5, 4; N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 182; D. Benea, *op. cit.*, p. 205-206.

18. PLĂCUȚĂ CU INSCRIPȚIE

- Loc descoperire: Dierna – Orșova (jud. Mehedinți); în incinta Liceului „Ștefan Plavăț”;
- Material, tehnică: foiță de aur ciocănită;
- Dimensiuni: 7,1 x 2,4 cm;
- Descriere: foiță de aur, de formă patrulateră, cu colțurile rotunjite, rulată în sul; text incizat; dimensiunea literelor: 0,3cm; textul este dispus pe patru rânduri și

trei câmpuri verticale; câmpurile 1 și 2 sunt scrise cu litere grecești: („Vai Doamne Dumnezeule; zeilor prea înalți”); câmpul 3 este scris în latină: („Domnul Spurcăciunii să te bântuie Aelius Firmus. Să stea deasupra capului Iuliei Surilla”), Datarea piesei s-a făcut pe baza caracteristicilor scrisului;

- Datare: sec. III d. Hr.;
- Loc de păstrare: Institutul de Arheologie București;
- Publicat: N. Vlăsa, în *ActaMN*, 14, 1977, p. 205-219;
- N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 182-183;
- D. Benea, *op. cit.*, p. 204-205.

19. VAS – fragment

- Loc descoperire: Timișoara – cartier Freidorf; așezarea daco-romană;
- Material, tehnică: pastă cenușie, cu degresant; lucrat la roată;
- Dimensiuni: neprecizate;
- Descriere: fragment de vas pe care apare incizat un pește, din care se păstrează doar partea dorsală, decorată cu solzi;
- Datare: secolul III d. Hr.;
- Loc de păstrare: M.B.T.;
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 217.

20. FIBULĂ (Pl. II/5)

- Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, în vicus-ul militar, în clădirea I, atelierul de sticlărie, sec. III – începutul sec. IV;
- Material, tehnică: bronz, turnare;
- Dimensiuni: Lung. – 5,6 cm;
- Descriere: Fibula este păstrată intactă, cu arcul simplu, în forma unui delfin având în coadă o cruce; acul este fixat pe o tijă din fier, mascată de un manșon de bronz;
- Datare: sec. III – începutul sec. IV;
- Loc de păstrare: M.B. Timișoara;
- Publicat: D. Benea, în *Tibiscum*, St.Com.C., 6, 1986, p. 256.
- Idem, *op.cit.*, II, 1999, p. 206.

21. OPAIȚ

- Loc descoperire: Gornea (jud. Caraș-Severin); punct „Căunița de Sus”; construcția romană, încăperea A;
- Material, tehnică: pastă fină, cu firmis brun; tipar;
- Dimensiuni: Lung. – 10,6 cm; d. bazin – 6,8 cm; h – 3,5 cm;

– Descriere: Opaț cu bordura simplă, decorată cu doi butoni; delimitată de disc printr-o bordură reliefată ce înconjoară și ciocul; bordură reliefată și în jurul orificiului central al discului.

Pe fundul bazinului se află o cruce, aplicată în relief în pasta piesei; unul din brațele crucii are la un capăt o buclă; între brațele crucii apar trei litere, dintre care apare lizibil litera A. Punctul de intersecție al brațelor crucii este înscris într-un cerc;

- Datare: sec. III – începutul sec. IV;
- Loc de păstrare: M.B.M. Reșița;
- Publicat: O. Bozu, în *Banatica*, 7, 1983, p. 225-230;
D. Benea, *op. cit.*, p. 206.

22. VAS DE CULT – PAHAR

– Loc descoperire: Timișoara – „Cioreni”; așezarea daco-romană;
– Material, tehnică: ceramică cenușie-neagră; lucrat cu mâna; pe interior urme de ardere ulterioară;

– Dimensiuni: Î – 6 cm; d – 6 cm;

– Descriere: pahar păstrat fragmentar; pe corp are incizate semne dispuse în jurul unui crux gammata (cruce cu brațele frânte); brațele terminate sub forma unei bucle; semnele incizate reprezintă: un șarpe stilizat, doi cocoși cu câte un pănăș în frunte, două personaje umane stilizate, în poziție verticală și un altul căzut în fața unui cal (?).

- Datare: secolul III-IV;
- Loc de păstrare: M.B.T;
- Publicat: D. Benea, A. Bejan, M. Mare, în *SIB*, 19, 1986, p. 21-33.

23. OALĂ-BORCAN – fragmentară

– Loc descoperire: Timișoara – cartier Freidorf; așezarea daco-romană;
– Material, tehnică: pastă cu degresant, brun roșcată; lucrat la roată;
– Dimensiuni: neprecizate;
– Descriere: fragment de oală; pe umăr apar incizate în pasta crudă mai multe cruci simple;

- Datare: secolul III-IV;
- Loc de păstrare: M.B.T;
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 217.

24. FUSAIOLĂ

- Loc descoperire: zona Periam – Sânnicolau Mare, (jud. Timiș);
- Material, tehnică: pastă cenușie, lucrată cu mâna;
- Dimensiuni: neprecizate
- Descriere: pe corpul piesei este incizat, după ardere, semnul crucii;
- Datare: sec. III-IV;
- Loc de păstrare: M.B.T;
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 97.

25. FUSAIOLĂ

- Loc descoperire: piesa provine din colecția particulară Fuchs; descoperită în zona Periam – Sânnicolau Mare (jud. Timiș);
- Material, tehnică: pastă cenușie, cu degresant fin, lucrată cu mâna;
- Dimensiuni: Diam. – 5 cm;
- Descriere: pe corpul piesei este incizat semnul crucii;
- Datare: sec. III-IV;
- Loc de păstrare: M.B.T;
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 204.

26. CASTRON

- Loc descoperire: Sânnicolau Mare (jud. Timiș);
- Material, tehnică: pastă cenușie, lucrat la roată;
- Dimensiuni: neprecizate;
- Descriere: pe fundul castronului, în interiorul suportului inelar detașat, marcat pe margini cu mici liniuțe transversale, a fost incizat, înainte de ardere, semnul crucii Sf. Andrei, sub forma literei X;
- Datare: sec. III-IV;
- Loc de păstrare: M.B.T;
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 97-98.

27. TOARTĂ DE VAS

- Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum;
- Material, tehnică: bronz, turnare;
- Dimensiuni: Lungime – 7,4 cm;
- Descriere: Toartă de vas pe care sunt reprezentate două frunze și un buton situat central, decorat cu două linii incizate și semnul crucii;
- Datare: secolul III - IV;
- Loc de păstrare: M.B. Timișoara;

– Publicat: D. Tănase, în *Paleocreștinism și creștinism pe teritoriul României – secolele III-XI*, București, 2000, p. 54, nr. 38.

28. CAPAC DE VAS (Pl. I/4)

– Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, vicus militar, edificiul IV sau V;

– Material, tehnică: pastă fină, culoare roșie, lucrat la roată;

– Dimensiuni: (fragmentar – ulterior restaurat) – d. capac – 11,8 cm; d. buton – 3,3 cm;

–Descriere: capac de vas fragmentar; butonul înalt a fost tăiat în formă de cruce, după ardere;

–Datare: sec. III - IV

– Loc de păstrare: M.N.I. București;

– Publicat: M. Moga, în „*In Memoriam Constantini Daicoviciu*” , Cluj, 1974, p. 259-266;

N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 194;

D. Benea, *op. cit.*, p. 200-201.

29. CAPAC DE VAS (Pl. I/1)

– Loc descoperire: Mehadia – vicus militar – clădirea Z (jud. Caraș-Severin);

– Material, tehnică: pastă fină, cu degresant, culoare roșcată, lucrat la roată, bine ars;

– Dimensiuni: (păstrate) – d. gură – 12 cm; d. buton – 4,5 cm;

– Descriere: fragment de capac; se păstrează butonul și partea din corpul piesei aflată în jurul acestuia; pe buton apare incizat semnul crucii;

– Datare: secolele IV d.Hr. (prima jumătate).

– Loc de păstrare: I.I.A. Cluj;

– Publicat: N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 192;

D. Benea, *op. cit.*, p. 198.

30. PRESCURNICER (Pl. I/3)

– Loc descoperire: Jabăr (jud. Timiș); așezare daco-romană; secțiunea I, în locuință-bordei;

– Material, tehnică: lut fin, lucrat cu mâna;

– Dimensiuni: Î – 3,7 cm; D. cap – 3,1 cm; Disc: Î – 0,2 cm; d – 2,4 cm;

– Descriere: Sigiliu confecționat din lut ars, roșu-cărămiziu; formă de con cu capătul subțire rotunjit; ștampila propriu-zisă are marginea puțin fisurată; pe cap, în relief, apare un disc; pe fața acestuia, spre margine, se află 9 figuri trapezoidale de mărime egală, imprimate în pastă; capetele lor interioare, în linie continuă,

formează un cerc; în mijlocul ștampilei este un cerc mic (diametrul – 1 cm), în interiorul căruia a fost imprimată o cruce cu brațe egale, de 0,3 cm lungime; între cercul trapezelor și cel interior a rămas o bandă lată de 0,4 cm;

- Datare: secolul IV d. Hr.;
- Loc de păstrare: MIE Lugoj;
- Publicat: I. Stratan, în MB, 30, 10-12, 1980, p. 741 sq.
D. Benea, *op. cit.*, p. 216.

31. GEMĂ

- Loc descoperire: Zona Porților de Fier; context necunoscut;
- Material: carneol
- Formă: octogonală
- Culoare: roșie
- Dimensiuni: D. mare – 0,9 cm; D. mic – 0,8 cm; Gros. – 0,2 cm;
- Descriere: gemă creștină având reprezentarea unui porumbel cu cruce în cioc;
- Datare: secolul IV d. Hr.;
- Loc de păstrare: M.B. Timișoara; Col. Pongracz;
- Publicat: Inedit.

32. GEMĂ

- Loc descoperire: Zona Porților de Fier; context necunoscut;
- Material: carneol
- Formă: ovală
- Culoare: galbenă
- Dimensiuni: D. mare – 1,7 cm; D. mic – 1,4 cm; Gros. – 0,2 cm
- Descriere: gemă creștină; sunt redată două personaje cu cruce între ele;
- Datare: secolul IV d. Hr.;
- Loc de păstrare: M.B. Timișoara; Col. Pongracz;
- Publicat: Inedit.

33. LINGURIȚĂ

- Loc descoperire: Zona Dierna – Orșova (jud. Mehedinți); context necunoscut;
- Material, tehnică: argint, turnare
- Dimensiuni: neprecizate
- Descriere: cupa linguriței este piriformă, cu porțiuni distruse; coada este dreaptă, cu element decorativ în formă de volută, specific tipului târziu.;
- Datare: secolul IV – a doua jumătate;

- Loc de păstrare: Kunsthistorisches Museum, Viena;
- Publicat: R. Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 39;
- D. Benea, *op. cit.*, p. 208.

34. LINGURIȚĂ

- Loc descoperire: Zona Dierna – Orșova (jud. Mehedinți); context necunoscut;
- Material, tehnică: argint, turnare
- Dimensiuni: neprecizate
- Descriere: cupa linguriței este piriformă, cu porțiuni distruse; coada este dreaptă, cu element decorativ în formă de volută, specific tipului târziu.;
- Datare: secolul IV – a doua jumătate;
- Loc de păstrare: Kunsthistorisches Museum, Viena;
- Publicat: R. Florescu, I. Miclea, *op. cit.*, p. 39;
- D. Benea, *op. cit.*, p. 208.

35. MÂNER DE OPAIȚ (Pl. III/1)

- Loc descoperire: Dierna – zona Porților de Fier; context necunoscut;
- Material, tehnică: pastă fină, cărămizie; lucrat în tipar;
- Dimensiuni: Înălțime – 9 cm;
- Descriere: mânerul reprezintă un chip de negroid cu ochi mari adânciți; sprâncene ce coboară până la baza rădăcinii nasului; buze groase răsfrânte; părul redat creț; șirag de mărgelă la gât;

După scoaterea piesei din tipar a fost incizată o cruce deasupra figurii umane – deci înainte de ardere.

- Datare: secolul IV-V d. Hr.;
- Loc de păstrare: MBT;
- Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 209.

36. FURCĂ DE TORS – Fragment

- Loc descoperire: Gornea (jud. Caraș-Severin); punct: *Căunița de Jos – Cetate* – în fortificația romană târzie;
- Material, tehnică: bronz, turnare în tipar;
- Dimensiuni: Lungime – 17,5 cm; D – 0,5 cm
- Descriere: piesa avea la capătul tijei un porumbel – parte care lipsește din vechime; pe tijă se află două ornamente de forma unor nodozități cu marginile rotunjite, încadrate, de o parte și de alta, de o nervură reliefată; unul din ornamente servea ca suport pentru porumbel, iar celălalt era dispus în mijlocul piesei, la 6,1

cm de inel; inelul are diametrul exterior de 2,2 cm iar cel interior de 1,5 cm și prezintă o prelungire dreptunghiulară de 0,4 x 0,4 cm;

- Datare: secolul IV-VI (aprox.);
- Loc de păstrare: M.B.M. Reșița;
- Publicat: O. Bozu, în *AnB.*, SN, II, 1994, p. 206-213.
D. Benea, *op. cit.*, p. 212.

37. FURCĂ DE TORS – Fragment (Pl. II/1)

– Loc descoperire: zona Porților de Fier; context necunoscut;– Material, tehnică: bronz, turnare;

– Dimensiuni: Lungime – 17,8 cm; D – 0,4 cm
– Descriere: tija piesei are la extremități un porumbel și un inel; porumbelul are 2 cm lungime și 1,8 cm înălțime; sub porumbel, la 6,5 cm, pe tijă, se află un ornament cu fețe romboidale, cu dimensiunile de 1 cm lungime și 0,5 cm grosime; inelul aflat la capătul opus al tijeii are diametrul exterior de 2 cm iar cel interior de 1 cm; bucla inelului nu se închide perfect, ci se termină printr-o prelungire trapezoidală decorată cu trei linii paralele incizate;

- Datare: secolul IV-VI;
- Loc de păstrare: M.B.T;
- Publicat: O. Bozu, *op. cit.*, p. 206;
D. Benea, *op. cit.*, p. 212-213.

38. FURCĂ DE TORS – fragment (Pl. II/3)

– Loc descoperire: zona Porților de Fier; context necunoscut;
– Material, tehnică: bronz, turnare;
– Dimensiuni: Lungime – 4 cm; D – 0,3 cm
– Descriere: fragment din tija unei furci de tors; se păstrează doar partea zoomorfă – un porumbel cu gât zvelt și corpul ușor aplecat;

- Datare: secolul IV-VI;
- Loc de păstrare: M.B. Timișoara;
- Publicat: O. Bozu, *op. cit.*, p. 206;
D. Benea, *op. cit.*, p. 213.

39. FURCĂ DE TORS – fragment (Pl. II/2)

– Loc descoperire: zona Porților de Fier; context necunoscut;
– Material, tehnică: bronz, turnare;
– Dimensiuni: Lungime – 4,4 cm; D – 0,4 cm

– Descriere: se păstrează doar partea superioară, cea cu reprezentare zoomorfă; porumbelul, cu dimensiunile de 2 cm lungime și 0,9 cm înălțime, avea corpul ușor ridicat iar penajul era redat artistic;

– Date: secolul IV-VI;

– Loc de păstrare: M.B.T;

– Publicat: O. Bozu, *op. cit.*, p. 206;

D. Benea, *op. cit.*, p. 213-214.

40. FURCĂ DE TORS – fragment (Pl. II/4)

– Loc descoperire: zona Porților de Fier; context necunoscut;

– Material, tehnică: bronz, turnare;

– Dimensiuni: Lungime – 9 cm; D – 0,4 cm

– Descriere: la o extremitate se păstrează o mică porțiune de inel; la cealaltă extremitate se află un porumbel, redat artistic, cu capul și gâtul ridicate, iar coada deschisă în evantai; dimensiunile porumbelului: L- 2 cm; înălțime – 1,7 cm; la 3,5 cm sub porumbel, tija prezintă o cruce cu laturile aproximativ egale – crux quadrata –, de 2,5, respectiv 2 cm, având suprafața ornamentată cu linii incizate care sugerează mai multe cruci;

– Date: secolul IV-VI;

– Loc de păstrare: M.B.T;

– Publicat: O. Bozu, *op. cit.*, p. 206;

D. Benea, *op. cit.*, p. 214.

41. CĂRĂMIDĂ CU ÎNSEMN CREȘTIN – fragmentară

– Loc descoperire: Jupa (jud. Caraș-Severin); Tibiscum, punct „Țigănești” – unde au apărut urmele unei construcții;

– Material, tehnică: cărămidă arsă;

– Dimensiuni: 14 cm;

– Descriere: fragment de cărămidă romană; apare imprimat prin ștampilare semnul crucii cu brațe egale și cu extremitățile barelor îngroșate; în apropierea crucii în relief se găsește încă o cruce incizată, cu brațe egale;

– Date: sec. IV-VI;

– Loc de păstrare: MJERG Caransebeș;

– Publicat: D. Benea, *op. cit.*, p. 214-215.

42. AMPULA (Pl. I/2)

– Loc descoperire: Zona Dierna (Orșova, jud. Mehedinți); context necunoscut;

– Material, tehnică: lut ars, turnare în tipar;

– Dimensiuni: Diam. – 6,7 cm; gr. – 2 cm;

– Descriere: pe ambele părți ale piesei se află reprezentat Sf. Minas; redat în picioare, în veșminte militare, cu tunica mulată pe corp, mantie lungă care cade pe umeri până jos; trăsăturile feței nu se disting; brațele, redat schematic, sunt întinse lateral, cu palmele în afară; la picioare, de o parte și de alta, două cămile prosternate.

– Datare: secolul V-VI;

– Loc de păstrare: MBT;

– Publicat: D. Benea, în *MB*, 1986, 1, p. 42-48;

N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 201-202;

D. Benea, *op. cit.*, p. 209-210.

43. VAS DE CULT – Aghiasmatar

– Loc descoperire: Periam (jud. Timiș);

– Material, tehnică: aramă; batere;

– Dimensiuni: Î – 9 cm; D. gură – 23,5 cm; D. bază – 12 cm;

– Descriere: căldarea dispunea, pe diametru, de două urechiușe cu câte un inel, din care se păstrează doar una; suportul inelar are pe interior imaginea unei cruci în relief, cu brațele ușor lățite spre extremități.

– Datare: secolul V-VI;

– Loc de păstrare: MBT;

– Publicat: D. Țicu, în *TD*, 11, 1990, 1-2, p. 153-156.

D. Benea, *op. cit.*, p. 99.

44. CATARAMĂ DE CENTURĂ

– Loc descoperire: Zona Dierna (Orșova, jud. Mehedinți); context necunoscut;

– Material, tehnică: bronz, turnare, plin;

– Dimensiuni: L – 4,5 cm; lat. – 3 cm; Î corp – 2,7 cm

– Descriere: piesa este întreagă; corp dreptunghiular, cu colțurile trase spre exterior, se termină cu un buton; traforaj cruciform parțial; barele transversale sunt la începutul părții dreptunghiulare a corpului; o bară verticală a perforat corpul și o parte din cap; în partea rotunjită a corpului sunt două traforaje lunulare; între ele două orificii de fixare (tip Sucidava).

– Datare: secolul VI d. Hr.;

– Loc de păstrare: MBT;

– Publicat: M. Moga, în *In memoriam CD.*, 1974, p. 260-261;

N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 200-201;

D. Benea, *Dacia sud-vestică*, II, 1999, p. 210.

45. CATARAMĂ DE CENTURĂ

– Loc descoperire: Zona Dierna (Orșova, jud. Mehedinți); context necunoscut;

– Material, tehnică: bronz, turnare, plin;

– Dimensiuni: L – 4 cm; lat. – 2 cm; Î corp – 2,4 cm

– Descriere: piesa este întreagă; corp patrulater, cu o incizie lungă spre margine, cu două orificii laterale; între cap și corp o nervură; corpul se termină cu un buton triunghiular; între cap și corp – traforaj cruciform; brațele laterale sunt ornamentate cu puncte lucrate prin batere; în partea rotunjită traforaj iunular; marginea exterioară are două rânduri de puncte bătute.

– Datare: secolul VI d. Hr.;

– Loc de păstrare: MBT;

– Publicat: M. Moga, *op. cit.*, 1974, p. 260-261;

N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 201;

D. Benea, *op. cit.*, p. 210-211.

46. CATARAMĂ DE CENTURĂ

– Loc descoperire: Zona Dierna (Orșova, jud. Mehedinți); context necunoscut;

– Material, tehnică: bronz, turnare, corp gol în interior;

– Dimensiuni: L – 5 cm; lung. Cap – 1,7 cm; Îcap. – 3 cm; Î corp – 2,5 cm

– Descriere: piesa este întreagă; corpul este dreptunghiular, cu colțurile trase spre exterior, între cap și corp este o nervură în relief; corpul are la capăt un buton triunghiular; spre cap, corpul are un traforaj cruciform; brațele crucii au dimensiunile de: L – 0,8 cm; 1,4 cm; brațul lung, spre partea rotunjită este rotund; în partea rotunjită prezintă un traforaj în formă de lunulă (tip Sucidava).

– Datare: secolul VI d. Hr.;

– Loc de păstrare: MBT;

– Publicat: M. Moga, *op. cit.*, p. 260-261;

N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 201;

D. Benea, *op. cit.*, p. 211.

47. FIBULĂ

– Loc descoperire: Zona Porților de Fier; context necunoscut;

– Material, tehnică: bronz, turnare;

– Dimensiuni: Lung. – 4,5 cm; lat. – 3 cm;

– Descriere: Fibulă cu picior întors pe dedesubt; piciorul ansat este decorat cu linii incizate și o cruce;

– Datare: sec. VI d. Hr.

– Loc de păstrare: M.B.T; col. Pongracz;

– Publicat: A. Bejan, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 276; D. Tănase, *op.cit.*, p. 53-54, nr. 34.

48. CRUCIULIȚĂ

– Loc descoperire: Zona Porților de Fier; context necunoscut;

– Material, tehnică: plumb, turnare;

– Dimensiuni: L – 2,8 cm; l – 2,2 cm;

– Descriere: cruciuliță cu brațe egale, nedecorată; la un braț are un orificiu pentru suspensie;

– Datare: secolul VI d. Hr.;

– Loc de păstrare: MBT; col. Pongracz;

– Publicat: D. Tănase, *op. cit.*, p. 57, nr. 64.

49. CRUCIULIȚĂ

– Loc descoperire: Zona Porților de Fier; context necunoscut;

– Material, tehnică: plumb, turnare;

– Dimensiuni: L – 2,8 cm; l – 2,2 cm;

– Descriere: cruciuliță cu brațe egale, fără decor; are un braț rupt;

– Datare: secolul VI d. Hr.;

– Loc de păstrare: MBT; col. Pongracz;

– Publicat: D. Tănase, *op. cit.*, p. 56, nr. 63.

50. CRUCIULIȚĂ

– Loc descoperire: Zona Porților de Fier; context necunoscut;

– Material, tehnică: bronz, turnare;

– Dimensiuni: L – 3,5 cm; l – 2,8 cm;

– Descriere: cruciuliță cu brațe egale, decorată prin incizie cu cercuri cu un punct la mijloc; la un braț are o agățătoare rotundă;

– Datare: secolul VI d. Hr.;

– Loc de păstrare: MBT; col. Pongracz;

– Publicat: D. Tănase, *op. cit.*, p. 56, nr. 62.

51. OPAIȚ (Pl. III/3)

– Loc descoperire: Zona Dierna - Orșova, (jud. Mehedinți); context necunoscut;

– Material, tehnică: lut, pastă cărămie de bună calitate, tipar;

– Dimensiuni: Lung. – 7cm;

- Descriere: Corpul alungit, mâner în formă de cap de berbec, marginea bordurii decorată cu linii transversale; este un opaiț caracteristic epocii romane târzii;
- Dată: secolul VI d. Hr.;
- Loc de păstrare: M.B. Timișoara;
- Publicat: D. Benea, în *Sargeția*, 14, 1979, p. 223.
D. Benea, *Dacia sud-vestică*, II, 1999, p. 208-209.

52. APLICĂ

- Loc descoperire: Banat; localizare necunoscută;
- Material, tehnică: bronz, turnare;
- Dimensiuni: L – 3 cm; l – 1,3 cm;
- Descriere: aplică păstrată fragmentar, de formă rotundă, având ca decor o cruce înscrisă în cerc;
- Dată: secolul VI-VII;
- Loc de păstrare: MBT;
- Publicat: D. Tănase, *op. cit.*, p. 54, nr. 37.

53. TIPAR DE MEDALION (Pl. III/4)

- Loc descoperire: Zona Porților de Fier; context necunoscut;
- Material, tehnică: bronz, turnare;
- Dimensiuni: L – 3,7 cm; Î – 1,9 cm;
- Descriere: Piesă de formă ovală prevăzută cu un orificiu pentru prindere; decorul constă dintr-un chip aureolat și o cruce;
- Dată: secolul VI-VII;
- Loc de păstrare: MBT; col. Pongracz;
- Publicat: D. Tănase, *op. cit.*, nr. 36, p. 54.

NOTE

¹ Doina Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, II, Timișoara, 1999, p. 27.

² F.H.D.R., I, 1964, p. 641.

³ F.H.D.R., I, 1964, p. 717.

⁴ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958, p. 234.

⁵ D. Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini și până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 50-51.

⁶ D. Benea, *op. cit.*, p. 50.

⁷ D. Benea, *op. cit.*, p. 207; Catalog, nr. 1, (cu bibliografia).

⁸ D. Benea, *op. cit.*, p. 80.

⁹ D. Benea, p. 81; Catalog, nr. 3-6.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 7-8.

¹¹ Catalog, nr. 9, (cu bibliografia).

¹² D. Benea, p. 148; Catalog, nr. 16, 20, (cu bibliografia).

¹³ D. Benea, p. 62-63; Catalog, nr. 17, (cu bibliografia).

- ¹⁴ D. Benea, p. 148; Catalog, nr. 18, (cu bibliografia).
- ¹⁵ D. Benea, p. 148; Catalog, nr. 14, (cu bibliografia).
- ¹⁶ Catalog, nr. 2, (cu bibliografia).
- ¹⁷ Catalog, nr. 15, (cu bibliografia).
- ¹⁸ Catalog, nr. 26, (cu bibliografia).
- ¹⁹ Catalog, nr. 24-25, (cu bibliografia).
- ²⁰ N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988, p. 131.
- ²¹ N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 115.
- ²² D. Benea, *Dacia sud-vestică*, II, 1999, p. 100.
- ²³ Vezi Catalog nr. 22, (cu bibliografia).
- ²⁴ Vezi Catalog, nr. 19, 23, (cu bibliografia).
- ²⁵ Vezi Catalog, nr. 21, (cu bibliografia).
- ²⁶ N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 131.
- ²⁷ D. Benea, *op. cit.*, p. 114-116.
- ²⁸ *Ibidem*, p. 117.
- ²⁹ N. Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană și postromană târzie*, Reșița, 1977, p. 14-30.
- ³⁰ D. Benea, *op. cit.*, p. 119.
- ³¹ N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 17.
- ³² Vezi Catalog, nr. 28, (cu bibliografia).
- ³³ Vezi Catalog, nr. 41, (cu bibliografia).
- ³⁴ Vezi Catalog, nr. 29, (cu bibliografia).
- ³⁵ Vezi Catalog, nr. 33, 34, (cu bibliografia).
- ³⁶ Vezi Catalog, nr. 35, (cu bibliografia).
- ³⁷ Vezi Catalog, nr. 31.
- ³⁸ Vezi Catalog, nr. 32.
- ³⁹ Vezi Catalog, nr. 36-40, (cu bibliografia).
- ⁴⁰ N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 30.
- ⁴¹ D. Benea, *op. cit.*, p. 144.
- ⁴² Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați, de la origini și până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 29.
- ⁴³ N. Zugravu, *Geneza creștinismului popular al românilor*, București, 1997, p. 406.
- ⁴⁴ N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 133.
- ⁴⁵ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 340.
- ⁴⁶ Vezi Catalog, nr. 51, (cu bibliografia).
- ⁴⁷ Vezi Catalog, nr. 42, (cu bibliografia).
- ⁴⁸ Vezi Catalog, nr. 44-46, (cu bibliografia).
- ⁴⁹ Vezi Catalog, nr. 48-50, (cu bibliografia).
- ⁵⁰ Vezi Catalog, nr. 47, (cu bibliografia).
- ⁵¹ N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 203.
- ⁵² *Ibidem*, p. 147, nr. 7, (cu bibliografia).
- ⁵³ Vezi Catalog, nr. 43, (cu bibliografia).
- ⁵⁴ N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 146-147, nr. 6, (cu bibliografia).
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 176, nr. 3-5, (cu bibliografia).
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 133.
- ⁵⁷ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 33.
- ⁵⁸ *Ibidem*, loc. cit.
- ⁵⁹ Vezi Catalog, nr. 53, (cu bibliografia).
- ⁶⁰ Vezi Catalog, nr. 52, (cu bibliografia).
- ⁶¹ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 429.
- ⁶² *Ibidem*, p. 484.
- ⁶³ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 62.
- ⁶⁴ N. Zugravu, *op. cit.*, p. 503, (cu bibliografia).
- ⁶⁵ N. Gudea, I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 134.

CULTIC ARTEFACTS DATED TO 3RD/4TH – 9TH CENTURIES AD FROM BANAT

Summary

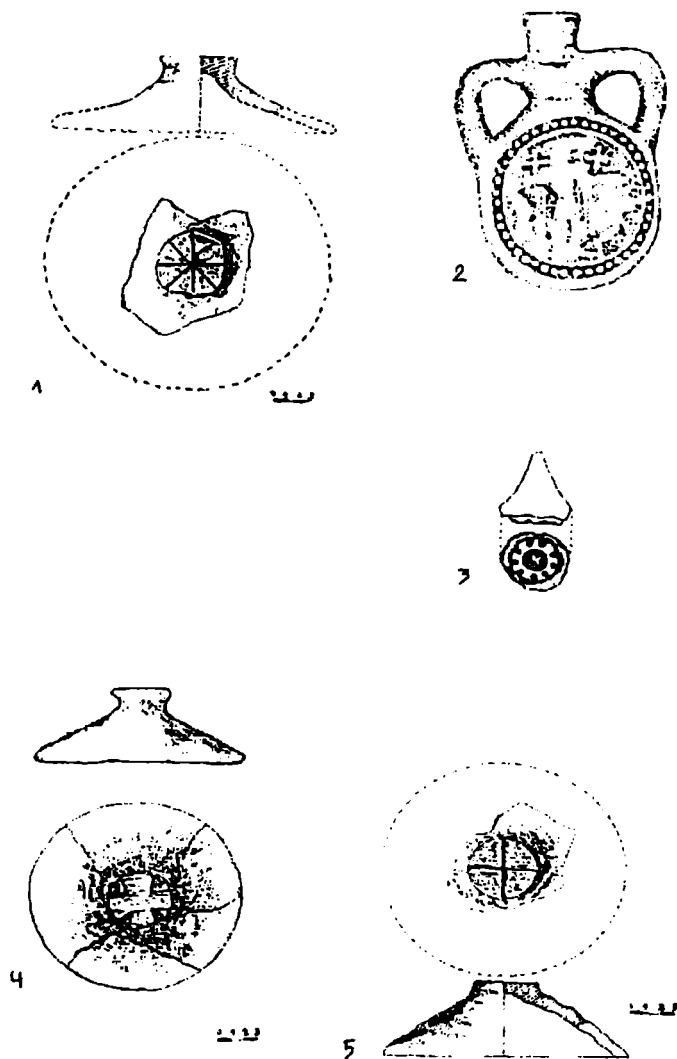
The paper deals with the emergence of the Christian elements during the 2nd – 3rd centuries AD in Banat (south-western Romania), as part of the Roman province Dacia and also with the subsequent evolution of Christianity within this space, along the 1st millennium AD.

Artefacts displaying Christian symbols, found especially in urban areas, are presented and analyzed.

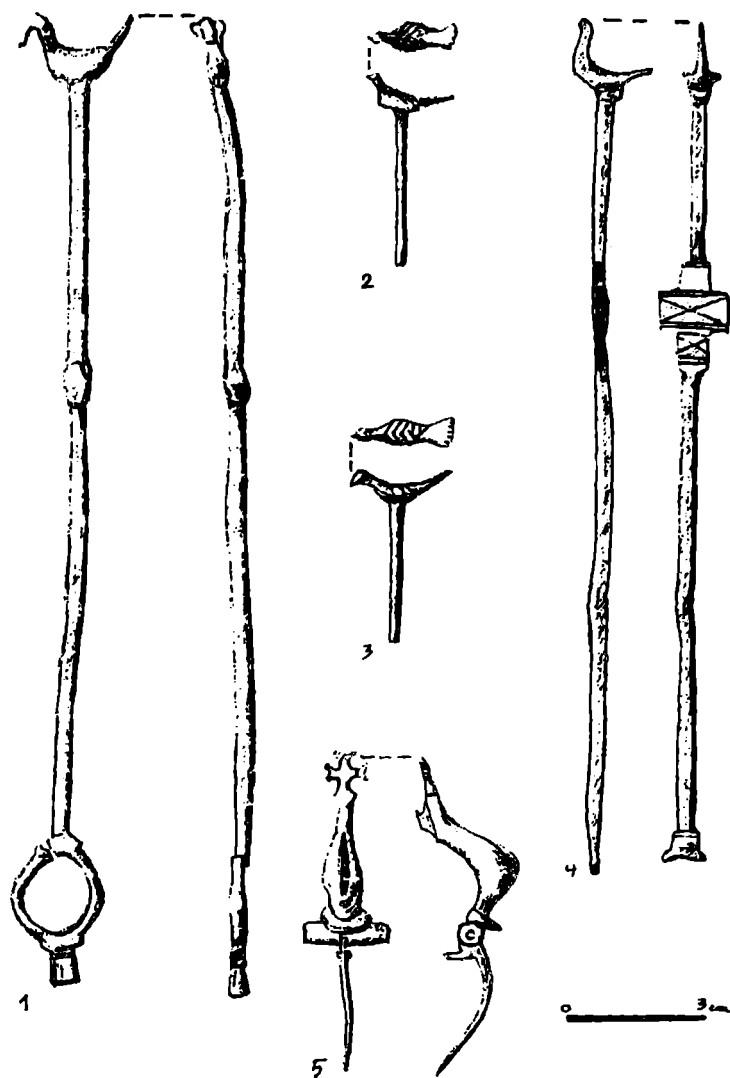
The official recognition of Christianity as official religion within the Roman Empire (313 AD) had clearly influenced its spreading and development north of the Danube.

Researches had outlined, for the 5th – 7th centuries AD Banat, the image of a chiefly Christian world, aided by the Romano – Byzantine Empire, as confirmed by the increasing number of Christian artefacts.

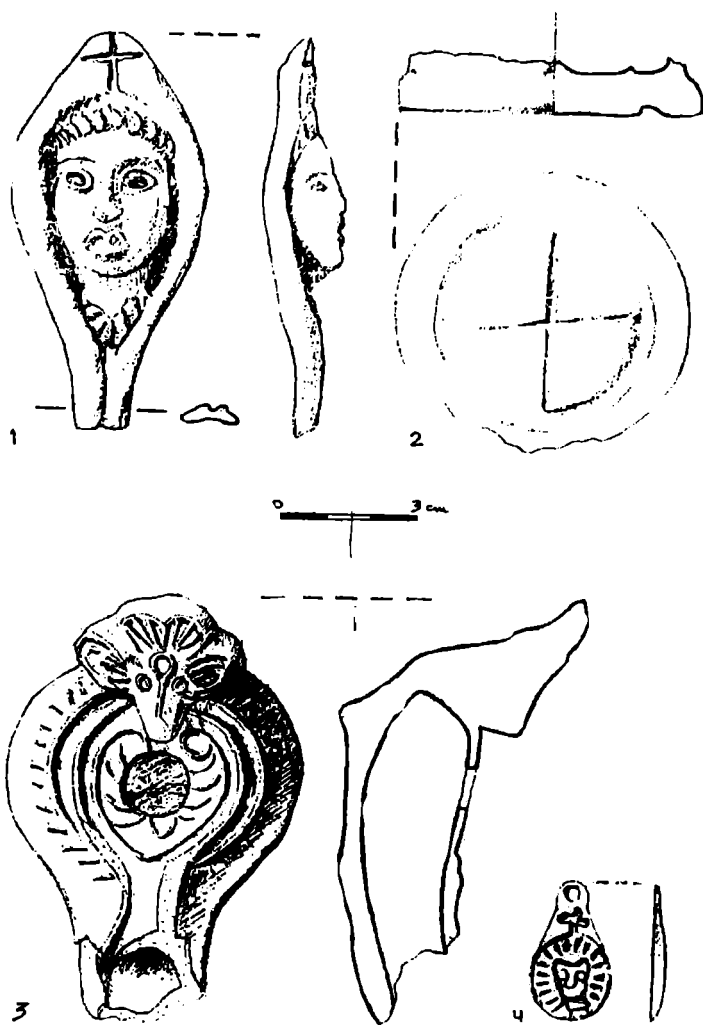
The paper also holds a catalogue of the paleo – Christian and Christian artefacts found in Banat.

Planșa I. piese paleocreștine și creștine din Banat: 1, 4: Tibiscum (Jupa, jud. Caraș-Severin), capace de vas paleocreștine; 2. Orșova, jud. Mehedinți, *ampula*; 3. Jabăr, jud. Timiș, prescurnicer; 5. Mehadia, jud. Caraș-Severin, capac de vas (după D. Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998).

Planșa II. 1-4: zona Porților de Fier, furci de tors cu însemne creștine (după O. Bozu, în *AnB.*, SN, II, 1994; 5. Tibiscum (Jupa, jud. Caraș-Severin), fibulă cu simboluri creștine (după D. Benea, *Dacia sud-vestică*, II, 1999)

Planșa III. 1. Dierna (Orșova, jud. Mehedinți): mâner de opaiț cu reprezentare umană însemnul crucii; 2. Tibiscum (Jupa, jud. Caraș-Severin): fund de vas cu însemnul crucii; 3. Tibiscum: opaiț creștin cu cap de berbec; 4. Dierna: tipar de medalion creștin (toate după D. Benea, *Dacia sud-vestică*, II, 1999)

DOUĂ MORMINTE DIN SECOLELE IV-V P.CHR., DESCOPERITE LA DUDEȘTII VECHI (JUD. TIMIȘ)

Daniela Tănase

În câmpia din nord-vestul județului Timiș au fost descoperite artefacte care pot fi puse în legătură cu epoca post-romană și epoca migrațiilor încă de la începutul secolului al XX-lea, când au fost efectuate săpături arheologice de către Kislégy Nagy Gyula, administratorul moșiilor ducesei Mileva San Marco¹.

În urma descoperirilor întâmplătoare și a unor periegeze întreprinse în anii '90 ai secolului XX, au fost efectuate cercetări arheologice în partea de sud-vest a comunei Dudeștii Vechi (jud. Timiș), situată pe malul râului Aranca, pe locul numit de săteni *Movila lui Dragomir*. Aici au fost descoperite urme de locuire din preistorie până în epoca medievală².

În anul 2001 s-au găsit două morminte de înhumatie care pe baza ritualului și a inventarului pot fi datate în epoca sarmatică târzie. Un mormânt a fost descoperit în secțiunea S1/2001- M 1, iar celălalt la o distanță de 12 m spre E, în secțiunea S2/2001-M 2³. Aceste morminte se întrepătrund cu cele care aparțin secolelor X-XI.

I. Descrierea mormintelor

Mormântul 1 este orientat S-N; groapa este dreptunghiulară, are lungimea de 160 cm, lățimea de 70 cm, adâncimea de 135 cm. Din scheletul așezat pe spate s-au mai păstrat o parte din craniu, din oasele de la mâini și cele de la picioare. După dimensiunile și friabilitatea oaselor, se pare că este vorba despre un copil.

Nu are inventar.

Mormântul 2 este orientat S-N; groapa dreptunghiulară are lungimea de 200 cm, lățimea de 70 cm, adâncimea de 125 cm; schelet așezat pe spate, cu mâinile pe lângă corp.

Inventar: *la ambele mâini* s-a descoperit câte o mărgea globulară din sticlă, una de culoare albastru închis, cealaltă de culoare verde închis; ambele au diametrul de 1,8 cm (Planșa I/11-12).

Tot în zona mâinilor s-au descoperit: o mărgea cilindrică din calcar, ruptă, cu diametrul de 1,4 cm (Planșa I/13); 9 mărgeli cilindrice din calciu, cu diametrul între 0,5 și 0,6 cm (Pl. I/1-3); 8 mărgeli globulare, 7 din calcar și una din sticlă cu

urme de aurire, cu diametrul de 0,5 cm (Pl. I/4); 2 mărgelile din sticlă, prismatice, albe, sidefate, cu diametrul de 0,6 cm (Pl. I/8); 2 mărgelile cilindrice din sticlă, albe, sidefate, cu diametrul de 0,3 cm (Pl. I/9).

În zona bazinului s-a găsit o mărgea mare, elipsoidală, din calcedonie albă, șlefuită, cu diametrul de 2,6 cm (Pl. I/14). Pe oasele bazinului s-au observat urme de rugină care pot să provină de la o piesă de costum din fier care nu s-a păstrat.

Din zona *picioarelor* s-a recuperat un număr mare de mărgelușe globulare din calcar și sticlă: 46 mărgelile globulare din calcar cu diametrul de 0,4 cm, unele cu depuneri maronii (Pl. I/5); mărgelușe globulare cu diametrul de 0,3 cm: 170 din calcar, unele cu depuneri de culoare vișinie-maronie și 21 din sticlă, albe, sidefate (Pl. I/6); 164 de mărgelușe rotunde, plate, din calciu, cu diametrul de 0,4 cm, unele cu depuneri de culoare gălbuie și maronie (Pl. I/7); 72 de mărgelile bitronconice aplatizate din sticlă bleu, sidefate, cu diametrul de 0,5 cm (Pl. I/10).

Se cuvine să menționăm că, din cauza friabilității materialului din care au fost confecționate - calcar, multe dintre mărgelile s-au distrus. Cu toate acestea, putem aprecia că în zona gambelor au fost prinse pe haine aproximativ cinci sute de mărgelușe.

La *picioare* s-a găsit o cană bitronconică cu o toartă de 17 cm înălțime, diametrul la bază de 7,2 cm și la gură de 12,7 cm, diametrul maxim de 16 cm. Cana este lucrată la roată, are culoarea cenușie, buza ușor evazată, decorată la exterior cu o linie în zig-zag; sub buză există o linie profilată. În jumătatea superioară cana este decorată prin lustruire cu linii verticale între care sunt intercalate două benzi dispuse tot vertical, care au în interior o linie în zigzag; fundul este drept (Pl. II/1).

Pe baza inventarului, considerăm că în acest mormânt a fost îngropată o femeie.

II. Încadrare cronologică și culturală

Deoarece nu are inventar, mormântul de copil poate fi pus în legătură cu epoca sarmatică doar prin orientarea S-N, caracteristică sarmaților iazigi din Câmpia Tisei⁴. Aceeași orientare o are și mormântul de femeie. Dată fiind distanța de 12 metri dintre cele două morminte, putem conchide că mormintele aparțin aceluiași cimitir.

În privința datării mormintelor sunt importante obiectele de inventar din mormântul 2. Chiar dacă mărgelile și vase se găsesc de regulă pe toată durata epocii sarmatice (sec. I-V p.Chr.), totuși există elemente care ne permit datarea într-o secvență limitată de timp.

1. Mărgele

Mărgелеle au fost folosite ca podoabe prinse în coliere, brățări sau ca elemente decorative pentru gulerul, mânecile, brăul și poalele veșmintelor, mod de împodobire caracteristic costumelor fastuoase iraniene⁵.

Până acum, în necropolele din epoca sarmatică au fost descoperite un număr foarte mare de mărgеле de tipuri variate, dar o tipologie și o cronologie foarte exactă sunt greu de realizat deoarece apar în morminte de la sfârșitul secolului I p. Chr. până la mijlocul secolului al V-lea⁶.

1.1. Mărgеле de calcedonie (Pl. I/14)

Mineral de cuarț de diverse culori și nuanțe, de la alb la roșu, maro și gri, calcedonia provenea din Siria, Gruzia, regiunea Uralului și a ajuns pe căi comerciale la barbarii din stepele nord-pontice și bazinul carpatic⁷.

Mărgеле mari din calcedonie, elipsoidale sau în formă de butoiăș, șlefuite, au fost purtate în coliere, dar și ca pandantive sau podoabe de centură, devenind foarte populare pe un teritoriu vast, din estul Mării Negre până la Rin⁸.

Mărgeaua descoperită de noi putea avea funcția de podoabă a centurii sau a pungii prinse de centură⁹. În același timp, putea avea și funcția de fusaiolă. Deoarece nu am descoperit în mormânt o astfel de piesă, care apare foarte des în mormintele de femei din epoca sarmată¹⁰, putem să luăm în considerare această ipoteză.

Mărgеле de calcedonie elipsoidale s-au descoperit și în mormântul 54 de la Törökszentmiklos (la gât și la centură, împreună cu alte tipuri de mărgеле)¹¹, precum și în alte descoperiri din Ungaria, printre care la Kunhegyes¹² și Tiszavalk - mormântul nr. 4¹³.

1.2. Mărgеле din calcar (Pl. I/1-7, 13)

Mărgелеle produse din calcar, rocă numită și piatră de var, se păstrează destul de prost în pământ datorită friabilității lor. Piese descoperite de noi sunt cilindrice și globulare și au fost prinse pe veșminte, cele de dimensiuni mai mari pe bluză, celelalte pe poalele fustei.

Aceste mărgеле sunt tot de origine răsăriteană la fel ca și cele din calcedoni¹⁴.

1.3. Mărgеле din sticlă (Pl. I/4, 6, 8-12)

Mărgелеle din sticlă apar cel mai adesea în mormintele din epoca sarmatică¹⁵, au diverse forme: globulare, prismatice, cilindrice, bitronconice și o paletă coloristică extrem de variată.

În mormântul descoperit de noi, au fost găsite mărgеле din sticlă globulare de culoare verde și albastră, precum și mărgеле prismatice, bitronconice și globulare, albe sau bleu. Toate mărgелеle de sticlă albe și bleu erau sidefate. Cele bitronconice erau prinse de fustă, iar cele globulare și prismatice s-au găsit la mâini, foarte probabil prinse pe mânecile cămășii.

Datate. Mărgелеle de calcedoniu albe sunt prezente în descoperiri datate în ultima treime a secolului al IV-lea¹⁶. Cele de formă elipsoidală au apărut spre sfârșitul acestui secol în mormintele sarmaților de la Dunărea Mijlocie, zonă care a devenit epicentrul răspândirii acestui tip de mărgеле, la populațiile germanice găsindu-se în morminte până la sfârșitul secolului al VI-lea¹⁷.

La mărgелеle de sticlă datate cu monede din secolul al IV-lea p.Chr., predominau culori închise, mai ales albastru și maroniu¹⁸, fapt constatat și la *Movila lui Dragomir* - mărgелеle globulare de dimensiuni mari sunt de culoare albastră și verde închis (Pl. I/11-12). Aceeași situație a fost documentată și în provincia romană Pannonia dar și pe malul vestic al Mării Negre, unde mormintele datate în a doua jumătate a secolului al IV-lea conțineau mărgеле de culoare închisă, dominând cele albastre și negre, apărând mai rar cele verzi și maronii¹⁹.

În ceea ce privește numărul de mărgеле din morminte, o constatare interesantă a făcut cercetătoarea V. Kulcsár²⁰, care susține că mărgеле în număr foarte mare se găsesc în morminte îndeosebi în perioada de după războaiele marcomanice (170-180) până în prima treime a secolului al III-lea. Însă obiceiul s-a păstrat și pe parcursul secolului al IV-lea; se pare că exista un anumit conservatorism al portului feminin oglindit de păstrarea unor elemente arhaice chiar dacă erau preluate și elemente la modă într-o perioadă scurtă de timp.

Descoperirea de la Dudeștii Vechi, unde s-au găsit peste cinci sute de mărgеле, dovedește că portul unui număr mare de astfel de podoabe s-a perpetuat mult după perioada de înflorire a acestui obicei.

2. Vase de ceramică

Vasele de ceramică apar în număr mare în materialul arheologic din epoca sarmatică atât în așezări, cât și în necropole. Nu s-a putut observa vreo diferență între ceramica folosită zi de zi și cea depusă în morminte²¹.

Vasele lucrate la roată, în proporție de 50% în secolele II-III și în totalitate în secolul al IV-lea, se depuneau la cap sau la picioare și uneori lateral. Acestea apar mai adesea în morminte de femei și copii decât în cele de bărbați iar în bazinul carpatic au fost depuse mai ales la picioarele mortului²².

2.1. Cană

O cană cu decor în zigzag pe buză și jumătatea superioară a vasului, decorată cu registre de linii drepte verticale, lustruite și încadrate de bande fără decor, a fost descoperită la Kisvárdá-Darusziget, în nordul Câmpiei Tisei, descoperire datată la sfârșitul secolului al IV-lea-începutul secolului al V-lea²³.

Căni cu o toartă cu nervură sub buză și cu decor în zigzag atât pe buză, cât și în partea superioară a vasului, au mai fost găsite la Timișoara-Freidorf, descoperire datată în prima jumătate a secolului al V-lea p.Chr.²⁴.

Datate. Cana de la Dudeștii Vechi - Movila lui Dragomir poate fi datată la sfârșitul secolului al IV-lea, poate chiar începutul secolului al V-lea, dacă avem în vedere asemănarea cu cămile preferate în prima jumătate a secolului al V-lea.

*

Pe baza descoperirilor arheologice, arheologul M. Párducz a realizat o periodizare a prezenței sarmaților în Câmpia Tisei, epoca sarmatică târzie fiind perioada de timp de după părăsirea provinciei Dacia de către romani în anul 271 până la apariția hunilor în anul 375, când puterea sarmaților a fost distrusă, această regiune devenind centrul puterii politice și militare hunice²⁵.

A. H. Vaday a extins această periodizare a cărei limită inferioară ar fi perioada din preajma părăsirii provinciei Dacia, când în Câmpia Tisei a apărut un nou val de roxolani veniți din răsărit, până în vremea stăpânirii hunice (prima jumătate a secolului al V-lea), fără a uita mențiunea lui Iordanes care îi amintește pe sarmați în coaliția condusă de regele gepid Kunimund contra ostrogoților în anul 469, vreme în care sarmații locuiau încă în zona de sud a câmpiei dintre Dunăre și Tisa²⁶. După părerea sa, din punct de vedere arheologic, în ultima treime a secolului al III-lea și pe parcursul secolului al IV-lea se constată o densitate de locuire în Câmpia Tisei, care este sesizabilă chiar și în ultima treime a secolului al IV-lea, când mai existau încă "regate" sarmatice²⁷.

La rândul lor, izvoarele scrise oferă informații despre această epocă ce a fost presărată cu conflicte între romani și sarmați, campanii de pedepsire a acestor barbari au fost organizate de împărații Galerius (293-311), Constantin cel Mare (305-337), Constans al II-lea (337-361), iar în timpul lui Valentinian (364-375) și Teodosius (378-395) sarmații au întreprins atacuri pe pământ imperial²⁸.

Prezența sarmaților în Banat pe parcursul secolului al IV-lea p. Chr. este atestată de descoperiri cu caracter funerar, nu foarte numeroase până acum²⁹.

O astfel de descoperire este mormântul de femeie de la Timișoara - *Pădurea Verde*, datat în a doua jumătate a secolului al III-lea, începutul secolului al IV-lea³⁰, între piesele de inventar există doar 20 de mărgel, majoritatea din carneol, preferat în secolul al IV-lea³¹. Comparția între această descoperire și cea de la Dudeștii Vechi - *Movila lui Dragomir* denotă faptul că deși ambele aparțin perioadei sarmatice târzii, între ele este o distanță apreciabilă în timp, descoperirea de la Dudeștii Vechi având analogii mai degrabă în mormintele datate la sfârșitul secolului al IV-lea - începutul secolului al V-lea, în timp ce mormântul de la Timișoara - *Pădurea Verde* este din perioada de început a acestei epoci.

Cercetarea exhaustivă a necropolelor, inclusiv cea de la Dudeștii Vechi - *Movila lui Dragomir*, ar putea contribui la stabilirea unei cronologii exacte a prezenței sarmaților în Banat. Orientarea mormintelor S-N și inventarul mormântului 2 ne oferă dovezi pentru a susține că această necropolă a aparținut unei populații de neam sarmatic care locuia în zona de câmpie din preajma râului Aranca spre sfârșitul secolului al IV-lea p.Chr. - începutul secolului al V-lea p.Chr.

Pentru datarea acestei descoperiri în epoca sarmatică târzie în care s-a restrâns folosirea aurului și a argintului și s-a răspândit utilizarea obiectelor de fier, mai ales cataramă³², un indiciu este dat și de urmele de rugină din zona bazinului scheletului din mormântul 2, care atestă existența unei piese din fier, posibil o cataramă.

În privința inventarului mormintelor, similitudini cu situația de la Dudeștii Vechi - *Movila lui Dragomir* se constată și în necropole din nordul Câmpiei Tisei, datate la sfârșitul secolului al IV-lea - începutul secolului al V-lea, în care se obișnuia depunerea unui vas la picioare, vase asemănătoare ca formă și decor cu cel descoperit de noi, iar mărgelile, inclusiv elipsoidale din calcedoniu, au fost găsite la gât, brațe, centură sau punga centurii, presărate pe haine sau prinse pe tiv³³.

O situație asemănătoare este documentată și în sudul Câmpiei Tisei, la Tápé-Malajdok, Sándorfalva-Eperjes etc.³⁴, localități care se află în zona vărsării Mureșului în Tisa, relativ aproape de Dudeștii Vechi (Harta I). Datorită acestui fapt, putem susține că și descoperirea noastră aparține peisajului arheologic al sarmaților târzii din a doua jumătate a secolului al IV-lea - începutul secolului al V-lea, care, chiar dacă și-au pierdut supremația politică în Câmpia Tisei, au supraviețuit sub stăpânirea hunică, pierzându-se în negura istoriei în ultima treime a secolului al V-lea.

NOTE

¹ În arhiva Muzeului Banatului din Timișoara se păstrează însemnările lui Kiségy Nagy Gyula cu privire la săpăturile pe care le-a efectuat pe teritoriile comunelor Cenad, Comloșu Mare, Dudeștii Vechi, Vizejdia.

² În anii 2000-2001, au fost efectuate cercetări arheologice de către un colectiv condus de prof.univ.dr. Adrian Bejan, de la Facultatea de Istorie a Universității de Vest Timișoara. Din colectiv au mai făcut parte: Daniela Tănase, muzeografă la Muzeul Banatului Timișoara, Constantin Kalciov, profesor de istorie din Dudeștii Vechi.

³ Un plan de situație va fi publicat după cercetarea mai amplă a sitului.

⁴ Vaday 1989, p. 194.

⁵ Garam, Vaday 1990, p. 205.

⁶ Vaday 1989, p. 98.

⁷ Garam, Vaday 1990, p. 205.

⁸ Mastykova 2001, p. 37.

⁹ Istvánovits, Kulcsár 2001, p. 143, Fig. 3 - este reconstituit costumul femeilor din necropolele sarmate, care purtau mărele mari și la centură.

¹⁰ Garam, Vaday 1990, p. 210.

¹¹ Vaday 1985, p. 359, p. 359, Fig. 14.4.

¹² Vaday 1989, p. 156; Planșa 50.8.

¹³ Garam, Vaday 1990, p. 175, Fig. 5.9; p. 176.

¹⁴ Garam, Vaday 1990, p. 205.

¹⁵ Vaday 1989, p. 98.

¹⁶ Vaday 1989, p. 105.

¹⁷ Mastykova 2001, p. 23.

¹⁸ Istvánovits, Kulcsár 1994, p. 73.

¹⁹ Istvánovits 1993, p. 193-194.

²⁰ Kulcsár 1998, p. 112.

²¹ Vaday 1989, p. 131.

²² Kulcsár 1998, p. 67.

²³ Istvánovits 1998, p. 323, Fig. 4.2.

²⁴ Mare 1998, p. 289; p. 302, Pl. VI.1-3.

²⁵ Párducz 1959, p. 395.

²⁶ Vaday 1989, p. 208-210.

²⁷ Vaday 1989, p. 209.

²⁸ Benea 1996, p. 51-69, cu toată bibliografia.

²⁹ Benea 1996, p. 187.

³⁰ Radu 1973, p. 149.

³¹ Garam, Vaday 1990, p. 206.

³² Istvánovits, Kulcsár 1994, p. 73.

³³ Istvánovits 1998, p. 319.

³⁴ Istvánovits 1998, p. 319.

BIBLIOGRAFIE

Benea	1996	Benea D, <i>Dacia sud-vestică în secolele III-IV</i> , Timișoara, 1996.
Garam,Vaday	1990	Garam E.-Vaday A.H., <i>Sarmatische Siedlung und Begräbnisstätte in Tiszavalk</i> , în <i>CommArchHung</i> , 1990, pp. 171-219.
Istvánovits	1993	Istvánovits E., <i>Das Gräberfeld aus dem 4.-5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget</i> , în <i>ActaArchHung</i> , 45, 1993, pp. 91- 146.
Istvánovits	1998	Istvánovits E., <i>Angaben zur ethnischen Bestimmung der Bevölkerung in der nördlichen Tiefebene am Ende des 4. und Anfang des 5. Jahrhunderts</i> , în <i>Studia Archaeologica</i> , IV, Szeged, 1998, pp. 309-324.
Istvánovits-Kulcsár	1994	Istvánovits E., Kulcsár V., <i>IV. Századi éremmel keltezett sírok a Kárpát-medencei szarmata Barbaricumban</i> , în <i>A numizmatika és a társtudományok</i> , Szeged, 1994, pp. 69-85.
Istvánovits-Kulcsár	2001	Istvánovits E., Kulcsár V., <i>Sarmatians through the eyes of strangers. The Sarmatian warriors, in International Connections of the Barbarians of the Carpathian basin in the 1th-5 th centuries A. D.</i> , Aszód-Nyíregyháza, 2001, pp. 139-170.
Kulcsár	1998	Kulcsár V., <i>A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai (The Burial Rite Of The Carpathian Basin)</i> , Aszód, 1998.
Mare	1998	Mare M., <i>Rituri și ritualuri de înmormântare în Banatul românesc între secolele IV-IX</i> , în <i>AnB-S.N.</i> , VI, 1998, pp. 285-306.
Mastykova	2001	Mastykova A. V., <i>Chalcedony Elliptical Beads of the Early Middle Ages: their Spread, Chronology, Social Attribution</i> , în <i>Российская Археология</i> , 2, Moscova, 2001, pp. 23-37.
Párducz	1959	Párducz M., <i>Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn</i> , în <i>ActaArchHung</i> , 11, 1959, pp. 309-398.
Radu	1973	Radu O., <i>Mormântul sarmatic de la Pădurea Verde, Timișoara, jud. Timiș (1969)</i> , în <i>MCA</i> , X, 1973, pp. 147-149.
Vaday	1985	Vaday A. H., <i>Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján- Újtelep</i> , în <i>ActaArchHung</i> , 37, 1985, pp. 345-390.
Vaday	1989	Vaday A. H., <i>Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok</i> , în <i>Anteus</i> , 17-18, Budapest, 1989.

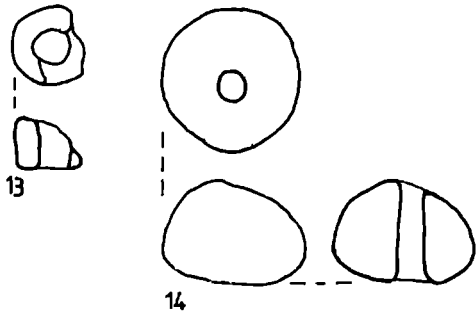
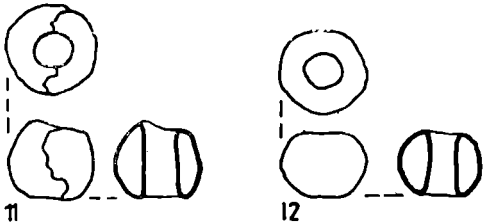
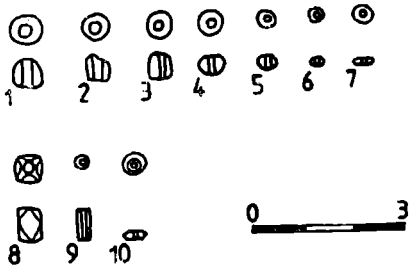
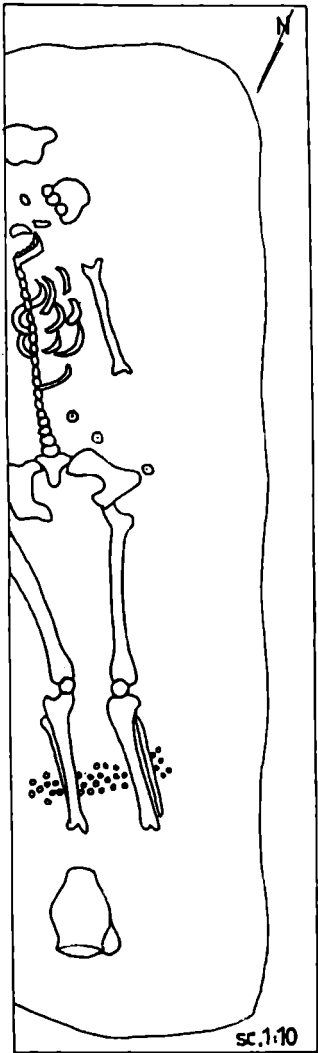
ZWEI ENTDECKTE GRÄBER AUS DEM 4. – 5. JH. N.CHR. IN DUDEȘTII VECHI (KREIS TIMIȘ)

Zusammenfassung

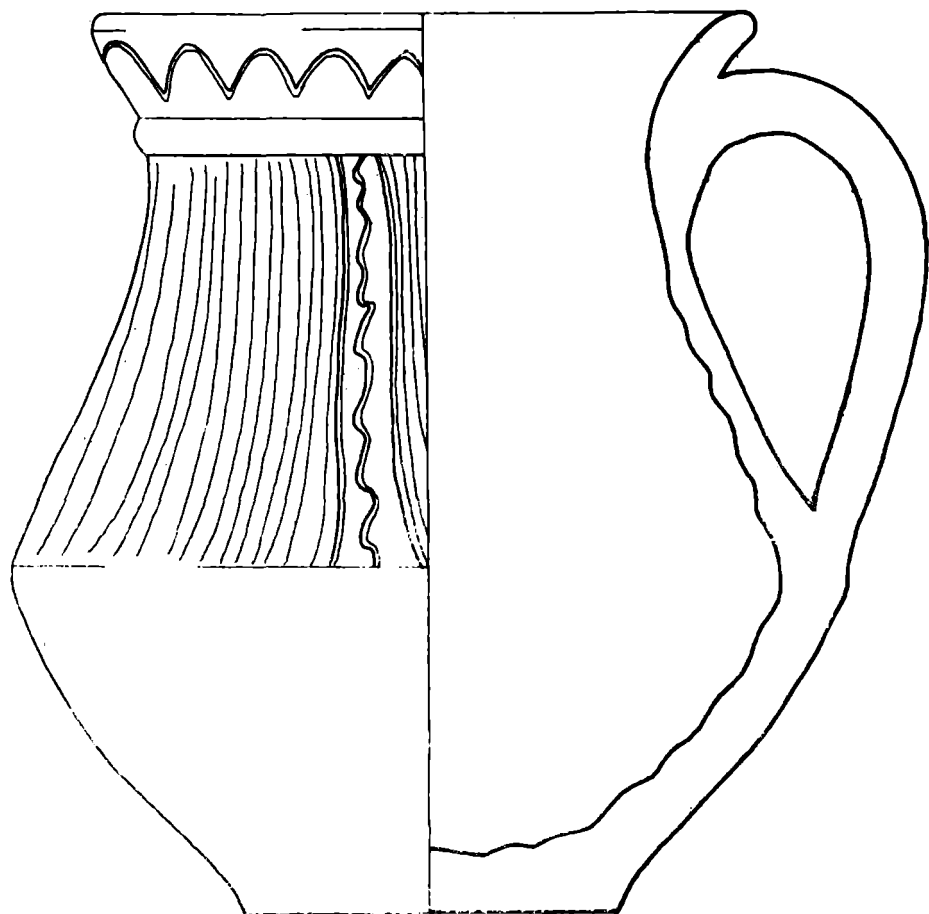
Während der Ausgrabungen die im Jahre 2001 in Dudeștii Vechi - *Dragomirhügel* stattgefunden haben, wurden auch zwei Körpergräber in Richtung S-N entdeckt. Eines ist ein Kindgrab ohne Beigaben. Das andere ist

ein Frauengrab und hat folgende Beigaben: Glas- und Kalksteinperlen an den Händen, eine große Chalzedonperle (Spinnwirtel ?) am Gürtel und an den unteren Teil der Beine ungefähr 500 Perlen, die meisten aus Kalkstein und einige aus Glas (Taf. I/1-14). An den Füßen wurde eine graue, glatte, scheibengedrehte Kanne hingestellt (Taf. II).

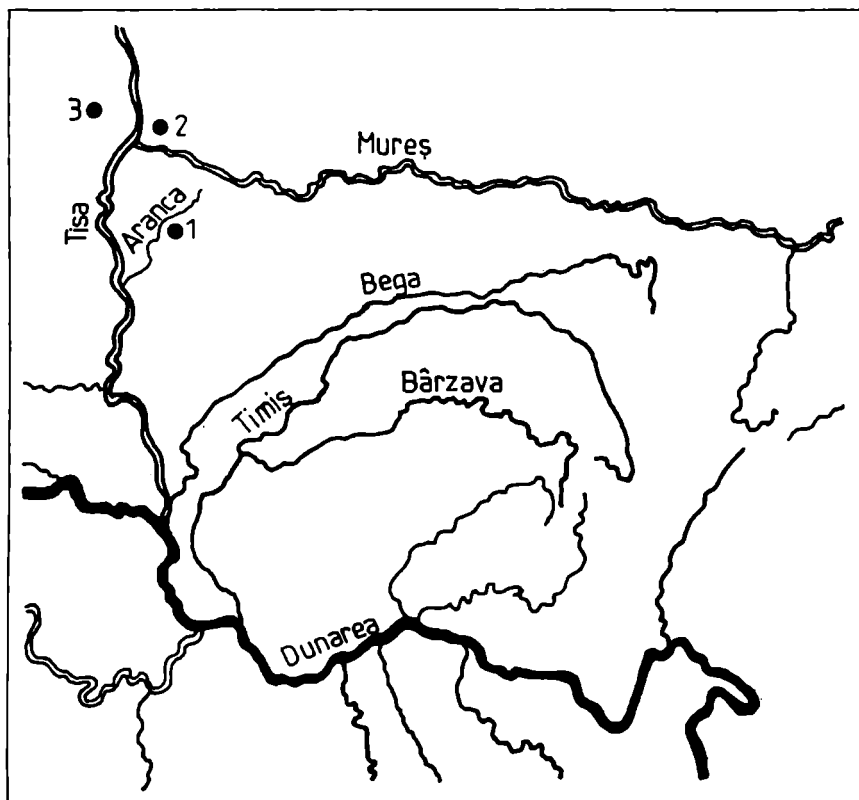
Nach dem Totenbräuche und Beigaben betrachten wir, dass diese Gräber den spätsarmaten gehörten. Auf Grund der Abwesenheit anderer sicheren chronologischen Bestandteile können wir behaupten, dass sie aus dem Ende des 4. Jh. n.Chr., vielleicht aus dem Anfang des 5. Jhs. stammen

Planşa I

Planşa II

Harta I. Descoperiri de la sfârșitul secolului al IV-lea – începutul secolului al V-lea

1. Dudești Vechi
2. Tápé-Malajdok
3. Sándorfalva-Eperjes

CONSIDERAȚII PRIVIND LOCUIREA ÎN BANAT ȘI TRANSILVANIA ÎN SECOLELE VII-VIII P.CHR. (III. MONEDE ȘI DESCOPERIRI IZOLATE)

Olivian Dulea

Probleme preliminare

Textul care urmează este cel de-al treilea din seria începută cu doi ani în urmă¹, fiind alocat prezentării monedelor și celorlalte descoperiri izolate din Banatul românesc și Transilvania, datând din secolele VII-VIII.

Vom urma aceeași structură ca în studiile anterioare, după dispunerea geografică urmând descrierea descoperirilor, însemnătatea lor, concluziile, pentru ca în Anexe să așezăm o hartă și un catalog al descoperirilor.

Dispunerea geografică a descoperirilor

Analiza de față s-a realizat pornind de la materialul arheologic publicat în literatura de specialitate. Pentru ușurarea înțelegerii, vom prezenta, defalcăt, descoperirile de monede și tezaure monetare, pe de o parte, și descoperirile izolate de alte obiecte, pe de altă parte.

Monede și tezaure monetare

Urmărind dispunerea pe hartă (Pl. I) a descoperirilor de monede, observăm concentrarea lor în trei grupuri:

- pe Valea Dunării;
- pe Valea Mureșului Inferior;
- în centrul Transilvaniei, între Olt și Mureș.

Valea Dunării era un loc propice pentru comerț, ținând seama de apropierea de imperiu. Este semnificativ că, cu o singură excepție², toate monedele găsite aici sunt din bronz, din vremea împăraților Iustin al II-lea, Tiberius al II-lea și Mauricius, adică din perioada în care avem cele mai intense relații comerciale (Pl. II).

În cazul celui de al doilea grup, de pe Valea Mureșului Inferior, majoritatea monedelor sunt din metal prețios, cu excepția celor din secolul VI. Originea primelor trebuie legată de tributul în aur dat avarilor de către bizantini, dar și din expedițiile de jaf în Imperiu. Valea Mureșului a fost, foarte probabil, calea

predilectă de pătrundere a avarilor și a aliaților acestora în Transilvania. Cele mai multe monede de metal prețios aparțin domniei lui Heraclius și ar putea fi legate de retragerea în Transilvania a kuturgurilor înfrânți (după 630)³.

Cel de-al treilea grup cuprinde monedele din centrul Transilvaniei. Unele din aceste monede sunt, probabil, rezultate în urma comerțului cu sare, comerț controlat inițial de gepizi, iar apoi de avari și slavi. Monedele sunt atât cele comune, din bronz, cât și din argint sau aur. Tot din acest grup provin și singurele două tezaure datând din această perioadă.

Obiecte izolate

Acestea provin, de regulă, din colecții vechi, depozite muzeale, fără explicații precise. Descoperirile de obiecte izolate cunosc o concentrare mai mare în două zone (vezi Pl. III): Banatul de câmpie și centrul Transilvaniei, adică în zonele cele mai locuite. În restul teritoriului, obiectele sunt răzlețe. În cea mai mare parte provin din prima perioadă analizată (sfârșitul secolului VI – începutul secolului VIII).

Descrierea descoperirilor monetare

În total, s-au descoperit cel puțin 61 de monede (v. Anexa I) din perioada 565 (anul de început al domniei lui Iustin al II-lea) - 780 (ultimul an de domnie al lui Leon al IV-lea, ultimul împărat bizantin din sec. VIII din timpul căruia s-au găsit monede în spațiul studiat). Dintre acestea 39 (reprezentând 64%) sunt din bronz, una (2%) este din argint, 19 (31%) sunt din aur, iar în cazul a cel puțin două monede nu se cunosc precizări (3%).

Calculând proporția numărului de monede din perioada fiecărui împărat, reiese următorul tabel (Pl. IV):

- 1) Iustin al II-lea (565-578) - 16 monede din bronz (27%).
- 2) Tiberius al II-lea (578-582) - 6 monede din bronz (10%).
- 3) Mauricius (582-602) - 2 monede din aur și 11 din bronz (21%).
- 4) Phokas (602-610) - 5 monede din aur și 1 din bronz (10%).
- 5) Heraclius (610-641) - 6 monede din aur, 1 din bronz și una din argint (13%).
- 6) Constans al II-lea (641-668) - 2 monede din aur și una din bronz (5%).
- 7) Constantin al IV-lea (668-685) - 2 monede din aur (3%).
- 8) Tiberius al III-lea (698-705) - 1 monedă din bronz (2%).
- 9) Constantin al V-lea (741-775) - 1 monedă din bronz (2%).
- 10) Leon al IV-lea (775-780) - 1 monedă din bronz (2%).

La acestea se adaugă câteva monede despre care nu avem suficiente informații (v. Anexa I).

De cele mai multe ori monedele de aur erau tezaurizate pentru valoarea intrinsecă a metalului. Unele tezaure erau îngropate în situații vitrege, cum probabil este situația celor de la Firtușu și Vădaș, care au ca limită cronologică superioară domnia lui Heraclius. Prin urmare, cândva după primul sfert al secolului VII, aceste două tezaure ce ar fi putut aparține gepizilor au fost îngropate în bazinul Târnavelor, în centrul Transilvaniei. Motivele îngropării nu pot fi lesne stabilite. Teamă de avari înainte de a doua jumătate a secolului VII nu pare un argument sigur, ținând cont că aceștia vor pătrunde în Transilvania abia în ultima parte a secolului. Pe de altă parte, începând cu al doilea sfert al secolului VII, când gepizii împreună cu kuturgurii au fost înfrânți de avari⁴, primii nu vor mai avea o capacitate combativă suficient de mare încât să mai jefuiască Imperiul, trecând peste slavii din Oltenia, Muntenia și Bulgaria. Vor rămâne însă capabili să țină piept expansiunii slave și, probabil, avari până după a doua jumătate a secolului VII. În tot acest timp gepizii din Transilvania au fost izolați de Imperiu, nemaiprimind stipendii. Este posibil, prin urmare, ca monedele de aur din tezaure din vremea lui Heraclius să fi provenit din tributul acordat de bizantini avarilor și din care kuturgurii să-și fi luat o parte înainte de refugiarea în Transilvania. Abia odată cu venirea slavilor și avarilor și impunerea dominației lor asupra Transilvaniei, moment plasat de G. Bako pe la 680, aceste tezaure ar fi putut fi îngropate.

O parte a monedelor din aur (și chiar argint) au fost folosite ca podoabe, cum e cazul monedei de aur din timpul lui Heraclius descoperită în mormântul de înhumare de la Sâmpetru German⁵. Prin urmare, doar monedele din bronz, de valoare mică și mai ușor de procurat și utilizat, au fost folosite exclusiv în relațiile de schimb. Prezența acestor monede dovedește existența unor relații comerciale cu Imperiul Bizantin. După numărul de monede, aceste relații nu au fost de mare amploare, însă ele au existat, totuși, îndeosebi până în momentul așezării slavilor în sudul Dunării și ruperea legăturilor directe cu Imperiul.

Aplicând metoda numismatei A. M. Velter⁶, de calculare a raportului între numărul de monede din bronz și anii de domnie ai unui împărat, se poate observa intensificarea sau, dimpotrivă, reducerea raporturilor comerciale cu Bizanțul, în funcție de politica diferiților împărați (Pl. II):

Iustin al II-lea - 16 ex./13 ani = 1,23 ex./an;

Tiberius al II-lea - 6 ex./4 ani = 1,50 ex./an;

Mauricius - 11 ex./20 ani = 0,55 ex./an;

Phokas - 1 ex./8 ani = 0,12 ex./an;

Heraclius - 1 ex./31 ani = 0,03 ex./an;

Constans al II-lea - 1 ex./27 ani = 0,04 ex./an;

Tiberius al III-lea - 1 ex./7 ani = 0,14 ex./an;

Constantin al V-lea - 1 ex./24 ani = 0,04 ex./an;

Leon al IV-lea - 1 ex./5 ani = 0,20 ex./an.

Se observă foarte clar cum cea mai mare circulație monetară s-a menținut până la urcarea pe tron a lui Phokas, pentru a scădea brusc și a se menține la un nivel redus până la încheierea perioadei analizate. Circulația monetară extinsă din timpul primilor trei împărați trebuie legată de regimul mai permisiv de după desființarea statului gepid, când avarii încă nu se impuseseră definitiv în zonă. Situația se menține până la sfârșitul domniei lui Mauricius, când au loc numeroasele campanii ale bizantinilor la nordul Dunării. Odată cu Phokas, relațiile comerciale se reduc, împăratul mărind în schimb tributul către barbari, fapt dovedit și de cele cinci monede de aur în numai opt ani. Aceeași politica este dusă de Heraclius, cu scopul de a avea liniște în Balcani, asigurându-și liniștea pentru a putea lupta cu perșii. Așezarea bulgarilor în sudul Dunării a avut repercursiuni importante și asupra circulației monetare: după moartea lui Constantin al IV-lea (685) nu mai avem nici o monedă până în timpul împăratului Tiberius al III-lea (698-705). Un nou hiatus în circulația monetară apare din 705 până în timpul domniei lui Constantin al V-lea (741-775). Din următorii cinci ani (775-780) datează o ultimă monedă, după care circulația monetară încetează pentru o mai lungă perioadă de timp, care iese din tema noastră.

Situația este asemănătoare și la sud și est de Carpați. Dacă din secolul VI datează aici 308 monede din bronz, numărul lor scade brusc la 27 în secolul VII și la 3 în secolul VIII⁷.

Așadar, ruperea limesului dunărean, ca și așezarea bulgarilor în sudul Dunării a dus la transformarea economiei nord-dunărene într-una autarhică, schimburile reduse care se făceau având la bază, probabil, trocul.

Descrierea obiectelor izolate

Cele date până la începutul secolului VIII, altele decât obiectele ceramice, aparțin prezenței sau influenței avar. Apar astfel o serie de tipare, topoare, vârfuri de lance, vârfuri de săgeți, scărițe, brățări, mărgelile, fibule, ce au putut face parte din inventarele unor morminte. Vasele ceramice date în secolele VII-VIII sau VIII-IX pot indica prezența unor așezări sau necropole, însă datele păstrate sunt mult prea lacunare pentru a permite demararea unor cercetări.

Cvasidispariția obiectelor de tip „avar” spre sfârșitul secolului VIII dovedesc limitarea prezenței avar în Transilvania, această populație concentrându-se acum mai mult asupra vestului european. Probabil că această diminuare a urmelor avar se datorează și creșterii puterii slavilor în Transilvania, a căror prezență se dovedește a fi acum din ce în ce mai ridicată.

a) Unelte și instrumente

Topoarele provin din câteva descoperiri. Este reprezentat tipul obișnuit în această perioadă, confecționat din fier, cu muchia alungită și o lungime de 13-18 cm. Cele descoperite izolat datează din cursul secolului VII – începutul secolului VIII.

Dintr-un punct neprecizat din intravilanul orașului Arad⁸ provine o *greutate* pentru o plasă de pescuit.

În diverse localități s-au găsit *tipare* sau *ștanțe* din piatră ori metal pentru realizarea unor aplici turnate sau presate. Tiparele și ștanțele datează din secolul VII. Piese ce se realizau se încadrează în așa-numita modă „avară”.

b) Arme

Vârfurile de lance (Pl. V/1-2) găsite aparțin tipului comun din secolul VII care se întinde până la începutul secolului VIII, cu secțiune de formă romboidală. Este un tip anterior secolului VII, ce va fi înlocuit începând cu secolul VIII de vârfuri cu tăișul lărgit și secțiune ovală⁹.

Vârfurile de săgeți ce provin din descoperiri izolate sunt de două feluri:

- cu peduncul, iar corpul propriu-zis al săgeții se prezintă sub forma unei limbi alungite, oval alungite în secțiune. Este un tip mai vechi, ce se menține până la începutul secolului VIII - Heria¹⁰;

- cu trei aripioare și peduncul. Este cel mai răspândit, întâlnindu-se de-a lungul întregii perioade - Moldova Veche¹¹;

c) Piese de harnașament

Din câteva descoperiri s-au păstrat *scărițe de șea*. Doar pentru exemplarele de la Heria¹² și Sâmpetru German – *Goliath*¹³ se poate preciza tipul de care aparțin: este cel cu arc de formă patrulateră cu colțurile rotunjite și cu urechea lucrată separat de corpul scăriței. Cronologic, aparține secolului VII – începutul secolului VIII. A doua piesă de la Sâmpetru German este din tipul cu urechea strangulată, ce aparține perioadei dintre începutul secolului VII – începutul secolului VIII.

Doar câteva descoperiri de *zăbale* (Pl. V/3) sunt atestate în această perioadă. Pentru exemplarele de la Sâmpetru German – *Goliath* și Aiud se poate stabili tipul de care aparține, și anume cu bare și inele laterale, ce apar în prima jumătate a secolului VII și dispar la începutul secolului VIII.

d) Piese de vestimentație

Dintr-un punct neprecizat de pe Clisura Dunării provine un exemplar de *cataramă* de tip *Salona-Histria*¹⁴, datată la sfârșitul secolului VI – începutul secolului VII. De la Pecica – “Șanțul Mare” provine o cataramă de bronz de tip *Sucidava*, din secolele VI-VII¹⁵.

Din mai multe descoperiri s-au păstrat *fibule* de tipul așa-numitelor fibule „digitate”, numite și *Coșoveni* sau *Gâmbaș-Coșoveni*¹⁶. Sunt alcătuite dintr-un cap aureolat de niște butoni, în timp ce corpul se termina de obicei într-un cap humanoid, uneori stilizat. Uneori mai prezintă și niște brațe laterale, având forma unor capete stilizate de păsări. Au fost greșit atribuite slavilor, ele aparținând de fapt mediului germanic¹⁷. Au fost datate în secolele VI-VII¹⁸.

De la Zalău provine un *capăt de curea* datat în secolele VIII-IX¹⁹.

e) *Piese de podoabă*

Doar câțiva *cercei* din perioada care ne interesează au apărut în urma unor descoperiri izolate. Ei sunt confecționați din aur, argint aliat cu plumb sau bronz. Majoritatea sunt din tipul turnat cu partea inferioară a verigii în formă de lunulă decorată. Cronologic, aparține secolelor VII-VIII²⁰. Doar cerceii de la Moigrad²¹ aparțin tipului cu lunulă și un pandantiv stelat atașat lunulei.

La Jidvei s-a găsit o *aplică* de bronz turnată, cu decor, datată la sfârșitul secolului VII – secolul VIII²².

Brățările (Pl. V/5-7) descoperite sunt confecționate din aur, argint, bronz. Se împart în două tipuri:

- brățări cu capete libere îngroșate, neornamentate sau ornamentate cu motive geometrice. Acest tip de brățări este mai vechi, încă din secolul V și se întâlnește până în a doua jumătate a secolului VII (Rupea²³).

- brățări cu capetele libere subțiate, mai puțin întâlnite, uneori ornamentate. Cronologic se întinde între a doua jumătate a secolului VII (Rodbav²⁴) și secolele IX-X.

La Rodbav²⁵ s-au găsit două *mărgel*e de pastă de sticlă (Pl. V/4), datate în secolul VII.

Concluzii

Așadar, atât monedele cât și obiectele izolate au fost găsite în cele mai locuite zone, pe care le cunoaștem deja din studiile noastre anterioare: Banatul de câmpie și centrul Transilvaniei.

Monedele de bronz atestă legături economice cu Imperiul, care vor înceta complet spre sfârșitul secolului VIII. Cauzele principale care au dus la această cezură sunt: așezarea slavilor la sudul Dunării și, apoi, venirea bulgarilor.

Cele două tezaure monetare cu piese anterioare mijlocului secolului VII ar fi putut aparține gepizilor, care le-au îngropat spre sfârșitul aceluiași secol, odată cu părăsirea avarilor dinspre Pannonia și a slavilor, probabil din răsărit și sud-est.

Reducerea masivă a numărului obiectelor de tip „avar” descoperite izolat, începând cu a doua jumătate a secolului VIII, la care se adaugă informațiile pe care le avem despre istoria avarilor în această perioadă, duc la concluzia că dominația avară din Transilvania a fost înlocuită treptat cu cea slavă, fenomen atestat și prin scăderea numărului mormintelor atribuite avarilor sau aliaților acestora.

Anexa I. Lista descoperirilor monetare

Notă: Fiecărei localități îi corespunde un număr care poate fi regăsit pe hartă (Pl. I). S-a mai menționat: sursa de apă (și, deci, de acces) cea mai apropiată, denumirea punctului/punctelor arheologice, datarea materialului și bibliografia (dacă sunt mai multe trimiteri bibliografice, acestea au fost așezate în ordinea importanței pentru subiectul care ne interesează).

1) Arad (jud. Arad) - localitate situată pe Valea Mureșului; dintr-un punct necunoscut provine o monedă de bronz din timpul lui Iustin al II-lea (565-578) (C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în SCIV, XXIII, 1972, 3, p. 395).

2) Beba Veche (jud. Timiș) - localitate situată în zona unor pâraie, în apropiere de Mureș; într-un punct neprecizat - monedă din timpul lui Constans al II-lea (641-648) (*Ibidem*, p. 396).

3) Brașov (jud. Brașov) - localitate situată pe Valea Ghimbășelului; monedă din bronz din timpul lui Phokas (602-610) (A. M. Velter, *Unele considerații privind circulația monetară din sec. V-XII în bazinul carpatic (cu o privire specială asupra teritoriului României)*, în SCIVA, XXXIX, 1988, 3, p. 263).

4) Ceușu de Câmpie (jud. Mureș) - localitate situată pe valea unui afluent al Mureșului; de aici provine o monedă de aur din vremea lui Phokas (*Ibidem*).

5) Corund (jud. Harghita) - localitate ce se găsește la izvoarele pârâului Corund; descoperite, fără alte precizări, monede bizantine din secolul VII (C. Preda, *op. cit.*, p. 399).

6) Crușovița (jud. Caraș Severin) - localitate ce se afla pe Valea pârâului Camenița; o monedă de aur din timpul lui Phokas (*Ibidem*).

7) Firtușu (jud. Harghita) - localitate aflată pe valea unui mic afluent al Târnavei Mari; un tezaur format din cel puțin 237 de monede de aur, din care s-au putut determina cu exactitate doar 16; acestea provin din vremea împăraților: Aurelian (270-275), Theodosius I (379-395), Honorius (395-423), Valentinian al III-lea (425-455), Theodosius al II-lea (408-450), Marcianus (450-457), Pulcheria (450-455), Leon I (457-474), Zeno (474-491), Anastasius (491-518), Iustinus I (518-527), Iustinian I (527-565), Maricius (582-602), Heraclius și Heraclius Constantinus (610-641) (K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XII*, București, 1958, p. 105).

8) Giarmata (jud. Timiș) - localitate de pe valea pârâului Behela; monedă din bronz de la Iustin al II-lea (C. Preda, *op. cit.*, p. 402).

9) Hoghiz - Ungra (jud. Brașov) - localități situate pe Valea Oltului; între acestea s-a descoperit o monedă din aur și una din bronz din vremea lui Mauricius (*Ibidem*).

10) Iernut (jud. Mureș) - localitate de pe Valea Mureșului; monedă de aur din timpul lui Phokas (A. M. Velter, *op. cit.*, p. 271).

11) Insula Banului (jud. Mehedinți) - aflată pe Dunăre; monedă de bronz din timpul lui Tiberiu al II-lea (578-582) (C. Preda, *op. cit.*, p. 403).

12) Mediaș (jud. Sibiu) - localitate situată pe Valea Târnavei Mari; monedă de bronz din vremea lui Tiberius al III-lea (698-705) (*Ibidem*, p. 403).

13) Mureș - într-o localitate neprecizată din acest județ - o monedă de bronz din timpul lui Mauricius și una de bronz din timpul lui Heraclius (A. M. Velter, *op. cit.*, p. 268).

14) Odorhei (jud. Harghita) - localitate ce se găsește pe Valea Târnavei Mari; imitație a unei monede bizantine de aur, probabil din secolul VII (C. Preda, *op. cit.*, p. 404).

15) Orlea (localitate ce azi aparține Roșiei-Montane, jud. Alba) - localitate aflată în zona unor afluenți ai Arieșului; patru monede din bronz din vremea lui Iustin al II-lea și trei monede din bronz din vremea lui Mauricius (A. M. Velter, *op. cit.*, p. 268).

16) Orșova (jud. Mehedinți) - localitate situată pe Valea Dunării; fără alte precizări provin de aici patru monede din bronz din vremea lui Mauricius (*Ibidem*, p. 254).

17) Orțișoara (jud. Timiș) - localitate ce se găsește în zona unor afluenți ai Begăi; două monede de aur, una din vremea lui Constant al II-lea și alta din timpul lui Constantin al IV-lea Pogonatul (668-685) (C. Preda, *op. cit.*, p. 405).

18) Rupea - Hoghiz (jud. Brașov) - undeva între aceste două localități, în apropiere de Valea Oltului - monedă de bronz din timpul lui Mauricius (*Ibidem*, p. 407).

19) Săbed (jud. Mureș) - localitate aflată pe valea unui afluent al Mureșului; monedă de aur din timpul lui Phokas (*Ibidem*, p. 408).

20) Sâmpetru German (jud. Arad) - localitate aflată pe Valea Mureșului; din inventarul unui mormânt de înhumatie a făcut parte și o monedă de aur din vremea lui Heraclius (*Ibidem*).

21) Sănnicolau Mare (jud. Timiș) - localitate situată pe Valea Arancăi; monedă de argint din timpul lui Heraclius (*Ibidem*).

22) Sebeș (jud. Alba) - localitate ce se găsește pe Valea Sebeșului; două monede din bronz din timpul lui Iustin al II-lea și alta tot din bronz din timpul lui Tiberiu al II-lea (A. M. Velter, *op. cit.*, p. 270).

23) Seitin (jud. Arad) - localitate ce se găsește pe Valea Mureșului; monedă de aur din timpul lui Heraclius (C. Preda, *op. cit.*, p. 409).

24) Torontal (fostul comitat) - monede de aur din timpul lui Heraclius, Constans al II-lea și Constantin al IV-lea Pogonatul (*Ibidem*, p. 413).

25) Transilvania - dintr-o localitate neprecizată provine o monedă de aur din vremea lui Heraclius și o imitație barbară a unei monede de aur din secolele VI-VII (*Ibidem*).

26) Turnu Severin (jud. Mehedinți) - localitate de pe Valea Dunării; din perimetrul orașului provin mai multe monede de bronz: una din vremea lui Iustin al II-lea, două din vremea lui Tiberiu al II-lea și trei din timpul lui Mauricius (*Ibidem*, p. 410).

27) Vădaș (jud. Mureș) - localitate situată pe Valea Ghegheșului, afluent al Târnavei Mici; tezaur monetar care cuprinde: 49 de denari republicani, 3 denari din vremea lui Octavianus Augustus, o imitație a unei monede de aur din timpul lui Constantin cel Mare și câte o monedă de aur din timpul lui Constantin al II-lea, Valens, Arcadius, Iustinian și Heraclius (*Ibidem*, p. 411).

28) Voila (jud. Brașov) - localitate ce se găsește pe Valea Oltului; monedă de bronz din timpul lui Constantin al V-lea (741-775) și una de bronz din timpul lui Leon al IV-lea (775-780) (*Ibidem*).

29) Voiniceni (jud. Mureș) - localitate situată pe valea unui afluent al Mureșului; monedă de aur din timpul lui Phokas (*Ibidem*, p. 412).

La acestea se adaugă un număr de monede din bronz ce provin din locuri neprecizate (*apud* A. M. Velter, *op. cit.*, p. 255):

- șapte din vremea lui Iustin al II-lea;
- două din timpul lui Tiberius al II-lea;
- una din timpul lui Constans al II-lea.

Anexa II. Lista descoperirilor izolate

Notă: Fiecărei localități îi corespunde un număr care poate fi regăsit pe hartă (Pl. III). S-a mai menționat: sursa de apă cea mai apropiată, denumirea punctului/punctelor arheologice, datarea materialului și bibliografia (dacă sunt mai multe trimiteri bibliografice, acestea au fost așezate în ordinea importanței pentru subiectul care ne interesează).

1) Aiud (jud. Alba) - localitate situată pe Valea Mureșului; două brățări din argint date în secolul VII ; din împrejurimile Aiudului provin un topor și o lance din fier din secolul VII - începutul sec. VIII (K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XII*, București, 1958, p. 92).

2) Alba - în Muzeul din Alba-Iulia se găsește, provenind dintr-o localitate necunoscută din județ, un torques avar din secolul VII - începutul secolului VIII (I. Berciu, *Descoperiri în epoca feudală timpurie în raionul Alba-Iulia*, în *MCA*, II, 1957 p. 343).

3) Alba-Iulia (jud. Alba) - localitate ce se găsește pe Valea Mureșului; brățară din aur datată în secolele VI-VII (*Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba-Iulia, 1995, p. 43 – în continuare *Repert. Alba*).

4) Arad (jud. Arad) - localitate situată pe Valea Mureșului; de pe teritoriul orașului provin: un fragment de scăriță, o zăbală din fier (probabil din secolul VII - începutul secolului VIII) și o greutate din piatră pentru plasă de pescuit (*Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior - jud. Arad*, Timișoara, 1999, p. 33).

5) Banat - dintr-o localitate neprecizată, probabil din Banatul de câmpie, provine un vas²⁶ lucrat cu mâna datat în secolul VII - începutul secolului VIII (A. Bejan, *Contribuții arheologice la istoria Banatului în sec.VII-IX e.n.*, în *SCIVA*, XXXIV, 1983, 4, p. 354).

6) Banat - dintr-o localitate necunoscută, probabil din Banatul de câmpie - un vas mic lucrat la roată rapidă datat în secolele VIII-IX (*Ibidem*).

7) Banat - dintr-o localitate neprecizată, probabil din Banatul de câmpie - un vas lucrat la roată înceată datat în secolul VIII (*Ibidem*).

8) Banat - dintr-o localitate neprecizată, probabil din Banatul de câmpie - vas lucrat cu mâna din secolul VII - începutul secolului VIII (*Ibidem*, p. 355).

9) Banat - dintr-o localitate neprecizată, probabil din Banatul de câmpie - vas lucrat cu mâna, din secolul VII - începutul secolului VIII (*Ibidem*).

10) Banat - dintr-o localitate neprecizată, probabil din Banatul de câmpie - vas lucrat cu mâna, din secolul VII - începutul secolului VIII (*Ibidem*).

11) Banat - dintr-o localitate neprecizată, probabil din Banatul de câmpie - vas lucrat cu mâna, din secolul VII - începutul secolului VIII (*Ibidem*).

12) Banat - dintr-o localitate neprecizată, probabil din Banatul de câmpie - vas lucrat cu mâna, din secolul VIII - începutul secolului IX (*Ibidem*).

13) Banat - dintr-o localitate neprecizată, probabil din Banatul de câmpie - vas lucrat cu mâna, din secolul VIII - începutul secolului IX (*Ibidem*, p. 356).

14) Breaza (jud. Mureș) - localitate aflată pe Valea Flețului, afluent al Mureșului; fragment dintr-un vas lucrat cu roată, datat prin secolele VIII-IX (K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în *SCIV*, II, 1951, 2, p. 195).

15) Clisura Dunării - într-un punct neprecizat s-a găsit o cataramă de tip Salona-Histria, datata la sfârșitul secolului VI - începutul secolului VII (A. Bejan, *Un atelier metalurgic din sec. VI e.n. de la Drobeta-Turnu Severin*, în *ActaMN*, XIII, 1976, p. 262).

16) Corund (jud. Harghita) - localitate aflată la izvorul pârâului Corund; două tipare pentru realizarea prin presare a unor aplici de harnașament; sunt date în secolul VII (K. Horedt, *Contribuții...*, p. 95).

17) Cugir (jud. Alba) - localitate ce se găsește pe Valea Râului Mic, afluent al Mureșului; de aici provine un vas lucrat cu roată ce datează din secolele VIII-IX (*Idem*, *Ceramica...*, p. 198).

18) Dumbrăveni (jud. Sibiu) - localitate situată pe Valea Târnavei Mari; aici s-a găsit un tipar din bronz pentru confecționarea unor aplici presate; tiparul datează din secolul VII (*Idem*, *Contribuții...*, p. 95).

19) Felnac (jud. Arad) - localitate ce se afla pe Valea Mureșului; aici s-a descoperit un grup de 44 de ștanțe din bronz pentru realizarea unor aplici presate și un tipar din lut ars, descoperire ce aparține perioadei cuprinse între a doua jumătate a secolului VII și începutul secolului VIII (L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. III, Timișoara, 1985, pp. 43-56).

20) Heria (jud. Alba) - localitate de pe Valea unui mic afluent al Mureșului; două scărițe de șa și două vârfuri de săgeți, toate date în secolul VII - începutul sec. VIII (K. Horedt, *Contribuții...*, pp. 100-101).

21) Irina (jud. Satu-Mare) - localitate situată pe Valea Ierului; aici s-a descoperit întâmplător un vas întreg datat în secolele VIII-IX (I. Nemeti, *Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (jud. Satu-Mare)*, în *SCIVA*, XXXIV, 1983, 2, p. 139).

22) Jebel (jud. Timiș) - localitate ce se găsește în apropierea unor pâraie; un mic vas lucrat cu mâna, încadrat în secolul VII - începutul secolului VIII (A. Bejan, *Contribuții...*, p. 349).

23) Jidvei (jud. Alba) - localitate situată pe Valea Târnavei Mici; o aplică din bronz datată la sfârșitul secolului VII - secolul VIII (*Repert. Alba*, p. 114).

24) Lopadea Veche (jud. Alba) - localitate aflată pe Valea Mureșului; un fragment din buza unui vas datat în secolele VIII-IX (K. Horedt, *Ceramica...*, p. 198).

25) Lovrin (jud. Timiș) - localitate aflată pe valea unui mic pârâu; două vase lucrate la roată înceată, din secolele VIII-IX (A. Bejan, *Contribuții...*, pp. 349-352).

26) Miercurea Sibiului (jud. Sibiu) - localitate situată pe Valea Secașului; fragmentul unei plosce din secolul VII (K. Horedt, *Ceramica...*, p. 199).

27) Mihalț (jud. Alba) - localitate situată în apropierea confluenței Târnavelor cu Mureșul; un vas lucrat la roată înceată, probabil din secolul VIII (*Ibidem*, p. 200).

28) Moigrad (jud. Sălaj) - localitate situată pe valea unui mic afluent al Someșului; doi cercei din aur datați în secolele VIII-IX (Al. V. Matei, *Repertoriul de așezări și descoperiri aparținând sec.IV-IX de pe teritoriul jud.Sălaj*, în AMP, III, 1979, p. 479).

29) Moldova Veche (jud. Caraș-Severin) - localitate de pe Valea Dunării; într-un punct neprecizat s-a descoperit o săgeată cu trei aripioare și peduncul, probabil din secolul VIII - începutul secolului IX (E. Dörner, *Mormânt din epoca avară la Sâmpetru German*, în SCIV, XI, 1960, 2, p. 427).

30) Oradea (jud. Bihor) - localitate ce se găsește pe Valea Crișului Repede; în punctul „Salca” - fibulă digitată din bronz din secolele VI-VII (*Repertoriul monumentelor din județului Bihor*, Oradea, 1974, p. 49).

31) Orșova (jud. Mehedinți) - localitate aflată pe Valea Dunării; din împrejurimile orașului provine o fibulă digitată aparținând secolelor VI-VII (M. Comșa, *Unele date cu privire la Banatul de Sud în sec.IV-VII*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 90).

32) Parța (jud. Timiș) - localitate situată pe Valea Timișului; un vas datat în secolele VIII-IX (A. Bejan, *Contribuții...*, p. 352).

33) Pecica (jud. Arad) - localitate ce se găsește pe Valea Mureșului; în punctul „Șanțul Mare” - o cataramă din bronz de tip *Sucidava*, două fragmente de fibule din bronz și o fibulă întreagă din bronz, toate datate în secolele VI-VII (M. Barbu, *În legătură cu o cataramă de tip Sucidava descoperită la Pecica - jud. Arad*, în *Ziridava*, XIX-XX, 1996, pp. 91-92).

34) Rădești (jud. Alba) - localitate aflată pe Valea Mureșului; oală lucrată la roată, din secolul VII (K. Horedt, *Ceramica...*, p. 202).

35) Războieni (jud. Alba) - localitate situată pe Mureș; într-un punct neprecizat - fibulă digitată din potin (K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, în SCIV VI, 1955, 3-4, p. 675), din a doua jumătate a secolului VII, datată greșit în prima jumătate a secolului VII (cf. și G. Bako, *Despre datarea mormintelor din secolul al VII-lea de la Vereșmort (comuna Unirea)*, în SCIV, XXIV, 1973, 4, p. 644).

36) Râmet (jud. Alba) - localitate situată pe Valea Geoagiului, afluent al Mureșului; două topoare din fier ce datează din cursul secolului VII - începutul secolului VIII (K. Horedt, *Contribuții*, p. 102).

37) Rodbav (jud. Brașov) - localitate ce se afla pe Valea Oltului; o brățară din bronz (probabil din a doua jumătate a secolului VII - începutul secolului VIII) și două mărgelă din pastă de sticlă (date prin secolul VII) (*Ibidem*).

38) Rudna (jud. Timiș) - localitate ce se afla în apropierea Văii Timișului; oală lucrată la roată rapidă, din secolul VII, cel târziu începutul secolului VIII (A. Bejan, *Contribuții...*, p. 352).

39) Rupea (jud. Brașov) - localitate situată pe Valea unui mic afluent al Oltului; două brățări din argint ce aparțin secolului VII (K. Horedt, *Contribuții...*, p. 102).

40) Sarmizegetusa (jud. Hunedoara) - localitate aflată pe Valea pâraului Breazova, afluent al Streiului; o fibulă digitată din bronz, datată în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului VII și sfârșitul secolului VII (K. Horedt, *Contribuții...*, p. 103).

41) Satchinez (jud. Timiș) - localitate ce se găsește în zona unor afluenți ai Begăi Vechi; un vas lucrat cu mâna, probabil din secolele VIII-IX (A. Bejan, *Contribuții...*, p. 352).

42) Săcuieni (jud. Bihor) - localitate situată în apropiere de Valea Barcăului; în punctul „Horo” s-au găsit două vase date în secolele VI-VII (N. Chidioșan; Z. Nanassy, *Un mormânt din perioada prefeudală descoperit la Săcuieni*, în *AMN*, V, 1968, p. 520).

43) Sâmpetru German (jud. Arad) - localitate aflată în apropierea Văii Mureșului; în punctul „Goliath” s-au descoperit două scărițe, o zăbală și un vârf de lance, date în secolul VII - începutul secolului VIII (E. Dörner, *Cercetări și săpături arheologice în jud. Arad*, în *MCA*, IX, 1970, p. 456).

44) Sânbenedic (jud. Alba) - localitate ce se găsește pe valea unui mic afluent al Mureșului; în împrejurimi s-a descoperit un vas lucrat la roată, datat în secolele VI-VII (K. Horedt, *Ceramica...*, p. 202).

45) Sâncrai (jud. Alba) - localitate situată pe Valea Mureșului; fragment dintr-un vas lucrat la roată, probabil din secolele VIII-IX (*Ibidem*).

46) Sânnicolau Mare (jud. Timiș) - localitate ce se găsește pe Valea Arancăi; un mic borcănaș lucrat la roată înceată ce datează din secolele VIII-IX (A. Bejan, *Contribuții...*, p. 353).

47) Sebeș (jud. Alba) - localitate ce se găsește pe Valea râului Sebeș; topor de fier, datat în cursul secolului VII (K. Horedt, *Contribuții...*, p. 103).

48) Șag (jud. Timiș) - localitate situată pe Valea Timișului; vas lucrat cu mâna ce aparține secolului VII - începutul secolului VIII (A. Bejan, *Contribuții...*, p. 353).

49) Șeica Mică (jud. Sibiu) - localitate situată pe un mic afluent al Târnavei Mari; vas lucrat la roată, ce aparține probabil secolelor VIII-IX (K. Horedt, *Ceramica...*, p. 203).

50) Șicula (jud. Arad) - localitate de pe Valea Crișului Alb; în punctul „Paisa” s-a descoperit un cercel din argint amestecat cu plumb, datat la sfârșitul secolului VII- secolul VIII (D. Băcuet; L. Bordi, *Descoperiri arheologice în hotarul comunei Șicula (jud. Arad)*, în *Ziridava*, XIX-XX, 1996, p. 95).

51) Șura Mare (jud. Sibiu) - localitate situată pe valea unui mic afluent al Cibirului; o brățară din argint datată în secolul VII (K. Horedt, *Contribuții...*, p. 104).

52) Târnava (fosta Proștea Mare, jud. Sibiu) - localitate ce se află pe Valea Târnavei Mari; un vârf de lance și jumătatea inferioară a unui cercel din bronz; vârful de lance se încadrează în secolul VII - cel târziu începutul secolului VIII, iar cercelul datează din a doua jumătate a secolului VIII (K. Horedt, *Contribuții...*, pp.81-83, 101-102).

53) Timișoara (jud. Timiș) - într-un punct neprecizat - un mic vas databil în secolele VIII-IX (A. Bejan, *Contribuții...*, p. 353).

54) Transilvania de Sud - dintr-o localitate neprecizată provine o ploscă lucrată cu mâna ce aparține secolelor VIII-IX (K. Horedt, *Ceramica...*, p. 205).

55) Vețel (jud. Hunedoara) - localitate ce se afla pe Valea Mureșului; fibulă digitată din secolele VI-VII (I. Ferenczi; K. Horedt; N. Liu; V. Mirea, M. Rusu, *Pătrunderea și așezarea slavilor în Transilvania. Raportul colectivului asupra săpăturilor executate în regiunea Târnava Mare*, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 128).

56) Zalău (jud. Sălaj) - localitate situată pe Valea Zalăului; un capăt de curea datată în secolele VIII-IX (Al. V. Matei, *op. cit.*, p. 487).

Anexa III. Materialul arheologic

Categorii de obiecte	Felul obiectelor	Sf. sec. VI – încep. sec. VIII	Încep. sec. VIII – încep. sec. IX
<i>a) Unelte și instrumente</i>	Topoare	Aiud, Râmeș, Sebeș	
	Greutate de plasă de pescuit	Arad	
	Tipare și ștanțe	Corund, Dumbrăveni, Felnac	
<i>b) Arme</i>	Vârfuri de lance	Aiud, Sâmpetru German – „Goliath”, Târnava	
	Vârfuri de săgeți	Heria	Moldova Veche
<i>c) Piese de harnașament</i>	Scărițe de șea	Arad, Heria, Sâmpetru German – „Goliath”	
	Zăbale	Arad, Sâmpetru German – „Goliath”	
<i>d) Piese de vestimentație</i>	Catarama	Clisura Dunării, Pecica – „Șanțul Mare”	
	Fibule	Oradea – „Salca”, Orșova, Pecica – „Șanțul Mare”, Războieni, Sarmizegetusa, Vețel	
	Capăt de curea		Zalău
<i>e) Piese de podoabă</i>	Cercei	Târnava	Moigrad, Șicula – „Pașa”
	Aplică		Jidvei
	Brățări	Aiud, Alba-Iulia, Rodbav, Rupea, Șura Mare	
	Mărgele de pastă de sticlă	Rodbav	

NOTE

¹ Sub titlurile: *Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII-VIII d. Hr. (I. Așezări)* și *Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII-VIII d. Hr. (II. Necropole și morminte izolate)*, studiile anterioare au apărut în *AnB*, IX (2001), pp. 207-263, respectiv *Sargeția*, XXX (2001-2002), pp. 209-243;

² Este vorba de o monedă de aur timpul lui Phokas, găsită la Crușovița (jud. Caraș-Severin) – v. C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în *SCIV*, XXIII, 1972, 3, p. 399;

³ Cf. M. Rusu, *Transilvania și Banatul în sec. VI-IX*, în *Banatica*, IV, 1977, p. 184; G. Bako, *Elemente slave în necropola de la Bandu de Câmpie*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 451; Al. Madgearu, *Despre cataramele de tip Papa și unele probleme ale sec. al VII-lea*, în *SCIVA*, XLIV, 1993, 2, p. 178;

⁴ G. Bako, *Elemente slave în necropola de la Bandu de Câmpie*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, pp. 451-457; *Idem - Avarii și Transilvania*, în *SAI*, VII, 1965, p. 371;

⁵ C. Preda, *op. cit.*, p. 408;

⁶ A. M. Velter, *Unele considerații privind circulația monetară din sec. V-XII în bazinul carpatic (cu o privire specială asupra teritoriului României)*, în *SCIVA*, XXXIX, 1988, 3, p. 255;

⁷ C. Chiriac, *Civilizația bizantină și societatea din regiunile extracarpatice ale României în sec. VI-VIII (rezumatul tezei de doctorat)*, Iași, 1999, pp. 20-21;

⁸ *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior – județul Arad*, Timișoara, 1999, p. 33;

⁹ Vezi textul nostru *Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII-VIII d. Hr. (II. Necropole și morminte izolate)*, în *Sargeția*, XXX, 2001-2002, p. 214;

¹⁰ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XII*, București, 1958, pp. 100-101;

¹¹ E. Dörner, *Mormâni din epoca avară la Sâmpetru German*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 427;

¹² K. Horedt, *op. cit.*, p. 101;

¹³ E. Dörner, *Cercetări și săpături arheologice în județul Arad*, în *MCA*, IX, 1970, p. 456;

¹⁴ A. Bejan, *Un atelier metalurgic din sec. VI e.n. de la Drobeta-Turnu Severin*, în *AMN*, XIII, 1976, p. 262;

¹⁵ M. Barbu, *În legătură cu o cataramă de tip Sucidava descoperită la Pecica - jud. Arad*, în *Ziridava*, XXI-XX, 1996, p. 91;

¹⁶ K. Horedt, *op. cit.*, p. 78;

¹⁷ S. Gasparri, *I Longobardi*, Firenze, 1990, pp. 2, 22;

¹⁸ Cf. studiul nostru *Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII-VIII d. Hr. (II. Necropole și morminte izolate)*, în *Sargeția*, XXX (2001-2002), p. 217;

¹⁹ Al. V. Matei, *Repertoriul de așezări și descoperiri aparținând sec. IV-IX de pe teritoriul jud. Sălaj*, în *AMP*, III, 1979, p. 487;

²⁰ Vezi studiul nostru *Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII-VIII d. Hr. (I. Așezări)*, în *Analele Banatului*, IX (2001), p. 220-221;

²¹ Al. V. Matei, *op. cit.*, p. 479;

²² *Repertoriul arheologic al județului Alba*, Alba-Iulia, 1995, p. 114;

²³ K. Horedt, *op. cit.*, p. 102;

²⁴ *Ibidem*;

²⁵ *Ibidem*;

²⁶ Ceramica din perioada secolelor VII-VIII va fi analizată în ultima parte a seriei de texte consacrate acestor secole în Banat și Transilvania.

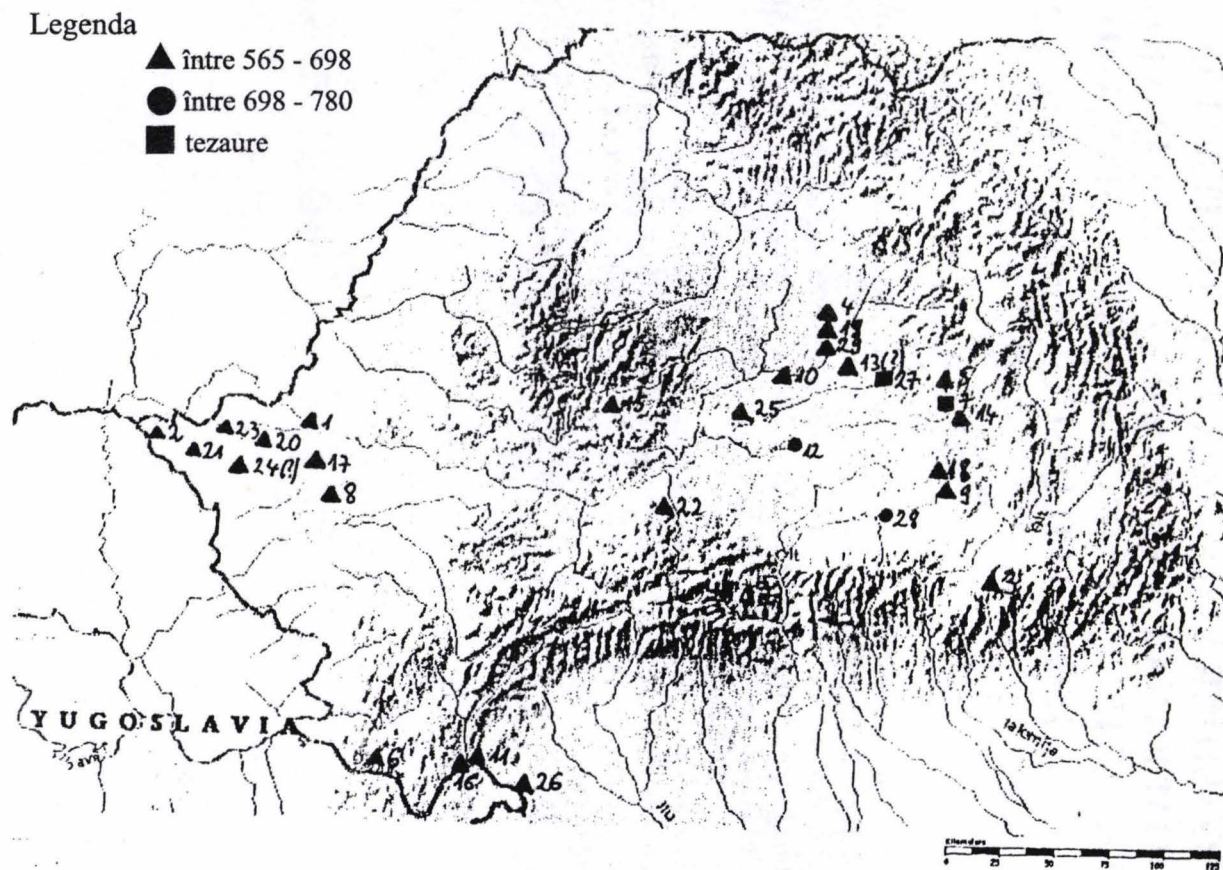
CONSIDERATIONS ON THE HABITATION FROM BANAT AND TRANSYLVANIA IN THE 7TH - 8TH CENTURIES A.D. (III. COINS AND ISOLATED DISCOVERIES)

Summary

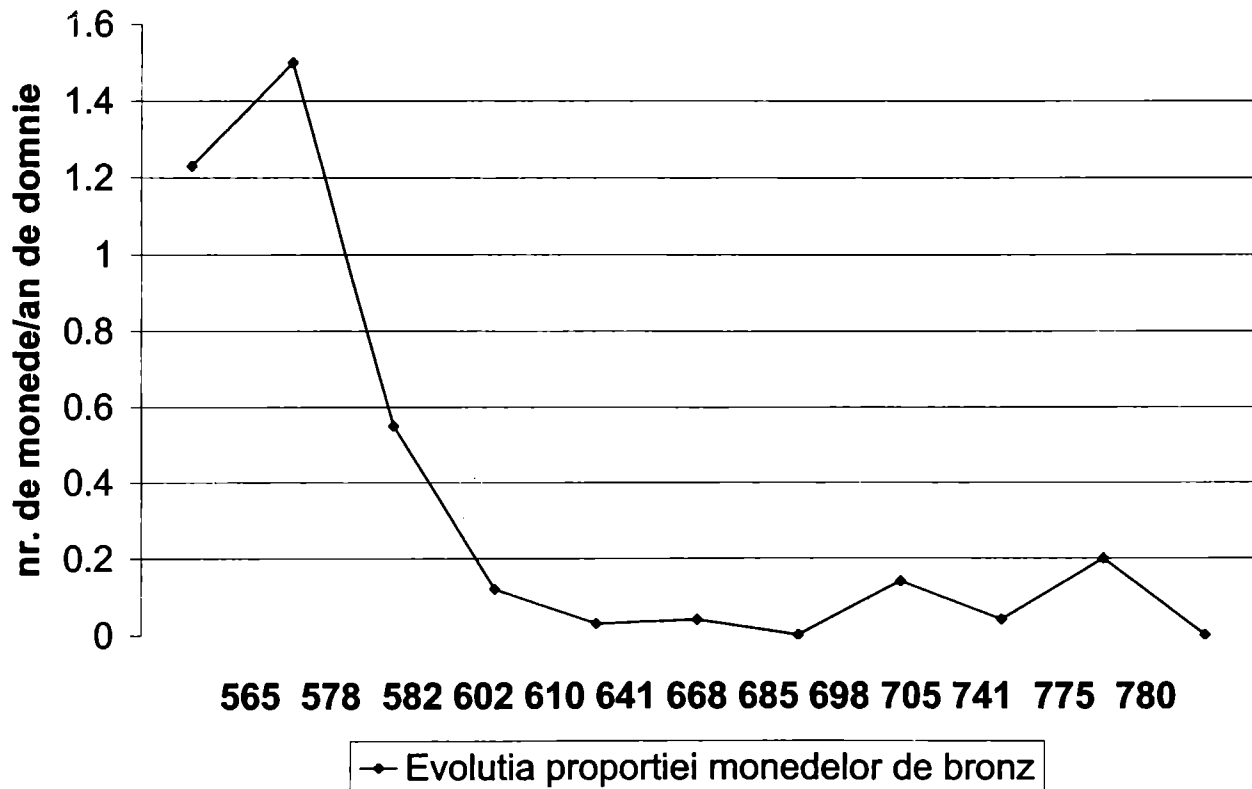
This paper is the third part of a series of four articles about the archeological material from the 7th – 8th centuries.

The discoveries of the coins prove economical relations between the Byzantine Empire and the Banat and Transylvania. These relations will cease after the settlement of the Slavs into the Empire and especially the arrival of the Proto-Bulgarians at the end of the 7th century.

The isolated discoveries are coming from museum collections, ancient discoveries without compelling informations. These artifacts are coming from the most populated areas that time, so they could indicate the presence of settlements or necropolises.

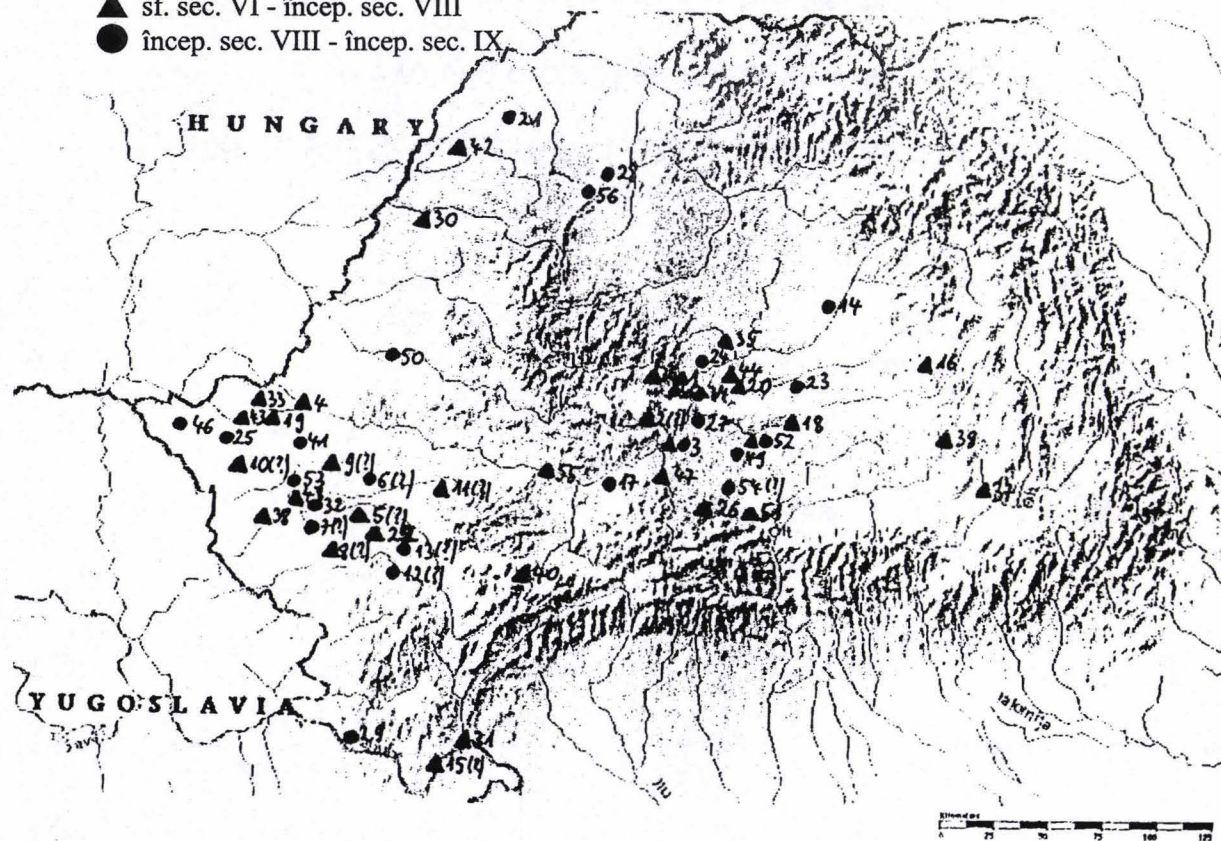
Planșa I. Harta descoperirilor monetare

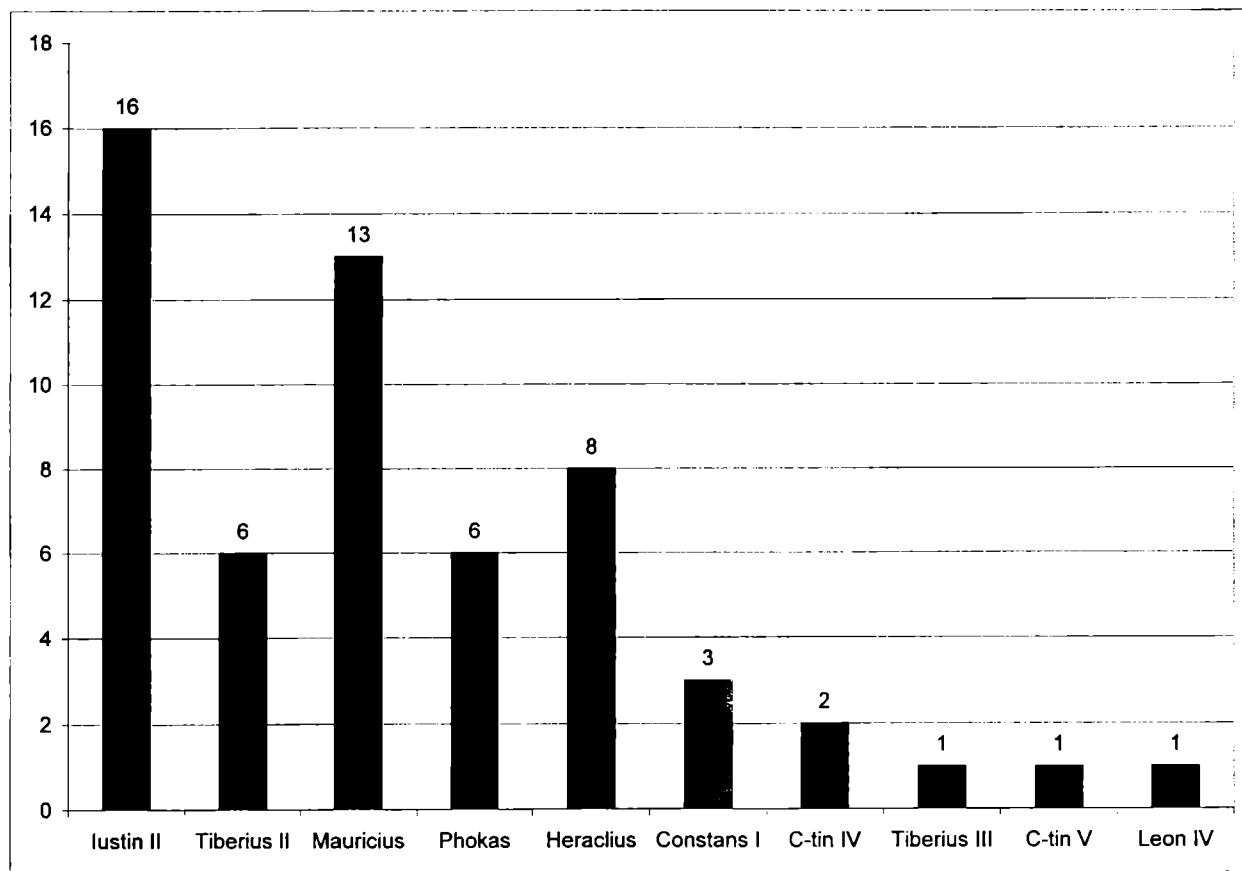
Planșa II. Circulația monedelor de bronz între 565 - 780

Legenda

- ▲ sf. sec. VI - încep. sec. VIII
● încep. sec. VIII - încep. sec. IX

Planșa III. Harta descoperirilor izolate

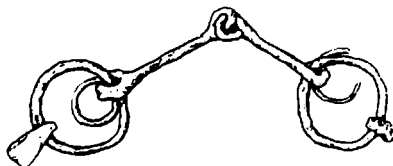
Planșa IV. Numărul monedelor din timpul fiecărui împărat

1. Aiud. Vârf de lance

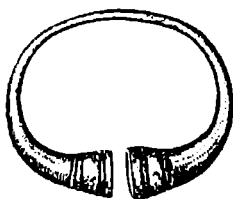
2. Târnava. Vârf de lance

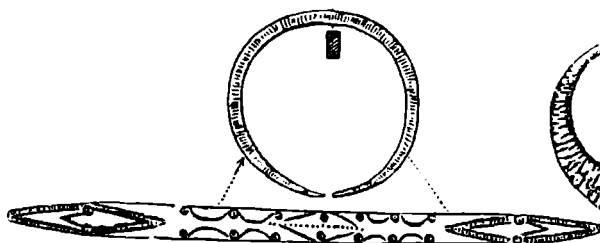
3. Aiud. Zăbală

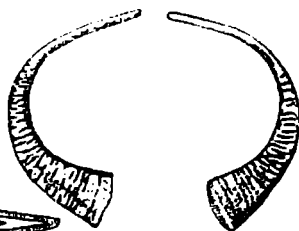
4. Rodbav. Măgele de sticlă

5. Șura Marc. Brățară de argint

6. Rodbav. Brățară de bronz

7. Rupea. Brățară de argint

Pl. V. Obiecte descoperite izolat

PINTENI MEDIEVALI ȘI PIESE DE HARNAȘAMENT DIN COLECȚIILE MUZEULUI DIN LUGOJ

Răzvan Pinca

Printre obiectele arheologice cele mai apreciate, dar care ridică și cele mai mari dificultăți de datare¹, se află pintenii și piesele de harnașament. Cercetările referitoare la accesoriile de harnașament medievale au oferit istoricilor numeroase satisfacții, atât prin varietatea și densitatea subiectului, cât și datorită faptului că ele constituie un element important în structura social-economică și social-politică a vieții feudale. Pentru studierea evoluției principalelor tipuri de pinteni și piese de harnașament, alături de piesele originale, deosebit de importante sunt sursele de documentare cum ar fi izvoarele iconografice reprezentate de stampele din lemn și cupru, albumele sau foile volante din epocă. Acestea prezintă scene de luptă și portrete ale unor personaje militare. În majoritatea cazurilor aceste personaje prezentate în armură și călare sunt însoțite de o serie de scene de luptă și trofee compuse din arme și piese de harnașament. La fel de importante sunt și alte genuri de reprezentări iconografice cum ar fi monumentele funerare și medalioanele.

Toți pintenii prezentați mai jos sunt din fier și aparțin în general aceluiași tip, cu rozetă și au brațele simple, arcuite pe orizontală și verticală, fiind terminați la capete cu una sau mai multe perforări.

Problemele legate de apariția, evoluția și clasificarea pintenilor sunt destul de complicate. Alături de rolul practic, acela de a servi călărețului la mai buna strunire a calului, pintenii au avut semnificație simbolică și socială, alături de spadă, scut și coif, reprezentând feudalitatea și fiind utilizați la consacrarea cavalerilor. În acest sens s-au bucurat de o mare atenție fiind uneori îngrijit lucrați și ornamentați.

Începând de la mijlocul secolului al XIII-lea, tipul de pinten cu spin începe să dispară, locul lui fiind luat treptat de pintenul cu rozetă. Pintenii cu rozetă apar în regiunile învecinate Banatului la sfârșitul secolului al XIII-lea și evoluează ca formă în tot decursul secolului al XIV-lea, la sfârșitul acestui secol, tipul de pinten cu rozetă înlocuiește complet pintenul cu spin. În prima jumătate a secolului al XIV-lea pintenii se prezintă printr-o formă simplă a arcului brațelor, prin tija scurtă și despicată pe toată lungimea ei, brațele având doar o linie semicurbă ce se

termină într-o buclă cu câte un singur orificiu necesar curelușii ce fixează pintenul de cizmă. Brațele pintenului puternic curbate, bucla adusă mult spre talpa piciorului, bara bifurcă ce fixează rozeta, mai lungă și mai masivă, prezența doar a unui singur orificiu de prindere a curelușei ce ajută la fixarea pintenului de picior sunt caracteristici ce se găsesc la pintenii din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. La pintenii ce datează de la sfârșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea întâlnim ca și mijloc de fixare orificiile duble, precum și rozeta cu șase țepi. La mijlocul secolului XV apar pintenii cu brațe late și tija lungă, de regulă, brațele fiind mai scurte decât tija. În secolele XV-XVI, pintenii continuă să-și folosească rozeta, tija acesteia se lungește treptat iar arcul se lățește și primește forme complicate².

În colecțiile Muzeului de Istorie și Etnografie din Lugoj se află o serie de piteni și piese de harnașament din perioada evului mediu ce au ca loc de descoperire fortificația de la Pescari (fost Coronini) jud. Caraș-Severin, condițiile descoperirii fiindu-ne necunoscute.

1. Pinten din fier (Pl. I/1), turnat, simetric și păstrat în totalitate, cu brațele puternic curbate pe verticală. Tija despictă, ce fixează roțița zimțată, pornește din corpul unit al brațelor, este de dimensiune medie și îndreptată spre în jos. Brațele pintenului, puternic curbate sunt unite într-un unghi rotunjit, iar bucla este mult adusă spre talpa piciorului. Extremitățile brațelor sunt străbătute de către un orificiu de formă circulară în diametru de 9 mm, de acesta fiind fixate o plăcuță ovală din fier cu ambele capete în cârlig cu diametrul de 15 mm - sugerând existența unei curelușe - și o altă plăcuță din fier în lungime de 97 mm și lățime de 14 mm, dreptunghiulară, de asemenea cu capetele în cârlig ce se fixează în cele două orificii și care era trecută pe sub talpa piciorului. Brațele pintenului se prezintă în secțiune de formă dreptunghiulară, iar tija în formă triunghiular-ovală. Tija rozetei este despictă pe aproximativ două treimi din lungime. Rozeta prezintă șase raze, este mobilă, are diametrul de 43 mm și este prinsă de tijă printr-un ax.

Dimensiuni³: L = 142 mm; l = 95 mm; l₁ = 47 mm; deschiderea brațelor = 82 mm; G = 107 g; l_r = 17-21 mm.

Ornamentația este dispusă simetric pe fiecare braț al pintenului și este executată deosebit de îngrijit. Ca și perioadă de datare propunem prima jumătate a secolului al XV-lea⁴.

2. Pinten din fier (Pl. I/2), turnat, simetric și păstrat aproape în totalitate - îi lipsește rozeta - cu brațele ușor curbate pe verticală. Roțița zimțată era fixată pe o tijă despictă ce pornește din corpul unit al brațelor, este de dimensiune medie și îndreptată spre în jos. Brațele pintenului sunt ușor curbate, unite într-un unghi foarte rotunjit, mai mare decât la piesa prezentată anterior cu care acest pinten se aseamănă foarte mult, iar bucla este adusă puțin spre talpa piciorului. Câte un

orificiu de formă circulară în diametru de 11 mm străbate fiecare dintre brațele pintenului pe care sunt fixate o plăcuță ovală, în diametru de 21 mm cu ambele capete în cârlig, la unul dintre orificii, iar la celălalt o plăcuță dreptunghiulară ce se păstrează fragmentar cu unul dintre capete în cârlig având dimensiunile de 27/14 mm⁵. De asemenea și la această piesă există plăcuța din fier de formă dreptunghiulară în lungime de 101 mm și lățime de 14 mm atașată pintenului la capetele brațelor străbătute de orificii și care se așeza sub talpa piciorului ajutând la fixarea pintenului. Brațele în secțiune sunt de formă triunghiulară, iar tija se prezintă în secțiune de formă romboidală. Aceasta din urmă este despăcată pe aproximativ două treimi din lungime.

Dimensiuni: $L = 129$ mm; $l = 91$ mm; $l_t = 38$ mm; deschiderea brațelor = 87 mm; $G = 112$ g.

Ornamentația executată deosebit de îngrijit a fost realizată în parte prin pilire. Se încadrează în aceeași perioadă de datare ca și pintenul anterior.

3. Pinten din fier (Pl. II/3), turnat, simetric și păstrat în totalitate, cu brațele în formă de "U". Tija, ce susține roțița zimțată, despăcată, pornește din corpul unit al brațelor, este de dimensiune mică și îndreptată ușor spre în jos. Brațele pintenului sunt aproape drepte și unite într-un unghi rotunjit. Extremitățile brațelor sunt străbătute de câte două orificii de formă circulară în care sunt fixate o cataramă de 44/17 mm și un lanț din zale în formă de "S" pe un braț, iar pe celălalt braț se află un orificiu rămas liber în care se prindea capătul celălalt al lanțului și încă un orificiu cu un nit în diametrul de 13 mm care fixa curelușa ce ajuta la prinderea pintenului de picior. Atât brațele cât și tija se prezintă în secțiune de formă dreptunghiulară. Tija este despăcată pe jumătate din lungime. Rozeta cu șase raze, mobilă, are diametrul de 21 mm și este prinsă de tijă printr-un ax.

Dimensiuni: $L = 138$ mm, $l = 104$ mm, $l_t = 34$ mm; deschiderea brațelor = 67 mm; $G = 99$ g; $l_r = 2-5$ mm.

Pintenul nu prezintă nici un fel de ornamentare. Având în vedere forma și dimensiunile, cât și asemănarea cu unele piese datate în secolele XIV-XV, propunem spre datare acest interval de timp⁶.

4. Pinten din fier (Pl. II/4), realizat prin batere la cald, simetric și păstrat în totalitate, cu unghiul brațelor în formă de "U". Tija este despăcată, de dimensiune mică, îndreptată ușor spre în jos, pornește din corpul unit al brațelor și susține roțița zimțată. Brațele pintenului sunt drepte, unite într-un unghi rotunjit și în formă de cot la capete. Extremitățile brațelor sunt străbătute de două orificii de formă circulară. De menționat faptul că pintenul este realizat practic din două lamele de metal, strânse pe tijă cu ajutorul unui manșon fixat prin batere la cald. Atât brațele cât și tija rozetei, precum și manșonul de strângere a tijei se prezintă dreptunghiular în secțiune. Rozeta, imobilă, are șapte raze dintre care șase vizibile și diametrul de 21 mm.

Dimensiuni: $L = 121$ mm; $l = 83$ mm; $l_t = 38$ mm; deschiderea brațelor = 63 mm; $G = 67$ g; $l_r = 4$ mm. Spre datare propunem intervalul secolelor XIV-XV⁷.

5. Pinten din fier (Pl. II/5), turnat, simetric și păstrat în totalitate, cu brațele puternic curbate pe verticală. Tija despicață ce fixează roțița zimțată pornește din corpul unit al brațelor, este de dimensiune mică și ușor îndreptată spre în jos. Brațele pintenului sunt puternic curbate, unite într-un unghi ascuțit, iar bucla este mult adusă spre talpa piciorului. Extremitățile brațelor sunt străbătute de două orificii de formă circulară. Brațele se prezintă în secțiune de formă romboidală, iar tija are în secțiune formă trapezoidală. Aceasta din urmă este despicață pe aproximativ două treimi din lungime, iar rozeta mobilă cu șase raze are diametrul de 25 mm.

Dimensiuni: $L = 133$ mm; $l = 97$ mm; $l_t = 36$ mm; deschiderea brațelor = 68 mm; $G = 47$ g; $l_r = 6$ mm

Din punct de vedere cronologic pintenul se încadrează în intervalul sfârșitului de secol XIV și început de secol XV⁸.

6. Pinten din fier (Pl. III/6), turnat, simetric și păstrat în întregime, cu brațele în forma de cot. Din corpul unit al brațelor pornește o tijă despicață de dimensiune medie și îndreptată spre în jos ce fixează roțița zimțată. Brațele pintenului se prezintă în formă de cot, formând un unghi obtuz aproximativ pe la mijlocul brațului. De asemenea pe corpul brațelor se află trei orificii, iar la extremitatea unuia dintre brațe, într-un orificiu este fixat un nit. În secțiune brațele se prezintă de formă semiovală, iar tija oval-romboidală. Aceasta din urmă este despicață pe aproximativ o pătrime din lungime, iar rozeta mobilă cu 6 raze are diametrul de 25 mm.

Dimensiuni: $L = 152$ mm; $l = 96$ mm; $l_t = 56$ mm; deschiderea brațelor = 91 mm; $G = 78$ g; $l_r = 8$ mm

Pintenul este ornamentat printr-o șențuire pe jumătate din fiecare braț și se datează în secolul XV⁹.

7. Pinten din fier (Pl. IV/7), turnat, simetric și păstrat aproape în totalitate, lipsindu-i din tijă partea ce susține rozeta. Din ceea ce se mai păstrează din tijă, ne putem da seama că aceasta era de dimensiuni medii iar la extremitate se termina cu o roțiță, de altfel această piesă seamănă ce cea prezentată anterior (nr. 6). Brațele pintenului sunt puternic curbate la capete, unite într-un unghi ascuțit și străbătute de câte trei orificii, unul dintre acestea la o distanță de aproximativ două treimi de îmbinarea în unghi ascuțit a brațelor, iar celelalte două se află la extremități, acest lucru putând fi observat doar la unul din brațe, celuilalt lipsindu-i capătul. În secțiune, brațele se prezintă sub formă de semilună (semiovale), iar tija în formă romboidală. Fiind înrudit ca formă și dimensiuni cu pintenul prezentat anterior propunem aceeași perioadă de datare.

Dimensiuni: $L = 118$ mm; $l = 64$ mm; $l_t = 54$ mm, deschiderea brațelor = 81 mm; $G = 50$ g.

8. Pinten din fier (Pl. V/8), turnat, simetric și păstrat fragmentar, cu brațele ușor curbate pe verticală, unite într-un unghi rotunjit, iar tija păstrată fragmentar ce pornește din corpul unit al brațelor, probabil de dimensiuni medii (4-10 cm) și ușor îndreptată spre în jos.

Brațele pintelui se prezintă în secțiune de formă semiovală, iar tija sub formă dreptunghiulară. Piesa păstrându-se fragmentar, o încadrăm cronologic în linii mari în perioada secolelor XV și XVI¹⁰.

Dimensiuni: $L = 125$ mm; $l = 49$ mm; $l_t = 76$ mm; deschiderea brațelor = 68 mm; $G = 45$ g.

9. Pinten din fier (Pl. V/9), realizat prin batere la cald, simetric și păstrat aproape în întregime, cu brațele foarte ușor curbate pe verticală, aproape drepte și unite într-un unghi rotunjit. Tija despicață, ce a fixat roțița zimțată care nu se mai păstrează, pornește din corpul unit al brațelor, este de dimensiune mică și ușor îndreptată spre în jos. Extremitățile brațelor sunt străbătute de către un orificiu de formă ovală. Tija rozetei este despicață în totalitate iar roțița lipsește. În secțiune brațele sunt de formă dreptunghiulară, iar tija de formă trapezoidală. Având în vedere faptul că astfel de pinte înrudiți ca formă și dimensiuni cu acesta se încadrează în intervalul secolelor XIII-XIV considerăm că din punct de vedere cronologic poate fi încadrat în secolul XIV¹¹.

Dimensiuni: $L = 113$ mm; $l = 91$ mm; $l_t = 22$ mm; deschiderea brațelor = 116 mm; $G = 30$ g.

10. Zăbală din fier (Pl. V/10) realizată prin batere la cald, prevăzută cu psalii. Acestui tip îi corespunde o psalie de 116 mm, cu lățimea maximă de 34 mm și grosimea de 8 mm. Unul dintre capete este arcuit, iar la mijloc și în capătul opus se pot vedea trei orificii, cel de la mijloc de formă trapezoidală cu colțurile rotunjite în dimensiune de 17/12 mm, iar la capătul celălalt un orificiu mic cu diametrul de 4 mm și un orificiu oval cu diametrul de 25 mm. De una din tijele orificiilor din mijloc este fixată zăbala formată din două tije ce se îmbină între ele prin întoarcerea în cârlig a capetelor subțiri. Pe aceste două tije se află două inele mobile pe una și patru pe cealaltă. Ca și perioadă de datare propunem intervalul secolului al XIV-lea¹². $G = 168$ g.

11. Scară de șa (Pl. VI/11), din fier, realizată prin batere la cald, cu corpul piriform, păstrată aproape în întregime. Brațele arcuite ale scării sunt de formă dreptunghiulară în secțiune, iar locul unde se pune piciorul (tâlpicul) de formă semiovală, cu marginile îndoite spre în jos. Unul dintre brațe este rupt din vechime. Ca și perioadă de datare propunem intervalul secolelor XIV-XV¹³.

Dimensiuni: $h = 139$ mm; $l = 141$ mm; $G = 197$ g.

12. Scară de șa (Pl. VII/12), din fier și în formă de pară, păstrată în întregime și realizată prin batere la cald. În secțiune, brațele arcuite ale scării sunt de formă dreptunghiulară. Locul unde se pune piciorul (tălpicul) este de formă aproximativ circulară. În partea superioară, un orificiu de formă dreptunghiulară cu dimensiunile de 34/12 mm ajută la fixarea (montarea) de șa. Din punct de vedere cronologic scărița poate fi încadrată în intervalul secolelor XV-XVI¹⁴.

Dimensiuni: h = 168 mm; l = 141 mm; G = 253 g.

13. Scară de șa (Pl. VIII/13), din fier, realizată prin batere la cald, de formă trapezoidală, păstrată aproape în întregime. În secțiune brațele sunt de formă dreptunghiulară. Locul unde se pune piciorul (tălpicul) este de formă dreptunghiulară. Ca și datare această piesă corespunde secolului al XIV-lea¹⁵.

Dimensiuni: h = 152 mm; l = 123 mm; G = 139 g.

14. Rozetă (Pl. VIII/14), din fier, are opt raze ce se îngustează spre extremități. Piesa prezintă un orificiu cu diametrul de 7 mm, iar spițele au dimensiuni cuprinse între 19 și 23 mm, iar diametrul rozetei este de 59 mm. Încadrarea cronologică corespunde secolelor XIV-XV¹⁶. G = 14 g.

15. Rozetă (Pl. VIII/15), realizată din fier, cu șase raze bombate în partea mediană. Piesa prezintă un orificiu cu diametrul de 4 mm, iar spițele au dimensiunile cuprinse între 9 și 12 mm. Cronologic se încadrează în intervalul secolelor XIV-XV, ca și piesa anterioară¹⁷. G = 13 g.

Cercetările desfășurate la cetatea de la Pescari¹⁸ confirmă încadrarea cronologică a pintenilor și pieselor de harnașament propusă mai sus, fiind prezentat chiar un pinten datat în sec. XV-XVI care se aseamănă foarte mult cu pintenii prezentați de noi la planșele III/6 și IV/7¹⁹. În urma cercetărilor efectuate la cetate se constată prezența a două incinte, materialul descoperit atestă că incinta exterioară datează din sec. XIII iar incinta interioară se datează în sec. XV, această ultimă fază aparținând regelui Sigismund de Luxemburg²⁰.

Referitor la încadrarea cronologică și tipologică, unul dintre studiile devenite clasice și mult folosite este studiul de la sfârșitul secolului XIX al cercetătorului maghiar Nagy Géza²¹ în care prezintă o periodizare a pintenilor în funcție de dinastiile domnitoare din Ungaria la acea dată.

Tipologic, pintenii ce provin din fortificația de la Pescari sunt de tipul celor cu rotiță și cu tija scurtă ce nu depășește 4 cm sau cu tija medie ce are dimensiuni cuprinse între 4 și 10 cm²².

Lucrările de specialitate referitoare la pintenii descoperiți pe teritoriul României și nu numai, încadrează în general pintenii cu tija scurtă și rotiță zimțată cu șase și opt zimți, asemănători cu cei prezentați mai sus în intervalul secolelor XIV-XV și XV²³ iar pintenii cu tija medie în secolele XIV-XV și XV-XVI²⁴.

Prin prezentarea acestor materiale am dorit să aducem o contribuție la îmbogățirea repertoriului cu privire la acest tip de piese mai puțin evidențiate în zona Banatului. Pintenii și scările de șa, alături de armele ce provin de la Pescari²⁵ reflectă existența frământată a fortificației de la Dunăre, precum și importanța călăreților în organizarea militară a vremii.

NOTE

¹ Cristian M. Vlădescu, *Încercări asupra periodizării și tipologiei armelor albe medievale occidentale – sec. XV-XVIII*, în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară (SMMIM)*, București, 2-3, 1969-1970, p. 113

² Nagy Géza, *A Szabolcsmegyei Múzeum középkori sarkanteyűi*, în *ÁÉ*, Budapest, 1898, 18, p. 60-64 (în continuare Nagy Géza, *A Szabolcsmegyei*); Popa Radu, Zdroba Mircea, *Șantierul arheologic Cuhea, un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, Muzeul regional Maramureș, 1966, p. 24-25; V. Pintea, *Cu privire la așezarea feudală de la Sopor-Iacobenii*, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 537

³ Pentru prezentarea dimensiunilor am folosit următoarele abrevieri: L = lungimea totală, l = lungimea brațelor, l₁ = lungimea tijei, G = greutatea, l₂ = lungimea razelor rozetei

⁴ Pentru piese asemănătoare și aproape identice vezi: Constantinescu N., *Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn. Studii arheologice și istorice. Așezarea medievală de la Coconi*, București, Ed. Acad., 1972, p. 244, pl. X, fig. 4; Rodica Popovici-Baltă, *Cercetări arheologice în așezarea din secolele XIV-XV de la Băiceni (jud. Iași)*, în *ArhMold*, 1975, 8, p. 296, fig. 3/3; Petre Diaconu, Silvia Baraschi, *Păciul lui Soare. Vol. II. Așezarea medievală (sec. XIII-XV)*, București, Ed. Acad., 1977, p. 146 și 215, pl. XXII/5, 6; Ștefan Pascu, Mircea Rusu și colaboratorii, *Cetatea Dăbica*, în *ActaMN*, 1968, V, p. 168, fig. 8/1, 2; I. T. Dragomir, *Cetatea medievală de la Enisala. Unelte, arme și obiecte de podoabă*, în *Danubius*, Galați, 1972-1973, 6-7, p. 40-41, fig. 12/8

⁵ Un pinten asemănător prezentând ca și sistem de prindere aceleași plăcuțe ovale și dreptunghiulare ce provine de la Suceava este prezentat de Cristian Vlădescu ca fiind din secolul XVI. Vlădescu Cristian, *Arme albe și armuri folosite de oștile române în secolul al XVI-lea*, în *SMMIM*, 1974-1975, 7-8, p. 175, fig. 27 (în continuare Vlădescu Cristian, *Arme albe și armuri*)

⁶ Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Chepteia, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Vol. II. Cercetările arheologice din anii 1977-1980*, Iași, Ed. Junimea, 1984, p. 104, fig. 36/5-6

⁷ Idem, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Vol. I. Cercetările arheologice din anii 1967-1976*, Iași, Ed. Junimea, 1980, p. 190, fig. 38/7-8; Idem, *op.cit.*, vol. II, p. 105, fig. 37/3, 4, 7

⁸ V. Pintea, *op.cit.*, p. 537-538, fig. 9/1, 3; Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Chepteia, *op.cit.*, vol. I, p. 190, fig. 38/9; Idem, *op.cit.*, vol. II, p. 104, fig. 36/7, 8, p. 105, fig. 37/5, 6; Popa Radu, Zdroba Mircea, *op.cit.*, p. 22-23, fig. 15/a, c; Chițescu Lucian, *Novye istoricheskie dannye o Muşatinskoi kreposti v Romane v svete arheologicheskikh issledovanij*, în *Dacia*, 1965, 9, p. 460, fig. 4; Eskenasy Victor, *Cercetări și sondaje arheologice pe teritoriul așezării medievale de la Streisengeorgiu*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă*, 1978, 1, p. 61-62, fig. 8; Horedt K., Berciu I., Popa Al., Paul I., Raica I., *Săpăturile arheologice de la Răhâu și Sebeș*, în *Apulum*, 1967, 6, p. 20, fig. 7/5; Matei M. D., Chițescu L., *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Muşat et l'établissement urbain de Roman*, în *Dacia*, 1966, 10, p. 307, 309, fig. 12; Andronic Al., Neamțu E., Dinu M., *Săpăturile arheologice de la curtea domnească din Iași*, în *ArhMold*, 1967, 5, p. 264, fig. 67/2; Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Chepteia, *op.cit.*, vol. II, p. 105, fig. 37/5, 6; Nagy Géza, *A Szabolcsmegyei*, p. 63, fig. 12, 13

⁹ Kalmár Iános, *Régi magyar fegyverek*, Budapest, 1971, p. 361, fig. 58/a; Szilágyi Sándor, *A magyar nemzet története*, Budapest, 1895, vol. III, p. 559 (sunt prezentate arme maghiare, turcești și husite din secolul XV desenate de Mühlbeck Károly după armele existente în depozitul Muzeului Național Maghiar); Nagy Géza, *A magyar viseletek története*, Budapest, Ed. Franklin-Társulat, 1901, pl. 42, fig. 6, 10 (în continuare N.Géza, *A magyar*); *Waffen und Wiegewaete der Deutschen ritter des mittellalters von Richard Freiherr von Mansberg*, Dresden, 1890, pl. III, fig. 6/d. Un pinten asemănător dar de dimensiuni mai mici a fost descoperit la Băiceni: Rodica Popovici-Baltă, *op.cit.*, p. 296, fig. 3/3

¹⁰ Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op.cit.*, vol. I, p. 189, fig. 4, 7; Szilágyi Sándor, *op.cit.*, vol. V, p. 316-317 (Imaginc a unui cavaler maghiar de la mijlocul secolului XVI ce datează din 1577 reproduc după o sculptură în lemn din Nürnberg)

¹¹ V. Pinte, *op.cit.*, p. 537-538, fig. 9/2, 4-6; Dan Gh. Teodor, Emilia Zaharia, *Noi date arheologice referitoare la târgul Baia*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, 1970, 9, p. 360-361, fig. 4/1; Florea Costea, *Obiecte metalice descoperite în cetatea de pe Măgura Codlei*, în *Cumidava*, 1968, 2, p. 81-82, fig. 7/1, 3-8 (piese asemănătoare); Radu Popa, Mircea Zdroba, *op.cit.*, p. 22-23, fig. 15/d

¹² Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op.cit.*, vol. I, p. 192, fig. 40/9; N. Géza, *A magyar*, pl. 28, fig. 17 (aici zăbala este datată larg, respectiv perioada de Anjou)

¹³ Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op.cit.*, vol. II, p. 108, fig. 39/4; N. Géza, *A magyar*, pl. 28, fig. 10

¹⁴ Vlădescu Cristian, *Arme albe și armuri*, p. 176, fig. 28a; Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op.cit.*, vol. I, p. 191, fig. 39/8 (se păstrează doar capătul de sus, respectiv locul unde era prinsă curelușă)

¹⁵ O astfel de scară de sa identică cu cea prezentată de noi se află expusă în expoziția permanentă a Muzeului Național Maghiar din Budapesta și se datează în secolul XIV.

¹⁶ Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op.cit.*, vol. I, p. 190, fig. 38/4; Eskenasy Victor, *op.cit.*, p. 61-62, fig. 8; Gh. Anghel, Ion Berciu, *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei*, București, Ed. Meridiane, 1968, p. 10, fig. 4; Kalmár Iános, *op.cit.*, p. 361, fig. 58/c

¹⁷ Gh. Anghel, Ion Berciu, *op.cit.*, p. 10, fig. 3; Kalmár Iános, *op.cit.*, p. 361, fig. 57/b; Nagy Géza, *A Szabolcsmegyei*, p. 62

¹⁸ Ștefan Matei, Ilie Uzun, *Cetatea de la Pescari*, în *Banatica*, 1973, 2, p. 141-156

¹⁹ *Ibidem*, p. 146, fig. 6 f

²⁰ *Ibidem*, p. 155

²¹ Nagy Géza, *A Szabolcsmegyei*, p. 60-64

²² Pentru încadrarea tipologică a pintenilor în funcție de dimensiunea tijei, precum și dimensiunile efective ale tijelor, am folosit datele din monografia referitoare la orașul Baia: Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op.cit.*, vol. I, p. 71-72

²³ Nagy Géza, *A Szabolcsmegyei*, p. 62-63; Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op.cit.*, p. 71; Cristian M. Vlădescu, *Contribuții la cunoașterea armamentului folosit de oștile române în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în *Revista Muzeelor*, 1968, anul V, 3, p. 261; Alexander Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. Bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II)*, în *Slovenská Archeológia*, XXIII - 1, 1975, p. 196; 1976, XXIV, p. 347, fig. 72/c; Florea Costea, *op.cit.*, p. 79-89; Cristian M. Vlădescu, *Tipuri de arme albe și armuri la oștile române în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *SMMIM*, 1973, 6, p. 74; Popa Radu, Zdroba Mircea, *op.cit.*, p. 24-25

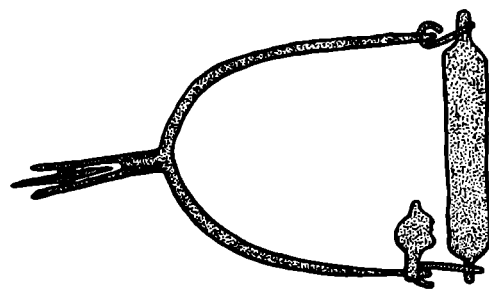
²⁴ Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op.cit.*, vol. I, p. 72; V. Pinte, *op.cit.*, p. 537; Vlădescu Cristian, *Arme albe și armuri*, p. 175; Popa Radu, Zdroba Mircea, *op.cit.*, p. 24

²⁵ Răzvan Pinca, *Spade medievale din colecția Muzeului de Istorie și Etnografie din Lugoj*, în *SIB*, 1999-2001, 23-25, p. 223-226

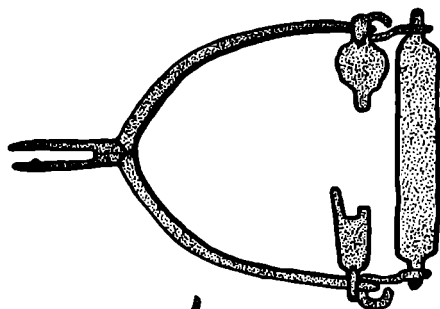
MITTELALTERLICHE SPOREN UND ZAUMZEUGTEILE AUS DEN SAMMLUNGEN DES LUGOSCHER MUSEUMS

Zusammenfassung

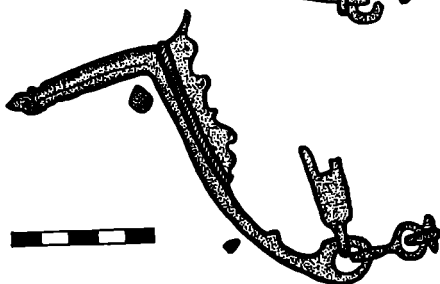
Die Sporen und die Zaumzeugteile, das in den Sammlungen des Lugoscher Museums für Geschichte und Ethnographie anzutreffen sind, stammen aus der mittelalterlichen Festung Pescari (Coronini, Kreis Caraş-Severin). Bei den Sporen handelt es sich um Radsporen, die in die Zeitspanne zwischen dem XIV und XVI Jahrhundert, in der die, an der Donau gelegene Festung, die bewegteste Zeit ihrer Geschichte erfuhr, zurückzuführen.

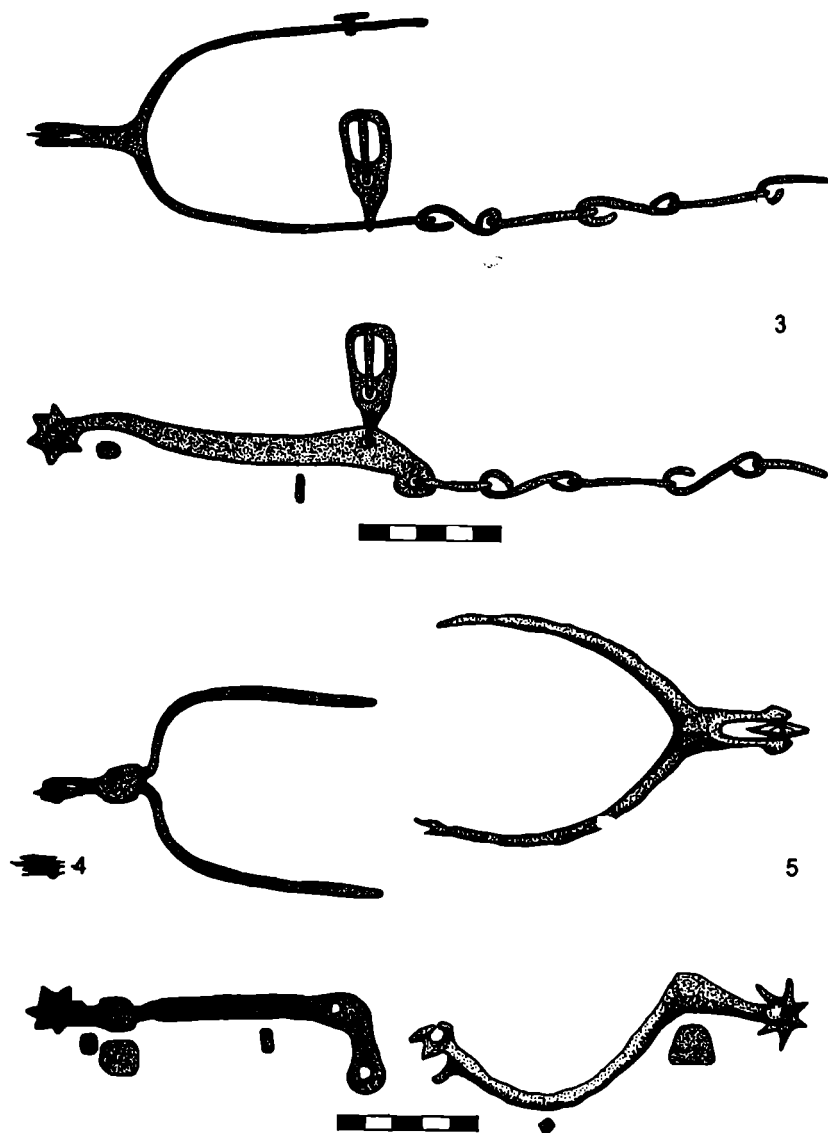
1

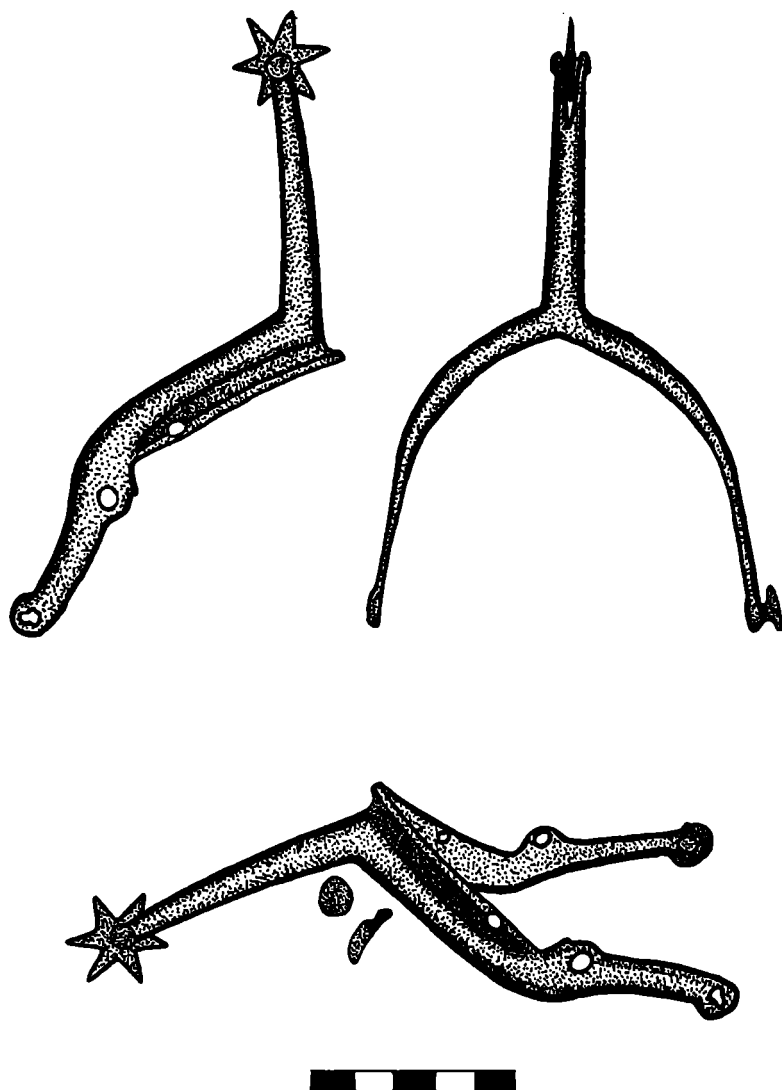
2

Pl. I. Pescari (Coronini): 1-2. pinteni

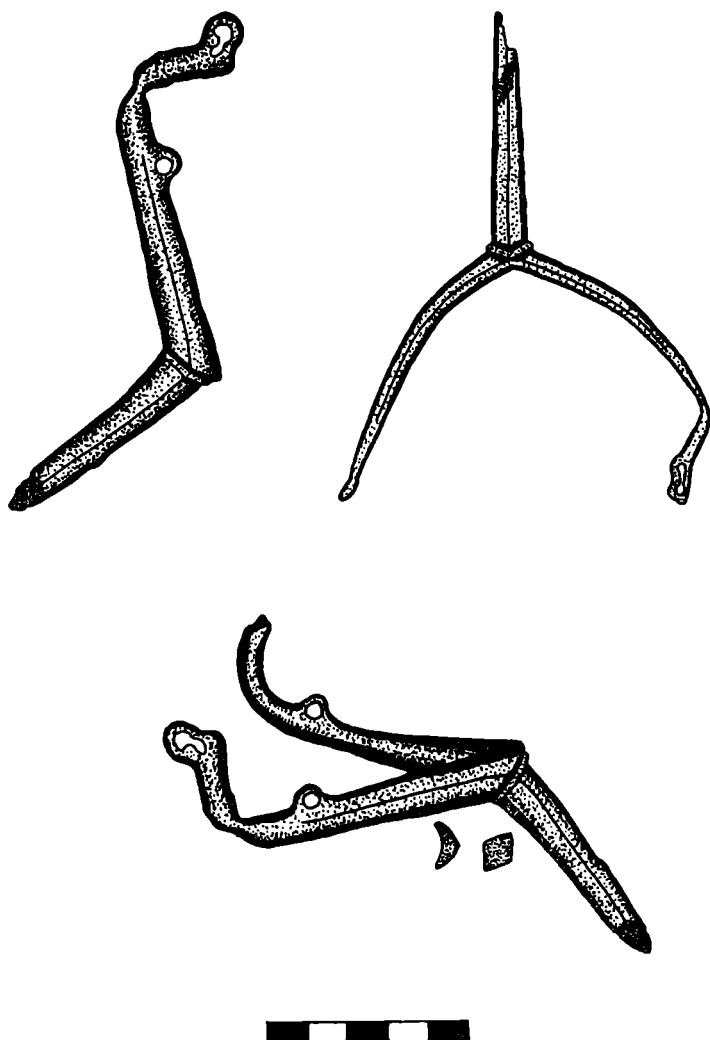

Pl. II. Pescari (Coronini): 3-5. pinteni

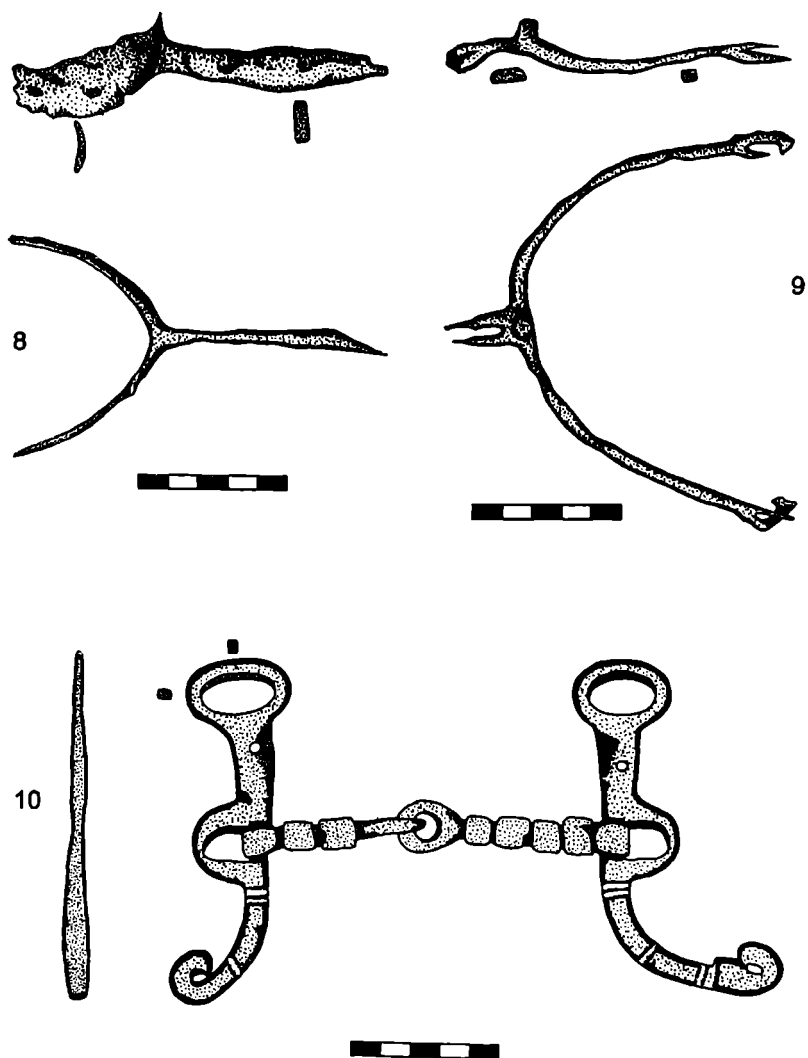
6

Pl. III. Pescari (Coronini): 6. pinten

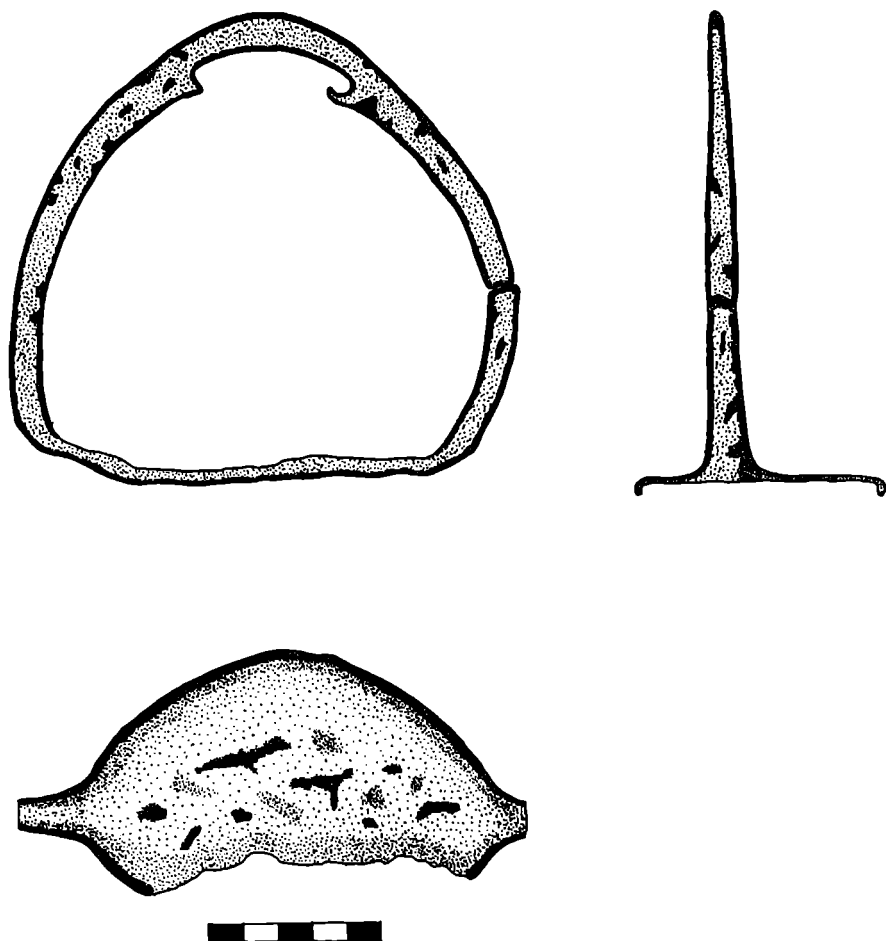

7

Pl. IV. Pescari (Coronini): 7. pinten

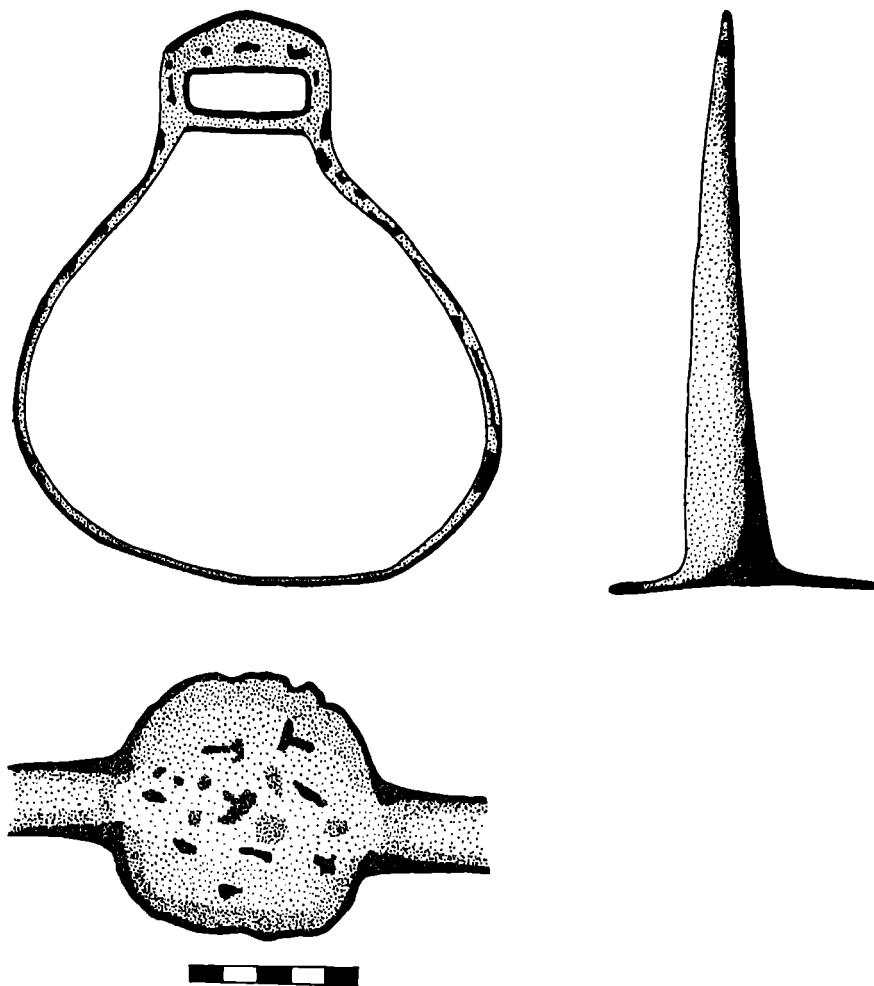

Pl. V. Pescari (Coronini): 8-9. pinteni; 10. zăbală

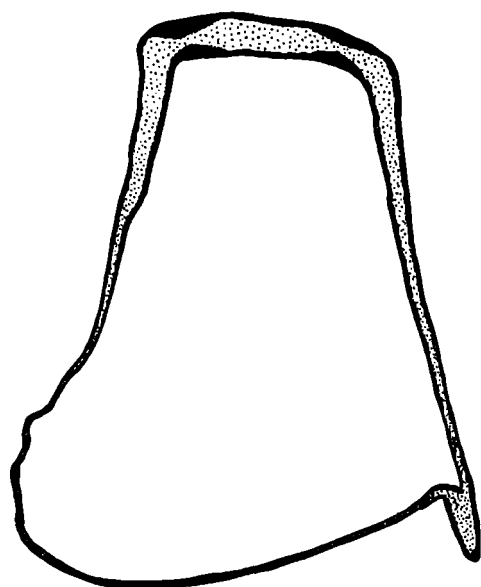
11

Pl. VI. Pescari (Coronini): 11. scăriță de șa

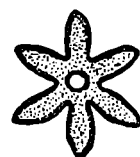
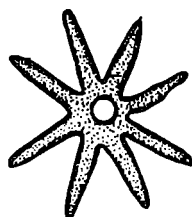

12

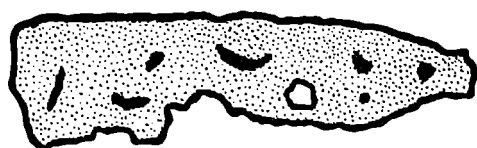
Pl. VII. Pescari (Coronini): 12. scăriță de șa

14

15

13

Pl. VIII. Pescari (Coronini): 13. scăriță de șa; 14-15. rozete de pinteni

CERCETĂRI ARHEOZOOLOGICE PRELIMINARE ÎN CETATEA MEDIEVALĂ DE LA CARAȘOVA (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

Georgeta El Susi

Cetatea Carașovei este amplasată în zona montană a Banatului, pe un pînten stîncos ce domină intrarea în Cheile Carașului. Potrivit documentelor existente, în anul 1323 cetatea era deja ridicată¹. Materialul faunistic analizat se datează în sec. XIV-XV și provine din campaniile arheologice din anii 2000-2001, realizate de arheologul Silviu Oța de la Muzeul Național de Istorie al României. Distribuția materialului pe specii oferă următoarele date:

Distribuția speciilor și frecvențele lor la Carașova

Tabelul 1

Specie/grup	FRGM.	%	NMI	%
Sus s.domesticus	306	37,7	23	31,9
Ovis/Capra (220)	269	33,2	20	27,8
Bos taurus	132	16,3	10	13,9
Gallus domesticus	25	3,1	4	5,6
Equus caballus	4	0,5	2	2,8
Total sp. domestice	736	90,8	59	82
Sus s. ferrus	52	6,4	6	8,3
Cervus elaphus	15	1,9	3	4,1
Ursus arctos	4	0,5	2	2,8
Lepus sp.	2	0,2	1	1,4
Vulpes vulpes	2	0,2	1	1,4
Total sp. sălbatice	75	9,2	13	18
Total frgm. determinate	811		72	100
Sus sp.	3			
Oc/Sus	39			
Bt/Cervus	3			
Așchii	239			
Coaste	75			
TOTAL EȘANTION	1170			

Deși nu este un eșantion numeros (1170 fragmente), am considerat oportună prezentarea sa, întrucât datele despre fauna evului mediu din Banatul montan sunt puține și disparate. Este vorba despre un lot de deșeuri menajere, rezultate din activitățile alimentare ale comunității care locuia și apăra cetatea respectivă. Spectrul faunistic obținut nu este unul tipic unei așezări medievale, în care prevalează animalele gospodărite în scopuri predominant utilitare (ne referim la bovine), ci este unul ce evidențiază, în primul rând specii cu utilizare în consum. În cazul nostru predomină porcinele, ovinele, caprine și păsările, deci animale cu o prolificitate mai mare, sacrificate pe tot timpul anului și facil de întreținut în zona respectivă.

Majoritatea oaselor sunt sparte, au urme de tăiere, ori pete de ardere. Din acest motiv numărul de resturi neidentificabile este o treime. Redăm în continuare câteva contexte din care s-au prelevat oase, în afara stratului de cultură. Materialul din C₁/ dărâmatură, camera 1 însumează 71 resturi faunistice, dintre care, 21 oase de porcine (un mascul matur și o femelă de 15-16 luni), 13 oase de ovicaprine (un miel și o oaie de 9-10 luni), 7 oase de la o vită tăiată sub 4 ani și 30 așchii de talie mică (ovicaprine/porcine). Din vatra (și de lângă) din C₃ s-au recoltat 44 oase, dintre care, 3 provin de la o vită de 3-4 ani, 6 de la un porc subadult și un matur, 9 oase de la o oaie de 10-12 luni, un rest de cerb și unul de mistreț. Restul de 23 sunt coaste de porc și ovicaprine. Materialul prezintă o pigmentație roșcată, datorată contactului cu focul. O groapă (G₁/S₂) a furnizat 9 coaste de ovicaprine, 4 resturi de porcine (2 falange, o coastă și o ulnă), o coastă de mistreț și 13 fragmente nedeterminabile. Din turnul medieval s-au prelevat 7 oase de la o oaie de cca 5 luni și de la un adult, 5 resturi aparținând la doi porci adulți, o ulnă de vită și 19 așchii provenind de la animale de talie mică (ovic./suine). Restul materialului provine din stratul de cultură. Gruparea mamiferelor domestice conține aproape toate speciile, porcine, ovine, caprine, bovine, cabaline, câinele nefiind identificat.

Suinele predomină, atât ca număr de resturi (37,7 %) cât și ca număr de indivizi estimați (31,9 %). Doar 20 % din eșantionul porcinelor este reprezentat prin resturi de schelet cefalic, restul oaselor provin din scheletul membrilor. Datele metrice prelevate pe lățimile oaselor sunt relativ omogene, neexistând discrepanțe între valorile minime și maxime. Dacă dimensionările pe lățimile oaselor indică valori moderate ce se înscriu în intervalul mediu de variație al porcinelor medievale de pe teritoriul României, în privința taliei există valori înalte. Astfel, înălțimea la greabăn oscilează între 72,8-76,9 cm (N=6), cu o medie de 74,6 cm. Acest greabăn înalt trebuie mai degrabă privit ca un caracter de primitivitate² al porcinelor de la Carașova, contrastând cu datele metrice pe lățimile oaselor. Din cei 23 indivizi, 74 % sunt tineretul și subadultii, adulții și maturii reprezintă 26 %. Prevalența tineretului și a subadultilor este justificată având în vedere utilizarea speciei în aprovizionarea cetății cu carne, grăsimi, de-a lungul anului.

Ovicaprinelor le aparțin 269 resturi (33,2 %) provenind de la 20 animale (27,8 %). Doar 14 % din resturile ovicaprinelor provin din scheletul cefalic, restul fiind piese din scheletul apendicular. Printre cele 7 oase atribuite caprinelor s-au identificat două coarne aparținând la o capră adultă și un mascul subadult. Un metacarp cu lg. 112 mm a furnizat o valoare a taliei de 64,4 cm. Cele 7 oase aparțin la minimum un subadult și doi adulți. Cu certitudine caprinele erau ținute mai mulți ani pentru aprovizionarea cu lapte, după care erau sacrificate. De la ovine provin 42 resturi aparținând la șapte animale, dintre care două exemplare au fost tăiate până la un an și restul au fost exemplare adulte-mature. Un radius cu lg. 145 mm (aparținând unei femele) a furnizat o talie de 58,2 cm, o valoare destul de mică. Aceasta se înscrie în seria valorică medie a ovicaprinelor medievale din Banatul românesc³ și sârbesc⁴. În schimb, pe baza unui astragal s-a estimat o altă valoare, de 68 cm, piesa provenind de la un mascul. O prezentare de ansamblu a vârstelor de sacrificare arată o proporție de 50:50 % tineret/subadult: adulți maturi, ceea ce sugerează exploatarea mixtă a rumegătoarelor mici, vizând atât carnea cât și produsele lactate.

Bovinele cumulează 132 oase provenind de la zece indivizi. Cu un procent de 16,3 % pe resturi și 13,9 % pe NMI se plasează pe locul trei în preferințele culinare ale locuitorilor cetății. Cele mai multe oase provin tot din scheletul apendicular, peste 90 %. Un singur metacarp cu lungimea 171 mm a permis estimarea unei talii de 103,1 cm (Matolcsi). Un indice diafizar de 16,6 și unul Nobis de 29,2 atribuie piesa unei femele. Talia evaluată precum și restul măsurătorilor se înscriu în limitele valorilor medii ale bovinelor medievale din Moldova⁵, Transilvania⁶ și Banat⁷. În privința vârstelor de sacrificare, din cei zece indivizi prezumați, unul a fost sacrificat până la un an, doi între unu-doi ani, patru între doi-patru ani și trei peste această limită. Așadar, până la atingerea maturității corporale s-a sacrificat un procent de 70 %, ceea ce e normal în condițiile utilizării speciei pentru carne, cu un procent mai mic de animale mature.

Vârstele de sacrificare la mamiferele domestice

Tabelul 2

	tineret	subadult	adulți	maturi	total
Bovine	1	2	4	3	10
%	10	20	40	30	100
Suine	4	13	4	2	23
%	17,4	56,6	17,4	8,6	100
Ovicaprine	5	5	7	3	20
%	25%	25	35	15	100

Cabalinele prezintă patru molari provenind de la doi indivizi, în mare parte maturi/senili, unul fiind mascul. Materialul este nesemnificativ pentru a se face vreo observație somatoscopică ori de altă natură.

Speciile sălbatice au furnizat puține resturi, în ansamblu cumulând 9,2 % pe resturi și 18 % pe indivizi. Cele mai numeroase resturi înregistrează **mistrețul**, totalizând 6,4 % pe resturi și 8,3 % pe NMI. Materialul său provine de la un subadult, un adult și patru maturi. Cel puțin trei exemplare sunt masculi și unul este o femelă. Pe baza câtorva oase întregi s-a estimat o variație a taliei de 83,2-106,3 cm, cu o medie de 97,8 cm (n=4).

De la **cerb** provin 15 resturi faunistice aparținând la trei indivizi ce au depășit trei ani. Cu un procent de 1,9 % pe resturi și 4,1 % pe indivizi specia ocupă locul secund printre mamiferele sălbatice. Au fost determinate resturi doar din scheletul membrilor, probabil că s-au adus în cetate doar părți din corpul unor animale vâdate și nu animalele integral. Puținele dimensionări indică animale de mărime medie.

De la **urs** provin patru resturi, aparținând la două exemplare, dintre care, unul nu e prea bătrân. E vorba de două metatarse (III), un femur cu sutura proximală vizibilă și un ilion stg. Cu certitudine ursul a fost vânat și pentru a fi consumat nu numai pentru blană.

Iepurelui îi aparțin o ulnă și un humerus cu lț. dist/diam.dist de 13,5/10 mm, ambele piese provenind de la un adult. De la **vulpe** s-au conservat un humerus cu lț. dist/diam.dist de 21/16 mm și o tibie cu lț. dist. 22 mm, ambele oase exemplificând un animal robust, adult.

Pe lângă resturi de mamifere s-au identificat 25 oase de găină domestică provenind de la patru exemplare de talie mică. Măsurătorile indică o variabilitate dimensională dată, în primul rând de vârstă întrucât, din cei patru indivizi doi sunt tineri. Datele metrice sugerează exemplare de talie mică tipice evului mediu timpuriu românesc și european⁸, așa cum o relevă datele metrice culese. Deși materialul faunistic analizat nu este prea numeros am considerat necesară prezentarea sa întrucât există puține informații despre exploatarea animalelor în așezări medievale din Banat, mai ales din regiunile înalte. Raportul specii domestice/sălbatice exprimat prin valori de 90,8/9,2 % pe resturi și 82/18 % pe NMI punctează rolul relativ redus (mai ales pe număr de resturi) al vânatului în alimentația comunității respective. Probabil el se făcea ocazional, având un caracter de agrement. Unele specii fără importanță alimentară (vulpe) ori una redusă (urs) au fost vâdate fie pentru blănuri, fie pentru înlăturarea efectului de prădător. În sec XIV-XV d. Chr. în zonele montane din centrul Banatului cerbul era un element comun atingând, totuși o densitate cu mult redusă, față de preistorie. El va exista în această regiune ca element spontan până în sec XIX, după care va fi reintrodus.

Specia are o frecvență redusă în eșantionul nostru (4,1 % pe NMI %), însă, în ultimă instanță, datele faunistice reflectă ponderea speciei în alimentație și nu neapărat o anumită densitate a sa. Dacă vânărea cerbului era o activitate de sezon estival, probabil că densitatea sa era redusă în arealul de vânătoare al comunității, animalul retrăgându-se în pădurile de altitudine. În schimb, mistrețul are un procent dublu față de cel al cerbului (8,3 % pe NMI). Se pare că și în acele vremi, ca și astăzi specia acoperea aproape toate regiunile Banatului având o densitate crescută, și constituind obiectul unei vânători sustinute. Surprinde absența căpriorului și a bourului din fauna spontană, probabil și datorită plasării la altitudine a sitului respectiv. Penuria eșantionului poate fi o explicație plauzibilă în cazul căpriorului. În cazul bourului este mai greu să ne pronunțăm, nu credem că la acest palier cronologic să fi dispărut total din fauna Banatului montan, deși, la nivel de sec. XI-XIII d. Chr. este atestat în Valea Dunării, la Moldova Veche-Rât și la Gornea-Țărmuri⁹ iar în regiunile joase ale Câmpiei Banatului în nivelele medievale de la Parța¹⁰.

În privința exploatării speciilor domestice, porcinele constituiau baza alimentației celor ce locuiau cetatea, înregistrând 32-37 %. Porcinele erau crescute pentru carne, grăsimi, fiind o sursă alimentară la îndemână, ușor de gospodărit. Bovinele erau utilizate pe scară mai mică pentru aprovizionarea cu carne și mai mult pentru produsele lactate. Ovicaprinele, alături de porcine erau preferate bovinelor de către locuitorii cetății, exploatarea lor fiind mixtă. Prezența calului este cu totul accidentală, neexistând indici de folosire în consum. Câinele lipsește din spectrul faunistic; invocăm aici atât penuria eșantionului, cât și faptul că specia, neavând importanță alimentară resturile sale nu puteau fi găsite printre deșeurile menajere.

Tabloul vârstelor de tăiere este tipic unei cetăți, unde vorbim de specii cu utilizare în consum și nu al unei așezări rurale sau urbane, unde vorbim de specii crescute, gospodărite, ce implică unele strategii. Astfel ovicaprinele și porcinele erau sacrificate în procent de 50-75 % în stadiile juvenil-subadult, iar bovinele mai ales în stadiul adult, animalele ținute mai mulți ani furnizând laptele. Un loc bine definit în alimentație îl ocupa găina, deși prin talia sa redusă oferea puțină carne. Toate speciile domestice care reprezentau baza alimentației carnate a celor din cetate aparțineau unor tipuri, încă primitive, neameliorate (porcine cu greabăn înalt, bovine, ovine, caprine cu talie mică), cu creștere înceată și productivitate redusă¹¹.

NOTE

- ¹ Țicu, *Banatul montan în Evul Mediu, BHAB*, XIX, p. 211
- ² Haimovici, Tarcan, Amaximoaie, 1993, p. 316
- ³ El Susi, 1996, p. 310-321
- ⁴ Blažic, 1999, p. 40-53
- ⁵ Haimovici, Tarcan, Amaximoaie, 1993, p. 313; Haimovici, Cojocaru, 1987, p. 262; Haimovici, 1994, p. 433
- ⁶ Haimovici, Blăjan, 1992, p. 224
- ⁷ El Susi, 1996, p. 282-291
- ⁸ Haimovici, 1980, p. 86, idem, 1993, p. 309
- ⁹ El Susi, 1996, p. 99, 101
- ¹⁰ Idem, p. 104
- ¹¹ Haimovici, vezi bibliografia aferentă

BIBLIOGRAFIE

1	Blažic Svetlana	- 1999 -	<i>The Rests of Animal Bones from Habitats Ras-Gradina, RadVoivMuz</i> , 23, Novi Sad, p. 29-54,
2	El Susi Georgeta	- 1996 -	<i>Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul mileniilor VI î. Chr. I d. Chr. Studii arheozoologice, BHAB</i> , Timișoara, Editura Mirton, 440 p.
3	Haimovici Sergiu	- 1980 -	<i>Resturile faunistice din așezarea de la Bârlad din sec. XIII-XIV, ArhMold</i> , IX, p. 85-91
4	Haimovici Sergiu,
Cojocaru Ion	- 1987 -	<i>Studiul materialelor paleofaunistice din unele așezări feudale rurale din Moldova, ArhMold</i> , XI, p. 259-266
5	Haimovici Sergiu,
Blăjan Mihai	- 1992 -	<i>Studiul faunei din locuințele feudale timpurii (sec. X-XIII), descoperite la Alba Iulia (1982, 1986, 1986), Ephemeris Napocensis</i> , II, 207-230
6	Haimovici Sergiu	- 1993 -	<i>Studiul materialului osteologic descoperit într-un bordei din secolele XII-XII de la Nicolina-Iași, ArhMold</i> , XVI, p. 307-310
7	Haimovici Sergiu	- 1994 -	<i>Studiul arheozoologic al resturilor din două așezări medievale situate în județul Neamț, Memoria Antiquitatis</i> , XIX, p. 431-452
8	Haimovici Sergiu,
Tarcan Carmen,
Amaximoaie Gabriela	- 1993 -	<i>Studiul arheozoologic cu privire la materialul provenit din orașul medieval Siret (sec. XIV-XV), ArhMold</i> , XVI, p. 311-320
9	Țicu Dumitru	- 1998 -	<i>Banatul montan în Evul Mediu, BHAB</i> , XIX, Timișoara, 1998, p. 211

RECHERCHES ARCHÉOZOOLOGIQUES PRÉLIMINAIRES DANS LA FORTERESSE MÉDIÉVALE DE CARAȘOVA (DÉP. DE CARAȘ-SEVERIN)

Résumé

Les 1170 os ont été collectés d'une fortification médiévale, datée dans les XIV-XVème siècles. Le site est remplacé au centre du Banat, dans une région montagneuse appartenant au massif Semenik. Les porcins dominent la liste faunique (Tab.1), suivis par les petits ruminants et les bovins. L'analyse des espèces met en évidence quelques aspects: pour les bovins une hauteur au garrot de 103,1 cm, pour les porcins une taille en moyenne de 74 cm. Pour un mouton on a estimé une taille de 58,2 cm et 64,4 cm pour une chèvre. Les espèces chassées sont représentées par le sanglier, le cerf, l'ours, le lièvre, et le renard. Le chevreuil et l'aurochs manquent. Le rapport domestiques/sauvages est de 90,8/9,2 % par restes et 82/18 par NMI. L'abattage pour les bovins se faisait en gardant un petit pourcentage des jeunes et sous-adultes, presque 30% face au 70% les adultes-maturés (surtout animaux abattus entre 2-4 ans), caractéristique d'un mode d'usage fondé sur la production de la viande et du lait. En ce qui concerne les porcins, les adultes-maturés représentent seulement 26%, prévalant les jeunes et sous-adultes. Au cas des ovicaprins les adultes-maturés représentent autour de 50% en suggérant une exploitation mixte, viande et produites laitières. L'économie alimentaire de la communauté de Carașova s'appuyait surtout sur les porcins, et complétement sur les petits ruminants et les bovins. Le cheval avait un rôle réduit dans l'économie, la possibilité qu'il soit consommé étant exclûte. En général, la contribution du gibier dans l'alimentation est assez réduite dans le site.

EXPLICAȚIA FIGURILOR/EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 Raportul specii domestice/sălbatică; Le rapport espèces dom./sauvages

Fig. 2 Vârstele de sacrificare la principalele specii domestice; Les groupes d'abattages

Fig. 3 Distribuția speciilor în așezare; La distribution des espèces à Carașova

Măsurători cf. Angela. von den Driesch, 1975

Coarne/Hor n cores		
Gd	Sd	Circonf.
35	26,5	Capra h.
Axis		
BFcr	BFcd	LCDe
42		Ovis a.

Atlas		
BFcr	BFcd	
50,5	44,5	Ovis a.
	56	Sus s. dom.

Maxilla		
M1-M3	P1-P4	M3
		19 Ovis/Capra
59		28 Sus s. dom.
	32	Sus s. dom.
	43	Sus s. dom.
		28,5 Sus s. dom.
		32 Sus s. dom.
		34 Sus s. dom.
		35 Sus s. dom.
		42 Sus s. ferr.
	52	Sus s. ferr.

Mandibula		
	M3	
	20	Ovis/Capra
	21	Ovis/Capra
	21	Ovis/Capra
	24	Ovis/Capra
	28	Sus s. dom.
	29	Sus s. dom.
	38	Sus s. dom.
	34	Bos t.

Scapula				Humerus			
SLC	GLP	LG		BT	Bd	Dd	
21	31	26	Sus s. dom.	33	38,5	37	Sus s. dom.
21			Sus s. dom.	34	39,5	39	Sus s. dom.
21,5			Sus s. dom.	35			Sus s. dom.
24			Sus s. dom.	35	43,5	43	Sus s. dom.
25	36	31	Sus s. dom.	62			Bos t.
26			Sus s. dom.	63	69	68	Bos t.
26,5			Sus s. dom.	63	69	68	Bos t.
27	36	31,5	Sus s. dom.		69,5		Bos t.
	35,5	32	Sus s. dom.		38	30	Capra h.
	35	29	Sus s. dom.		35		Capra h.
19	32	26,5	Capra h.		27	17"	Ovis a.
21,5	32	24	Ovis a.		30,5	20	Ovis a.
20,5			Ovis/Capra		31		Ovis a.
22,5			Ovis/Capra		31		Ovis a.
53	65	57	Bos t.		31,5	27,5	Ovis a.
	55,5	48	Bos t.		31,5	27	Ovis a.
35			Cervus		21	16	Vulpes v.
35	44		Sus s. ferr.	41	52	50	Sus s. ferr.
	53		Sus s. ferr.	45	51		Sus s. ferr.
		38	Sus s. ferr.		59	57	Cervus
					13,5	19	Lepus

Radius							
GL	BFp	Bp	Dp	Sd	Bd	Dd	
		28,5	21				Sus s. dom.
		31	20				Sus s. dom.
	62	68	36				Bos t.
	27	28	17				Capra h.
	28,5	29,5	16				Capra h.
145	27,5	29	15	17	30	18,5	Ovis a.
	28,5	32,5	17				Ovis a.
	29	32	15				Ovis a.
	30	32	15				Ovis a.
					29	19	Ovis a.
					39	27	Sus s. ferr.

Metacarpus						
Gl	Bp	Dp	Sd	Bd	Dd	
112	25	18	18	27,5	17,5	Capra h.
				21	15,5	Ovis a.
71,5 (III)						Sus s. dom.
171	50		28,5	53,5	27,5	Bos t.
	55,5	33,5				Bos t.
				51	27	Bos t.
79 (IV)						Sus s. ferr.
101 (IV)						Sus s. ferr.

Femurus		
Bp	Dp	
64	33	Ursus a.

Tibia			
Bd	Dd		
29	25	Sus dom.	s.
30	25,5	Sus dom.	s.
32,5	15	Sus dom.	s.
32,5	28,5	Sus dom.	s.
35	32,5	Sus dom.	s.
53	38	Bos t.	
26,5	21	Ovis/Capra	
26	21	Ovis/Capra	
22		Vulpes v.	
53	46	Cervus	
37	34	Sus ferr.	s.

Pelvis		
LA		
28	Sus s. dom.	
31	Sus s. dom.	
28	Ovis/Capra	
42	Sus s. ferr.	

Metatarsus					
Gl	Bp	Dp	Bd	Dd	
	22	21			Ovis/Capra
	23	22			Ovis/Capra
	23	23			Ovis/Capra
				16	Ovis a.
			25	17	Ovis a.
	46	46,5			Bos t.
			52	27	Bos t.
			45		Bos t.
79 (III)					Sus s. dom.
73,5 (III)					Ursus a.
76 (III)					Ursus a.

Talus			
GLI	GLm	Bd	
41	37	24	Sus s. dom.
43	39	26	Sus s. dom.
27,5	25,5	15	Ovis a.
30	28	15	Ovis a.
46,5	43	28	Sus s. ferr.
55			Sus s. ferr.
55	51	34	Cervus

Calcaneus		
Gl	GB	
78	20	Sus s. dom.
80	21	Sus s. dom.
111	36,5	Sus s. ferr.

" epifiza
nesudată/pas
épiphysé

Gallus dom					
Coracoid	Gl	50			
		50			
		50,5			
		50,5			
Humerus	Bp	17	18		
	Dp	10,5			
	Bd		13	14	14
	Dd			7	8,5
Femurus	Gl	73	73		
	Bp	14,5	14,5		
	Dp	11	11		
	Bd	13	13		
	Dd	11	11		
Tarsomet.	Bd.	13	femel		

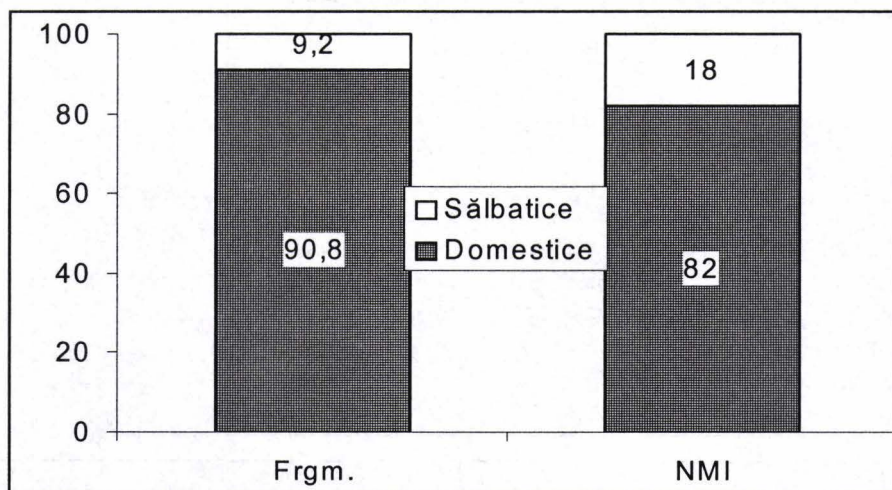

Fig. 1 Raportul sp. dom./sălbatică

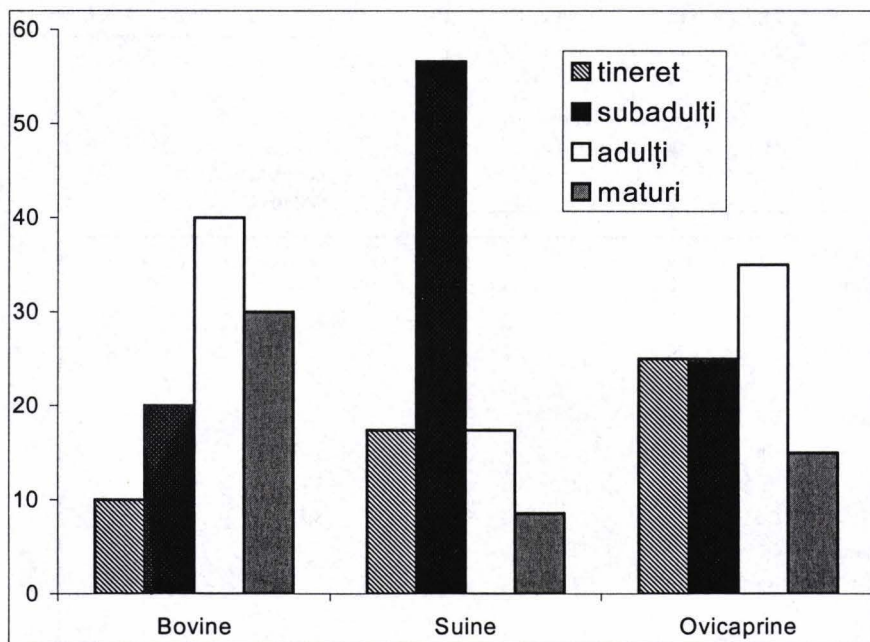

Fig. 2 Vârstele de sacrificare la principalele specii domestice

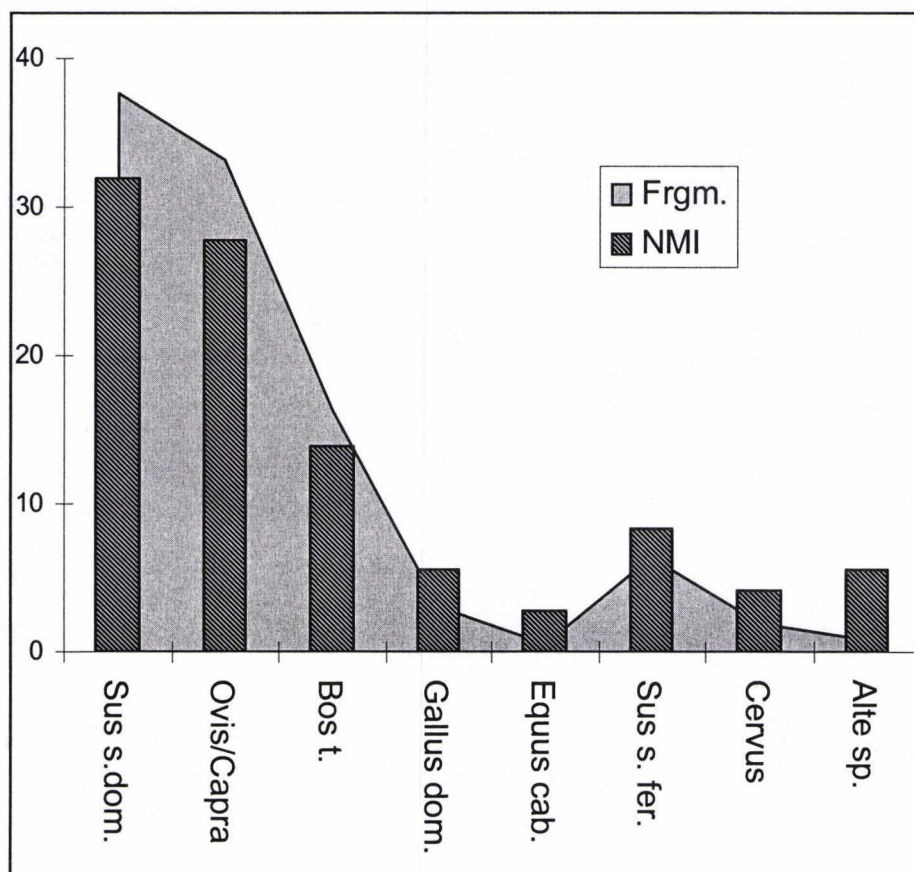

Fig. 3 Distribuția speciilor în așezare

CÂTEVA DESCOPERIRI MONETARE DIN BANAT, INEDITE SAU MAI PUȚIN CUNOSCUTE

Raoul-M. Șeptilici

În rândurile care urmează prezentăm câteva descoperiri monetare din Banat. Unele dintre ele au fost prezentate în diferite comunicări, fiind cunoscute unui cerc restrâns de cercetători și pasionați, altele sunt inedite. Am încercat să dăm cât mai multe informații despre acestea. Acolo unde ele au putut fi identificate exact am dat numai datele tehnice și numărul de catalog, unde au fost probleme cu identificarea (mai ales datorită uzurii și/sau conservării) am procedat la o descriere cât mai amănunțită. Dar uneori informațiile noastre sunt sumare.

Tezaure

1. Moldova Nouă (jud. Caraș-Severin) - Din tezaurul descoperit în perioada 8-10 iunie 1996, cu ocazia unor lucrări miniere în zona Suvarov – Valea Tisa-Potoc, compus din monete din secolul IV și recuperat parțial (în mai multe etape), pe lângă cele 740 piese cunoscute¹, mai cunoaștem șapte piese păstrate momentan într-o colecție particulară timișoreană. Acestea sunt de la:

Constantius II – 4 exemplare AE 3, de tip *FTR* cu *FH*:

1. Sicia, oficina A, axa 12, 2,17 g, 15,5-16,6 mm, puțin circulată, foarte bine conservată, RIC VIII, p. 377, nr. 369 (Pl. I/1).

2. Av. D N CONSTAN – TIVS P (F A)V(G).

Rv. (FEL TEMP) RE – PA(RATIO).

Axa 1, 2,75 g, 18,55-19,55 mm, slab conservată.

3. Av. (D N CO)NSTAN – (TIVS P F AVG).

Axa 6, 1,99 g, 16-16,6 mm, slab conservată.

4. Axa 6, 1,99 g, 15,6-16,1 mm, slab conservată.

Constantius Gallus – 1 exemplar AE 3, de tip *FTR* cu *FH*:

5. Rv. în exergă ...?(S)IS...?

Siscia, axa 5, 2,62 g, 18,1-18,75 mm, slab conservată.

Iulianus Apostata Caesar – 1 exemplar AE 3, de tip *FTR* cu *FH*:

6. Av. D N IVLIA – NVS (NOB C).

Probabil Sirmium², axa 12, 2,46 g, 16,35-17,6 mm, slab conservată.

Secolul IV – 1 exemplar AE 4, de tip VOT/.../MVLT/...:

7. 1,03 g, 12,2-13 mm, slab conservată, probabil și mult circulată.

2. Radimna (jud. Caraș-Severin) – Probabil în 2002 a fost descoperit, întâmplător un al doilea tezaur de monete romane din bronz din **secolul IV**, la circa 500 metri de tezaurul descoperit în 1975³. Se cunosc 399 de piese, despre care nu știm cu certitudine dacă ar fi întreg tezaurul sau o parte din el⁴. Marea majoritate a pieselor sunt FTR, dar există și o piesă de la **Helena** și una de la **Valentinianus I**. Actualmente știm că acest tezaur (sau fragment de tezaur) se află în trei colecții numismatice particulare timișorene⁵. În viitorul apropiat sperăm să reușim să ajungem la o publicare cât mai cuprinzătoare a acestuia⁶.

Descoperiri izolate

1. Anina (jud. Caraș-Severin) – de aici provine o monetă romană din **secolul IV**⁷.

2. Becicherecul Mic (jud. Timiș) – din localitate, printre alte monete de secole XIX-XX, găsite într-o grădină se cunosc și două monete mai vechi din Imperiul Romano-German:

Leopoldus I:

15 kreutzer 1665, mediu circulat, mediu conservat.

Maria Theresia:

1 kreutzer, Viena, mediu circulat, bine conservat, *World Coins* XVIII, p. 80.

3. Dudeștii Vechi (jud. Timiș) – de aici provin și monete romane din bronz, descoperite răzleț:

tip **VRBS ROMA**

1. Thessalonica (tipul cu lupoaică)⁸.

Constantius II:

2. tip **VICTORIAE DD AVGG Q NN**, Thessalonica.

3. tip **VICTORIAE DD AVGG Q NN**, Siscia,

4. tip **VOT / XX / MVLT / XXX**, Antiochia

5. tip **VOT / XX / MVLT / XXX**⁹.

4. Dumbrăvița (jud. Timiș) – la “Nisipărie” s-a găsit un bronz de la **Constantinus I**¹⁰.

5. Grăniceri (jud. Timiș) – întâmplător aici a fost descoperit un un bronz AE4 de tip **GLORIA EXERCITVS**.

6. Măcești (jud. Caraș-Severin) – de aici provin și piese izolate din **secolul IV**¹¹.

7. Mehadia (jud. Caraș-Severin) – din localitate de-a lungul anilor Ioan Blaj din Reșița a găsit răzleț peste 200 monete romane începând de la denarii de legiune ai lui **Marcus Antonius** și încheindu-se ce o siliqua de la **Valens**, precum și alte

monete mai târzii. O parte dintre acestea au ajuns în muzeul din Reșița, dar cea mai mare parte s-a răspândit în diferite colecții particulare. La multe dintre ele am avut acces urmând ca într-un articol viitor despre descoperirile din localitate să le prezentăm pe toate care le cunoaștem¹².

8. Sânpetru Mare (jud. Timiș) – de aici provine un solidus barbarizat, de la **Helena**¹³.

9. Șag-Timișeni (jud. Timiș) – în 1984, cu ocazia unei periegeze, a fost descoperită o monetă romană din bronz, emisă în **secolul IV**¹⁴.

10. Teregova (jud. Caraș-Severin) – Ioan Blaj a găsit aici, la nivelul de călcare din castrul roman două monete:

Hadrianus – dupondius:

1. Av.(TR)ALANVS HADRIANVS ..., efigia împăratului spre st.¹⁵, c.e.

Rv. Legenda ilizibilă, personaj pe tron privind spre dr., cu cornul abundenței în mâna st., în mâna dr. un obiect neidentificabil, flancat de S – C.

Axa 6, 10,01 g, 25,55-26,4 mm, mediu circulată, mediu conservată.

Elagabalus – denar:

2. Axa 5, 2,01 g, 17,15-18,35 mm, mediu circulată, bine conservată, RIC IV/2, p. 39, nr. 162 (Pl. I/2).

11. Teremia Mare (jud. Timiș) – cu prilejul cercetărilor arheologice din vara anului 1984 a fost descoperite un denar de la **Traianus** și un bronz de la **Constantinus I**¹⁶.

12. Timișoara (jud. Timiș) – în vara anului 1959, pe strada Intrarea Plugarilor din cartierul Ronaț, s-a găsit un follis de la **Galerius Maximianus Augustus** bătut la Serdica¹⁷.

Din localitate provine și o monetă romană din bronz:

Delmatius – AE 3:

1. Siscia, oficina B, axa 12, 1,23 g, 16-16,6 mm, mediu circulată, foarte bine conservată, RIC/VII, p. 460, nr. 266¹⁸ (Pl. I/3).

Imre Darvas a găsit în grădina casei sale de pe strada Crișan nr. 62 (cartier Mehala), mai multe monete din secolele XVII-XX, printre care și două de câte 3 kreutzer perforate din Imperiul Romano-German, de la **Josephus I** și **Carolus VI**.

Piese de mai sus sunt doar câteva din multele monete găsite pe meleagurile bănățene și vin să completeze repertoriul descoperirilor numismatice din această zonă. Ele sunt din localități în care au mai apărut și alte monete. Am vrut să ne oprim asupra pieselor antice, mai ales din secolul IV, dar am considerat că și cele mai noi prezintă importanță pentru numismații profesioniști și amatori.

NOTE

¹ 673 păstrate la Muzeul Banatului Montan din Reșița și 67 la Muzeul Județean de Etnografie și Istorie al Regimentului de Graniță din Caransebeș. Vezi în acest sens și Dana Bălănescu, Elena Voia, Octavian Popescu, în *Banatica*, 15/1, 2000, p. 256. Aici sunt date ca total 673 monete, probabil numai cele din muzeul reșițean, dar la o adunare a acestora este vorba de 677 piese. Este clar că undeva s-a strecurat o greșeală.

² Legenda de pe Av.: D N IVLIA – NVS ... despărțită astfel am regăsit-o doar la Sirmium. În acest caz am putea spune că avem de-a face cu RIC VIII, p. 389, nr. 70. Doar ilizibilitatea reversului nu ne permite să fim siguri de aceasta.

³ Pentru acesta vezi Dana Bălănescu, *SCN*, 8, 1984, p. 132; D. Protase, *Autohtonii*, p. 244.

⁴ Despre acest tezaur există mai multe variante mergând de la faptul că acest lot ar reprezenta circa jumătate din tezaur (sau chiar cea mai mare parte a tezaurului) dar și că în total ar fi existat peste 2000 monete din care o mare parte ar fi ajuns la Viena.

⁵ Proprietarii acestor colecții au dorit să-și păstreze anonimatul.

⁶ Prima dată când a fost prezentat acest tezaur, am făcut-o personal în comunicarea *Un lot dintr-un tezaur monetar de sec. IV descoperit în Banat* – Simpozionul Internațional În Memoriam “Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Marian Gumă” și Seminarul “Istoriei regimentelor de graniță”, Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță, Caransebeș, 22-23 noiembrie 2002. Atunci am prezentat 28 de piese din una din cele trei colecții (pe atunci singurele din respectiva colecție). Între timp în această colecție au mai intrat 21 de piese (deci un total de 49 exemplare) la care avem acces. Deocamdată ni s-a promis accesul și la o a doua colecție unde se mai păstrează circa 30 de piese (colecție unde inițial s-au aflat toate cele 399 monete). Piese din a treia colecție le-am văzut, fără a ni se permite accesul direct la ele. Cele 49 de exemplare sunt în lucru pentru publicare.

⁷ Comunicare: Nicolae Olariu, *Monedă romană din sec. IV e.n. descoperită la Anina*, Al XIII-lea Simpozion de Numismatică al Secției Timișoara a Societății Numismatice Române – Timișoara, 18 mai 1986.

⁸ Toate aceste piese din Duceștii Vechi le-am văzut chiar la descoperitor și le-am prezentat în comunicarea *Contribuții la descoperirile monetare de sec. I-IV*, Al XI-lea Simpozion de Numismatică al Societății Numismatice a Banatului Timișan, Timișoara, 14 octombrie 2001.

⁹ La aceasta nu se mai citește atelierul din cauza uzurii.

¹⁰ Informație de la Octavian Dogariu.

¹¹ Informație de la Octavian Dogariu.

¹² Trei dintre acestea le-am prezentat în comunicarea *Contribuții la descoperirile monetare de sec. I-IV*, Al XI-lea Simpozion de Numismatică al S.N.B.T., Timișoara, 14 octombrie 2001, completând numărul lor până la 70 în altă comunicare: *Noi descoperiri monetare antice la Mehadia*, Al XIX-lea Simpozion Național de Numismatică al Societății Numismatice Române, Reșița, 16-18 mai 2002. Numărul pieselor care le cunoaștem este deja mai mare, ele aflându-se în prelucrare pentru publicare.

¹³ Comunicare: Octavian Dogariu, *Solidus barbarizat FL. HELENA descoperit la Sânpetru Mare, jud. Timiș*, Al V-lea Simpozion de Numismatică al S.N.B.T., Timișoara, 18 octombrie 1998.

¹⁴ Comunicare: Constantin Răileanu, Ioan Raica, *O monedă romană din sec. IV e.n. din vestigiile unei așezări dacoromane – la Șag-Timișeni*, Al XIII-lea Simpozion de Numismatică Secția Timișoara a S.N.R., Timișoara, 18 mai 1986.

¹⁵ Am folosit termenii de “st.” și “dr.” ca în heraldică și nu pe cei ai privitorului.

¹⁶ Comunicare: Constantin Răileanu, Willy Heinz, *Alte monede romane descoperite la Teremia-Mare (jud. Timiș)*, Al X-lea Simpozion de Numismatică al Secției Timișoara a S.N.R., Timișoara, 11 noiembrie 1984.

¹⁷ Comunicare: Octavian Dogariu, *Monedă postauriliană descoperită la Timișoara*, Al IX-lea Simpozion de Numismatică al Secției Timișoara al S.N.R., Timișoara.

¹⁸ Descoperit prin anii '80 într-o grădină. Moneta am prezentat-o în comunicarea *Contribuții la descoperirile monetare de sec. I-IV*, Al XI-lea Simpozion de Numismatică al S.N.B.T., Timișoara, 14 octombrie 2001.

Abrevieri

AE – bronz.

Av. – avers.

c.e. – cerc exterior.

FH – tipul cu călăreț (falling horseman).

FTR – FEL TEMP REPARATIO.

RIC IV/2 – Harold Mattingly, Edward A. Sydenham, C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, vol. IV/2, Londra, 1938.

RIC VII – Patrick M. Bruun, *The Roman Imperial Coinage*, vol. VII, Londra, 1966.

RIC VIII – J.P.C. Kent, *The Roman Imperial Coinage*, vol. VIII, Londra, 1981.

Rv. – revers.

World Coins XVIII – Chester L. Krause, Clifford Mishler, *Standard Catalog of World Coins. Eighteenth Century*, Second Edition, Krause Publications, Iola, U.S.A., 1997.

A FEW MONETARY FINDS FROM BANAT, NEW OR LESS KNOWN

Summary

This article deals with some monetary finds (hoards and isolated) discovered in 16 localities from Banat (where other coins already recorded were found) belonging to the 2nd-18th centuries.

They complete the repertory of the numismatic finds of this region.

1.

2.

3.

- Pl. I. 1. Moldova Nouă – tezaur – bronz Constantius II, Siscia (nr. 1).
 2. Teregoва – denar Elagabalus (nr. 2)
 3. Timișoara – bronz Delmatius, Siscia (nr.1).

Tiparul executat la

Imprimeria

MIRTON

Timișoara, str. Samuil Micu nr. 7

Tel.: 0256-225684, 0256-272926;

Fax: 0256-208924

E-mail: mirton@mail.dnttm.ro

www.mirton.ro

ISSN: 1221-678X